

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Журнал заснований
у 2004 році з ініціативи
генерал-лейтенанта міліції
ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА
ЗАХАРОВА, заслуженого
діяча науки і техніки
України, кандидата
юридичних наук, професора

Свідectво про державну
реєстрацію – серія KB
№ 19320-9120 ПР
від 05.07.2012

Передплатний індекс – 99881

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:
49064, м. Дніпропетровськ,
вул. Орловська, 1-Б
тел.: (056) 371-51-47

ISSN 2078-3736

У номері

*РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ*

ЦИВІЛІСТИКА. ФІНАНСОВЕ ПРАВО.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

*ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНАЛОГІЇ ТА
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА*

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

СОЦІАЛЬНО – ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ПРАВА

ТРИБУНА ЗАРУБІЖНОГО АВТОРА.

4
2013

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет». Включений до переліку фахових видань ВАК України з юридичних наук (Постанова Президії ВАК України від 10.03.2010, № 1-05/2).

Головний редактор **М.В. Корнієнко**

Заступники головного редактора:

О.М. Джужа, О.В. Негодченко

Редакційна колегія не завжди
поділяє позицію автора

За точність викладеного
матеріалу відповідальність
покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення,
що не впливають на зміст
матеріалів, а також їх
перейменування вносяться
редакцією без узгодження
з автором

Рукописи не рецензуються
і не повертаються

*Ухвалено до друку Вченою
радою Дніпропетровського
гуманітарного університету
(протокол № 11 від 27.08.2013 р.)*

Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України;
Вербенський М.Г. – доктор юридичних наук, професор;
Джужа О.М. – доктор юридичних наук, професор;
Коваленко В.В. – доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України;
Корнієнко М.В. – доктор юридичних наук, професор;
Костицький М.В. – доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України;
Негодченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Тацій В.Я. – доктор юридичних наук, професор, академік НАН
України, президент Національної академії правових наук України;
Ярмиш О.Н. – доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України.

Антонов К.В. – доктор юридичних наук, професор;
Богатирьов І.Г. – доктор юридичних наук, професор;
Гіжевський В.К. – кандидат юридичних наук, професор;
Іщенко А.В. – доктор юридичних наук, професор;
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Колпаков В.К. – доктор юридичних наук, професор;
Давиденко Л.М. – доктор юридичних наук, професор;
Константінов С.Ф. – доктор юридичних наук, доцент;
Мисливий В.А. – доктор юридичних наук, професор;
Олефір В.І. – доктор юридичних наук, професор;
Мінка П.Я. – кандидат юридичних наук, доцент;
Макаренко Є.І. – кандидат юридичних наук, професор;
Макушев П.В. – кандидат юридичних наук, доцент

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ЗАРУБА В.М., доктор історичних наук, професор, професор кафедри загально-правових дисциплін
(Дніпропетровського гуманітарного університету)

УДК 94 (477.63): 929.73

**БОРОТЬБА ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ХОДІ ВІДСІЧІ
ТУРЕЦЬКОГО ПОХОДУ НА ЧИГИРИН ВЛІТКУ 1678 р.**

Залучивши нові, малодоступні та ще не використані джерела, автор статті простежує хід дипломатичної й військової боротьби за важливий політичний центр Правобережної України – гетьманську столицю, місто-фортецю Чигирин. Показано роль козацького ввійська у збереженні і зміцненні української державності.

Ключові слова: Чигирин, Московія, Османська імперія, Ромодановський, Самойлович, козацьке військо.

Привлекая новые, малодоступные и еще не использованные источники, автор статьи прослеживает ход дипломатической и военной борьбы за важный политический центр Правобережной Украины – гетманскую столицу, город-крепость Чигирин. Показана роль казацкого войска в сохранении и укреплении украинской государственности.

Ключевые слова: Чигирин, Московия, Османская империя, Ромодановский, Самойлович, казацкое войско.

Attracting new, readily available and not used source Astor article traces the progress of diplomatic and military struggle for an important political center bank Ukraine - hetman capital, a city-fortress Chigirin. The role of the Cossack inSpecial Forces in the preservation and strengthening of Ukrainian statehood.

Keywords: Chigirin, Muscovy, the Ottoman Empire, Romodanovsky, Samoilovich, Cossacks.

Російсько-турецька війна 1676 – 1681 рр. стала першим відкритим широкомасштабним військовим конфліктом між Москвою та Стамбулом поклавши початок їхньому тривалому двохсотлітньому протистоянню у боротьбі за українські землі. Тоді каменем спотикання у стосунках двох держав стало місто-фортеця Чигирин, яку 1676 р. правобережний гетьман і васал турецького султана Петро Дорошенко здав російській армії. Увівши до замку солдатський гарнізон, а до міста козацьку залого, Росія взяла під контроль придніпровське Правобережжя, чим демонструвала невизнання умов Журавненської угоди, за якою Річ Посполита відступила увесь цей край Османській імперії. Влітку 1677 р. військо сераскира (фельдмаршала) Ібрагіма-паші Шайтана вчинило спробу захопити Чигирин, але зазнало невдачі – поле бою і фортеця залишилися за князем Г. Г. Ромодановським і гетьманом І. Самойловичем [15].

Тому вже від осені 1677 р. Порта розпочала підготовку до нового походу. Керівництво імперії було налаштоване агресивно і реваншистськи щодо Москви. Зі свого боку російські дипломати пильно стежили за діями ворога, їхні інформатори та платна агентура Посольського приказу щедро постачали двір молодого царя Федора Олексійовича відомостями про турецькі наміри. Закрема, один лише великий і повноважний посол до Порти Афанасій Поросуків впродовж перебування взимку 1677-1678 рр. у Туреччині [11] зібрав важливий розвідувальний матеріал, зустрічаючися з константинопольським патріархом Діонісієм Муселімісом, молдавським господарем Антоніє Русетом, секретарем-перекладачем османського зовнішньополітичного відомства греком Скарлатто, колишнім резидентом П. Дорошенка в Стамбулі С. Коваленком та іншими особами, яким щедро платив.

Вони повідомили, що 20 січня 1678 р. в Стамбулі відбулося засідання державної ради (Дивану) за участю султана Мехмеда IV Авджі, який висловив бажання особисто прибути в дунайську армію і повести її на Київ, а взявши його, поставити гарнізони у великих містах на Дніпрі. В руслі політичного демаршу османського керівництва падишах нібито сказав: “Не лише Чигирин, а й усю Україну під владу візьму й державу свою далі розповсюджу” [11, с. 145]. Великий візир і паші відмовляли свого володаря від подібних намірів, щоб у випадку поразки «сорому його величності не було від сусідніх государів». Султан погодився з цією слушною думкою і наказав відправити під Чигирин сераскиром великого візира Кара Мустафу-пашу. Якщо російсько-українська армія своєчасно, ще до приходу султанської армії, отабориться на березі Дніпра, то в бій з нею підуть війська під командуванням відомого і авторитетного полководця Каплан-паші з Анатолії.

Мехмед IV загрожував великому візиру усуненням з посади, коли той не здобуде Чигирин за 10 днів. Зі свого боку Кара Мустафа запрягнувся: “Якщо не візьму фортецю, то накажи мене стратити” [2; 9]. За свідченнями секретаря французького посольства в Стамбулі Де ля Круа султан був сповнений рішучості радше воювати за це місто двадцять років, аніж не відвоювати його в Москви. До того ж, новий головнокомандувач був ветераном багатьох походів 1650 – 1670-х рр., людиною цілеспрямованою і самовпевненою, «великим воїном з вельми діяльним духом», - як висловився його сучасник-англієць. Зосередивши в руках велику владу, візир розумів, що утримає її лише за умови постійних перемог та тріумфів.

Падишах наказав виділити із державної скарбниці колосальні кошти і до 1 квітня сконцентрувати в Північній Добруджі біля міста Бабадаг (Баби) всі військові сили для походу на Чигирин. Разом з сераскиром він на початку квітня вирушить зі Стамбула до Едірне (Адріанополя), потім до Баби, де залишиться на літо, армія ж піде через Буджак у Молдову до Сорок. Звідти Мустафа-паша вирушить або до Києва, або до Чигирина, - це питання залишили поки що відкритим. До прибуття сераскира на Дунай, зборами війська призначено командувати булук-башу Кор Хусейн-пашу, а загальне керівництво покладено на санджакбея, коменданта Кам'янця-Подільського Алі-пашу. Бейлербеї висловлювали також наміри збудувати постійний міст через Дніпро й охороняти його до наступного походу, цього разу вже на Лівобережжя й Москву.

На початку 1678 р. для переправи армії споруджувалися нові та ремонтувалися старі мости біля фортеці Ісакча на Дунаї і навпроти фортеці Тігіна (Бендери) на Дністрі [2, № 122 і 147]. 7 квітня султан Мехмед і Диван ратифікували Журавненську угоду з Річчю Посполитою, забезпечивши собі безпечний тил. До Бендер на 30 галерах відправили порох, свинець, гармати, продовольство, амуніцію тощо.

Готуючись до походу, візир наказав вислати ще в середині травня для проведення рекогносцировки і розвідки шляху на Чигирин з Буджака авангардом яничарів Алі-аги у складі трьох сотень. Той взяв у Кишиневі у козацького гетьмана Юрія Хмельницького в провідники його полковника Івана Яненка з загonom у 20 козаків і 30 татар-липок. Перейшовши Дністер, вони здійснили рейд до р. Синюхи, ретельно описавши шлях. Алі-ага з яничарами повернувся назад, а І. Яненко зі своїми людьми рушив на розвідку під самісінький Чигирин, на шляху до якого 13 червня біля Бежбайраку на загін випадково напав чамбул

білгородської орди, прийнявши за розвідку гетьмана І. Самойловича.

Впродовж 12 – 13 червня турецьке командування переправило армію під фортецею Ісакча через Дунай і розташувало її табором на лівому березі ріки. Звідси 14 червня Кара Мустафа-паша вирушив у похід на Чигирин [2, № 122 і 147]. Коли турецькі полчища рухалися похідним табором і до них щодня вливалися молдавські, валаські, буджацькі і кримсько-татарські підкріплення, це справляло незабутнє враження на того, хто за цим спостерігав. Яскравим прикладом стратегії і тактики далекого походу полків великого візира в чужу країну сукупно з державними васалами і є літній похід 1678 р. турецької армії детально описаний в щоденнику місії С. Проського його секретарем.

Второваним битим шляхом протягом 14 – 21 червня табір рухався буджацькою рівниною між озерами Кагул і Кугурлуй, а далі понад озером Ялпуг, проходячи тодішні волоські і татарські села Тоткурешла (Туркурешла), Кабаківі, Кіркеї, Скамбепес. Сьогодні ця дорога іде територією Ренійського та Болградського районів Одеської області від села Новосільське до Болграду, а далі через Тарутине, Березне і Бородіне до містечка Кеушень (тоді село Каушани) Республіки Молдова.

22 червня візирський табір зупинився на відпочинок вже у Молдавському князівстві в селі Каушани, звідки прямим трактом після чотиригодинного переходу увійшов до Тігіни. Впродовж 24 – 31 червня Кара Мустафа неквапом переправляв війська на лівий берег Дністра до села Хорніки та містечка Провадей, в район сучасного міста Тирасполь.

На Дністрі на з'єднання до армії великого візира прибула татарська білгородська (буджацька) орда. Її очолював мурза бей Джан-ага, котрий привів за одними даними 20 за іншими 40 тисяч шабель [2, № 157]. Тут же дочекалися прибуття гармат і амуніції, які були відправлені кораблями з Варни.

1 липня паші з васалами рушили у південні подільські степи плануючи за два тижні досягти Чигирина. 2 липня вони прийшли до озера Жовтого, куди прибув ханський посланець, який повідомив, що кримському війську на дніпрових переправах завдають ударів запорожці, надіслані кошовим отаманом Іваном Сірком. Кара Мустафа негайно ж відрядив назустріч ханові Мурад-Гіреєві чотирох пашів з трьома тисячами яничарів.

Кримський хан попереджав султана листовно також про можливий активний спротив з боку Москви, яка не допустила минулого року Ібрагіма-пашу взяти навіть незначний (якщо порівнювати, наприклад з Кандією) чигиринський замочок. Він писав, що не можна урівнювати сили Польщі та Росії. В Речі Посполитій відсутній порядок і дисципліна, там кожен шляхтич вважає себе рівним своєму королеві. А в московського царя «на всякое его повеление не токмо силы московские и казацкие, но и бусурманские всегда готовы» [2, № 148].

Впродовж 3 – 10 липня турецька армія йшла маршем далі, диким степом едисанської орди, під палаючим сонцем, без води, роблячи щодня шестигодинні переходи. Візир наказав волохам і молдаванам викопати попереду по дві тисячі криниць аби не дати всім загинути з безводдя. Табір переходив через ріки Кучурган, Середній та Великий Куяльник, Тілігул і Чичиклію, які влітку пересихали.

Кількість турецько-татарського війська, через суперечливі свідчення різних джерел, точно встановити наразі не надається можливим. Можемо лише висловити власні припущення та міркування, проаналізувавши наявні матеріали. Зокрема, Де ля Круа вказував, що турецькі полчища, які рушили на Чигирин, в загальній сумі складали 80 000 чоловік [13]. А. Поросуків 1 березня писав у Приказ, що війська у султана і візира в обозах: яничар 3 000, чаушів 18 000, верблюдов 80 000, наметів 5 000. Патріарх Діонісій говорив послам Росії, що турків буде небагато, не більше 26 000, волохів, сербів, молдаван, болгар – до 10 000, основну ставку роблять на татарську кінноту. Але буде дуже багато різної обслуги.

За іншими даними російського командування, у ворога було 30 тисяч солдат, 3 тисячі яничарів, 15 тисяч волохів і молдаван, 10 тисяч албанців і сербів, 50 тисяч татар і 117 різнокаліберних гарматних стволів. Полковник П. Гордон записав до свого щоденника дані, наведені сербом-перебіжчиком, за якими у турецько-татарському війську налічувалося:

«15 000 яничар і стільки ж вояків, званих сеймени, 15 000 піонерів, 30 000 сипахів придворної кінноти, іншої гвардії 15 000, при артилерії та бойових припасах 2000, з господарями або князями Молдавії і Валахії близько 10 000 чоловік. 8000 підвід і 5000 верблюдів навантажених бойовими припасами і військовим інструментом, 8000 погоничів і 100 000 підвід з провіантом; погоничі, візники, піонери і багато інших – всі християни, зігнані з європейських володінь турків. Сили кримського хана з його татарами – 80 000. У них є 4 величезні гармати, які тягли 32 пари буйволів кожну, 27 інших важких гармат різних розмірів для батарей, 130 польових гармат, 6 мортир, що стріляють гранатами по 120 фунтів, і 9 менших, що стріляють гранатами по 30-40 фунтів і більше» [4, с. 154].

Тобто, за цими відомостями в загальній кількості виходить 102 000 воїнів. І якщо відкинути інженерні частини, то вийде 87 000, – майже стільки ж як і у Де ля Круа. На підставі різних реляцій П. Гордон переніс до щоденника також імена пашів, які були під Чигирином впродовж літньої облоги. На його думку, це ті ж воєначальники, які потім воювали з Кара Мустафою і під Віднем влітку – восени 1683 року:

«Емір-паша Аданський, Хусейн-паша Болуський, Кара Мехмед візир-паша Діарбекський, Мустафа Візир-паша силістрійський, Халіль-паша Сіваський, Ахмед-паша Мараморошський, Хасан-паша Софійський, Хусейн візир-паша Дамаський, Хієз Алі-паша Текійський, Бекір-паша Алеппський, Осман-паша, Хасан-паша Амрітський, Ібрагім Арасп візир-паша Будаїський, Ахмед візир-паша Темешварський, Хайдер-паша Боснійський, бей Великого Каїра, Шейх-огли Ахмед-паша Агрійський. Окрім того, Каплан-паша, Ерцек-паша, Ескішер-паша і Делефер-паша» [4, с. 154].

Він також пише, що «візир Кара Мустафа-паша (якого призначено великим візиром ще у жовтні 1676 р., по смерті Фазила Ахмеда-Кепрюлю, чиїм каймаканом, тобто заступником, він був до цього), має верховну команду, Діарбек Каплан-паша, другий по сану, захворів на Дунаї, і Осман-паша – третій з начальних осіб» [4, с. 154].

За ще одними свідченнями турки мали 120 тисяч вояків і 175 гармат, а в обозі — 8 тисяч возів, 5 тисяч верблюдів, 8 тисяч погоничів (головним чином християн – сербів, арнаутів, болгар, греків, волохів, молдаван), 10 тисяч возів із харчами. В інших джерелах називається цифра — від 90 до 140 тисяч турецько-татарського війська [2; 5]. Наприклад, компаніїєць полку Якова Павловського, надісланий І. Самойловичем ще на початку року до Туреччини шпигуном, волох Олександр Лук'янов, повернувшись із розвідки сказав, що:

«Турского войска пехоты будут тысяч с 10, конницы тысяч с 70; обоего конницы и пехоты будет тысяч с 80, а волоского и мултянского тысяч с 5. А кто имян паши и сколько их числом, того не ведает. А везирия зовут Кара Мустафа паша. Да с ними ж белгородской орды с 20 000. В турском войске 10 пушек болших, а подо всякою пушкою шло 10 буйволов, весом ядро будет по пуду; да 60 пушек полковых, да 5 пушек верховых; а сколько с ними пороху и свинцу, того не ведает» [2, с. 641].

Польський посол Ян Гнінський у звітах королеві Яну III зазначив:

«13 червня візир перейшов міст через Дунай і 17 червня вирушив на Бендери, але сили мав дуже малі: до 15 тисяч кінноти, а відважних воїнів серед них (тих, що звуться шаленими) — не більше тисячі. Разом з тими, що при віслюках, мулах та верблюдах, може, й набереться 50 000; яничарів — деє близько 4 000 чоловік. Пашів усього п'ять, хоча, як правило, сераскір їх веде не менше дванадцяти; беїв п'ять, а паша повинен мати 20 беїв; кілька бойових хоругв — деє по 400 чоловік у кожній. Величезний обоз, котрий тягнеться за військом більш ніж на милю, і верблюди під знаменами, яких є мабуть 15 000 та стільки ж мулів, — все це і створює враження грізного й сильного війська» [17, с. 358].

Трохи згодом, 16 червня, він писав з Ісакчі, що сили турків невеликі. Уся їхня надія на татар, хоча військові дії сераскір хоче завершити за 60 днів. Турецьке командування не виключає можливості походу на Канів та Київ. Повернутися в Ісакчу на Дунай Кара-Мустафа передбачає деє 1 листопада [17, № 129].

Олександр Лук'янов, як і Ян Гнінський, теж говорить про видиму чисельність армії візира:

«Турское войско славно обозом, верблюдами, катырями, потому что у турченина будет запасов у обычного человека телег по 5 и по десяти, а у паши воез по 30 и по 40 и 50 и болши, а у везира телег тысяч две бывает, и на станах на начлегах ставитца не по московски и обозом, а куренями, всякой при своих пожитках; и крепостей никаких, опричь караулов обезжих, нет» [2, с. 641].

Секретар С. Проського 30 червня повідомляє дані лише про кількість війська окремих воєначальників і констатує, що разом з татарами їх набереться до ста тисяч. Він також записав до щоденника перелік наявних на той день головних воєначальників:

«Найзначніші паші та беї, які вже були з нами в таборі, такі: Ахмет-паша з Анатолії, Ахмет-паша з Сивару, Халі-паша з Караманії, Смаїл-паша з Адини, Сеїд-оглу Ахмет-паша з Текії із Ментесу, Емір-паша з Мурассу, Ентур Хусейн-паша з Еміру, Кара Мехмет-паша з Халепу, Капхис-паша з Бурси, Халі-паша з Румелії, Гяур Хусейн-паша з Силістрії, Ахмет-паша з Нікополя, Делі-паша з Хізрену, Атавіс-паша з Салонік, візирський тефтердар Ахмет-паша з Боснії з іншими під своєю командою; Чакол-паша, Бонік-паша, Дзіахмет-паша, Алаї-паша, Мустафа-паша, Хафіс Ахмет-паша, Ніде-бей, Босна-бей, Місир-бей, Елі санджак-бей з Азії, санджак-бей з Румелії; також й інших багатьох беїв бачили, але дізнатися їхні імена і кількість людей зможемо хіба вже в обложному таборі» [17, с. 366].

Він також констатує, що булук-баші мали 110 стволів (80 великих і 30 мортир). Молдавський господар Антоніє Русет привів до візира 4 тисячі, а валаський господар Георгій II Дука — 8 тисяч вояків [17, №. 129].

13 липня на допитах в Малоросійському приказі полонений турок Магмет-ага дав такі свідчення про турецькі сили (без корпусу Каплан-паші, який хворів і прибув пізніше):

«Тефтердар-паша имеет 3 000 воез всякого запаса. Янычань сказывает 20 000, спагов с красными чалмами 27 000; 4 полка: 1-й с красными, 2-й с зелеными, 3-й с белыми, 4-й с желтыми знаменами; тех всех вместе с 10 000 сказывают. С везирем под Чигириным пашей с 15: Сейды-паша, Эмир-паша, Кара Магмед-паша, Осман-паша, Улу Гусейн-паша, Дели-паша и иные. Хан, нурадын-салтан и Аджи-Гирей салтан со всеми ордами. А с теми пашами вышереченными с 20 000 турков» [2, с. 635].

24 жовтня полонений Мустафа Маданов називав у Приказі уже дещо інші імена та цифри:

«А имяны пашей: Али-паша, Усман-паша, Эмир-паша, Кара Магмет-паша, Каплан-паша, Делевор-паша, Агмет-паша, дефтердарь Магамет-паша, и войска их всякого с теми пашами было тысяч со сто и болши» [2, с. 692].

Ще один полонений росіянами вояк турецької армії грузин Сеїд тоді ж сказав, що «войска турского было 140 000», а гармат великих і малих візир мав від 80 до 90 [2, с. 695].

Отже, наведені дані кількісно оцінюють турецьку армію від 80 до 200 тисяч чоловік, що дає підстави вважати, що у Кара Мустафи було близько 120 — 130 тисяч війська разом з ханською кіннотою, васалами та різною обслугою, а гармат 115 — 120 одиниць [2; 4]. Воєначальниками, полководцями та керівниками окремих підрозділів були: Алі-паша, санджакбей з Караманії; Алі-паша, санджакбей з Румелії; Алі-паша Текійський з Хіезу; Алі-паша, санджакбей з Азії; Атавіс-паша з Салонік; Ахмед-паша з Анатолії; Ахмед-паша з Боснії, візирський дефтердар; Ахмед-паша з Нікополя; Ахмед-паша з Сивару; Ахмед-паша Мараморошський; Ахмед-паша Сеїд-оглу Текійський з Ментесу; Ахмед-паша Темешварський, візир; Ахмед-паша Шейх-огли Агрійський; Ахмет-паша Хафіський з Бурси; бей Великого Каїра; Бекір-паша Алеппський; Бонік-паша; Делі-паша з Хізрену; Діахмет-паша; Емір-паша Аданський; Емір-паша з Мурассу; Ерцек-паша; Ескішер-паша; Ібрагім-паша Будайський з Араспу, візир; Ісмаїл-паша з Адини; Каплан-паша Діарбекірський; Кара Мехмед-паша Діарбекірський, візир, дефтердар; Кара Мехмед-паша з Алеппо; Кара Мустафа-паша Мерзіфонлу, великий візир; Місир-бей; Мустафа-паша Силістрійський, візир; Ніде-бей; Осман-

паша; Хайдер-паша Боснійський; Халіль-паша Сіваський; Хасан-паша Амрітський; Хасан-паша Софійський; Хусейн-паша Болуський; Хусейн-паша Гяур з Силістрії, Хусейн-паша Дамаський, візир; Хусейн-паша Єнтаур з Епіру; Чаколь-паша.

Під час облоги у таборі великого візира також перебували зі своїми військами: кримський хан Мурад-Гірей, господар Молдавії Антоніє Русет, господар Валахії Георгій II Дука, князь Трансильванії (Семиграддя) Міхай I Апафі, мурзи і беї єдисанської, ногайської, буджацької та добруджанської татарських орд. Український гетьман Юрій Хмельницький з невеликим загonom знову, як і в попередньому році, йшов на рідну землю під вартою яничарів:

«Юраско Хмелницкий при везире в войске, а при нем козаков и волох человек со сто, и держит его везир при себе близко и около его беспрестанно караул. Ездит ему, oprичь везиря, никуда невольно, а к везирию ездит он по призыву за караулом же. А казаки у него те, которые отпущены из неволи от турков; и отзываетца он сармацким князем по неволе, как ему велять писатца, так и пишется; а рад бы он тому, как бы ему из этой проклятой неволи уйти. Астаматенко и Коваленко при Юраске, и держатца при нем также по неволе, что детца им негде» [2, с. 643].

Він мав у розпорядженні козацький загін, за різними даними від 120 до 400 козаків, генеральних радників, – писаря Євстафія Астаматія та осавула Сидора Коваленка, а також кількох полковників, своїх далеких родичів: Івана Хмельницького, Івана Яненка та Павла Апостола-Щуровського. Вони навіювали турецькому командуванню хибну думку, нібито козаки і жителі Чигирина здадуть місто без бою і, як і за П.Дорошенка, будуть раді служити султану:

«Турские войска ратных людей велми похваляют и боятца их крепко; толко под Чигирин пришли для того, чая то: либо де также похвалбы их убоясь, что и поляки под Журавнами, не бився с нами, покиня город, побежать. Астаматенко и Коваленко те речи туркам и вмещают, что ратные люди биться с ними не будут, кой час они придут, тот час, покиня Чигирин, побежат. По тем речам турки под Чигирин и пришли, и ныне Астаматенко и Коваленко при турках теми своими поступки и живут» [2, с. 643].

Здійснивши виснажливий марш Диким полем, 11 липня військо Кара Мустафи прибуло до Південного Бугу і стало табором біля Піщаного броду (нині район села Іванівка біля Первомайська Миколаївської області). Протягом 11 – 14 липня воно відпочивало і повільно переправлялося на лівий берег Бугу по заздалегідь наведених мостах і підготовлених переправах. 16 липня, залишивши на Бузі двох беїв з корпусом бійців охороняти переправи, армія вийшла на вторований татарами Кучманський шлях і впродовж трьох днів пройшла верхів'я ріки Інгул, Чорний ліс, за 25 верст від Чигирини [2, с. 626]. проминула Чорний шлях, 18 липня добралася до Мотрониного лісу й отаборилася між сучасними селами Іванівка та Вершаці Чигиринського району.

Компанієць О. Лук'янов похід до Чигиринської фортеці ворожих військ представив по-своєму:

«А как из-под Тягина пошли к Чигирину, и слух таков в войске был, что им идти под Киев, да не пошли, а для чего не пошли того не ведает; а пошли под Чигирин [...]. И как везирь пошел из местечка Провадей, то все шол до Богу реки не отдыхая; а на реке Богу стоял два дни для того, что через реку Бог делали мост; а как мост через реку Бог сделали, тотчас перешед, пошел к Чигирину наскоро для того, что у них слух таков был, будто Чигирин покинут, пуст, и ратных людей великого государя в нем нет, и им бы пришед Чигирин построить и осадить Юраска Хмелницкого; а про ратных царского величества людей слух у них не был» [2, с. 641].

Між 16 і 17 липня до візира на марші приїхав ханський гонець з частиною кримсько-татарського війська, котрий сповістив, що Мурад-Гірей таки уклав мирну угоду із кошовим І. Сірком, який пообіцяв не втручатися у російсько-турецький військовий конфлікт і пропустив армію хана з Криму. Тож тепер його кіннота спішно прямує до обозу візира на з'єднання.

За свідченнями полонених яничар ніби вже тоді прибув і сам хан: «А с ханом они сошлись на Буге за шесть дней не доходя Чигирина»; «хан крымский з`єднався з візиром на лівому березі Буга і було з ним орди з 40 000» [2, с. 692, 697]. Секретар С. Проського датує цю подію вісімнадцятим липня зазначаючи, що візир прийняв хана дуже радо, влаштувавши на його честь великий бенкет. На ханських синів і дванадцятьох мурз покладено візирські каптани [17, с. 368]. І, як говорили згодом яничари, впродовж війни «хан крымской с везирем был в совете!» [2, с. 694]. Дещо по-іншому інформує про зустріч візира та хана Олексій Лук`янов, який теж був її свідком:

«Хан пришол под Черним лесом на реке Ингуле, а с ним орды пришло только тысяч с три для того, что орда идет позади его. Хан прибежал к везиру вслед по его посылке наскоро. И как пришли турки к Черному лесу, и в обозе у турков учала быть поголовка, что в Чигирине ратных людей 47 000 пехоты и на Днепре ратные люди есть же в том месте, где были и в прошлом году, а в Крылове также войска 47 000 для того, чтоб орды не перепустить через Тясму. И турки, слыша такие государские великие войска, ужаснулись и учали быть в великом страхе и под Чигирин пошли боязливо» [2, с. 639].

Відтак, ставши під Мотрониним лісом, візир послав по дорозі з маршу під Чигирин Гяур Хусейн-пашу з чотирма тисячами турків і вісьмома тисячами татар, а також молдавські і валаські військові підрозділи зробити мости через ріку Ірклій, підготувавши переправу для гармат, і розмітити табір. О. Лук`янов, який тоді ще був у таборі візира, свідчить про це так: «Июля в 8 день, в понедельник, прошед Черный лес, послал везир наперед себя пашу [...], а с пашею турков тысяч с три, да их волоское и мултянское войско с 5000 на реке Ирклеевке, от Чигирина с версту, мосты делать для переправы через ту реку пушек. И от той речки турков и волох и татар коней с 200 скочили к городу Чигирину для сторожи, чтоб мосты делать было безопасно» [2, с. 639].

У понеділок 18 липня десь о 12 годині дня з Чигирина спостерегли, як приблизно п`ять чи шість тисяч людей переходять ріку Ірклій і ставлять на пагорбах Кримського поля намети. Це були молдавани зі своїм князем Антонієм. Трохи згодом всі поля вздовж і впоперек вкрилися окремими вершниками, яких сприйняли за квартирмейстерів. Оскільки турки підходили все ближче і ближче, щоб оглянути стан замку та міста, солдати гарнізону підтягли кілька польових гармат і постійним вогнем змусили їх триматися подалі. У місто привели двох перебіжчиків, один з них був уже відомий нам компанієць, волох Олександр Лук`янов, другий серб, який виявився вправним гармашем і якого полковник П.Гордон після допиту взяв служити до свого полку [4, с. 54-55]. Вони повідомили про склад турецької армії, а також, що наступного дня під фортецею годині о 10-й буде й візир з усією армією. Близько першої години дня О. Лук`янова відправили з гінцями до боярина і гетьмана. Він їм сказав, що: «Из Чигирина с города из пушек в то время стреляли, да ничего не учинили, потому что подбегали под город турского войска невеликое число. А по речке Ирклеевке турки поставили шатры. А сам везирь начевал против вторника под Черным лесом, а под Чигирин хотел быть во вторник к ночи» [2, с.148].

О третій годині дня по інший бік курганів турки поставили великий намет з багатьма меншими, а волоський князь Г. Дука розбив табір вище по річці на пагорбі, у напрямку до Суботова. Солдати і стрільці, які засіли в замку, в замку поставили на стінах всі прапори і кожен зайняв свою позицію згідно з планом і наказом. Під вечір біля міста почали з`являтися головні загони турків і татар на чолі з Гяур Хусейн-пашою.

У вівторок 19 липня на світанку Кара Мустафа з усім штабом і артилерією рушив до Чигирина. Проте мусив затриматися на кілька годин на переправах, а тому під містом був лише о десятій годині ранку. Обложені спостерегли зі стін, як турки наближалися у великій кількості, але без усякого порядку. Незабаром всі поля покритися військами і загонами, трохи згодом були розгорнуті величаві шатри пашів та намети яничар – видовище величне і водночас жахливе! Вони заповнили всю низинну прямокутну ділянку місцевості від ріки Ірклій вздовж Тясмину до межі в 200 сажнів від старого міського валу. Більшість яничар і піхоти

розташовалося тут, а також вище на горі у напрямку до пагорбів, за якими стояв намет візира і на значній відстані від нього шатра інших пашів. Велика частина кінноти-спагі розбила стан вище, в напрямку до Суботова [4, с. 55 – 56].

Турецький табір зайняв у довжину близько 10 верст, а може й більше, а в ширину одну велику милю. Кара Мустафа зайняв правий берег Тясмину з кримського боку, розташувачи обоз півмісяцем навколо Чигирин. Північний бік (лівобережжя Тясмину) турецько-татарські війська не чіпали, тому що боялись удару російсько-українського війська Г. Ромодановського та І. Самойловича з Дніпра їм в тил. Турки не сумнівалися, що за лічені дні «рознесуть або перетворять на купу попелу цю гряду дров», позаяк не бачили серйозної перешкоди в переважно дерев'яних укріпленнях Чигирин.

Війська почали рити шанці і насипати бруствери під містом, незважаючи на шалений гарматний вогонь з Чигирин. До обіду уже вся турецько-татарська армія, зодягнута в строкатий одяг, стояла під містом «з тяжарями великими», а на південній стороні вивершувалися барвисті намети турецьких і татарських воєначальників, з-поміж котрих виділявся пишний п'ятиголовий намет великого візира із зеленим штандартом.

Облога фортеці тривала впродовж 18 липня – 30 серпня. Турецько-татарська армія штурмувала замок та вела бої з військами князя Г. Ромодановського і гетьмана І. Самойловича, яскраво описані секретарем С. Проського. Зрештою візирів таки вдалося захопити і стерти з лиця землі Чигирин, а полки гетьмана і князя витіснити на лівий берег Дніпра. В ніч з 30 на 31 серпня Кара Мустафа-паша наказав зняти чигиринський табір і розпочав відступ. Тож коли 31 серпня в середу на світанку московські та козацькі полковники вислали на чигиринські висоти зі свого придніпровського табору людей на рекогносцировку, ті виявили, що вся турецька піхота пішла геть. Татарські чамбули і кінні дозори спагі все ще кружляли по лісах і висотах, але солдати вже нічого проти них не чинили. Пізніше полонені яничари свідчили:

«И видя что ратным людям ничего не учинили, из-под обозов везирь с войски своими уступил под Чигирин, и уступя под Чигириным стоял двои сутки; и на третий день, как учили собиратца на свои стороны, и в обозе у них пороховая казна загорелась и вся погорела; и на четвертой день из-под Чигирин пошли они в свои стороны» [2, с. 693].

Турецько-татарська армія, рухаючися від Чигирин по черкаській дорозі повз Мотронин ліс, пройшла Медведівку (1 – 2 вересня) і Черкаси (3 – 4 вересня), отаборившись 5 вересня під Корсунем в Капустяній долині (на річці Шпола) де простояла до 18 вересня. Ні полки І. Самойловича, ні частини Г. Ромодановського не переслідували ворога, а навпаки – зітхнули з полегшенням.

З-під Корсуня від імені Ю. Хмельницького паші розіслали загоони до Черкас, Мошнів, Канева, Корсуня, Ржищева, Немирова, Кальника, Меджибожа, Лисянки, Жорнищ з універсалами, вимагаючи від населення здаватися його військам. До Канева, в якому засів козацький гарнізон і не хотів визнавати турецької влади, візир скерував солтана Аджі-Гірея практично з усіма татарськими ордами і чотирьох пашів з яничарами та загін Юрія Хмельницького:

«И шли из-под Чигирин 11 дней. И как они будут на Капустине Долине, и по прошенью де Юраска Хмельницкого, с Капустины Долины посылал везирь тевтердарь Магмет-пашу под Канев для того, что он Юраско посылал во все полские города свои уневерсалы, которые довелись по договору взять турскому салтану, чтоб они были у него в послушании. Так же он писал и в Канев. И из полских городов, по тем Юрасковым листам, с послушанием отозвались, а из Канева ему в том отказали. И Юраско на Канев для того и приходил; а с ним было турского войска тысяч с двадцать» [2, с. 693].

Полковник І. Яненко «із загоном, а також частина турецького війська й татар під командуванням дефтердара Магмет-паші, 30 тисяч з п'ятнадцятьма гарматами, підійшли до Канева». За словами турецького книжника і мандрівника Евлії Челебі це була «міцна, чудова фортеця, за стінами якої п'ять тисяч будинків, п'ять церков з дзвіницями, торгові ряди, базари, сади... Всього в фортеці війська три тисячі козаків з рушницями» [1, с. 150 – 152; 10].

Сердюки, які захищали фортецю, не витримавши натиску ворога, загинули в бою. Рештки оборонців із жителями заховалися у соборній церкві Канівського монастиря. Татари, обклавши її соломною та дровами, спалили разом з людьми, а монастир зруйнували. Загони І. Яненка захопили Черкаси, Мошни, Жаботин, Корсунь, жителі котрих «остраху ради турецького, поклонилися йому» [7].

Після штурму Канева візир не поспішав іти з України, погрожуючи Речі Посполитій оволодіти Немировом, Кальником, Меджибожем, Лисянкою, Жорнищами та іншими правобережними містами, які мали бути відступлені Порті згідно зі статтями про мир, укладеними в Журавно. Зрештою, виконавши завдання поставлені перед ним Диваном Кара Мустафа-паша дав наказ рушати до Дністра, відпустивши насамперед кримських татар. До річч, коли вони переходили Дніпро біля Таваньського перевозу (сучасне місто Каховка), їх все ж наздогнали запорожці І. Сірка і, попри обіцянку не втручатися у конфлікт, «багатьох побили». Пізніше такі ж відомості подавали і самі полонені татари [3].

Гетьманом на Правобережжі візир залишив Ю. Хмельницького: «Хмельницький став у Немирові з військом своїм, а Яненко у Корсуні, при котрих і татари стояли і свої залоги по тих містах поклали» [1; 3]. Крім своїх загонів, гетьманові залишили 700 татар і 800 волохів, які пустошили подільські села і здійснювали наскоки на Лівобережжя. Так у листопаді татари і загін І. Яненка вчинили напад на Іркліїв, але були відбиті тамтешніми козаками і міським ополченням [1; 2; 6].

Дані про турецькі втрати у літньому поході 1678 р. дуже суперечливі — від 10 до 60 тисяч. Та були вони, поза сумнівами, значними, особливо під обложем Чигирином [11, с. 162]. Де ля Круа вказував, що ті турецькі частини, які повернулися з походу «здавалися скорше залишками армії після кривавої поразки, аніж переможним військом». За його словами лише під руїнами цитаделі 22 серпня загинуло 2 500 турків. Учасники боїв зізнавалися йому, що ніколи ще перемога не обходила їм так дорого, ніколи вони ще не зустрічали такого впертого і сильного супротивника. Особливо їх вразила мужність і відвага українських козаків, які втративши одну руку, билися другою до загину. В тих боях візир втратив до 30 000 особового складу (мабуть в загальній кількості) [13].

Польські спостерігачі рапортували королівському двору, що тільки до 22 серпня (тобто до здачі фортеці росіянами) в облозі було убито 6 000 і поранено 13 000 турків. С. Проський звітував про загибель 30 000 турків і татар (при чому, лише з 18 липня до 20 серпня, тобто без втрат 21-30 серпня) [8]. Його секретар у щоденнику написав, що за 30 днів облоги убито і поранено 30 000 турків, в цілому ж візир втратив до 60 000 особового складу убитими, пораненими і тими, що пропали безвісті [17, с. 370, 377]. Дипломат князя Георгія II Дуки Ян Білевич говорив у травні 1679 р. посольським дякам у Москві, що турки втратили в боях за літо 1678 р. 10 000 чоловік. П.Гордон пише, що вибухом у верхньому замку забито 4 000 ворожих солдат, а в міських боях їх загинуло до 650 чоловік [4, с.82 – 85]. Полонений яничар Мустафа Маданов на допиті в приказі сказав: «А вбито їх у цій війні тисяч з 20, і ніде раніше на війнах не гинуло стільки турків» [2, с. 693].

Під час боїв загинуло кілька пашів, тяжко поранено Каплан-пашу. У трофеї оборонцям дісталися кільканадцять сипахійських та яничарських штандартів, більше десятка гармат, багато мушкетів, самопалів та яничарок. На полі брані вони захопили прапор Каплан-паші, цінне майно. В цілому ж за Чигирин Османи заплатили дуже високу ціну, що спонукало їх більше не посилати війська до Дніпра.

18 вересня з-під Корсуня армія Кара Мустафи-паші вирушила на Умань через Стеблів, Лисянку і Маньківку. Від Умані впродовж 19 – 22 вересня обоз ішов Поділлям до Ладижина, біля якого стояв з 22 вересня до 4 жовтня, очікуючи виводу польських залог з правобережних міст. 4 жовтня, знявши ладижинський табір, армія візира вирушила степом до Сорок повз сучасні Кириасівку, Вапнярку і Крижопіль. 10 жовтня війська прибули до Сорок, де відпочивали три дні і 14 жовтня вирушили до Кишенева, пройшовши сучасні Флорешти і Орхей. 21 жовтня армія стала табором під Кишиневом, знову відпочивала три дні і 24 жовтня

рушили далі, переночувавши в селі Ванткєї та лишивши осторонь Бендери і Каушани. Впродовж 25 – 29 жовтня військо ішло маршем Буджаком на південь через сучасний Комрат. Проминувши 29 жовтня село Туркурешла (Тоткурешла) біля озера Ялпуг, 30 жовтня армія перейшла по мостах через Дунай і 1 листопада стала табором під фортецею Ісакча. 5 листопада військо вирушило до міста Бабадаг, де було 6 листопада і звідки візир розпустив його на зимові квартири [17, с. 377 – 378].

Воєнна кампанія 1678 року закінчилася, а російсько-турецький конфлікт тривав ще впродовж 1679 – 1680 рр., щоправда вже без широкомасштабних військових походів і акцій. Остаточну крапку у вирішенні протистояння двох потужних держав поставив лише Бахчисарайський мир укладений у січні 1681 року [14; 15; 16].

Список використаних джерел:

1. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией (далі – АЗР). – СПб., 1853. – Т.5 (1633 – 1696 гг.). – 300 с. – С. С. 150 – 152.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – СПб, 1885. – Т.ХІІІ (1677 – 1678 гг.). – С.634.
3. Апанович О.М. Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії в 50-70-ті роки ХVІІ ст. – К.: АН УРСР, 1961. – 300 с. – С. с. 277 – 296.
4. Гордон Патрик Леопольд. Дневник. 1677–1678 / Перевод и примечания Д.Г.Федосова. Ответственный редактор М.Р. Рыженков (Памятники исторической мысли). – М. : Наука, 2005. – 235 с. – С. 54. Переклад з російської наш.
5. Гордон Патрик. Дневник генерала Патрика Гордона, веденный им во время его шведский и польской службы от 1655 до 1661 г. и во время его пребывания в России от 1661 до 1699 гг. Часть 2-я. (1661-1684). / Перевод с немецкого М.Салтыковой. – М., 1892. – 190 с. – С.175. АЮЗР, т. ХІІІ, № 145 – 157.
6. Костомаров Н.И. Собрание сочинений //Исторические монографии и исследования. Кн. 6. – Т. 15 (Руина). – Т. 16 (Мазепа и Мазепинцы). – СПб., 1905. – 654 с. – С. 312.
7. Літопис Самовидця. – К.: Наукова думка, 1971. – 208 с. – С.131.
8. Мицик Ю.А. Чигирин - гетьманська столиця. – К.: Видавничий дім КМА, 2007. – С. 375.
9. Российский государственный архив древних актов (РГАДА).—Фонд 229 (Малороссийский приказ).—Опись 2 (Книги Малороссийского приказа). – Единица хранения 125. – Л.л. 49 - 1123. – Л.1115.
10. РГАДА, – Ф.210, оп.13, ед. хр. 1157. – Л.л. 267 – 269; 270 – 275.
11. Смирнов Н.А. Россия и Турция в ХVІ – ХVІІ вв. // Ученые записки Московского государственного университетата. – Выпуск 94. – М.: МГУ, 1946. – Т. 1 – 2. – С.145.
12. Эвлия Челеби. Книга путешествия (Извлечения из сочинения турецкого путешественника ХVІІ века) /Перевод и комментарии. - Вып.1. Земли Молдавии и Украины. – М.: АН СССР, 1961. – С. 81.
13. De la Croix. Guerres des Turcs avec La Pologne, La Moscovie et La Hongne Paris – 1689. – Р. 189, 229, 232.
14. Hammer J. Geschichte des Osmanischen Reiches. — Band 1— 10. — Pest, 1827 — 1833. (Zweite Ausgabe. — Bd.1 — 4. — Pest, 1824 — 1835).
15. Jorga N. Geschichte des Osmanischen Reiches. Nach den Quellen dargestellt. Bd.4. – Gotha, 1911. – S.s. 176, 180, 617.
16. Zinkeisen J.M. Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa. – Bd. 1 – 7. – Hamburg, 1859 – 1863.

17. Zrodla do poselstwa Jana Gninskiego, wojewody Helmskiego, do Turcyi w latach 1677 – 1678 / Wydal i przedmowa poprzedit Franciszek Pulaski // Biblioteka ordynacyi Krasinskiich. – T.20 – 21. – Warszawa, 1907. – S.s. 359 – 378.

ЗАХАРОВА Н. С.,
кандидат історичних наук, старший
викладач кафедри історії держави
і права
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 347.965.2(470.23) «19»

РОЛЬ КАТЕРИНИ АБРАМІВНИ ФЛЕЙШИЦ У СТАНОВЛЕННІ ЖІНОЧОЇ АДВОКАТУРИ

Розглянуто початковий етап професійної діяльності видатного російського та радянського правознавця, першої в Російській імперії жінки-адвоката Катерини Абрамівни Флейшиц.

Ключові слова: історія адвокатури, права жінок, історія юридичної науки.

Рассмотрен начальный этап профессиональной деятельности выдающегося российского и советского правоведа, первой в Российской империи женщины-адвоката Екатерины Абрамовны Флейшиц.

Ключевые слова: история адвокатуры, права женщин, история юридической науки.

The first stage of the professional activities of prominent Russian and Soviet jurist, the first in the Russian Empire woman-advocate Catherina Fleyshts is considered.

Key words: history of advocacy, women's rights, history of jurisprudence.

Вступ. На початку 2013 р. минуло сто років, як відбулася одна знаменна подія: у Державній Раді Російської імперії було винесено на обговорення законопроект «Про допущення осіб жіночої статі до числа присяжних та приватних повірених». Попередньо цей законопроект був заслуханий у Державній Думі, і там при голосуванні набрав більшість голосів.

Людиною, яка своєю діяльністю спонукала до переосмислення сутності прав жінок у Російській імперії, стала Катерина Абрамівна Флейшиц. Власне, вона і стала «винуватицею» вищезазначених подій. Її спроба розпочати професійну адвокатську діяльність наробила багато галасу у юридичній спільноті, і не тільки. В результаті і з'явився означений законопроект.

У поточному 2013 р., крім сторіччя від дня першого публічного обговорення права жінок на доступ до адвокатської діяльності, виповнилося 125 років з дня народження К. А. Флейшиц. Як не прикро, але ці події не знайшли належного відображення у вітчизняній юридичній літературі, залишилися майже непоміченими.

Відзначимо, що в останні роки інтерес до питань адвокатської діяльності жінок у Російській імперії зростає. На цю тему з'являються нові публікації, зокрема, це роботи Т. Ільїної, Г. Решетнікова, Г. Шафороста, у яких розглянуто загальні питання здійснення жінками адвокатської діяльності у Російській імперії у пореформений період. Але увага до особистості першої жінки-адвоката К. А. Флейшиц, до оцінки значення її діяльності як юриста-

практика та науковця у вітчизняній науковій літературі залишається недостатньою. Зважаючи на це, а також на актуальність проблеми прав жінок та рівності можливостей як наукової проблеми, ми і вирішили звернутися до даної теми.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження чинників, які у Російській імперії на початку XX ст. впливали на допуск жінок до адвокатської діяльності на професійній основі, на прикладі професійної діяльності помічника присяжного повіреного Катерини Абрамівни Флейшиц.

Результати дослідження. Катерина Абрамівна Флейшиц народилася у січні 1888 р. на Полтавщині, у місті Кременчук. Батько дівчинки був юристом, і це відіграло вирішальну роль у виборі нею майбутньої професійної діяльності. Закінчивши з золотою медаллю гімназію, Катерина Абрамівна змушена була виїхати на подальше навчання до Франції, щоб вивчати юриспруденцію. В той час, як в деяких країнах (зокрема, у США) право жінок виступати захисниками у суді було визнане державою ще у 60-х рр. XIX ст., у Російській імперії жінкам навіть не було дозволено отримувати юридичну освіту. К. А. Флейшиц стала студенткою юридичного факультету університету у Парижі [3, с. 156].

За кілька років, закінчивши з відзнакою європейський університет, Катерина Абрамівна повертається в Росію, до Петербургу. Для тих жінок, хто мав можливість вивчати юриспруденцію в університетах за кордоном, існувало ще одне обмеження: дипломи зарубіжних університетів у Російській імперії не визнавалися. Потрібно було скласти кваліфікаційний іспит. І під час цієї процедури, зазвичай, жінкам чинилися всілякі перепони. Для підтвердження свого європейського диплому К.А. Флейшиц мала скласти іспити за курс юридичного факультету одного з російських університетів. Рада Петербурзького університету їй у цьому відмовляє, і Катерина Абрамівна звертається безпосередньо до міністра освіти. Дозволу на складання фахового іспиту довелося чекати тривалий час. Врешті, незважаючи на бюрократичні перепони, К.А. Флейшиц успішно склала екстерном іспити та отримала диплом першого ступеня [7, с. 184].

Слід зазначити, що, незважаючи на проголошену модернізацію та прагнення лібералізувати законодавство, у Російській імперії продовжували діяти архаїчні норми. Зокрема, у російському законодавстві навіть на початку XX ст. зберігалися положення, що відображали патріархальні гендерні стереотипи. К.А. Флейшиц згодом, вже у середині XX ст., розповідала своїм студентам про один з таких випадків. Будучи молодою заміжньою жінкою, Катерина Абрамівна вирішила поїхати з подругою на відпочинок. Але невдовзі після початку подорожі її затримали та змусили повернутися додому у супроводі поліцейських, оскільки в неї не було з собою ніякого документа, що підтверджував би згоду її чоловіка на її самостійне переміщення [8, с. 5].

Після успішного складання іспитів Катерина Флейшиц отримала посаду помічника присяжного повіреного округу Петербурзького окружного суду. Якщо вимоги до самих присяжних повірених у нормативних актах того часу окреслені досить чітко [9, с. 49], то вимоги до їх помічників не були нормативно визначеними. Рішення про затвердження помічників присяжних повірених приймали ради присяжних повірених, а їх відсутності – окружні суди. Відповідно, і вимоги до кандидатів у помічники присяжних повірених у різних місцевостях імперії були різні, досить часто питання про затвердження того чи іншого помічника вирішували різні суб'єктивні фактори [4, с. 6].

Помічник присяжного повіреного перебував у статусі «стажиста». Після п'яти років такого стажування помічник мав можливість сам стати присяжним повіреним. Оскільки вартість послуг присяжних повірених була досить високою, іноді люди зверталися саме до їхніх помічників, які теж мали повноваження захищати інтерес клієнта у суді [4, с. 7]. Тож невдовзі після свого призначення К.А. Флейшиц отримала можливість представляти інтереси трьох підзахисних у справі про дрібну крадіжку.

Проте їй так і не вдалося виступити в ролі захисника. З самого початку слухання прокурор почав вимагати відсторонення її від справи. Катерина Абрамівна вступила у полеміку

з прокурором і доводила своє право бути захисником у суді, посилаючись на положення законодавства, у яких не містилося жодної прямої заборони жінкам бути адвокатами. Дійсно, ст. 355 «Учреждения судебных установлений» 1864 р. визначає вичерпний перелік обмежень для кандидатів на посаду присяжних повірених. І обмежень через статтю тут немає [9, с. 49]. У даному випадку відсутність прямої заборони жінкам займатися окремими видами діяльності пояснюється не демократичним характером державної політики. Просто в ті роки мало хто міг припустити, що жінки стануть обирати юриспруденцію як професію, і це явище згодом набуде масового характеру.

Аргументи, які наводила К.А. Флейшиц на користь своєї можливості брати участь у процесі в якості захисника, не справили ніякого враження на прокурора. Він продовжував стверджувати, що у законі має бути прямо зазначено, що жінки допускаються до адвокатської діяльності. Оскільки на той момент такого дозволу не існувало – то і діяльність К. А. Флейшиц як захисника на процесі є незаконною. У зв'язку з цим прокурор вимагав від суду заборонити їй виконувати функції захисника. Проте суд у цій суперечці підтримав жінку-адвоката, не знайшовши порушень закону у факті виконання нею функцій захисника. Тоді прокурор, порушуючи процесуальні правила, залишив засідання, зірвавши тим самим процес. Г. Решетніков припускає, що ці дії прокурора були санкціоновані тогочасним міністром юстиції І. Щегловим, оскільки порушення, на яке пішов прокурор у цьому випадку, було досить серйозним [7, с. 185]. Ці події засвідчили, що реформування правової системи не супроводжувалося змінами у правосвідомості більшості російського суспільства, особливо правлячих кіл.

Після відсторонення К.А. Флейшиц від процесу міністр юстиції Російської імперії Щегловітов звернувся до Сенату за роз'ясненням, чи мають право жінки виступати захисниками у кримінальному процесі. Ухвалою Сенату жінкам було дозволено брати участь у якості захисників виключно у цивільному процесі. За наполяганням Петербурзької судової палати Катерину Флейшиц було виключено з помічників присяжних повірених. Водночас окремі станові спільноти присяжних повірених ігнорували вищезазначену ухвалу Сенату та приймали помічниками жінок. Здійснювалося це навіть незважаючи на те, що для керівників цих організацій загрожували дисциплінарною відповідальністю [7, с. 184-185].

Після цього шлях в адвокатуру для К. А. Флейшиц виявився закритим назавжди. Але вона не залишила юриспруденцію. Катерина Абрамівна почала займатися науковою діяльністю під керівництвом відомих російських цивілістів Й.О. Покровського та М.Я. Пергаменту [3, с. 156].

Тим не менш, обставини участі К.А. Флейшиц у кримінальному процесі у якості захисника ще тривалий час обговорювалася у суспільстві та пресі. Заборона К. Флейшиц виступати адвокатом активізувала також і діяльність жіночих організацій. Зокрема, завдяки наполяганням цих організацій та підтримці з боку значної частини суспільства, у 1911 р. було нарешті запроваджено зміни до законодавства, які дозволяли жінкам здобувати вищу юридичну освіту в російських університетах.

За активної участі жіночих організацій було розроблено законопроект, що надавав жінкам-юристам рівні з колегами чоловічої статі професійні права. Як вже зазначалося, у Державній Думі, де був досить сильний вплив ліберальної інтелігенції, законопроект був підтриманий. Щоб стати законом, він мав бути схвалений Державною Радою.

У Державній Раді два дні йшло бурхливе обговорення цього законопроекту. Для більшості депутатів виявилось неприйнятним надання можливості жінкам виконувати функції адвокатів. У своїх виступах проти законопроекту ці чоловіки наводили найбезглуздіші, з сучасного погляду, аргументи: стверджувалося, зокрема, що жінки є нерозвинені та юридично неосвічені, що вагітність та народження дітей буде заважати виконанню функцій адвоката, що адвокати-жінки будуть створювати дискомфортну ситуацію для суддів-чоловіків тощо. Проте на захист права жінок займатися адвокатською діяльністю виступило чимало депутатів, на підтримку права жінок займатися адвокатською діяльністю виступив і відомий російський правник Анатолій Федорович Коні [10, с. 53].

Аргументи А.Ф. Коні, які він наводив своїм опонентам, на нашу думку, заслуговують окремої уваги. Так, Анатолій Федорович стверджував, що присутність адвокатеси, навпаки, буде стримувати чоловіків-суддів від недисциплінованих висловлювань та вчинків. Тим більше, зважаючи на публічність судових процесів, присутність жінок в залі суду ніяким чином на рішення суддів не впливала. Ще одним доводом на користь допуску жінок в адвокатуру А.Ф. Коні наводив наступний: «Женщина не будет сидеть в трактире и здесь же писать полуграмотные прошения за рюмку водки», – вказуючи тим самим на більш сумлінне ставлення з боку жінок до виконання обов'язків адвоката. Врешті, основним мотивом протесту чоловіків проти жінок-адвокатес, на думку А.Ф. Коні, був страх перед зростаючою конкуренцією [10, с. 55].

Незважаючи на підтримку значної частини суспільства, законопроект при голосуванні у Державній Раді не набрав достатньої для ухвалення кількості голосів, і право жінок на вільний вибір професії залишилося обмеженим ще на кілька років. Попри цю невдачу, сам факт появи такого законопроекту мав велике значення. Його публічне обговорення означало, що права жінок вже усвідомлюються громадськістю як окрема категорія прав. Також ця ситуація свідчила про те, що у правосвідомості російського суспільства поступово поширюється усвідомлення прав жінок як категорії природних, невід'ємних прав.

Що стосується К.А. Флейшиц, то вона вела активну викладацьку та наукову діяльність. Основною сферою її наукових інтересів були питання цивільного права, а також авторського права. У 1917 р., після Лютневої революції та надання жінкам доступу до юридичних професій, Катерина Абрамівна стала магістром цивільного права і розпочала науково-викладацьку діяльність. Протягом певного часу вона навіть поєднувала викладацьку роботу з роботою юрисконсульта в ленинградському відділенні Держбанку [3, с. 157]. Катерина Абрамівна підготувала кілька поколінь юристів та залучила до наукової діяльності у галузі цивілістики декількох своїх учнів, які згодом стали відомими вченими [6, с. 455]. Але до адвокатської діяльності вона так і не повернулася.

Висновки. Розглянуті нами обставини виконання К.А. Флейшиц адвокатських функцій та чинники вимушеного припинення нею адвокатської діяльності дозволяють зробити такі висновки. Переважна більшість населення Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. мала правосвідомість, базовану на патріархальних установах. Не були винятком також і високопосадовці. Тому жінка сприймалася як неповноцінна істота, що, відповідно до своєї обмеженості, повинна мати менший, у порівнянні з чоловіками, обсяг прав. Проте під впливом жіночих рухів у Західній Європі та США в Російській імперії також формуються групи населення, жіночі організації, які відстоювали рівноправність жінок і чоловіків, у тому числі й у виборі професії.

К.А. Флейшиц – перша жінка-професійний адвокат – своєю діяльністю привернула увагу суспільства до необґрунтованих обмежень за ознакою статі, що існували у цій сфері. Завдяки їй у цей період проблема допуску жінок до адвокатської діяльності була вперше сформульована, набула суспільного резонансу, зроблено перші кроки до її практичного розв'язання. Значний рівень суспільної підтримки допущення жінок в адвокатуру, на нашу думку, свідчать про поступове формування елементів громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Биография Е.А. Флейшиц // Правоведение. – 1958. – № 2. – С. 165.
2. Бігун С. Право на кар'єру: У пошуках професійної гармонії [Електронний ресурс] /С. Бігун //Юридична газета. – 2007. – № 10, 8 березня. – Режим доступу: <http://www.yur-gazeta.com/article/1065/>
3. Восьмидесятилетие заслуженного деятеля науки РСФСР Е.А. Флейшиц //Правоведение. – 1968. – № 2. – С. 156–157.

4. Ильина Т.Н. Роль помощников присяжных поверенных в обеспечении правосудия в мировых судах в России второй половины XIX – начала XX в. / Т. Н. Ильина // Мировой судья. – 2010. – № 2. – С. 5–7.
5. Ильина Т.Н. Femina et Femida: к вопросу о женской адвокатуре в дореволюционной России / Т. Н. Ильина // История государства и права. – 2012. – № 18. – С. 22–24.
6. Маковский А.Л. Екатерина Абрамовна Флейшиц /А.Л. Маковский //Видные ученые-юристы России (Вторая половина XX века). Энциклопедический словарь биографий /под ред. докт. юрид. наук В. М. Серых. – М. : РАП, 2006. – С. 455.
7. Решетников Г.Л. К вопросу о «женской адвокатуре» в дореволюционной России /Г.Л. Решетников // Российский юридический журнал. – 2012. – № 1. – С. 179–186.
8. Поленина С.В. Женский вопрос и строительство социалистического правового государства / С. В. Поленина // Труд, семья, быт советской женщины. – М.: Юридическая литература, 1990. – С. 4–13.
9. Судебные Уставы 20 ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны / Издание Государственной Канцелярии. – СПб., 1866. – 452 с.
10. Шафорост Г.М. А.Ф. Кони о женщинах в адвокатуре /Г.М. Шафорост //Конивские чтения: Материалы научно-практической конференции, 24 мая 2002 г. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2003. – С. 53–56.

ФІЛОНОВ О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету права
(Донецький юридичний інститут
МВС України)

УДК 321.28(477)«18/19» (045)

БОРЬБА С ТЕРРОРИЗМОМ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Присвячено науковому аналізу заходів поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії в кінці ХІХ – початку ХХ ст. щодо боротьби з тероризмом в українських землях. Розглянуто та проаналізовано основні напрямки боротьби названих органів проти злочинних угруповань і окремих осіб, які готували й скоїли терористичні акти, на підставі листування співробітників, аналітичного матеріалу періоду, що розглядається, в їх історичній послідовності, зроблено спробу отримати обґрунтовані висновки з вивченого матеріалу.

Ключові слова: поліція, жандармерія, охоронне відділення, філер, агент, екстремізм, тероризм, боротьба.

Стаття посвящена науковому аналізу заходів поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії в кінці ХІХ – початку ХХ ст. щодо боротьби з тероризмом в українських землях. Розглянуто та проаналізовано основні напрямки боротьби названих органів проти злочинних угруповань і окремих осіб, які готували й скоїли терористичні акти, на підставі листування співробітників, аналітичного матеріалу періоду, що розглядається, в їх історичній послідовності, зроблено спробу отримати обґрунтовані висновки з вивченого матеріалу.

Ключевые слова: полиция, жандармерия, охранное отделение, филер, агент, экстремизм, терроризм, борьба.

The article is devoted to the scientific analysis of the activities of the police, the gendarmerie and the special services of the Russian Empire in the end of XIX – beginning of the XX century in the fight against terrorism in the Ukrainian lands. The article considers and analyses the key directions of the struggle of these bodies against criminal groups and individuals who have prepared and committed terrorist acts on the basis of correspondence between employees, analytical material, the period under review, in their historical sequence, an attempt is made to provide valid conclusions on the taught material.

Key words: the police, the gendarmerie, the security Department, extremism, terrorism, struggle.

Вступ. З огляду на події, що відбуваються в сучасному світі та в Україні, вивчення заходів, які застосовувалися урядом у період сплеску терористичної діяльності в кінці XIX на початку XX ст. в українських землях Російської імперії, становить актуальний напрямок дослідження, який має безпосередній вихід на сучасну проблематику у цій сфері.

Питанням заходів поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії в кінці XIX – на початку XX ст., в тому числі й у боротьбі з тероризмом, присвячена значна кількість наукових, фахових публікацій, публікацій мемуарного та автобіографічного характеру. Серед них праці таких науковців, як З.І. Перегудова, О.Н. Ярмиш, В. Жухрай, Л.П. Менщиков, В.М. Морозов, С.І. Посохов, Р.С. Мулукаєв, М.І. Сизиков, А.В. Борисов, А.Є. Скрипильов, К.Г. Федоров, І.А. Ісаєв, М.Г. Любар та ін. На наш погляд, дослідження в цій сфері ґрунтуються на зв'язку основних заходів удосконалення роботи поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії з якістю та ефективністю роботи цих органів з виявлення, попередження і припинення злочинів узагалі і терористичних актів зокрема в Російській імперії в кінці XIX – початку XX ст., в тому числі на території українських земель.

Постановка завдання. Мета статті – спроба наукового аналізу заходів поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії як органів боротьби з тероризмом в кінці XIX – початку XX ст. на українських землях на підставі архівних документів, які зберігаються у Державному архіві Російської Федерації (далі – ДАРФ), наукових та фахових досліджень у цій сфері.

Результати дослідження. Розглядаючи заходи поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії як органів по боротьбі з тероризмом на українських землях Російської імперії, слід зауважити, що система органів, їх функцій і методів роботи була єдиною на всій території імперії, тому під час аналізу питання застосування конкретних заходів поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії як органів по боротьбі з тероризмом на українських землях необхідно враховувати, що в період, який розглядається, органи, що були покликані вести боротьбу з проявами екстремізму, застосовували й удосконалювали заходи відповідно до конкретної історичної ситуації та поточних викликів.

Ефективність заходів запобігання проявам тероризму в 80-х – початку 90-х рр. XIX ст. в Російській імперії, у тому числі й на українських землях, видно з огляду діяльності Департаменту поліції в період з 1 березня 1881 по 20 жовтня 1894 р.

Навесні 1882 р. Департаменту поліції повідомили, що один із головних учасників злочинів, задуманих терористами, але ще не затриманий, Михайло Грачевський, перебував у С.-Петербурзі і взяв на себе організацію технічної школи та майстерні для ознайомлення членів злочинного співтовариства зі способами приготування вибухових речовин. Після затримання Грачевського та його спільників із соціально-революційних груп того часу привертати увагу

тільки Харківська, Донецька і Луганська групи.

Наприкінці січня 1887 р. в Департаменті поліції було отримано агентурним шляхом копію листа з Петербурга від невідомої особи в Харків студенту Університету Івану Нікітіну. У цьому листі автор повідомляв свій погляд на значення терору в революційній діяльності й висловлювався настільки рішуче, що встановлення його особи мало вагоме значення. З цією метою від студента Нікітіна вимагались пояснення про автора листа й Нікітін назвав студента Петербурзького Університету Пахомія Андреюшкіна. 1 березня особи, встановлені агентурним шляхом і зовнішнім спостереженням, були негайно арештовані. Під час обшуку в цих осіб знайшли цілком споряджені металеві снаряди. У Андреюшкіна, крім того, виявився заряджений револьвер [1].

Листування на початку XX ст. посадових осіб, уповноважених вести боротьбу з тероризмом, свідчить, що поліція, жандармерія та спеціальні служби Російської імперії здійснюють цю боротьбу все більш усвідомлено, планомірно, глибоко вивчаючи не тільки зовнішні прояви екстремізму, але й вникаючи в мету та мотиви цієї антидержавної діяльності. Якщо говорити про заходи по боротьбі з тероризмом на українських землях Російської імперії початку XX ст., то тут, серед іншого, звертають на себе увагу заходи, які вживаються щодо нейтралізації і протидії Бойовій організації партії соціалістів-революціонерів (БО ПСР), які закінчились арештом відомого терориста Г. А. Гершуні, одного з лідерів «Бойової організації» партії есерів.

Показовим щодо цього є лист завідуючого зовнішнім спостереженням Департаменту Поліції Є. П. Меднікова до начальника Київського Охоронного Відділення А. І. Спиридовича про розробку БО ПСР від 14 лютого 1903 р., у якому він попереджає про можливу появу в Києві відомого представника БО ПСР Гершуні [2] і наступне повідомлення начальника Київського Охоронного Відділення А.І. Спиридовича 14 травня 1903 р. директору департаменту поліції А.А. Лопухіну про затримання Г.А. Гершуні [3].

У повідомленні С.-Петербурзького генерал-губернатора Ф.Д. Трепова товаришеві міністра внутрішніх справ і командир Корпусу жандармів К.Н. Ридзевському зазначається про наміри терористів створити бойову організацію на півдні імперії (Одесі й Києві). Зокрема зазначається, що, за деякими даними, відродження бойової організації відбудеться на Півдні Росії або в одній з місцевостей Південно-Західного Краю, причому до осіб, які мають зайняти центральне місце, належать: 1) якась Лапіна, що оселилася нині в Одесі, і 2) одностудент Лапіної, яка проживає в місті Києві, Водовозова [4]. Зазначене повідомлення свідчить, що органи Російської імперії, покликані здійснювати боротьбу з тероризмом, на початку XX ст. спрямовують свою діяльність не тільки на припинення та розкриття актів тероризму, а також на їх попередження.

Про ефективність роботи жандармських підрозділів на українських землях, ступінь поінформованості та наявні труднощі повідомляється, наприклад, у донесенні начальника Чернігівського Губернського Жандармського Управління Н.П. Рудова в Департамент Поліції про становище в області від 21 серпня 1905 р., у якому, зокрема, зазначається, що «Чернігівська губернія здавна відома широким поширенням протиурядових учень, які стали, крім загальних причин, результатом тієї опозиції уряду, яку земські та інші громадські установи час від часу проявляли в крайніх формах. [...] Під впливом усіх умов сучасного життя, а також і періодичної преси поступово стало проникати в найглухіші кутики губернії невдоволення нинішнім становищем ... Унаслідок таких умов, я, не приховуючи серйозності ситуації, особисто представляв колишнім Міністру Внутрішніх Справ В. К. Плеве і Директору Департаменту Поліції А.А. Лопухіну про необхідність заснування в Чернігові Охоронного Відділення ...

Спостереженням установлено існування в межах Чернігівської губернії двох таких, що цілком визначилися з напрямком, протиурядових партій соціал-демократичної і революційної й лише останнім часом виявилось в м. Ніжині прагнення до організації гуртка анархістів ...» [5].

На виконання заходів запобігання можливим терористичним актам співробітники Чернігівського губернського жандармського управління заарештовують частину терористів, про що зазначається в шифртелеграмі помічника начальника Чернігівського Губернського Жандармського Управління Н.Д. Бакуринського в Департамент Поліції про ліквідацію групи терористів від 12 вересня 1905 р. [6].

Вибух у поліцейській дільниці м. Ніжина наприкінці вересня 1905 р., як впливає з повідомлення начальника Чернігівського Губернського Жандармського Управління Н.П. Рудова в Департамент поліції, став результатом діяльності «зайжджих» терористів, щодо яких начальник Чернігівського ГЖУ отримав достатню для прийняття відповідних заходів інформацію [7].

Донесення ротмістра В.А. Левдикова директору Департаменту Поліції Н.П. Гаріну про підготовлювані в Херсонській губернії теракти від 27 жовтня 1905 р. свідчить про досить ефективну агентурну роботу, що дозволяє вживати запобіжних заходів проти підготовки терористичних актів [8].

Про ефективність прийнятих на території українських земель Російської імперії на початку ХХ ст. заходів щодо боротьби з терористичними проявами свідчать Циркулярний лист Департаменту поліції начальникам губернських жандармських управлінь і охоронних відділень у зв'язку зі створенням обласних організацій партії соціалістів-революціонерів від 28 лютого 1906 р. і шифртелеграма директора Департаменту поліції М.І. Трусевича начальникам Губернських Жандармських Управлінь та Охоронних Відділень про заходи щодо запобігання розвитку революційного руху від 17 липня 1906 р.

У першому з них міститься детальна інформація про підготовку обласних з'їздів партії соціалістів-революціонерів, підготовку терористичних актів у м. Одесі й ставиться завдання про попередження таких актів [9].

У шифртелеграмі ставиться завдання про ліквідацію нині діючих активно соціал-революціонерів, аграрних агітаторів, залізничних і телеграфних комітетів, а також перешкоджання виникненню нових. Очевидно, що керівництво ставить таке завдання перед підпорядкованими підрозділами щодо їм відомих осіб і організацій. Як завдання робочого порядку Департамент поліції вимагає у зв'язку з такими обставинами залучення корисних співробітників, особливо з війська та з селян, виявивши в цьому повну енергію [10].

При цьому керівництво Департаменту поліції в цей же час відзначає недоліки в роботі із запобігання злочинної діяльності терористичних організацій і ставить завдання щодо їх усунення: у 1908 р. Департамент поліції ставить вимоги перед підлеглими підрозділами, особливо в Чернігівській губернії, щодо посилення агентурної роботи, спрямованої на запобігання терористичних актів відносно членів патріотичних легальних організацій. Зокрема, в Циркулярі Департаменту Поліції начальникам Губернських Жандармських Управлінь і Охоронних Відділень про запобігання терористичним актам проти членів союзу російського народу («Союз російського народу» (СРН) – правомонархічна (чорносотенна), православно-консервативна суспільно-політична організація, що діяла в Російській імперії з 1905 по 1917 рр. [11].

У 1909 р. поглиблюється агентурна робота й збільшується обсяг інформації про вкрай радикальні настрої в студентському та учнівському середовищі. Показовим щодо цього, у тому числі для характеристики заходів по боротьбі з тероризмом на українських землях, є агентурне донесення про терористичний напрямок у студентському русі від 15 квітня 1909 р. Агент,

зокрема, повідомляє: «Надійшли відомості з Києва та Одеси. Там студентство цілком підтримує постанову своїх делегатів і не бажає рвати всі відносини з ЦК» [12].

Окремо в цей період виділяються заходи з боротьби з тероризмом на українських землях у зв'язку зі святкуванням 200-річчя Полтавської битви й необхідністю забезпечення безпеки вищих посадових осіб держави на шляху прямування до місця святкування та під час заходів.

Слід зазначити про своєчасність отримання відомостей про злочинні наміри терористичних груп, про що свідчить шифртелеграма в. о. директора Департаменту Поліції Н.П. Зуєва товаришеві Міністра внутрішніх справ П.Р. Курлову про можливий замах на Миколу II під час святкування 200-річчя Полтавської битви від 31 травня 1909 р. [13]. Подібні відомості отримано від Полтавського поліцмейстера (квітень 1909 р.) та начальника Харківського Охоронного Відділення (13 травня 1909 р.)

Якісна агентурна робота дозволила отримати досить повну інформацію про наміри терористичної групи відомого терориста члена Б.О. партії есерів Б. Савинкова, який планував проведення декількох терактів проти державних осіб на території України, що підтверджується Донесенням начальника Харківського Губернського Жандармського Управління О.М. Риковського директору Департаменту Поліції Н.П. Зуєву про роботу із секретним співробітником «Петровським» від 16 листопада 1909 р. [14].

У середині березня Директор Департаменту поліції Н.П. Зуєв доповідає товаришеві Міністра внутрішніх справ П.Р. Курлову: «За наявними в Департаменті Поліції відомостями в половині березня цього року в м. Харкові утворилася нечисленна група соціалістів-революціонерів під назвою «Харківська Група Соціалістів-Терористів» [15]. У липні 1910 р. додаткові відомості дозволяють уточнити відомості про Харківську групу соціалістів-терористів» [16].

Висновки. Із наведеного можна зробити висновки, що заходи, які вживались поліцією, жандармерією та спеціальними службами Російської імперії як органами по боротьбі з тероризмом на українських землях Російської імперії, в цілому відповідали поточній соціальній і політичній ситуації. Якість та ефективність цих заходів пройшли свій розвиток від припинення злочинних дій і розшуку злочинців у кінці XIX ст. до попередження цих дій, навіть до коректування політики екстремістських угруповань у напрямку відмови від терористичних методів у першому десятиріччі XX ст.

Проте в цій діяльності поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії як органів по боротьбі з тероризмом на українських землях не обійшлося без негативних явищ, серед яких можна назвати заходи провокації, зраду співробітників, що призводило до втрати таємних співробітників, найгучнішим з яких було викриття Є. Азефа, одного з лідерів Б.О. партії есерів, ексцеси цих співробітників, наслідками чого стали замах на посадових осіб органів поліції, жандармерії та спеціальних служб, найвідомішим з яких було вбивство агентом Д.Г. Богровим Прем'єр-міністра П.А. Столипіна в місті Києві у вересні 1911 р.

Список використаних джерел:

1. Из обзора деятельности департамента полиции с 1 марта 1881 по 20 октября 1894 г. // ГАРФ. – Ф. 102. – Оп. 253. – Д. 346. – Лл. 196–198(об.).
2. Письмо заведующего наружным наблюдением Департамента Полиции Е.П. Медникова к Начальнику Киевского Охранного Отделения А.И. Спиридовичу о разработке БО ПСР от 14 февраля 1903 г. // Красный Архив. – 1926. – Т. 4 (II). – С. 198–199.
3. Шифртелеграмма начальника Киевского Охранного Отделения А. И. Спиридовича директору департамента полиции А.А. Лопухину о задержании Г.А. Гершуни // ГАРФ. – Ф. 102. – Ос. Отд. 1903 г. – Д. 842. – Лл. 210–210(об.).
4. Сообщение С.-Петербургского генерал-губернатора Ф.Д. Трепова товарищу Министра

- внутренних дел и командиру Корпуса жандармов К.Н. Рыздзевскому об организации на Юге России боевой группы партии социалистов-революционеров 12 апреля 1905 г. // ГАРФ. – Ф. 102. – Ос. Ост. 1905 г. – Д. 80.4.19. – Лл. 53–54.
5. Донесение начальника Черниговского Губернского Жандармского Управления Н.П. Рудова в Департамент Полиции о положении в губернии 21 августа 1905 г. // ГАРФ. – Ф. 102. – Ос. Ост. 1905 г. – Д. 1938. – Лл. 12–13. – № 64.
6. Шифртелеграмма помощника начальника Черниговского Губернского Жандармского Управления Н. К. Бакуринского в Департамент Полиции о ликвидации группы террористов // ГАРФ. – Ф. 102. – Ос. Отд. 1905 г. – Д. 1938. – Л. 16.
7. Из Донесения начальника Черниговского Губернского Жандармского Управления Н.П. Рудова в департамент Полиции о взрыве в полицейском участке г. НЕЖИНА 26 сентября 1905 г. // ГАРФ. – Ф. 102. – Ос. Отд. 1905 г. – Д. 1938. – Лл. 28–29.
8. Донесение ротмистра В.А. Левдикова директору Департамента Полиции Н.П. Гарину о готовящихся в Херсонской губернии терактах от 27 октября 1905 г. // ГАРФ. – Ф. 102. – Ос. Отд. 1905 г. – Д. 107, 4.1. – Л. 8. – № 69.
9. Циркулярное письмо Департамента Полиции начальникам губернских жандармских управлений и Охранных Отделений в связи с созданием областных организаций партии социалистов-революционеров от 28 февраля 1906 г. // ГА РФ. – Ф. 102. – Оп. 260. – Д. 16. – Лл. 58–58(об.). – № 78.
10. Шифртелеграмма директора Департамента полиции М.И. Трусевича начальникам Губернских Жандармских Управлений и Охранных Отделений о мерах по предотвращению развития революционного движения от 17 июля 1906 г. // ГАРФ. – Ф. 102. – Оп. 260. – Д. 280. – Л. 1.
11. Циркуляр Департамента Полиции начальникам Губернских Жандармских Управлений и Охранных Отделений о предотвращении террористических актов против членов союза русского народа от 8 марта 1908 г. // ГАРФ. – Ф. 102. – Оп. 260. – Д. 20. – Л. 105.
12. Агентурное донесение о террористическом направлении в студенческом движении 15 апреля 1909 г. // ГАРФ. – Ф. 102. – Ос. Отд. 1909 г. – Д. 152. – Лл. 26–30.
13. Шифртелеграмма И. Д. директора Департамента Полиции Н. П. Зуева товарищу Министра внутренних дел П. Г. Курлову о возможном покушении на Николая II во время празднования 200-летия Полтавской битвы от 31 июня 1909 г. // ГАРФ. – Ф. 102. – Ос. Отд. 1909 г. – Д. 152. – Лл. 127–127(об.).
14. Донесение начальника Харьковского Губернского Жандармского Управления а. Н. Рыковского директору Департамента Полиции Н. П. Зуеву о работе с секретным сотрудником «Петровским» 16 ноября 1909 г. // ГАРФ. – Ф. 102. – Ос. Отд. 1909. – Д. 152. – Лл. 71–72.
15. Доклад Директора Департамента Полиции Н.П. Зуева товарищу министра внутренних дел П.Г. Курлову о разработке «Харьковской группы социалистов-террористов» 30 июня 1910 г. // ГАРФ. – Ф. 102. – Ос. Отд. 1910 г. – Д. 167. – Лл. 11–11(об.).
16. Донесение и. д. начальника Харьковского Губернского Жандармского Управления директору Департамента Полиции Н. П. Зуеву о разработке харьковской группы социалистов-террористов 6 июля 1910 г. // ГАРФ. – Ф. 102. – Ос. Отд. 1910 г. – Д. 167. – Лл. 24–24(об.).

ЛЯСКОВЕЦЬ А. В.,
викладач кафедри загально -
правових дисциплін
(Дніпропетровський
гуманітарний університет)

**ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВО» В ПРАЦЯХ
Ф.В. ТАРАНОВСЬКОГО ТА О.О. ЖИЛІНА:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

УДК 340.12

Присвячено висвітленню питання порівняння методологічних підходів до визначення сутності права Ф. В. Тарановським та О. О. Жилиним у рамках позитивістського напрямку філософсько-правової думки України кінця XIX – початку XX ст. З’ясований поліваріативний підхід названих авторів до розуміння природи права та його місця в системі соціальних норм.

Ключові слова: *позитивістська парадигма, соціологічний позитивізм, право, характеристики права, норма права.*

Посвящена сравнительному анализу методологических подходов к определению сущности права Ф.В. Тарановского и А.А. Жилина в рамках позитивистского направления философско-правовой мысли Украины конца XIX–начала XX века. Показан поливариативный подход названных авторов к пониманию природы права и его места в системе социальных норм.

Ключевые слова: *позитивистская парадигма, социологический позитивизм, право, характеристики права, норма права.*

The article is devoted to a comparative analysis of methodological approaches to the definition of the right F.V. Taranovskiy and A.A. Zilin under the direction of the positivist philosophical and legal thought in Ukraine late XIX - early XX century. Showed polivariativny approach of these authors to the nature of law and its place in the system of social norms.

Key words: *positivist paradigm, sociological positivism, law, performance rights, the rule of law.*

Вступ. Проблема з’ясування сутності права, його внутрішнього наповнення є актуальною також і для сучасної теорії права. Для повного розуміння цього складного соціального явища сучасним дослідникам необхідно звернутися до золоті скриньки теорії та історії права, насамперед, до праць видатних світових учених, що працювали на теренах Російської імперії наприкінці XIX – початку XX ст. Це необхідно тому, що питання визначення сутності права є системотвірним, багатоспектральним, без вивчення генези поняття «право» неможливо усвідомити сучасний стан цього явища й різні науково-методологічні підходи до дослідження права.

Питанням окремих положень наукової спадщини цього відомого вченого присвячено праці С. С. Алексєєва, В. К. Бабаєва, В. С. Нерсєсянца, П. М. Рабіновича, О. Ф. Скакун, Н. М. Пархоменко, А. О. Лебєдєва, І. Б. Усенка, О. В. Кресіна та ін. Однак тема порівняльного аналізу поглядів цих учених на дефініцію «право» не знайшла свого повного відображення в юридичній літературі.

Постановка завдання. Мета статті – порівняльний аналіз методологічного підходу до

визначення природи права в працях відомих істориків права Ф.В. Тарановського та О.О. Жиліна.

Результати дослідження. Поряд з історичною школою у XIX ст. виникає й позитивна школа права, яка розглядає право з позицій філософії, догми та політики. В Росії позитивістська парадигма знайшла як своїх прихильників, так і тих, хто не вважав значущими методологічні досягнення позитивізму. Але були визнані деякі сфери наукового пізнання, де позитивізм знайшов неабияке поширення. Так, Н.Ф. Уткіна вважала, що цими сферами можна назвати історію, економіку, філологію та юриспруденцію [1, с. 121–123].

Позитивістський підхід у праві – це спроба досліджувати чинне право як емпіричний матеріал, який можна аналізувати й систематизувати у дослідженнях природничих наук.

Позитивне право стає єдиним об'єктом дослідження й виключається з кола наукових інтересів. Але, незважаючи на це, ідея природничого права продовжувала існувати.

У дослідженні права Ф.В. Тарановський став на позиції соціологічного позитивізму, хоча деякі сучасні дослідники зарахували його надбання до напряму юридичного позитивізму. Підтвердженням цієї точки зору є те, що Ф.В. Тарановський підійшов до дослідження права саме з позиції необхідності з'ясування сутності, змісту права. Враховуючи відмінності природних і соціальних процесів, вчений зараховує право, безумовно, до соціальних явищ. Але при цьому відзначає багатоманітність суспільних явищ і діходить висновку: за родовими ознаками найближчі до права соціальні норми, які визначають формальний момент суспільного життя, а зміст суспільної діяльності визначається тією метою, яку людина ставить собі протягом життя. Саме на рівні ідей право виступає як зміст суспільних явищ. Розгляд права як складної структурованої системи повністю відповідає його сутності, формі й призначенню в регулюванні суспільних відносин і повністю спростовує розуміння співвідношення права й суспільного життя як форми й змісту.

Безумовно, у своїх визначеннях Ф.В. Тарановський більше тяжіє до соціологічного позитивізму: «Право не лише переживається у свідомості індивіда, а й об'єктивно діє у соціальному середовищі. Об'єктивна дія відображається одночасно у психіці обох учасників відносин, що регулюється юридичною нормою. На одній стороні усвідомлюється свій обов'язок і чуже домагання, на іншій – усвідомлення свого домагання й чужого обов'язку. Виконання веління юридичної норми настає тільки за повної відповідності вказаних психічних переживань на обох сторонах і при встановленні єдності нормативного критерію ... Психологічний момент, який розуміється як індивідуалістично, так і колективістськи, ще не вичерпує всього складу права. Психологічне вивчення може дати відповідь лише на питання про те, як право діє. Залишаються ще досить важливі питання про мету юридичної регламентації та про зміст правових норм, що визначаються метою. Для вирішення цих питань потрібне вивчення права, у зв'язку зі всією сукупністю суспільного життя, тобто вивчення соціологічне. Психологічне й соціологічне вивчення права не виключають одне одного, а, навпаки, взаємно доповнюють. Отримане шляхом психологічного аналізу з'ясування своєрідного нормативного впливу права на індивідуальну волю матиме для нас повний і більш глибокий зміст, якщо ми встановимо зв'язок його з фактами суспільного життя» [2, с. 79].

Продовжуючи подальше з'ясування видових і родових ознак права, Ф.В. Тарановський розглядав взаємовідносини права й соціальних норм і зробив висновок, що «право є ніщо інше, як один із видів соціальної норми. Найближче за значенням до цього визначення права, отже, у встановленні тієї ознаки, за якою право відрізняється від інших соціальних норм» [2, с. 59]. До видів соціальних норм учений зараховує тільки моральність і право, передбачаючи при цьому, що така класифікація може викликати непорозуміння в дослідників і наводить свої докази такого двочленного поділу: «Перш за все, може бути вказано на релігію як на регулятор суспільного життя та особливий вид соціальної норми ... Справа в тому, що релігія визначає не тільки форму, але й матерію суспільного життя ... Оскільки вона встановлює соціальні норми, ми отримуємо релігійну моральність і божественне право. Отже, релігія не утворює особливого

різновиду соціальної норми, але повідомляє двом основним її різновидам особливу кваліфікацію.

Відповідно до висновків Ф.В. Тарановського, ідея справедливості як головна ідея природничого права залишається незмінною протягом усього процесу еволюції права, але прихильники природничого права обґрунтовують цю ідею або вірою в об'єктивність ідеї справедливості, або метафізичними (поза- і наддосвідними) передумовами: «Віра, у даному разі, черпається або з релігійного джерела, або з моральної інтуїції, яка відокремлюється від релігійних вірувань. На релігійній вірі в новітній час базують ідею природного права, наприклад, Катрен, В. Соловйов, Є. Трубецькой, І. Михайловський. Моральну віру, вільну від релігійної догми, кладуть в основу об'єктивного визнання ідеї справедливості Плانیол, Демоґ, Жені та цілий ряд інших прихильників відродження природничого права» [2, с. 220].

Обґрунтування природничого права метафізичними передумовами найбільше представлено в німецькій літературі, яка тією чи іншою мірою тяжіє до критичної філософії І. Канта. Він вважав, що в гармонійному забезпеченні зовнішньої свободи відповідно до вимог свободи внутрішньої полягає ідея справедливості, тобто ідея природничого права, яка виявляється регулятивною або нормативною ідеєю для позитивного права як у його діяльності, так і в його розвитку. Серед прихильників цієї ідеї в російській науці Ф.В. Тарановський називає П.І. Новгородцева, Б.О. Кістяківського, Є.В. Спекторського та деяких інших. Незважаючи на те, чи вірою, чи метафізичними побудовами обґрунтовується природниче право, воно, за висновками правознавця, має раціональний характер. Природниче право незмінно є розумним правом. Воно не суперечить позитивній науці й може визнаватися як її доповнення: «З одного боку, природниче право як відоме явище суспільного життя підлягає причинному вивченню й поясненню; з іншого – воно вносить необхідний у суспільних науках телеологічний момент, стосовно якого проводиться оцінка явищ».

Отже, можна констатувати, що Ф. В. Тарановський у своїх працях визначив місце природно-правової концепції, охарактеризував її основні положення, використовуючи порівняльно-історичний метод, визначив взаємозв'язок природничого й позитивного права протягом декількох історичних періодів. «У процесі розвитку суспільного життя, – писав він, – не тільки змінюються конкретні явища, що обумовлені причинним зв'язком, а й виробляються абстрактні моральні цінності, які стають міцним та незмінним досягненням культури. Значення цих моральних цінностей не вичерпується їх причинним поясненням; воно виходить за межі тих причин, що їх породжують, надаючи їм характеру безумовності і перетворює їх в цілі подальшого розвитку» [3, с. 26].

Таким чином, наведений огляд основних положень вчення Ф.В. Тарановського про право показав, що його не повністю можна зарахувати до напрямку соціологічного позитивізму. На підтвердження цієї думки можна навести його міркування про використання юридичного методу, який він вважає позитивістським, для дослідження правових проблем. Хоча правознавець і закликає, з одного боку, до розширення методологічної бази дослідження права, але, з іншого – не може відмовитися й від догматичного розгляду права.

Як і під час вивчення держави, так і в ході дослідження права вчений не намагався сформулювати чіткі дефініції, даючи тим самим привід зарахувати його до прихильників плюралістичного, багатовекторного розуміння дійсності та історичного процесу. «Принципове визнання необхідності поєднання у вивченні держави декількох точок зору, відповідно й декількох методів, уявляється нам повністю правильним. Настільки складний об'єкт, яким видається держава, дійсно має вивчатися, щонайменше, з трьох точок зору: з точки зору соціального процесу, що проходить в ній, розподілу влади, що встановлюється цим процесом, (елементу специфічно-політичного) та юридичної конструкції останнього» [4, с. 57].

О. О. Жилін, відомий представник державознавства в українській правовій думці, хоча й зарахований сучасними дослідниками до напрямку юридичного позитивізму, також відрізняється синтетичним підходом до визначення права. Усі вище названі правознавці, розглядаючи генезу права та вчень про нього, обов'язково здійснювали екскурс в історію розгляду

співвідношення норм права й моралі, першоджерела права, співвідношення права і держави. Підтвердженням цього положенню є думки, висловлені О. О. Жиліним у його «Лекціях з енциклопедії права».

Він вважав, що взагалі право регулює не інтереси, а вчинки, дії людей. З більш-менш поширених теорій, що визначають право за змістом його норм, він виокремлював теорії, які називають право «етичним мінімумом», частиною моральності (Вол. Соловйов, Єллінек, Шопенгауер). Виходячи з визнання відомої спільності за різними категоріями етичних норм, вважають, що найсуттєвіша для життя даного суспільства частина моральних правил і є те, що називається зазвичай правом. Але це неправильно тому, що існує дуже багато правових норм, які не мають ніякого відношення до моральності (наприклад, закони про порядок діловодства та організації різних установ, закони про форми в різних відомствах тощо) або навіть противні їй (закони про тортури, рабство).

Право в ідеї своїй як ціле має служити моральності, але в конкретному використанні окремих юридичних норм не можна завжди бачити недержавні начала. Деякі вчені визначають ще право як силу (Гоббс, Спіноза, Ієрінг, Меркель), як порядок світу (Гарейс), примирення рівності та свободи (Вол. Соловйов). Але проти всіх цих визначень можна виставити ті ж заперечення, що й проти попередніх, а саме, що право як явище дійсного життя в різних народів і в різні історичні епохи багато в чому не відповідає жодному з цих поглядів. Погляд на право як силу, заперечуючи ідеальну сторону в праві, неправильний, тому що, як побачимо далі, право в окремих випадках може існувати й не володіючи силою, крім того, ця теорія взагалі руйнує поняття права, так як тоді всякий, хто має велику силу, законно може порушувати правопорядок. Примирення рівності і свободи та встановлення миру й порядку хоча й можуть бути виставлені кінцевими ідеальними цілями права, але насправді право являє собою також багато норм, які не мають ніякого відношення до рівності і свободи чи світу, а іноді й прямо протилежні цим засадам.

У новий час юристи все більше й більше діходять висновку, що визначити право за змістом його норм не можна. Виступаючи продуктом суспільного середовища, право являє собою відображення найрізноманітніших потреб і цілей цього середовища; його зміст строкатий і змінюється залежно від зміни тих чи інших поглядів людей, в середовищі яких розвиваються і застосовуються правові норми. Унаслідок цього шукають відмінності правових норм від усіх інших правил суспільного життя людей в якійсь певній формальній ознаці.

Головним найбільш поширеним видом у цій групі теорій є теорії, що визначають право за джерелом його походження. Особливо популярна теорія, яка вважає правом лише норми, встановлені або визнані державою. Одним із найвизначніших представників цієї теорії, як і теорій «інтересу», є Ієрінг. Держава, зазначає він, – це єдине джерело права. У пізніший час особливо яскраво проводив цю теорію Лассон. У Німеччині вона була загально поширена, приймалася також дуже багатьма вченими і в Росії.

О. О. Жилін констатував, що в юридичному житті питання про право дійсно зводиться здебільшого до того, що наказано законом. Звичайне право в новий час грає порівняно незначну роль, загальними питаннями права займаються одиниці. Більшість же самим побутом життя привчається змішувати поняття права й закону. Ця теорія занадто звужує поняття права. Вона не дає можливості вважати за право міжнародне, що встановлюється волею декількох держав, звичайне право, яке виникає раніше держави й не визнано останнім, право церковне. Неправильна вона також ще тому, що право з'являється раніше держави, що сама держава є правовим спілкуванням, й тому визначати право як норми державні значить визначати, як писав Л. Петражицький, їх іксом.

Деякі вчені визначають право як норми, що встановлені суспільством. Таке визначення правильніше попереднього. Але воно дуже невизначено й не дає критерію для відмінності права від інших етичних норм, оскільки всі вони в більшості суть продукти суспільного життя людей. Воно отримує трохи більшу точність у теоріях, які вважають право за «спільну волю» або «волю спілкування». Ця теорія, висловлена ще, як казав Петражицький, римськими

юристами, підтримувалася як представниками школи природного права (Гоббс, Руссо – теорія суспільного договору), так і представниками історичної школи юристів (Савінії, Пухта – теорія загального переконання, загального народного духу). Так як загальна воля може бути спрямована на найрізноманітніші об'єкти, то необхідно вказати, що загальна воля або переконання тут спрямовуються на обов'язкові правила поведінки у відношеннях людей один до одного [5, с. 124–126].

Право – це норми примусові, цим воно відрізняється від моральності, норми якої вільні, не допускають примусу. Ця теорія, висунута Томазіємі, розвинена Кантом й особливо Фіхте, нараховує нині найбільше прихильників в юридичній науці. Останнім часом вона піддалася сильній критиці з різних боків, причому було зазначено, що, приймаючи цю теорію, доводиться вилучити зі складу правових норм такі норми: 1) регулівна діяльність верховних органів держави, так зване конституційне право; 2) право міжнародне; 3) усі ті норми внутрішньо-державного права, які не мають за собою примусової санкції. Дана теорія має два різновиди. Перша під примусом розуміє фізичний, друга – психічний примус. Але очевидно, що дуже багато вимог права в жодному разі не може бути здійснено шляхом безпосереднього фізичного примусу.

Констатуючи, що право напряду залежить від середовища, в якому воно формується й живе, О. О. Жилін показує поліваріативність підходу до визначення сутності права, в його теорії проглядаються соціологічні моменти вивчення права, хоча він і визначає превалювання позитивного права, тобто права, встановленого державою.

Висновки. Отже, треба визначити, що зарахування вищеназваних авторів до того чи іншого позитивістського напряду має умовний характер, тому що в теоріях позитивістів спостерігається наявність загальновизнаних методів історико-правових досліджень, наявність соціологічних моментів у теоріях правознавців, що зараховані сучасними дослідниками чітко до юридичного або соціологічного позитивізму. Це все показує, що право й держава настільки багатосистемні явища, що в тих чи інших моментах позиції дослідників, які належать до того чи іншого напряду, обов'язково збігатимуться.

Список використаних джерел:

1. Уткина Н. Ф. Позитивизм, антропологический материализм и наука в России (вторая половина XIX века) / Уткина Н. Ф. – М.: Наука, 1975.
2. Тарановский Ф. В. Учебник энциклопедии права / Тарановский Ф. В. – Юрьев, 1917.
3. Тарановский Ф. В. Учение об естественном праве / Ф. В. Тарановский // Журнал Министерства юстиции. – 1916. – Март.
4. Омельченко О. А. Московское государство в историческом наследии Ф. В. Тарановского / О. А. Омельченко // Развитие права и политико-правовой мысли в Московском государстве. – М., 1985.
5. Жилин А. А. Из лекций по энциклопедии права / Жилин А. А. – К.: Труд, 1910.

ЦИВІЛІСТИКА. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ЛУКАШЕВ О. А.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри фінансового права
(Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»)

УДК 347.73

**ЩОДО ПРОБЛЕМИ ВИОКРЕМЛЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ
У ФІНАНСОВО-ПРАВОВІЙ ГАЛУЗІ**

Автор звертає увагу на особливості формування системи фінансового права, зокрема, щодо місця Загальної частини в такій системі права. Наголошується, що при визначенні змісту й значення Загальної частини необхідно розуміти, що вона об'єктивно й логічно присутня в науці фінансового права, науковій дисципліні фінансового права. Проаналізовано багато монографічної літератури, запропоновано власне бачення зазначеної проблематики.

Ключові слова: *правова норма; система права; фінансова діяльність; фінансове право; фінансово-правова галузь.*

Автор обращает внимание на особенности формирования системы финансового права, в частности, касательно места Общей части в такой системе права. Отмечается, что при определении содержания и значения Общей части необходимо понимать, что она объективно и логично присутствует в науке финансового права, научной дисциплине финансового права. Проанализированы много монографической литературы и предложено собственное видение данной проблематики.

Ключевые слова: *правовая норма; система права; финансовая деятельность, финансовое право, финансово-правовая отрасль.*

In the article, the author draws attention to the peculiarities of the system of finance, particularly in public places in this part of the legal system. It is noted that in determining the content and value of the General Part of it must be understood that it is objectively and logically present in the science of finance, finance scientific discipline. Analysis of many monographs and offered his own vision of this issue.

Key words: *legal norms, legal system, financial activities, financial law, financial-legal industry.*

Вступ. Нині нерозв'язаною в теорії фінансового права залишається проблема виокремлення Загальної частини, хоча в кожному навчальному виданні з фінансового права викладається матеріал щодо її змісту. Н. І. Хімичева зараховує до Загальної частини норми фінансового права, які закріплюють основні загальні принципи, правові форми й методи фінансової діяльності держави та муніципальних утворень, систему державних органів, що здійснюють фінансову діяльність, і розмежування їхніх повноважень у цій галузі, основні риси фінансово-правового становища інших суб'єктів, з якими вони вступають у взаємовідносини,

загальні положення про організацію фінансового контролю, його форми й методи, інші подібні фінансово-правові норми. Вони діють у масштабі всієї фінансової діяльності держави (та муніципальних утворень) [1, с. 51].

Постановка завдання. Мета статті – дослідження особливостей формування системи фінансового права, зокрема, щодо місця Загальної частини в такій системі права.

Результати дослідження. З досліджуваної проблеми Л. Н. Древаль, зокрема, зазначає: «Єдність фінансів отримало правове вираження в Загальній частині, до якої належать норми, що закріплюють основні принципи, завдання, правові форми та методи фінансової діяльності, правовий статус органів (як представницьких, так і виконавчих), що здійснюють фінансову діяльність, сутність фінансового контролю і т. д.» [2, с. 3]. Багато з чим можна погодитись з таким твердженням, крім того, з тим, що до цих напрямків регулювання можна скласти певну групу фінансово-правових норм. Йдеться або про конституційні норми, або адміністративно-правові, або про загальнородові принципи, які закріплюються низкою галузей права й не мають специфічної фінансово-правової природи, або взагалі про положення навчальної дисципліни фінансового права. Саме як логічно структуровану сукупність фінансово-правових норм Загальну частину при такому підході сформуванню неможливо.

Складно погодитись із беззаперечною впевненістю О.М. Ашмариної про те, що стосовно фінансово-правових норм, які входять до Загальної частини, позиції сучасних учених-фінансистів єдині. Вони виходять з того, «...що до Загальної частини фінансового права належать норми, які регулюють загальні принципи, правові форми, методи фінансової діяльності держави, система органів держави, що здійснюють фінансову діяльність, їх правове становище, а також правове становище всіх суб'єктів фінансових правовідносин. Сюди ж належать питання регулювання фінансового контролю в державі, принципи, що лежать в основі зарубіжних інститутів фінансового права» [3, с. 90]. Доводячи цю позицію нижче, вона фактично не пропонує виваженої відповіді на те, які ж саме правові норми, що мають узагальнену природу й не відображають особливостей інституційного регулювання, входять до такої Загальної частини. Наприклад, особливості регулювання фінансового контролю як окремого інституту Загальної частини доводяться О.М. Ашмариною на прикладі інституційних конструкцій контрольних норм – бюджетного, податкового, валютного контролю. Пропозиції ж щодо місця фінансового контролю в Загальній частині фінансово-правової галузі зводяться до обґрунтування об'єктивної необхідності контролю як особливої функції управління, що обумовлена природою держави та за змістом нагадують гасла й узагальнені наукові пропозиції. Тобто про дійсну сукупність правових норм, яку можна виокремити як складовий інститут Загальної частини, фактично, не йдеться.

Складно зрозуміти також, що автор має на увазі, коли включає до цього інституту принципи, що лежать в основі зарубіжних інститутів фінансового права. Про що йдеться? По-перше, щодо поняття зарубіжного інституту фінансового права. На наш погляд, як з позицій загальної теорії, так і з позицій фінансово-правової галузі складно зрозуміти, що таке зарубіжний інститут права. Мабуть, у цій ситуації може йтися про співвідношення інститутів національного права та інститутів права інших держав, але норми таких інститутів входитимуть до національного механізму правового регулювання лише через відповідну процедуру легалізації (як це пропонується у ст. 9 Конституції України стосовно міжнародних договорів). Але при цьому такі норми вже входитимуть як відповідна складова національного законодавства.

Саме тому складно погодитись із висновком, про те, що «... доцільно було б нинішнього часу до Загальної частин фінансового права зарахувати інститути, що включають норми, які встановлюють загальні положення та засади в галузі фінансового контролю» [3, с. 91].

Вважаємо, таких норм немає, й складати такий інститут в Загальній частині нема з чого. Безумовно, норми, які закріплюють загальні положення здійснення фінансового контролю, принципи його проведення тощо, існують, але вони мають чітко виражений інституційний характер і стосуються проведення контролю в галузі бюджетної діяльності, оподаткування і т. д.

Дуже цікава пропозиція стосовно побудови Загальної частини фінансового права належить Д.В. Вінницькому. Він пропонує включити до неї «...конкретні колізійні норми, спрямовані на узгодження регулювання податкових, бюджетних, банківських, страхових, розрахункових, валютних та інших відносин, отримуючи можливість самостійного правового впливу в межах чинної законодавчої системи» [4, с. 13]. Намагання все ж таки зберегти у фінансовому праві Загальну частину зрозумілі. Але після цього треба довести її наповненість певними нормами, які відображаються у відповідних законодавчих актах. «Конкретність колізійних норм» навряд чи може бути тією підставою, яка дійсно узагальнить усі інституційні та підгалузеві режими. Більше того, колізії мають вирішуватись або шляхом зміни припису певної норми, або шляхом її скасування чи прийняття нової. Тобто в будь-якому разі розв'язання колізії в праві призведе до зміни відповідного інституційного чи підгалузевого режиму регулювання, а не появу такої норми в складі Загальної частини, яка б упорядковувала, узгодила всі інститути та підгалузі Особливої частини.

На наш погляд, Загальна частина фінансового права не може бути аморфним утворенням, що об'єднує норми, які регулюють абстрактні загальні положення, принципи, форми й методи фінансової діяльності. Тим більше не можна погодитись із включенням до Загальної частини фінансового права «... принципів, що покладені в основу зарубіжних інститутів фінансового права» [5, с. 29]. Ми переконані, що виокремлення певної сукупності правових норм та їх зарахування до Загальної частини зумовлено виключно практичними міркуваннями правового регулювання відповідної групи відносин, що становлять предмет тієї чи іншої галузі. При цьому такі норми мають бути об'єднані та закріплені у вигляді єдиного, внутрішньо узгодженого масиву. Ідеальним варіантом є формалізація такого масиву у вигляді Загальної частини в кодифікованому законодавчому акті. Можливість виокремлення Загальної частини свідчить про наявність єдиної галузі права, яка включає цілісну систему об'єднаних і взаємопов'язаних за предметною ознакою правових інститутів.

Ю.А. Ровинський майже півстоліття тому зазначав: «... систематизація норм фінансового права за ознакою загальної та особливої частини дозволила б практично поставити питання про створення фінансового кодексу, в якому було б зосереджено в послідовній логічній системі норми, що регулюють відносини у галузі фінансової діяльності держави» [6, с. 95]. Але нині створення фінансового кодексу виглядає як примарна ідея, яка не має реальних життєвих перспектив. Водночас необхідно враховувати, що в пострадянських країнах фінансове законодавство кодифікується не на загальногалузевому, а виключно на інституційному рівні. Результатом цієї кодифікації є прийняття бюджетних і податкових кодексів.

Д.В. Вінницький серед факторів, що обумовлюють комплексність фінансового права, вказує на відсутність загальних фінансово-правових положень фундаментального характеру, що закріплені в позитивному праві (Загальній частині) та єдиної системи фінансово-правових джерел, що проявляється не лише у відсутності російського фінансового кодексу, але й будь-якого спеціального законодавчого фінансового акта [7, с. 86]. Ми переконані, що складність виокремлення Загальної частини в фінансовому праві та відсутність практичних тенденцій кодифікації фінансового законодавства зумовлюються однією причиною – юридичною неоднорідністю фінансових відносин, що виникають у різних сферах фінансової діяльності. Найяскравішим прикладом юридичної неоднорідності є суб'єктний склад відносин – бюджетних, податкових тощо. Кодифікація бюджетного і податкового законодавства, на наш

погляд, підкреслює юридичну однорідність бюджетних і податкових відносин, що зумовлює предметну єдність відповідно до бюджетно-правових та податково-правових норм.

Досить важко уявити собі єдину органічну Загальну частину фінансового права, навіть за умови включення до її системи лише двох найбільш споріднених фінансово-правових інститутів – бюджетного та податкового права, хоча за економічною природою бюджетні та податкові відносини нерозривно між собою пов'язані, оскільки за рахунок податкових надходжень головним чином забезпечується формування дохідних частин бюджетів. Ще проблематичніше буде це зробити у разі включення до системи фінансового права інших інститутів. З цього приводу хотілося б звернути увагу на позицію С.М. Братуся, який свого часу зазначав: «Якщо Загальна частина для певної групи зовнішньо пов'язаних між собою інститутів не може бути вироблена, значить ці інститути регулюють різноманітні суспільні відносини, між ними немає внутрішнього необхідного зв'язку. Адже норми Загальної частини, будучи результатом логічної обробки певної сукупності правових норм, що регулюють певний вид суспільних відносин, відбивають об'єктивно існуючий зв'язок різних сторін та різновидів таких відносин, які відокремлюються всередині них» [8, с. 178–179]. Подібну думку висловлює також В. Ф. Яковлев, підкреслюючи, що «Загальна частина у кодифікованому акті може бути створена законодавцем не довільно, а лише тією мірою, в якій це диктується змістом матеріалу, що кодифікується, якщо цей матеріал за своєї різноманітності характеризується юридичною однорідністю, має загальні елементи, які можуть бути виокремлені шляхом формування Загальної частини» [9, с. 5–6].

Таким чином, юридична неоднорідність бюджетних, податкових та інших відносин, що виникають у сфері публічних фінансів, є об'єктивним чинником, що зумовлює труднощі кодифікації фінансового законодавства та формування відносно відокремленої Загальної частини фінансового права. Проте у даному випадку слід говорити не про відсутність єдиної галузі або про комплексний характер фінансового права. Фінансове право було й залишається класичною єдиною правовою галуззю, що має самостійний предмет правового регулювання. Але не можна також ігнорувати специфіку галузевого предмета правового регулювання, його різноманітність. Тому в науці фінансового права актуальною залишається проблема пошуку універсальної системотвірної фінансово-правової категорії, яка має виконувати консолідуючу та координуючу функції в системі фінансово-правового регулювання. Такою категорією, на нашу думку, була й мусить залишатися «фінансова система», оскільки саме на формування, розподіл та використання коштів публічних грошових фондів (тобто фондову складову фінансової системи) спрямовано всю систему фінансово-правового регулювання.

З'ясовуючи місце та структуру Загальної частини, треба чітко визначитись про що йдеться: галузь права, галузь законодавства чи навчальну дисципліну, науку. Ми вважаємо, що про Загальну частину може йтися лише стосовно навчальної дисципліни або науки фінансового права. Давайте замислимося – на що ми маємо посилатися, яким чином можемо аргументувати існування відповідних правових норм у Загальній частині, які інститути вони мають утворювати. Погляди на сучасну загальну систему фінансового права виокремлюють в якості таких проблем, фактично, не правові норми, а певні уявлення, наукові абстракції. Структура Загальної частини фінансово-правової галузі, про яку йдеться на сучасному етапі, в багатьох випадках включає проблеми фінансової діяльності, фінансів, фінансових ресурсів, фінансового контролю. Водночас чітко посылатися на правові норми, які закріплюють ці поняття неможливо, бо їх немає. Жодна правова норма не дає визначення фінансів та їх функцій, поняття форм і методів фінансової діяльності, публічних грошових фондів і т. д.

Досліджуючи систему фінансово-правової галузі, Т.М. Ямненко наголошує, що «... галузь фінансового права, як і будь-яка галузь права, може бути зображена так: Загальна

частина. 1. Фінансова діяльність держави. 2. Предмет і система фінансового права. 3. Історія фінансового права. 4. Фінансово-правові норми і фінансові правовідносини. 5. Фінансовий контроль» [10, с. 327]. Достатньо лише поверхового погляду, щоб зрозуміти: автор намагається структурувати не систему фінансового права як сукупність фінансово-правових норм, а дисципліну фінансового права. Навряд чи можна навести приклад відображення у нормативному приписі фінансової діяльності держави, предмета й системи фінансового права, фінансово-правових норм і т. д. Йдеться про перелік тем, групування навчального матеріалу (або наукових поглядів щодо цих проблем, якщо йдеться про систему науки фінансового права), але ні в якому разі не про структурування нормативного масиву. До того ж низку положень взагалі складно зрозуміти. Наприклад, поєднання в одному блоці «предмета та системи фінансового права». Складно уявити собі й зміст «історії фінансового права», бо незрозуміло, що є предметом аналізу чи дослідження: фінансове законодавство; фінансові відносини, що становлять предмет регулювання фінансово-правовими нормами, чи фінансово-правова наука.

Окрема сукупність правових норм регулює відносини фінансового контролю, який нині теж розглядається як окремий інститут Загальної частини фінансово-правової галузі. Але безумовно й те, що така сукупність не містить родових норм, які в узагальненому вигляді стосувалися б усіх контрольних дій по інститутах Особливої частини. Сучасний стан розвитку фінансово-правового регулювання не дає узагальненого визначення фінансового контролю, його форм, методів. Цей інститут виступає як певне механічне об'єднання норм, що регулюють контролюючі дії за окремими інститутами Особливої частини (йдеться про бюджетний контроль, податковий контроль, контроль у галузі валютного регулювання) і його не можна характеризувати як певне уособлення інституційних проявів конструкції фінансового контролю на рівні Загальної частини фінансово-правової галузі.

Висновки. Таким чином, маємо дійти висновку, що Загальної частини фінансово-правової галузі на сьогодні не існує. Загальна частина об'єктивно та логічно присутня в науці фінансового права, науковій дисципліні фінансового права й саме тому вона є й має бути в підручниках з цього курсу. Але як відповідне нормативне утворення, як сукупність фінансово-правових норм, що стосуються та проявляються в інститутах Особливої частини фінансового права, в такому вигляді підстав для існування Загальної частини фінансового права немає. Це зовсім не означає, що Загальної частини в фінансовому праві не існує взагалі. Досить логічно та об'єктивно з використанням Загальної частини будуються інші складові фінансового права. Йдеться про Загальні частини в бюджетному праві, податковому праві, виділення Загальних норм у валютному регулюванні тощо. Тобто фінансове право передбачає, перш за все, стрімкий інституційний розвиток з відповідним традиційним структуруванням на Загальну та Особливу частини підгалузей та інститутів.

Список використаних джерел:

1. Финансовое право: учебник; отв. ред. Н.И. Химичева. – М.: Юристъ, 2003. – 750 с.
2. Древаль Л.Н. К вопросу о предмете, методе и системе финансового права // Финансовое право. – 2005. – № 2. – С. 2–4.
3. Ашмарина Е.М. Структура финансового права РФ на современном этапе // Государство и право. – 2004. – № 9. – С. 89–96.
4. Винницкий Д.В. Финансовое право в современных условиях: традиции и инновации // Д.В. Винницкий // Финансовое право. – 2006. – № 8. – С. 8–16.
5. Финансовое право: учебник /О.Н. Горбунова, Е.Ю. Грачева и др.; отв. ред. Е.Ю. Грачева, Г.П. Толстопятенко. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 536 с.

6. Ровинский Е.А. Основные вопросы теории советского финансового права /Ровинский Е.А. – М.: Госюриздат, 1960. – 193 с.
7. Винницкий Д.В. Российское налоговое право: проблемы теории и практики /Винницкий Д.В. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 394 с.
8. Братусь С.Н. Предмет и система советского гражданского права /Братусь С.Н. – М.: Госюриздат, 1963.
9. Яковлев В.Ф. Общая часть гражданского права в современном законодательстве и юридической практике / Яковлев В. Ф. – Свердловск, 1979.
10. Ямненко Т.М. Система фінансового права як галузі права /Т.М. Ямненко //Держава і право. Юридичні та політичні науки. – 2002. – № 15. – С. 322–328.

АНДРІЙЦЬО В.Д.

Голова Закарпатського окружного
адміністративного суду, кандидат
юридичних наук

УДК 347.91

ДОКАЗИ ЯК ОБ'ЄКТ ЗБОРУ НА ЕТАПІ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У даній статті автор розглядає сутність доказів як об'єкта збору на етапі збирання доказів у цивільному процесі. Він приходить до висновку, що збирається доказова інформація, яка зафіксована на матеріальному носії (юридичні докази), залучення якої через відповідні процесуальні дії перетворює їх у судові докази у конкретній цивільній справі.

Ключові слова: процес доказування, етап, збирання доказів, сутність, докази.

В данной статье автор рассматривает сущность доказательств как объекта сбора на этапе сбора доказательств в гражданском процессе. Он приходит к выводу, что собирается доказательная информация, которая зафиксирована на материальном носителе (юридические доказательства), привлечение которой из-за соответствующих процессуальных действий превращает их в судебные доказательства по конкретному гражданскому делу.

Ключевые слова: процесс доказывания, этап, сбор доказательств, сущность, доказательства.

In this article the author considers the essence of evidence as an object of collection on the step of collecting evidence in civil proceedings. He concludes that the evidence information has collected, which is fixed on a physical medium (legal evidence), who's involvement through appropriate proceedings turns them into judicial evidence in a particular civil case.

Key Words: process of proof, step, collecting evidence, essence, evidence.

Постановка проблеми. Істотною характеристикою будь-якої діяльності як процесу є його стійка логічна організованість, яка проявляється у такій побудові процесу, де має місце послідовна зміна етапів, операцій, дій та їх кількості. Цілісність процесу судового доказування

пов'язується із тим, що один етап повинен іти послідовно за іншим, впливати із нього. Так, якщо у цивільній справі був визначений юридичний факт, що підлягає доказуванню, то наступний крок, який повинен вчинити суб'єкт доказування буде полягати у пошуку доказів, які даний факт підтверджують. У багатьох випадках пошук необхідних доказів буде залежати від того, який саме факт був визначений на попередньому етапі. Адже, як правильно відмічають у правовій літературі є істотна різниця у доказування юридичних фактів матеріального характеру чи юридичних фактів цивільного процесуального характеру. Зокрема, якщо матеріально-правові факти в більшості випадків пізнаються судом опосередковано, то процесуальні, навпаки, безпосередньо, в зв'язку з чим перші факти вимагають більш складну та формалізовану процедуру доказування [1, с. 65; 2, с. 193].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями сутності доказів на етапі їх збору у цивільному процесі займалося багато вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких можна виділити таких як О.В. Баулін, А.С. Козлов, В.В. Молчанов, І.В. Решетнікова, М.К. Треушніков, В.П. Феннич, С.Я. Фурса, Т.В. Цюра, М.Й. Штефан тощо.

Метою даної статті є визначення сутності доказів як об'єкта збору на етапі збору доказів у цивільному судочинстві.

Основний зміст статті. Етап збирання доказів принципово відрізняється від попереднього етапу процесу судового доказування, де діяльність суб'єктів доказування була побудована навколо такого об'єкта як предмет доказування. На етапі збирання доказів як другому етапі процесу доказування діяльність суб'єктів доказування починає крутитися навколо ще одного об'єкта – докази. Але інший об'єкт – предмет доказування не зникає та не відсувається на другорядний план, оскільки всі інші етапи процесу доказування, починаючи із збирання доказів, у тій чи іншій формі будуть апелювати до предмету доказування. Наприклад, на етапі збирання доказів потрібно буде проводити попереднє дослідження та оцінку доказів, що не можливо здійснити без розуміння того, на підтвердження якого факту потрібно доказ зібрати. Саме це і буде показувати цілісність процесу доказування, де всі його етапи перебувають у нерозривному взаємозв'язку між собою.

Оскільки другий етап процесу доказування направлений на збирання доказів, то без розуміння сутності того, що саме потрібно збирати, неможливо зрозуміти етап збирання доказів. Мало того, всі інші наступні етапи доказового процесу також будуть оперувати таким об'єктом як докази, досліджуючи та оцінюючи їх.

Судове пізнання у процесі доказування найкраще пояснює теорія відображення, відповідно до якої людина сприймає, запам'ятовує та відтворює побачене; події минулого відображаються у документах, фотографіях та відеофільмах [3, с. 59]. Пізнання – це процес цілеспрямованого, активного відображення дійсності в свідомості людини. Саме теорія відображення дасть можливість нам зрозуміти роль та місце судових доказів у пізнавальному процесі. Невипадково науковці, зокрема В. В. Молчанов, вказують, що природа судових доказів, їх рух в процесі доказової діяльності можуть бути усвідомлені тільки на підставі філософської теорії відображення [4, с. 19].

Судові докази з точки зору теорії відображення виступають засобами пізнання. Ось чому в процесі доказування суб'єкти доказування оперують засобами доказування.

Так як докази мають надати суб'єктам доказування інформацію про пошукові факти, тобто такі які потрібно встановити, сутність судових доказів, виходячи із їх філософського розуміння як засобів пізнання, найкраще зможе розкрити теорія інформації. Починаючи із 80-х років у науці цивільного процесу при розробці положень теорії доказів та доказування почали активно та плідно використовуватися інформаційна та комунікативна теорія [5; 4, с. 22-23]. Наразі можна спокійно сказати, що домінуючим положенням у теорії цивільного процесу стало розуміння доказів як інформації про факти, що зафіксована на певному матеріальному носії. Ось чому у визначенні доказів, яке дається у ст. 57 ЦПК України вони визначаються як «фактичні дані», тобто інформація про факти, які встановлюються (вважай подаються) на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань

свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема, звуко- і відеозаписів, висновків експертів.

Якщо судові докази розглядати у якості інформації про факти, то виходить, що вони мають нематеріальну природу. Інформація, що відображена у доказах є предметною, оскільки вона стосується обставин цивільної справи. Але пізнати дану інформацію можна тільки через її носія.

Відповідно до теорії відображення, у момент взаємодії відображуючого об'єкта та відображуваної події, формується джерело інформації. Ось чому джерело інформації, що має значення для цивільної справи формується до порушення справи у суді та безвідносно неї [4, с. 19]. Але на нашу думку, можлива ситуація коли джерело інформації може бути сформовано і під час слухання цивільної справи (і тут мова йде не тільки про процесуальні факти, але і матеріально-правові). Наприклад, при розгляді цивільної справи про поділ подружнього майна подружжя, яке вже розлучено, відповідач, на якого було оформлено майно продає його, оскільки не були застосовані заходи по забезпеченні позову. У такому разі позовні вимоги позивача, відповідно до положення п. 30 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» від 21 грудня 2007 року корегуються наступним чином: продане майно або його вартість врахувати при поділі майна. Договір купівлі-продажу такого майна буде виступати джерелом доказування, а факт продажу без згоди іншого подружжя – фактом предмету доказування.

Інформація про факт пов'язана із своїм матеріальним носієм, без якого дана інформація існувати не може. Перенести інформацію на інший матеріальний носій можна, але розділити її від матеріального носія ні теоретично, ні практично не можливо. Ось чому тільки єдність інформації та її матеріального носія утворюють судовий доказ у справі. Оскільки власне інформація виступає нематеріальним об'єктом, а її нерозривний носій – матеріальним, то об'єктом збирання на етапі збору доказів власне є джерело інформації. Хоча, як вище нами було вказано, інформацію від носія відділити не можливо, а тому, збираючи джерела інформації, ми такими чином збираємо докази у цивільну справу.

Окрім концепції, яка пояснює сутність судових доказів як поєднання інформації та носія інформації, є ще, не дуже поширені напрямки розуміння сутності судових доказів. Зокрема, виділяють концепцію відомого факту, за якою докази виступають відомими фактами, на підставі яких можна встановити невідомі факти; у процесуальній теорії всі явища, виступають або доказами, або предметом доказування називаються фактами [6, с. 139]. Як видно дана концепція за основу бере розуміння доказування із логічних позицій, де за допомогою відомого судження робляться висновки по невідомому судженні. Даний підхід отримав широке розповсюдження у теорії кримінального процесу [7, с. 135-143; 8, с. 104; 9, с. 9; 10, с. 10]. Але він же зазнав, на наш погляд, справедливої критики: факти без процесуальних засобів доказування не можуть бути залучені у цивільний процес [11, с. 51; 12, с. 88]; якщо докази розуміти як факти, то чому у законі існує норма про допустимість доказів [13, с. 76].

Інші вчені підтримують концепцію, яка пояснює подвійну природу сутності доказів, де докази розглядаються і як джерела доказування, і як факти. Зокрема, Д. М. Чечот вказує, що судовими доказами є всі фактичні дані (факти, інформація про факти), а також засоби доказування, які у передбачених законом процесуальних формах використовуються у суді [14, с. 211]. В теорії кримінального процесу таких поглядів притримувався М. С. Строговіч, який вказував, що докази це, по-перше, факти, які встановлюють злочин, а, по-друге, передбачені законом джерела, з яких суд та слідство отримують інформацію по справі [15, с. 288-289]. Позитивним доробком цієї концепції стало те, що вона вперше показала складну природу судових доказів як поєднання, але не джерела доказування та факту, а джерела доказування та інформації про факт. Ось чому, резюмуючи результати наукових дискусій щодо сутності судових доказів, Т. В. Сахнова, вказала: «Розуміння судового доказу як діалектичної єдності змісту та форми відповідає змісту процесуального закону. Ця концепція отримала загальне визнання, знайшла відображення в сучасних підручниках та не потребує додаткової

аргументації» [16, с. 53]. Саме таке розуміння сутності судових доказів заслуговує на увагу.

Немаловажним для розуміння ролі та місця етапу збору доказів у процесі доказування має вирішення питання про те, а коли докази, які потрібно зібрати вже є сформовані. Адже від вирішення цього питання буде залежати, що саме збирають суб'єкти доказування на етапі збору доказів.

Окремі науковці, використовуючи теорію інформації, вказують, що доказ починає формуватися виключно на етапі його дослідження. Так, В. В. Молчанов зазначає, що джерело інформації – поняття не рівнозначне доказовій інформації. Фізичні особи, речі, предмети – її потенційні носії. Існуючий у джерелах інформації потенціал не реалізований. Джерело – це тільки можливість інформації. Інформація у власному сенсі цього слова починає з'являтися тільки у результаті реалізації зв'язку одержувача та джерела інформації [17, с. 108]. Інформація є результатом інформаційного процесу та не існує за його межами. Вона можлива тільки як результат відображення у системі одержувача [18, с. 37, 39]. Інформація передається за допомогою сигналу, який виступає єдністю інформації та її матеріального носія. Так як інформація виникає у рамках інформаційного процесу, то сигнал, який несе інформацію про обставини справи, що встановлюються, існує тільки у певній системі відносин – сигнальна ситуація, необхідним компонентом якої є предмети (процеси), що сигналять, сам сигнал та система, яка сприймає сигнал [19, с. 8]. Доказ структурно від сигналу не відрізняється. Проте тільки при безпосередньому контакті суду з джерелом інформації – фізичною особою, предметом, під час цілеспрямованої діяльності по «знятті» інформації, яка міститься у джерелі, виникає сигнал, що несе доказову інформацію, формується доказ як засіб пізнання [4, с. 22-23]. Залучення джерела доказової інформації у процес створює необхідні передумови для формування судових доказів як засобів пізнання та обґрунтування висновків суду. Саме у цьому і полягає функціональне значення збирання доказів як елемента доказування у цивільному процесі [4, с. 23].

На нашу думку, не можна погодитися із тим, що судові докази як засоби пізнання, починають формуватися під час їх дослідження у суді. Згідно авторських позицій суб'єктами доказування виступає не тільки суд, але і особи, які беруть участь у справі, де важливими суб'єктами будуть виступати сторони цивільної справи. Їх важливість на етапі збору доказів у процесі доказування обумовлена тим, що відповідно до ч. 1 ст. 60 ЦПК України обов'язок подавати до суду докази на підтвердження фактів, які обґрунтовують їх позовні вимоги чи заперечення проти них покладається на сторін справи. Саме сторони, раніше за суд як суб'єкта доказування починають працювати із доказами, сприймаючи від них інформацію. В іншому разі, наприклад, позивач не зміг би при написанні позовної заяви вказувати такий обов'язковий її реквізит як «вказання доказів, якими позивач обґрунтовує свої вимоги» – п. 6 ч. 2 ст. 119 ЦПК України.

Докази як об'єктивно існуюча інформація зі своїм джерелом сформувалася, як правило, ще до порушення цивільної справи. Пізнавальні функції даних доказів у момент формування доказової інформації не втрачаються, хоча на окремі види доказів тривалість у часі може негативно позначитися. Ось чому і є можливість здійснити забезпечення доказів, тобто дослідити їх до початку розгляду справи по суті (ст. 133 ЦПК України). Залучення різноманітними процесуальними діями доказів у цивільну справу тільки приводить до того, що докази набувають статусу судових, з усіма процесуальними наслідками, які звідси випливають (наприклад, відповідальність суду за збереження речових доказів – ст. 139 ЦПК України).

Вивчаючи сутність судових доказів, ряд науковців розкривають такі їхні ознаки як *зміст*, під яким розуміють інформацію про факти; *процесуальну форму*, під якою розуміють носій інформації та спосіб її доведення до відома суду; *процесуальний порядок* отримання і дослідження доказової інформації [13, с. 79; 20, с. 92]. Окремі науковці, аналізуючи процесуальний порядок як ознаку судових доказів, додають не тільки одержання та дослідження доказів, але і їх оцінку [21, с. 247]. З вказаним можна погодитися тільки частково: тільки перші дві вище виділені ознаки будуть пояснювати сутність доказів. А ось щодо третьої,

то вона є зайвою, оскільки дотримання встановленого порядку отримання, дослідження та оцінки судових доказів буде говорити нам про завершення процесу доказування. Дотримання встановлених процедур залучення, дослідження та оцінки судових доказів мусить передувати виявленні самих доказів. Коли суб'єкти доказування, виходячи із тих фактів, які потрібно доказати, віднайдуть ті чи інші докази, вони вчиняють різноманітні по своєму характері процесуальні дії, направлені на збирання доказів у цивільну справу. Ось саме тут буде мати важливе значення розуміння наслідків цих дій: після їх успішного завершення докази, що були віднайдені суб'єктами доказування стають судовими доказами, так як вони офіційно залучені до матеріалів цивільної справи, суд зобов'язаний їх дослідити та дати оцінку. Наскільки вони в змозі підтверджувати ті чи інші факти предмету доказування, то це вже інше питання. Остаточного воно буде вирішуватися на іншому етапі процесу доказування. Ось чому також на можна погодитися із висловленою позицією, що судові докази мають бути достовірні [22, с. 386-388]. Якщо докази на етапі збору вже мають бути достовірні, то проблема збору, дослідження та оцінки доказів уже не виникає, так як не має потреби в їх оцінюванні, бо доказ уже визнаний таким. Тим більше достовірність доказу перевіряється через його взаємодію із іншим доказом.

На етапі збору доказів відбувається попереднє дослідження та попередня оцінка доказів на факт виявлення таких рис у доказів як належність та допустимість. Це робиться у силу вимог положень ЦПК України щоби цивільна справа не затягувалася у розгляді через дослідження непотрібних для її вирішення доказів. Саме головне те, що попередня оцінка доказів, як правило, презюмується, бо слова сторін, які ставлять перед судом вимогу, наприклад, викликати певних свідків для підтвердження того чи іншого факту не перевіряються, бо не має спілкування із самим свідком. Знати наперед юридичну силу того чи іншого доказу, поданого на підтвердження певного факту без його дослідження та оцінки не можливо. Ось чому, доказом буде інформація про факт, яка закріплена на певному матеріальному носії. Коли даний доказ через відповідні процедури буде допущений судом до матеріалів цивільної справи він стає судовим доказом, але значення юридичного доказу до цього часу він не втратив. У цивільному процесі є багато процесуальних явищ, які вважаються такими навіть без відповідного матеріального підтвердження у матеріальних відносинах. Зокрема, суд припускає, що позивачу дійсно належать ті матеріальні права, про захист яких він просить у позовній заяві. Але перевірка цього буде зроблена після розгляду справи по суті та зафіксований висновок суду з цього приводу у судовому рішенні. Аналогічно із доказами: вони мають юридичну властивість підтверджувати певний факт, але їх потенційна юридична сила може бути виявлена тільки після дослідження та оцінки доказу. Причому мова тут іде не за попередню оцінку, яка сформована у якості бар'єру від зловживань своїми правами особами, які беруть участь у справі. Хтось може сказати, що не має доказу за межами юридичного процесу, бо не відомо, які факти нам потрібно встановити. Але не слід забувати, що факти предмету доказування – це така об'єктивна реальність, яка вже відбулася. Тобто факти є у минулому і вони про себе залишили свій слід на певних матеріальних носіях. Цей носій як об'єктивна реальність також уже відбувся. Мало того, розуміння моменту формування доказу за межами цивільного процесу (якщо мова йде, як правило, про матеріально-правові факти чи доказові факти, які підтверджують матеріально-правові) підтверджується можливістю осіб, які беруть участь в справі подати в апеляційній інстанції докази, у дослідженні яких було неправомірно відмовлено (ч. 2 ст. 303 ЦПК України). Виходить, мовою закону ті джерела доказування, які не пройшли процедуру залучення у цивільну справу у зв'язку із, наприклад, відмовою задовольнити клопотання про виклик свідка чи витребувати письмові або речові докази і т.д., вже названі «докази».

Висновки з дослідження. Отже, етап збирання доказів у процесі доказування направлений на збирання саме доказів, а не джерел доказування, як стверджується групою вчених у доктрині цивільного процесу. Збираються докази, які являють собою нерозривну єдність змісту та форми.

Список використаних джерел:

1. Баулин О.В. Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел /Баулин О.В. – М. : ОАО Издательский дом «Городец», 2004. – 272 с.
2. Білоусов Ю.В. Доказові презумпції у цивільному судочинстві : монографія / Білоусов Ю. В., Феннич В.П. – Х. : Харків юридичний, 2002. – 280 с.
3. Решетникова И. В. Курс доказательственного права в российском гражданском судопроизводстве /Решетникова И.В. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА М), 2000. - 288 с.
4. Молчанов В.В. Собираение доказательств в гражданском процессе /Молчанов В.В. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 96 с.
5. Козлов А.С. Актуальные проблемы теории доказательств в науке гражданского процесса : учебное пособие /Козлов А.С. – Иркутск: Иркутск. гос. ун-т, 1980. – 86 с.
6. **Курылев С. В. Основы теории доказывания в советском правосудии /Курылев С.В. – Минск : Изд-во БГУ, 1969. – 204 с.**
7. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс: учебник /Чельцов М.А. — 4-е изд., испр. и перераб. – М.: Госюриздат, 1962. – 503 с.
8. Лупинская П.А. О понятии судебных доказательств // Всесоюзный юридический заочный институт. Ученые записки. – 1958. – Вып. 6. Вопросы советского уголовного процесса. – С. 98–115.
9. Шаламов М.П. Теория улик /Шаламов М.П. – М.: Госюриздат, 1960. – 182 с.
10. Белкин Р.С. Собираение, исследование и оценка доказательств /Белкин Р.С. – М.: Наука, 1966. – 295 с.
11. Клейнман А.Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права. Очерки по истории /Клейнман А.Ф. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1967. – 119 с.
12. Хутыз М.Х. Общие положения гражданского процесса. Историко-правовое исследование: дисс. ... доктора юрид. наук: 12.00.03 / Хутыз Мурбек Хаджумарович. – Краснодар, 1986. – 365 с.
13. Треушников М.К. Судебные доказательства /Треушников М.К. – М. : ОАО Издательский дом «Городец», 2004. – 272 с.
14. Гражданский процесс: учебник /[Вершинин А.П., Кривоносова Л.А., Новиков Е.Ю., Полудняков В.И. и др.]; под ред. В.А. Мусина, Н.А. Чечиной, Д. М. Чечота. – Издание третье, переработанное и дополненное. – М. : ПБОЮЛ Гриженко Е. М., 2000. – 544 с.
15. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: Основные положения науки советского уголовного процесса / Строгович М. С. – М.: Наука, 1968. – Т. 1. – 470 с.
16. Сахнова Т.В. Регламентация доказательств и доказывания в гражданском процессе (К разработке нового ГПК Российской Федерации) /Т.В. Сахнова // Государство и право. – 1993. – № 7. – С. 52–60.
17. Цонев В. Информация и отражение /Цонев В. – София : Наука и искусство, 1977. – 129 с.
18. Щербицкий Г.И. Системный характер информации /Щербицкий Г.И. – Мн.: Наука и техника, 1978. – 222 с.
19. Меркулов А. С. Роль понятия «сигнал» и «сигнальность» в исследовании процессов отражения и информации: автореф. дис. на соискание учён. степени канд. философ. наук : спец. 09.00.01. «Онтология и теория познания» /А.С. Меркулов. – Свердловск, 1978. – 22 с.
20. Феннич В.П. Цивільний процес: конспект лекцій. Навчальний посібник /Феннич В. П. – Ужгород: Видавництво Закарпатського державного університету, 2005. – Частина 1. – 130 с.
21. Штефан М. Й. Цивільний процес : підруч. для юрид. спеціальностей вищих закладів освіти / Штефан М.Й. – К. : Ін Юре, 1997. – 608 с.
22. Осипов Ю.К. Основные признаки судебных доказательств /Ю.К. Осипов //Труды Свердловского юридического института. – 1968. – Вып. 8. – С. 386–388.

УЩАПОВСЬКИЙ Т.В.,
аспірант кафедри світового
господарства і міжнародних
економічних відносин
(Інститут міжнародних відносин
Київського національного
університету ім. Тараса Шевченка)

УДК 338.222

ГЕНЕЗИС ТА ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ НА РИНКАХ КРАЇН БРІКС

Автор наводить аналіз конкурентної політики як одного із найважливіших факторів економічного зростання країни, а також розглядає процес формування, особливості функціонування на сучасному етапі та перспективи вдосконалення механізмів захисту економічної конкуренції у кожній із країн БРІКС.

Ключові слова: БРІКС, економічна конкуренція, механізми регулювання.

В данной статье автор приводит анализ конкурентной политики как одного из важнейших факторов экономического роста страны, а также рассматривает процесс формирования, особенности функционирования на современном этапе и перспективы совершенствования механизмов защиты экономической конкуренции в каждой из стран БРИКС.

Ключевые слова: БРИКС, экономическая конкуренция, механизмы регулирования.

In this article the author provides an analysis of a competition policy as one of the most important factors of the country's economic growth. The author also examines the process of formation, peculiarities of modern functioning as well as prospects of modernization of the mechanisms of economic competition protection in each of the BRICS countries.

Key words: BRICS, economic competition, regulatory mechanisms.

Вступ. Економічна конкуренція – це рушій зростання національного господарства, оскільки суб'єкти господарювання, перебуваючи в рівних конкурентних умовах, прагнуть покращити якість та умови забезпечення пропозиції на ринку товарів і послуг, від чого в кінцевому підсумку виграють усі та, в першу чергу, кінцеві споживачі.

Проте забезпечення стабільного конкурентного середовища досить складне завдання в міру того, наскільки розвинено національне господарство країни, наскільки воно значне за своїми розмірами й складне за структурою тощо.

Сучасний БРІКС – відносно нове явище у системі міжнародних економічних відносин, яке навіть не можна назвати формальним об'єднанням, проте кожна з п'яти країн, які формують БРІКС, перебуває на шляху інтенсивного економічного розвитку й має перспективи стати економічним лідером у відповідному регіоні, так само як БРІКС у своїй сукупності може в недалекому майбутньому стати найвпливовішим гравцем на світовій економічній арені.

З такого погляду досить цікаві механізми захисту економічної конкуренції Бразилії, Росії, Індії, Китаю та Південно-Африканської Республіки, оскільки на тлі трансформаційних процесів, які мають місце в економіці кожної з п'яти країн БРІКС, саме вони є одними із найважливіших факторів, які забезпечують стрімке економічне зростання вищезгаданих країн.

Питання конкурентної політики на теоретичному рівні досліджено світовою науковою спільнотою, проте в силу особливостей внутрішніх процесів та законів, за якими функціонує й розвивається національне господарство країни, кожна національна система захисту економічної конкуренції має свою специфіку та особливості.

Системи захисту економічної конкуренції країн БРІКС нині є об'єктами уваги науковців і дослідників багатьох міжнародних економічних та правових організацій. Серед останніх публікацій, присвячених даному питанню, слід виокремити видання Міжнародної асоціації юристів під назвою «Конкурентне право в країнах БРІКС». Також досить активно аналіз національних систем захисту економічної конкуренції країн БРІКС проводиться такими міжнародними економічними організаціями, як ЮНКТАД та ОЕСР, результати якого регулярно публікуються.

Також слід зазначити, що національні системи захисту економічної конкуренції кожної з країн БРІКС було на певному рівні досліджено також окремими науковцями. Результати деяких із зазначених досліджень використано автором для написання даної статті (наприклад, дослідження конкурентної політики Китаю, проведене професором Китайського народного університету Вей Таном).

Постановка завдання. В рамках визначеної проблеми автор поставив за мету аналіз процесу формування, особливостей функціонування та шляхів удосконалення національних механізмів забезпечення й підтримки економічної конкуренції на ринках кожної з п'яти країн БРІКС.

Результати дослідження. Поняття «БРІКС» у сучасному його розумінні сформувалось у 2011 р. – після офіційного приєднання Південно-Африканської Республіки до вже існуючої групи БРІК, яка об'єднувала Бразилію, Росію, Індію та Китай (термін «БРІК» було вперше вжито у 2001 р. головним економістом інвестиційного банку «Goldman Sachs» Джимом О'Нілом).

Нині БРІКС неформально об'єднує п'ять країн, які демонструють високі темпи економічного зростання та колективно у найближчому майбутньому можуть перетворитися на найвпливовішу силу в системі міжнародних економічних відносин.

У рамках БРІКС уряди п'яти країн розробляють стратегії щодо конвергенції національних економічних політик та їх складових. Так, за участі уповноважених відомств із питань захисту економічної конкуренції країн БРІКС проводяться щорічні форуми з питань конкуренції, проте національні системи захисту економічної конкуренції країн БРІКС пройшли власний шлях становлення та розвитку, тому кожна із них слід розглядати окремо.

Бразилія. Економічна політика Бразилії після Другої світової війни базувалась на проникливому втручанні уряду в ринкові операції. У багатьох секторах ціни контролювались державою, а більшість великих промислових, транспортних і фінансових підприємств країни були представлені державними фірмами або санкціонованими приватними монополіями. Відповідно до Закону про конкуренцію (№ 4137), що набув чинності 1962 р., було створено Адміністративну раду економічного захисту (Conselho Administrativo de Defesa Econômica або CADE), але Рада мала маргінальний економічний вплив, оскільки її повноваження поширювались виключно на приватні фірми. У 1988 р., паралельно із серією значних економічних змін у Бразилії, за новою конституцією конкуренцію визначено ключовою рисою «економічного порядку». Було запущено програму приватизації, знижено бар'єри для міжнародної торгівлі, а діяльність Адміністративної ради стала активнішою [1, с. 14].

Сучасна епоха політики конкуренції у Бразилії почалася 1994 р. У відповідь на період гіперінфляції цього року запровадили «Реальний план». Його принциповими рисами стало введення суворої фінансової і кредитної політики та прив'язування нової валюти (реалу) до долара США. У рамках реформ 1994 р. було прийнято новий закон про конкуренцію (№ 8884) із надією на можливість його використання для врегулювання підвищених цін. Новий закон також уведено для контролю за кількістю злиттів і підвищення значущості важливих інституційних змін. Адміністративну раду економічного захисту переформували в незалежний

орган, а певні аспекти діяльності виконавчих органів було покладено на два інші органи: Секретаріат економічного права Міністерства юстиції (Secretaria de Direito Econômico do Ministério da Justiça або SDE) і Секретаріат економічного моніторингу Міністерства фінансів (Secretaria de Acompanhamento Econômico або SEAE). Разом три органи становили Систему політики конкуренції Бразилії (Sistema Brasileiro de Defesa da Concorrência або BCPS). Протягом кількох наступних років зросли темпи приватизації, було ліквідовано урядові органи, відповідальні за загальне регулювання цін, створено нові незалежні органи контролю в галузі телекомунікацій, нафтопродуктів, природного газу та електроенергії.

З 1994 р. внесено дві значні законодавчі зміни, які вплинули на закон про конкуренцію. У січні 1999 р. запроваджено внесок за подання заяви на злиття, обробкою якої займалась Адміністративна рада економічного захисту (Закон № 9781). У грудні 2000 Законом № 10149 введено додаткові важливі повноваження щодо розслідування, чіткі процедури для обслуговування процесів із іноземними особами, запроваджено програму пом'якшення відповідальності, підвищено внесок за подання заяви на злиття, а також передбачено рівне розподілення зазначеного внеску між трьома органами з питань конкуренції [1, с. 15].

На розгляді нині три законодавчі акти для повторного моделювання системи законодавства про конкуренцію Бразилії. Перший – це широкий перегляд Закону № 8884, який би поєднав у собі Секретаріат економічного права Міністерства юстиції та Адміністративну раду економічного захисту, додав нових інституційних елементів до структури Адміністративної ради економічного захисту, повторно визначив роль Секретаріату економічного моніторингу Міністерства фінансів у сфері захисту конкуренції, запровадив систему сповіщення до проведення злиття, змінив поточні вимоги до звітування про злиття тощо. Іншою пропозицією став законопроект, метою якого є перегляд і стандартизація вимог, що впливають на зв'язок між контролерами та режимом конкуренції. Третій законопроект розв'язав би конфлікт між органами з питань захисту економічної конкуренції та органами контролю за банківською діяльністю щодо концентрацій у банківському секторі.

Росія. За останні п'ять років виконання Закону про конкуренцію в односторонньому порядку було одним із пріоритетів Федеральної антимонопольної служби (ФАС). У Росії, яка досі має перехідну економіку, більшість підприємств зайняли домінуючі позиції шляхом приватизації. Таке історичне тло – це точна причиною того, чому одностороннє виконання правил поведінки надто важливо для забезпечення ефективного процесу конкуренції.

Наразі ФАС намагається зосередити зусилля більше ніж половини розслідувань випадків порушення домінантності, а розмір штрафів, що накладаються на суб'єктів порушення зазначеного типу, значно зріс. Серед ринків, які перебувають під наглядом ФАС, – ринки нафтохімічних продуктів, фармацевтичних засобів, фінансових послуг, природних ресурсів, мережевих послуг, таких як телекомунікаційні послуги, енергетичний сектор, залізничні перевезення, а також інші ринки, на які вплинула природна монополія [3, с. 77].

До останнього часу ФАС не посилювала контроль за обмежувальною односторонньою поведінкою підприємств, які не мають домінуючих позицій на відповідному ринку. Цей підхід підтримувався ідеєю про низьку ймовірність шкідливого впливу на конкуренцію підприємств, що не займають на ринку домінуючих позицій. Однак така позиція нещодавно змінилась у сфері регулювання торгівлі в харчовій промисловості, де органи, що займаються питаннями конкуренції, мають повноваження, необхідні для контролю за односторонньою антиконкурентною поведінкою підприємств, які не мають домінуючих позицій. Головна мета цього правила – відновлення наслідків порушень ринку у цій галузі економіки.

Відповідно до нових правил перед початком антимонопольного розслідування випадків, що стосуються накладення обтяжливих умов договорів і відмови від укладання угоди, органи, що регулюють питання конкуренції, мають надіслати на домінуюче підприємство правове попередження з вимогою припинити так зване порушення. У разі дотримання правового попередження компетентний орган не розпочинає розслідування й не може накласти адміністративні штрафи.

У рамках адміністративних процедур ФАС може накласти штрафи на підприємство у розмірі 1–15 % від доходу, отриманого на ринку, на якому чинилось порушення. Окрім того, ФАС може накласти штраф на офіційних осіб у розмірі 20000–50000 російських рублів (близько 700–1700 доларів США) або провести дискваліфікацію на період до трьох років (ст. 14.31 Кодексу адміністративних правопорушень).

Існує кілька винятків зі штрафів на дохід. По-перше, ФАС накладає фіксований штраф за дії домінуючих підприємств з урахуванням порушень законних прав третіх сторін, якщо такі дії не призводять до обмеження конкуренції (наприклад, відмова накладення обтяжливих умов контракту). По-друге, ФАС накладає фіксовані штрафи у разі порушень домінантності, якщо частка на ринку домінуючих підприємств не перевищує 35 %. В обох випадках сума штрафу коливається від 300000 російських рублів (близько 10000 доларів США) до 1 млн російських рублів (близько 35000 доларів США) [3, с. 86].

На додаток до адміністративних штрафів ФАС може наказати відшкодувати у федеральний бюджет прибуток, отриманий унаслідок порушення, згідно зі ст. 23 Закону про конкуренцію.

Індія. Ринок Індії монополізований у кількох сферах державного сектора, наприклад, у сферах поштових послуг і залізничних сполучень. Більшість інших державних монополій зникли з дозволом з боку уряду на збільшення частки приватної власності. Монополії зустрічаються рідше у діяльності, відкритій для приватного сектора.

Більша частина законодавства про конкуренцію Індії стосується скоріше регулювання практики несправедливої торгівлі, аніж монополій. Парламент прийняв первинний законодавчий акт, Закон про конкуренцію, у 2002 р. для заміни попереднього Закону про монополію й методи обмеження торгівлі (MRTP), який був чинний 1969 р. З 2003 р. Закон про конкуренцію поступово замінив Закон про монополію й методи обмеження торгівлі в рамках процесу, який завершився у березні 2011 р., коли Закон про конкуренцію набув чинності для злиттів та поглинань.

Закон про конкуренцію забороняє укладення антиконкурентних угод, до яких належать формування картелів і поділ ринків за територіальним принципом, обмеження виробництва й постачання, тендерна змова й нечесна пропозиція, а також демпінгування. Закон про конкуренцію за багатьма пунктами перейняв положення Закону про монополію і методи обмеження торгівлі у рамках названих далі видів діяльності: укладення договорів із обмежувочими положеннями, які потребують придбання певних товарів за умови іншої покупки, договори ексклюзивного постачання або дистрибуції, відмова працювати з певними особами або класами осіб, а також підтримка ціни перепродажу [4, с. 2].

Комісія з питань конкуренції Індії (CCI) несе відповідальність за дотримання Закону про конкуренцію. Вона поступово функціонально замінила Комісію з обмежувальних торговельних практик та монополій (MRTPC) – другий компетентний орган за Законом про монополію і методи обмеження торгівлі. Станом на липень 2011 р. Комісія з питань конкуренції врегулювала 37 справ і закрила 65 із 193 справ, які надійшли на її розгляд. Із зазначеної кількості 50 справ було передано на розгляд Комісії з обмежувальних торговельних практик і монополій. До жовтня 2009 р. справи, що перебували на розгляді Комісії з обмежувальних торговельних практик та монополій, були передані на розгляд Комісії з питань конкуренції та Апеляційного суду з питань конкуренції. Зрештою, Комісію з обмежувальних торговельних практик і монополій було ліквідовано. Уряд постановив, що суд несе відповідальність за слухання апеляцій на вироки Комісії з питань конкуренції.

Монополії самі по собі не є протизаконними й більше не регулюються спеціальними правилами. Згідно із Законом про конкуренцію від 2002 р. незаконною є лише несправедлива практика ведення торгівлі.

Комісія з питань конкуренції Індії має право накладати вето на об'єднання, злиття й розділення. Верховний Суд, Рада з цінних паперів і бірж Індії (SEBI, орган регулювання діяльності фондового ринку) і Рада з питань діяльності компаній у деяких випадках також

уповноважені вирішувати відповідні питання. Наприклад, поглинання регулюється кодексом поглинань Ради з цінних паперів та бірж.

Комісія з питань конкуренції видала нові остаточні правила щодо регулювання злиттів і поглинань відповідно до Закону про конкуренцію, що набули чинності 1 червня 2011 р. За новими правилами, після зазначеної дати злиття, в результаті яких розмір комбінованих активів або комбінованого доходу перевищує 15 млрд індійських рупій (Rs), потребують ухвалення Комісії з питань конкуренції [4, с. 3].

Немає необхідності в попередньому повідомленні про злиття, якщо розмір обігу цільової компанії не перевищуватиме 7,5 млрд індійських рупій або розмір активів цільової компанії не перевищуватиме 2,5 млрд індійських рупій.

Більшість обмежень свободи компанії на продаж наведено у Законі про конкуренцію, прийнятому у грудні 2002 р., який визначає перелік анти конкурентних угод. Закон широко підтримує політику попереднього закону – Закону про монополії й методи обмеження торгівлі від 1969 р., який він замінив. У 1992 р. уряд зняв заборону на перепродаж (тобто закупівлю товарів із інших галузей для перепродажу) компаніями з іноземними інвестиціями.

Виробник може здійснювати продаж через певного дистриб'ютора, але не може заборонити дистриб'ютору продавати продукти інших компаній. Виробник може продавати однакові товари різним дилерам за змінними цінами (наприклад, надаючи знижки на оптові замовлення або більшим магазинам). Виробнику надається можливість звертатись до суду з позовом проти незаконних дилерів.

Китай. Оскільки проект антимонопольного закону Китаю ухвалили 2008 р., політику конкуренції в Китаї ретельно аналізували антитрестові фахівці з усього світу. Правила китайських антитрестових правоохоронних органів часто порівнюються з правилами органів, що регулюють конкуренцію в розвинених країнах. У таких порівняннях до уваги не беруться основні відмінності китайської економіки, а саме – те, що економіка Китаю досі перебуває в стадії переходу від планової до ринкової. Державні підприємства (ДП) відіграють значно більшу роль в економіці Китаю, аніж у розвинених країнах.

Серед найбільших народних господарств світу економіка Китаю єдина, яка досі знаходиться на стадії переходу від центрально-планової до ринкової економіки. Унікальна риса цієї національної економіки – переважна наявність ДП. ДП контролюються на різних рівнях правління. Найбільші ДП, наприклад, три великі нафтові компанії («Сінопек» (Sinopet), «Чайна Нешнел Петролеум» (China National Petroleum) і «Чайна Нешнел Офшор Ойл» (China National Offshore Oil) перебувають під контролем Державного комітету з контролю й управління активами (SASAC), тоді як діяльність великих державних фінансових компаній, наприклад, чотирьох найбільших національних банків (Промислово-торговий банк Китаю, Китайський банк реконструкції і розвитку, Сільськогосподарський банк Китаю і Банк Китаю) регулюється Комісією з регулювання банківської діяльності Китаю [5, с. 2].

ДП займають домінуючу позицію у багатьох стратегічних галузях промисловості, наприклад, у галузі банківських послуг, страховій галузі, галузі телекомунікаційних послуг, галузі транспортної інфраструктури, нафтогазовій галузі й галузі комунальних послуг.

Резонансним випадком антиконкурентної поведінки на ринку, який набув широкого визнання, стала справа проти ДП у листопаді 2011 р. – розслідування проти компаній «Чайна Телеком» (China Telecom) і «Чайна Уніком» (China Unicom) з приводу підозрюваної цінової дискримінації на ринку послуг ширококутового доступу, що призвело до проголошення двома компаніями підвищення швидкості ширококутового доступу й зниження цін на обслуговування з метою врегулювання розслідування Радою із захисту природних ресурсів. Розслідування з боку Ради з питань захисту природних ресурсів було викликано громадським незадоволенням монополією ДП на ринку телекомунікаційних послуг, що призвело до низької якості обслуговування та підвищення цін.

Конкуренція між ДП може призвести до посилення ролей правоохоронних органів із боротьби з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом, у майбутньому. До того ж ДП

перебувають під контролем урядових агенцій різних рівнів. Таким чином, конкуренція між ДП іноді може бути досить напруженою.

Оскільки нині ДП стають мультинаціональними компаніями, ДП зіштовхуються з проблемою розслідування органами, що регулюють питання конкуренції, із інших юрисдикцій. У рамках стратегій зростання ДП все більша частина ДП приймають політику «підняття на борт» шляхом здійснення інвестицій у розвинені країни світу. Поширення ДП у розвинених країнах приведе ДП під контроль іноземних компетентних органів [5, с. 4].

В Китаї Закон про конкуренцію – це ключовий фактор законодавства, спрямованого на побудову конкурентоспроможної економіки, яка базується на ринкових принципах. На ранніх стадіях правоохоронні органи з боротьби з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом, намагались провести стандартизацію політики конкуренції. Нині ДП не зазнавали агресивного тиску правоохоронних органів із боротьби з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом. Оскільки ж обізнаність учасників ринку зростає, ДП зіштовхуються зі зростанням тиску з боку громади і правоохоронних органів із боротьби з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом.

Південно-Африканська Республіка. ПАР має розвинений та добре регульований режим економічної конкуренції, створений на основі кращої міжнародної практики. Економічна система в Південній Африці функціонує на основі принципів вільного ринку, однак стан конкуренції контролюється.

Прийняття Закону про конкуренцію у 1998 р. стало кардинальною реформою конкурентного законодавства ПАР, істотно розширивши повноваження антимонопольних органів на основі моделей Європейського Союзу, США та Канади.

Закон передбачає різні заборони антиконкурентної поведінки, обмежувальних практик (наприклад, установлення цін, змови на торгах тощо) і зловживань монополюючим становищем (суб'єктами з часткою ринку 35 % і більше).

Закон також передбачає повідомлення й отримання попереднього дозволу конкурентного відомства на проведення суб'єктами ринку відповідних операцій зі злиття та поглинання, а також значні стягнення за порушення (штрафні санкції можуть поширюватися за межі ПАР, якщо порушення конкурентного законодавства мало місце за межами країни, проте чинило вплив на внутрішній ринок) [6].

Поправка до Закону про конкуренцію, прийнята у 2009 р., передбачає кримінальні санкції щодо директорів та менеджерів, які беруть участь у картелі, або дають мовчазну згоду на таку поведінку. Також зазначена поправка передбачає програму пом'якшення відповідальності, яка застосовується до суб'єктів ринку, що погодилися співпрацювати з конкурентним відомством в якості інформаторів під час розгляду справи.

Комісія з питань конкуренції відповідає за розслідування та оцінку концентрацій і заборонених практик. Робота Комісії спрямовується Департаментом економічного розвитку.

У цілому Закон про конкуренцію має на меті підтримування та заохочення конкуренції на ринку ПАР для:

- забезпечення економічної ефективності, адаптивності та розвитку;
- надання споживачам конкурентоспроможних цін і вибору товарів;
- сприяння зайнятості та загальному соціально-економічному добробуту;
- забезпечення суб'єктам малого бізнесу рівних можливостей для участі в економіці;
- розширення можливостей для виходу південноафриканських підприємств на світові ринки та визнання ролі конкуренції з боку іноземних суб'єктів на ринку ПАР.

Висновки. Відповідно до поставлених завдань дослідження автором статті проаналізовано механізми забезпечення економічної конкуренції на ринках Бразилії, Росії, Індії, Китаю та Південно-Африканської Республіки в розрізі процесу формування, особливостей функціонування та перспектив удосконалення.

На тлі процесів конвергенції конкурентних політик країн БРІКС, які ще перебувають у зародковому стані, проте щороку набирають обертів, механізм забезпечення економічної кон-

курентції кожної з п'яти країн БРІКС має власне історичне підґрунтя та пройшов індивідуальний шлях формування, тому є особливим.

БРІКС ще не є сталим формальним об'єднанням. Національне господарство кожної країни БРІКС зазнає трансформацій, змінюються та вдосконалюються під впливом різних факторів і механізми забезпечення економічної конкуренції у цих країнах, тому тема даної статті актуальна для подальшого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Competition law and policy in brazil: a peer review – oecd, 2005.
2. Competition Law and Policy in South Africa – An OECD peer review – OECD publications (00 2003 56. – 1 p) – No. 82113, 2003.
3. Competition Law in the BRICS Countries, ISBN 978-90-411-3821-7, International Bar Association, 2012.
4. Competition policy in India: Prepare for opportunity – A practical guide from the Economist Intelligence Unit, 2012.
5. SOEs and competition policy in China, Prof. Wei Tan, Hanqing Advanced Institute of Economics and Finance (Renmin University of China), 2013.
6. Інтернет-сторінка стосовно конкурентного законодавства ПАР. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.southafrica.info/business/investing/regulations/competition-policy.htm>

БАЛУХ В. С.,
кандидат юридичних наук
(Одеський апеляційний
господарський суд)

УДК 349.22

**АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ
ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТРУДОВИХ СПОРІВ**

Досліджено поняття альтернативних способів вирішення індивідуальних трудових спорів. Визначено сутність переговорів, медіації, примирення як окремих видів таких способів. Зроблено висновок про вплив на поширення альтернативних способів вирішення індивідуальних трудових спорів в Україні внутрішніх і зовнішніх факторів. До зовнішніх належить підтримка з боку держави, у тому числі шляхом правового регулювання відповідних процедур, рівень довіри населення до альтернативного вирішення спорів, до внутрішніх – забезпечення можливості доступу до них сторін індивідуального трудового спору.

Ключові слова: *альтернативне вирішення спорів, індивідуальний трудовий спір, переговори, медіація, примирення.*

Исследован вопрос альтернативных способов разрешения индивидуальных трудовых споров. Определена сущность переговоров, медиации, примирения как отдельных видов таких способов. Сделан вывод о влиянии на распространение альтернативных способов разрешения индивидуальных трудовых споров в Украине внутренних и внешних факторов. К внешним относятся поддержка со стороны государства, в том числе путем правового регулирования соответствующих процедур, к внутренним – обеспечение возможности доступа к ним

сторон індивідуального трудового спору.

Ключевые слова: альтернативное разрешение споров, индивидуальный трудовой спор, переговоры, медиация, примирение.

Alternative dispute resolution of individual labor disputes was outlined. The essence of negotiation, mediation, conciliation as certain types of alternative dispute resolution of individual labor disputes was defined. It was concluded that the internal and external factors impacted on the distribution of alternative dispute resolution of individual labor disputes in Ukraine. The external factors included government support, including through the provision of legal regulation of the relevant procedures and the internal - providing sides of the labor dispute of access to them.

Key words: alternative dispute resolution, individual labor dispute, negotiation, mediation, conciliation.

Вступ. Одним із головних напрямків розвитку нашої держави в економічній сфері є забезпечення динамічного соціально-економічного прогресу. Досягнення поставленої мети обумовлюється багатьма чинниками, серед яких не останнє місце належить ефективному використанню трудового потенціалу.

Основні тенденції умов розвитку трудового потенціалу в Україні нині мають досить негативні характеристики: високий рівень безробіття, недостатній рівень соціально-економічних умов праці та виробничого побуту працівників та ін. Дані обставини, як наслідок, призводять до підвищення рівня соціальної напруги в трудових колективах, виникнення трудових конфліктів як індивідуальних, так і колективних.

Безсумнівно, виникнення трудового спору може обумовлюватись впливом багатьох факторів: організаційно-управлінських, соціально-психологічних і особистісних [1, с. 24]. Однак слід розуміти, що сторони такого спору, як правило, зацікавлені в ефективному та швидкому його вирішенні, оскільки для працівника це може означати вихід із обставин, що формують у нього стресовий стан, а для роботодавця – збереження ділової репутації, зменшення витрат, зняття напруги у трудовому колективі та підвищення результативності його роботи.

Отже у даному контексті набуває актуального значення наявність ефективного й злагодженого механізму вирішення індивідуальних трудових спорів шляхом використання різних позасудових та судових способів їх вирішення.

Останніми роками все більше уваги приділяється питанням реформування законодавства про працю, забезпечення його відповідності міжнародним трудовим стандартам. Відповідно до проекту Трудового кодексу України до засад правового регулювання трудових відносин зараховано гарантування права на розв'язання індивідуальних і колективних трудових спорів, у тому числі забезпечення права працівників на страйк; забезпечення судового захисту трудових прав, честі та гідності учасників трудових відносин, а гл. 2 книги 9 «Індивідуальні трудові спори» даного кодексу передбачено примирні процедури з розгляду індивідуальних трудових спорів комісією з трудових спорів [2].

У свою чергу, якщо враховувати характеристику сучасного стану здійснення правосуддя, базуючись на аналізі зарубіжного досвіду, є достатні підстави говорити про існування сприятливих передумов для запровадження або значнішого поширення у вітчизняній практиці різних альтернативних способів вирішення індивідуальних трудових спорів, спрямованих саме на мирне їх розв'язання.

Постановка завдання. Мета даного дослідження – з'ясування питання альтернативних способів вирішення індивідуальних трудових спорів та можливості їх застосування в Україні.

Результати дослідження. На даний час альтернативні способи вирішення спорів привертають увагу все більшого кола науковців. В аспекті трудового права дані питання розглядались у працях В. О. Кабанець, С. І. Запари, А. М. Лушнікова, М. В. Лушнікової та ін.

Зазначимо, що в літературі бракує одностайного підходу до визначення поняття «альтернативне вирішення спорів» (далі – АВС). Так, пропонується визнавати АВС способом позасудового впливу на конфлікт, мета якого – усунення протиріч між сторонами конфлікту та мінімізація негативних наслідків конфлікту для його учасників [3, с. 78]. Більш широке визначення даного поняття дає Г. В. Севастьянов він вважає що АВС – це погоджений вибір (застосування), виходячи з конкретної ситуації, визначеного або спільного моделювання власного найефективнішого недержавного (приватного) способу вирішення спору і/або врегулювання правового конфлікту (способу АВС), не забороненого законом, з метою досягнення необхідного правового результату (встановлення суб'єктивних прав та обов'язків сторін) [4, с. 25–32].

Під час характеристики переваг альтернативних способів вирішення спорів, як правило, увага акцентується на «швидкості», «гнучкості» та «ефективності» процедур, які проводяться.

Для розуміння доцільності застосування альтернативних способів вирішення індивідуальних трудових спорів принциповим, на наш погляд, є розуміння того, що зараз такі спори у більшості випадків обумовлюються розбіжностями думок роботодавця та працівника з приводу укладання, зміни, виконання або припинення трудового договору, виконання умов колективного договору або ж інших правил, що стосуються внутрішнього трудового розпорядку. Отже, такі розбіжності, в тому разі, коли одна зі сторін спору діятиме в категоричній формі (відмова, небажання, ігнорування тощо) з будь-яких підстав, передбачених вище, можуть призвести до виникнення індивідуального трудового спору в правовій площині, що передбачає його подальше вирішення відповідно до норм закону уповноваженими органами або судом.

Однак не слід лишати поза увагою також спори, що виникають між роботодавцем і працівником з питань індивідуально-договірного регулювання, де роботодавець вправі, але не зобов'язаний надати, встановити або змінити працівнику умови праці [5, с. 682]. Тут на перше місце, за наявності відносної юридичної нерівності працівника та роботодавця, виходить індивідуальний конфлікт їхніх інтересів з приводу надання працівнику нового права.

Зважаючи на викладене, вбачається доцільним розгляд індивідуальних трудових спорів як конфліктів інтересів (або економічних спорів) або ж як конфліктів права (інакше юридичних спорів) [6, с. 258].

У цілому, вітчизняна система вирішення індивідуальних трудових спорів характеризується такими ознаками:

1) «загальний» порядок вирішення індивідуальних трудових спорів незалежно від предмета спору (за винятком передбачених ст. 232 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) передбачає попередній розгляд уповноваженим органом (комісією з трудових спорів), що є необов'язковим або ж розгляд такого спору безпосередньо судом [7];

2) досудовий порядок розгляду індивідуальних трудових спорів комісією з трудових спорів, виходячи з норми ст. 224 КЗпП України обумовлює необхідність для працівника попередньо здійснити заходи щодо врегулювання розбіжностей за безпосередніх переговорів з власником або уповноваженим ним органом [7];

3) індивідуальні трудові спори, як правило, вирішуються в судах, а не в комісіях із трудових спорів.

Слід погодитись при цьому, що існуючий механізм вирішення індивідуальних трудових спорів неефективний. Його неефективність пов'язана з тим, що існуюча модель розв'язання таких спорів передбачає право працівника на звернення до комісії з трудових спорів, правоохоронні органи та суд. Проте ці звернення ефективні лише в тому разі, коли мають місце порушення законодавства, які можуть бути доведені. Вказані органи є неефективними в умовах поширення неформальних відносин між працівником та роботодавцем, а також у разі виникнення індивідуального конфлікту інтересів [8].

Якщо ж звернутись до світової практики, то зарубіжний досвід провідних країн світу (наприклад, Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, Франції,

Сполучених штатів Америки, Німеччини) свідчить про застосування додатково до звичайного порядку судового вирішення цілої низки способів альтернативного вирішення індивідуальних трудових спорів.

Звичайно, єдиної концепції їх застосування немає, неможливо говорити і про однаковий рівень їх поширеності під час вирішення індивідуальних трудових спорів. Однак безсумнівно вбачається приділення великої уваги у даних країнах загалом питанням альтернативного вирішення спорів, зокрема, у трудових відносинах.

Характеристиками виокремлення альтернативних способів вирішення індивідуальних трудових спорів є такі положення:

- належність АВС як до позасудових так і до досудових способів вирішення відповідних спорів;
- добровільність участі сторін трудового спору у здійсненні пов'язаних із АВС процедурах, що мають переважно неформальний характер їх проведення;
- залучення нейтральних посередників, які не беруть участі в прийнятті рішення, або ж таких, що мають право на прийняття рішень, обов'язкових для виконання сторонами лише за їх згодою;
- примирення сторін як головне завдання АВС.

Зважаючи на врегульований положеннями КЗпП України порядок вирішення індивідуальних трудових спорів, застосування альтернативних способів їх розв'язання – це відносно нове явище для України. Єдина згадка у КЗпП України про таку чи іншу можливість врегулювати індивідуальний трудовий спір «мирним» шляхом міститься ст. 224 даного кодексу в аспекті безпосередніх переговорів, які виступають як обов'язковий самостійний засіб урегулювання спору до подання заяви працівником до комісії з трудових спорів.

Отже, є доцільним розгляд найпоширеніших у світовій практиці способів альтернативного вирішення індивідуальних трудових спорів, до переліку яких належать переговори (negotiation), примирення (conciliation), посередництво (медіація), що ґрунтуються на примирливо-третейському способі розгляду таких спорів.

Традиційно, переговори як альтернативний спосіб вирішення індивідуального трудового спору являє собою обмін сторін думками стосовно предмета спору без залучення третьої нейтральної сторони. Мета проведення переговорів – досягнення відповідного консенсусу. Вони при цьому можуть бути як самостійним засобом вирішення спору так і складовою іншого способу альтернативного вирішення індивідуального трудового спору. Відмінність полягає в тому, що в першому випадку переговори ведуться безпосередньо сторонами (їх представниками), у другому – обов'язково за участі третьої незалежної особи [9, с. 431]. Звернімо увагу, що в законодавстві деяких європейських країн (зокрема, Болгарії) переговори є обов'язковою стадією вирішення трудового спору. Факт досягнення сторонами згоди засвідчується протоколом, що має силу рішення комісії з трудових спорів [10, с. 997]. Натомість в Україні жодних положень, які б визначали процедуру проведення переговорів між роботодавцем та найманим працівником, норми КЗпП України не містять. Як наслідок на практиці підставою для звернення до комісії з трудових спорів є факт подання працівником самостійно або з участю профспілкової організації до роботодавця письмової претензії, яка в подальшому була залишена без задоволення. Тобто фактично про забезпечення можливості проведення переговорів між сторонами індивідуального трудового спору не йдеться.

У свою чергу, примирення та медіація дуже схожі за своєю суттю процедури, бо передбачають залучення нейтральної третьої сторони – посередника для забезпечення «мирного» розв'язання спору. Відмінність у ролі посередника. Під час медіації роль посередника-медіатора – сприяти діалогу сторін трудового спору, надати їм допомогу у визначенні тих інтересів, пріоритетів, потреб та бажань, на задоволення яких може бути спрямовано подальше взаємовигідне вирішення сторонами трудового спору. При цьому медіатор не вправі пропонувати власне бачення розв'язання спору, а роль посередника у примиренні як альтернативному вирішенні індивідуального трудового спору активніша. На відміну від медіатора,

посередник у примиренні, як правило, може запропонувати сторонам власне варіант вирішення спору. Слід зазначити, що законодавство деяких країн (наприклад, Австрії) передбачає можливість включення до тексту трудового договору застереження про примирення [11], що фактично означає угоду між роботодавцем та найманим працівником про попередній розгляд трудових спорів за участю визначеного ними посередника або ж органу примирення.

Проведений аналіз зарубіжного досвіду альтернативного вирішення індивідуальних трудових спорів свідчить про позитивний характер відповідного застосування. Однак розглядати альтернативні способи як «панацею», звичайно, не можна, оскільки відповідну модель вирішення спорів може бути застосовано не до всіх категорій індивідуальних трудових спорів. Необхідно зазначити також, що в деякому розумінні трудові спори сприяють розвитку правосуддя.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що вітчизняне правове регулювання альтернативних способів вирішення індивідуальних трудових спорів має фрагментарний характер, що не дозволяє виділити такі способи у трудовому праві як однорідні та самостійні способи вирішення індивідуальних трудових спорів, які б характеризувались внутрішньою єдністю. У свою чергу, ймовірність поширення альтернативних способів вирішення індивідуальних трудових спорів обумовлюється як зовнішніми, так і внутрішніми факторами. До зовнішніх факторів, на наш погляд, належать: наявність підтримки з боку держави, у тому числі шляхом правового регулювання відповідних процедур (медіації, примирення тощо), рівень довіри населення до альтернативного вирішення спорів. Внутрішні фактори визначають можливості доступу сторін індивідуального трудового спору до альтернативних способів їх вирішення, що може бути досягнуто за допомогою інституалізації відповідних процедур через існування спеціально створених органів або ж провадження діяльності незалежними посередниками.

Список використаних джерел:

1. Конфліктологія / Герасіна Л.М. Панов М.І., Осипова Н.П. та ін.; за ред Л.М. Герасіної, М.І. Панова. – Харків: Право, 2002. – 256 с.
2. Трудовий кодекс України [Електронний ресурс]: проект Закону України від 22.04.2013 року № 2902/ – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46746.
3. Альтернативные способы разрешения споров между субъектами предпринимательской деятельности / [С.С. Сулакшин, Е.Э. Буянова, В.В. Кулаков, М.Ю. Погорелко]. – М.: Научный эксперт, 2013. – 272 с.
4. Севастьянов Г.В. Концепция частого процессуального права (права альтернативного разрешения споров) / Г.В. Севастьянов // Третейский суд. – 2009. – № 1. – С. 25–32.
5. Комментарий к Трудовому кодексу Республики Беларусь / Г.Ф. Асоскова [и др.]; под общ. ред. Г.А. Василевича. – Мн.: Регистр, 2008. – 1024 с.
6. Киселев И.Я. Зарубежное трудовое право: [учебник для вузов] / Киселев И.Я. – М.: НОРМА-ИНФРА, 1993. – 263 с.
7. Кодекс законів про працю України / Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.
8. Щодо стану соціально-трудових відносин в Україні та основних напрямів їхнього реформування [Електронний ресурс]: аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/958/>.
9. Петоченко Т.М. Перспективы расширения применения примирительных процедур при разрешении трудовых споров в Республике Беларусь / Т.М. Петоченко // Право в современном белорусском обществе: сборник научных трудов. Выпуск 6. – Минск: Право и экономика, 2011. – С. 430–436.
10. Лушников А.М. Курс трудового права: учеб.: в 2 т.; 2. Коллективное трудовое право. Индивидуальное трудовое право. Процессуальное трудовое право / А.М. Лушников, М.В. Луш-

никова. – М.: Статут, 2009. – 1151 с.

11. Risak Martin E. Austrian Practice in the Prevention and Amicable Settlement of Labour Disputes [Електронний ресурс] /Е. Martin Risak. – Режим доступу: www.univie.ac.at/arbeitsrecht/php/get.php?id.

РИЖЕНКО І.М.,

кандидат юридичних наук,
доцент

(Херсонський державний
університет)

УДК 342.9

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВО ВЛАСНОСТІ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ» ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ

Стаття присвячена сучасним тенденціям щодо змісту та використання поняття права власності суб'єкта господарювання як об'єкта адміністративно-правового захисту.

Ключові слова: адміністративно-правовий захист, право власності, суб'єкт господарювання.

Статья посвящена современным тенденциям, касающимся содержания понятия права собственности субъекта хозяйствования как объекта административно-правовой защиты и его использования.

Ключевые слова: административно-правовая защита, право собственности, субъект хозяйствования.

The article deals with current trends regarding the content of the notion of ownership of a business entity as an object of administrative and legal protection and its use.

Key words: administrative and legal protection, ownership, business entity.

Вступ. Актуальність теми дослідження викликана необхідністю публічного забезпечення ефективного розвитку економічних ринкових відносин в Україні в умовах масштабного реформування всієї суспільно-державної дійсності та вимагає уточнення категорійного апарату у сфері адміністративно-правового захисту права власності суб'єктів господарювання. Провідними в цьому аспекті є загальновживані, але надзвичайно складні філософсько-правові феномени: «право», «право власності», «свобода», «законні інтереси суб'єктів господарювання» та ін., щодо яких не припиняється правова полеміка [1, с.24].

Постановка завдання. В умовах сьогодення сталою у вітчизняній юриспруденції є точка зору, найбільш вдало сформована Ю.П. Битяком, що наука вітчизняного адміністративного права з моменту свого утвердження нерозривно пов'язується із забезпеченням та охороною прав і свобод громадян та виконання ними обов'язків [2, с. 26]. Тим самим, на наш погляд, є незаперечним, що дослідження основних проблем щодо забезпечення адміністративно-правового захисту права власності суб'єктів господарювання треба здійснювати саме через розкриття зазначених вище категорій. Отже, метою цієї публікації є розкриття поняття права власності як об'єкта адміністративно-правового захисту суб'єктів господа-

рювання, що здійснюється суб'єктами владних повноважень та формулювання авторського бачення цієї категорії.

В теорії адміністративного права проблемам адміністративно-правового захисту права власності присвячували свої праці вчені-адміністративісти: В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, В.М. Бевзенко, А.С. Васильєв, В.В. Галуцько та інші відомі вчені.

Результати дослідження. Аналіз конституційно-правових джерел свідчить, що вихідні положення, які мають отримати свій подальший розвиток у галузі адміністративного права в досліджуваній сфері, є сприятливими: ст. 13 Конституції України стверджує, що «...Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом»; «Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монополієм становом на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом. Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів (ст. 42)» [3].

Реагуючи на зазначене, серед вітчизняних вчених - адміністративістів провідною є думка, що генеральним напрямом сучасного адміністративного права є запровадження службової (сервісної) концепції щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина (реалізації та захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб) [4, с. 3; 5, с. 86-87].

Розв'язуючи питання забезпечення задекларованих у Конституції України прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб засобами адміністративного права, вчені найчастіше об'єднують їх у такі види: фізичні (життєві) права людини; особисті права, свободи та законні інтереси людини і громадянина; 3) економічні права, свободи та законні інтереси фізичних та юридичних осіб; 4) культурні права і свободи людини і громадянина; 5) політичні права і свободи людини та громадянина; 6) право українського народу на задоволення публічних інтересів громадянина, держави та суспільства [6, с. 325].

Провідними у цьому переліку є фізичні, природні права людини, до яких належать нематеріальні цінності, без яких індивід не може фізично існувати: право людини на життя і здоров'я; право на екологічну безпеку; право на соціальний захист і право на достатній життєвий рівень. Але гарантувати громадянам гідні умови проживання в країні неможливо без забезпечення економічних прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб - суб'єктів господарювання. Оскільки в країнах з ринковою економікою саме суб'єкти господарювання - юридичні особи та фізичні особи - підприємці (без створення юридичної особи) усіх форм власності (в першу чергу приватної) є джерелом як матеріальних та деяких нематеріальних благ.

Тим самим адміністративно-правове забезпечення економічних прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб є провідним напрямком діяльності суб'єктів владних повноважень.

До основного економічного права фізичних та юридичних осіб - суб'єктів господарювання відноситься право власності, яке є основою усіх людських матеріальних настанов.

Загалом до інституту права власності відносяться правові норми, які: встановлюють належність матеріальних благ власнику; встановлюють підстави та умови виникнення у суб'єктів права власності; визначають обсяг повноважень власника щодо володіння, користування та розпорядження матеріальними благами; встановлюють підстави та умови припинення права власності на належні суб'єктові матеріальні блага; встановлюють правові засоби захисту (охорони) прав власника [7, с. 304].

В юридичній літературі право власності традиційно розглядається в об'єктивному та суб'єктивному розумінні. Право власності в об'єктивному розумінні - це загальна сукупність правових норм, які імперативно встановлюють належність матеріальних благ власникам,

визначають обсяг їх повноважень, підстави й умови припинення права власності, охороняють право власності [8, с. 125].

В умовах сьогодення провідне значення для розкриття феномена права власності як об'єкта адміністративно-правового захисту суб'єктів господарювання належить її суб'єктивній складовій. У найбільш загальному вигляді суб'єктивне право власності, як і будь-яке інше суб'єктивне право, означає міру поведінки уповноваженої особи (власника) щодо належного йому майна. Повноваження власника є динамічною категорією – залежною від суспільного ладу, державного устрою, загального рівня людської цивілізації та інших чинників [7, с. 305].

Відповідно до Конституції України суб'єктивне право власності — це право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. У свою чергу ст. 316 Цивільного кодексу України визначає: «Правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб» [9].

Отже, спираючись на вітчизняні законодавчі акти, можна виділити такі ознаки суб'єктивного права власності суб'єктів господарювання:

1) змістом права власності суб'єктів господарювання є право суб'єкта господарювання володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном;

2) при здійсненні права власності суб'єкт господарювання володіє, користується та розпоряджається своїм майном на власний розсуд, він має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, що не суперечать закону;

3) при здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків суб'єкт господарювання зобов'язаний додержуватися моральних засад суспільства та екологічної безпеки;

4) суб'єктами права власності можуть бути: юридичні особи, які здійснюють свою діяльність з метою отримання прибутку, фізичні особи-підприємці без створення юридичної особи;

5) всі суб'єкти господарювання, як об'єкти адміністративно-правової охорони, є юридично рівними, оскільки у ст. 13 Конституції України та ч. 2 ст. 318 ЦК України встановлені рівні умови здійснення та захисту власності;

6) на зміст права власності не впливають місце проживання (реєстрації) суб'єкта господарювання і місцезнаходження господарського майна.

Отже, відповідно до діючих правових актів України суб'єктивне право власності суб'єктів господарювання – це право суб'єкта господарювання володіти, користуватися та розпоряджатися майном, яке використовується для забезпечення господарської діяльності (далі господарським майном) на власний розсуд у межах, які не суперечать закону, відповідають моральним засадам суспільства та екологічній безпеці громадян.

Виходячи із сформованих вище ознак і поняття права власності як об'єкта адміністративно-правового захисту, необхідно конкретизувати деякі конституційно-правові положення.

У країнах з ринковою економікою перед державою загалом, і органами виконавчої влади зокрема, стоять складні, на перший погляд несумісні завдання.

По-перше, з одного боку забезпечити право фізичних і юридичних осіб на підприємницьку діяльність (ст. 42), коли ці особи діють на власний ризик з метою отримання максимального прибутку, при цьому суб'єкти владних повноважень не мають права безпідставно втручатись у господарську діяльність суб'єктів господарювання. А у випадку виявлення суттєвих порушень суб'єктами господарювання чи їх менеджерами таке втручання здійснюється виключно на основі закону за чіткого дотримання нормативно-процесуальних джерел.

По-друге, не порушувати положення трудового законодавства, а саме:

- 1) не допустити порушень права громадян заробляти собі на життя працею, яку вони вільно обирають або на яку вільно погоджуються, використання примусової праці;
- 2) здійснювати контроль щодо дотримання суб'єктами господарювання належних безпечних і

здорових умов праці; 3) забезпечити право найманих працівників на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом; 4) не допустити використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах; 5) захистити громадян від незаконного звільнення; 6) забезпечити право на своєчасне одержання винагороди за працю.

По-третє, окремим рядком необхідно виділити потребу подальшого розвитку ст. 56 Конституції України «Право на відшкодування збитків», щодо забезпечення відшкодування у повному обсязі та своєчасно збитків за рахунок державного чи місцевого бюджетів, які завдано суб'єктам господарювання незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Таким чином, відповідно до конституційно-правових норм органи виконавчої влади і місцевого самоврядування при здійсненні захисту права власності суб'єктів господарювання без законодавчо прописаної компетенції не мають права втручатись у господарську діяльність суб'єктів господарювання, але при цьому мають забезпечити захист їх майна від протиправних посягань і не допустити порушень ними трудового, екологічного, податкового, земельного, митного законодавства у порядку, встановленому законом.

Висновки. Підводячи підсумки слід зробити такі висновки:

- конституційно-правові норми, які мають отримати свій подальший розвиток щодо адміністративно-правового захисту права власності суб'єктів господарювання, є сприятливими. Конституція України стверджує, що держава забезпечує таке: захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання, соціальну спрямованість економіки; всі суб'єкти права власності рівні перед законом; наявність конкуренції у підприємницькій діяльності; захист прав споживачів, контроль за якістю і безпечністю продукції та всіх видів послуг і робіт, сприяння діяльності громадських організацій споживачів;

- для умов правової, демократичної, соціальної держави генеральним напрямком адміністративного права визначається службова (сервісна) концепція, згідно з якою органи виконавчої влади і місцевого самоврядування мають якнайповніше забезпечувати права, свободи та законні інтереси суб'єктів господарювання;

- законний інтерес суб'єктів господарювання - це правовий феномен, який виходить за межі суб'єктивних прав і свобод, має на меті задоволення їх законних потреб і є самостійним об'єктом юридичного захисту;

- адміністративно-правове забезпечення економічних прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб є провідним напрямком діяльності суб'єктів владних повноважень;

- одним із основних економічних прав фізичних і юридичних осіб - суб'єктів господарювання - є право власності як основа всіх людських матеріальних настанов;

- відповідно до діючих джерел права України суб'єктивне право власності суб'єктів господарювання - це право суб'єкта господарювання володіти, користуватися та розпоряджатися своїм господарським майном на власний розсуд у межах, які не суперечать закону та відповідають моральним засадам суспільства й екологічній безпеці громадян;

- органи виконавчої влади та місцевого самоврядування при здійсненні захисту права власності суб'єктів господарювання без законодавчо прописаної компетенції не мають права втручатись у господарську діяльність суб'єктів господарювання, але при цьому мають забезпечити захист їх майна від протиправних посягань та не допустити ними порушень трудового, екологічного, податкового, земельного, митного законодавства.

Отже, право власності як об'єкт адміністративно-правового захисту суб'єкта господарювання - це право суб'єкта господарювання володіти, користуватися та розпоряджатися своїм господарським майном на власний розсуд у межах, які не суперечать закону, моральним засадам суспільства та не загрожують безпеці довкілля, що забезпечується органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадськими організаціями і підприємствами при здійсненні останніми делегованих державних повноважень, при суворому дотриманні принципу законності.

Список використаних джерел:

1. Риженко І.М. Проблема розмежування категорій «підприємець», «бізнесмен», «комерсант», як об'єктів адміністративно-правового захисту права власності суб'єктів господарювання / І.М. Риженко // Міжвузівська науково-теоретична конференція «Права людини та механізм їх забезпечення в Україні», 4 грудня 2009, КНУВС. – С. 24-26.
2. Адміністративне право України: [підручник] / [Битяк Ю.П., Гаращук В.М., Дьяченко О.В., Зима О.Т., Зуй В.В.]; ред. Ю.П. Битяк. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.
3. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.: [із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2222-IV від 8 грудня 2004 р.] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Адміністративне право України: [підручник] / [Т.О. Коломієць, Ю.В. Пиріжкова, Н.О. Ар-маш та ін.]; за заг. ред. Т.О. Коломієць. – К.: Істина, 2009. – 480 с.
5. Адміністративне право України: Академічний курс: [підручник для студ. юрид. спец. вищих навч. закл.]: [у 2 т.] / [Авер'янов В.Б., Битяк Ю.П., Зуй В.В. та ін.]; голова ред. кол. В.Б. Авер'янов. – К.: Юридична думка, 2004. – Т. 1: Загальна частина. – 584 с.
6. Галуцько В.В. Адміністративно-правова охорона права власності в Україні: дис. ...доктора юрид. наук. 12.00.07 / Валентин Васильович Галуцько. – Харків, 2003. – 393 с.
7. Цивільне право України: [підручник] / [Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгогерг та ін.]; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. К.: Юріком Інтер, 2000. – 864 с.
8. Галуцько В.В. Охорона права власності: Адміністративно-правові аспекти: монографія / Валентин Васильович Галуцько; за ред. В.К. Шкарупи. – Херсон, 2008. – 348 с.
9. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – С. 356 – із змінами та доповненнями.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

НЕГОДЧЕНКО О. В.,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
завідувач кафедри кримінально-
правових дисциплін
(Дніпропетровський гуманітарний
університет)

УДК 342.7

ТАЄМНИЦЯ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ, ЛИСТУВАННЯ, ТЕЛЕФОННИХ РОЗМОВ ТА СПІЛКУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: РЕАЛІЇ ТА КОЛІЗІЇ

Характеризуються поняття й зміст різних видів таємниці спілкування, міжнародні документи та вітчизняні нормативно-правові акти, що визначають правовий режим цієї інформації та регламентують порядок її використання.

Ключові слова: таємниця кореспонденції, таємниця листування, таємниця телефонних розмов, таємниця спілкування.

Характеризуются понятие и содержание различных видов тайны общения, международные документы и отечественные нормативно-правовые акты, определяющие правовой режим этой информации и регламентирующие порядок ее использования.

Ключевые слова: тайна корреспонденции, тайна переписки, тайна телефонных разговоров, тайна общения.

Characterized by the concept and content of the various types of secret communication, international instruments and domestic regulations that define the legal status of the information and procedure on its use.

Key words: correspondence, confidentiality of correspondence, telephone conversations, secret, secret communication.

Вступ. Передача інформації будь-яким шляхом – це рушійна сила розвитку, прогресу й становлення інформаційного суспільства в Україні. Тому кореспонденція відіграє вирішальну роль у житті кожної особи, територіальної громади, суспільства й держави.

Важливість правовідносин в інформаційній сфері зумовила необхідність конституційного закріплення основних прав і свобод людини і громадянина через гарантування кожному таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції через заборону втручання в особисте і сімейне життя людини, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 31) [4]. Не допускається збирання, зберігання, використання й поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Водночас кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інфор-

мацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежено законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, отриманої конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя.

Право особи на таємницю кореспонденції закріплено міжнародними нормативно-правовими актами. Так, відповідно до ст. 12 Загальної декларації прав людини ніхто не може зазнавати безпідставного посягання на таємницю його кореспонденції [1]. Ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод містить положення, відповідно до якого кожен має право на повагу до його приватного й сімейного життя, до житла й до таємниці кореспонденції [2]. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права містить аналогічну норму у ст. 17, відповідно до якої заборонено свавільне чи незаконне посягання на таємницю кореспонденції [7]. Права на таємницю листування відображено також у ст. 3 Європейської Угоди, що стосується осіб, які беруть участь у процесі Європейського Суду з прав людини. Відповідно до цієї норми представники влади країн, що підписали цей міжнародний документ поважають право будь-яких осіб, які беруть участь у процесі, порушеному в Європейському суді з прав людини, як сторони процесу, їхніх представників або консультантів; свідків та експертів, викликаних Судом, та інших осіб, запрошених Головою Суду взяти участь у процесі. У цій міжнародній нормі також вказується на недоторканість кореспонденції осіб, які утримуються під вартою, адресована Європейському Суду, оскільки угодою зазначено, що така кореспонденція повинна спрямовуватися й доставлятися без невинуватеної затримки та спотворення її змісту [24].

Міжнародне та вітчизняне законодавство відображають основні положення інституту таємниці спілкування, реалізація яких на практиці в сучасних умовах інформаційного середовища та високого рівня комунікаційного розвитку суспільства потребують детального аналізу.

Постановка завдання. Мета статті – з'ясування змісту поняття та видів таємниці спілкування, характеристика її правового режиму, з'ясування місця в системі інформації з обмеженим доступом, виявлення засад використання такої інформації з урахуванням норм сучасного інформаційного законодавства, новітніх тенденцій та юридичної практики. Предмет розгляду цього наукового дослідження є правові норми й наукові теорії, що визначають необхідність існування, зміст і правовий режим таємниці спілкування, порядок її формування, зберігання й межі використання.

Результати дослідження. Нормативно-правовим забезпеченням захисту конституційних прав громадян на таємницю телефонних розмов і особистої інформації є Закони України «Про інформацію», «Про інформаційні агентства», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про рекламу», «Про телекомунікації», «Про поштовий зв'язок», «Про державну таємницю», «Про оперативно-розшукову діяльність», а також міжнародні нормативно-правові акти, укладені чи ратифіковані державою.

Відповідно до Закону України «Про поштовий зв'язок» письмова кореспонденція визначається як прості й рекомендовані листи, поштові картки, бандеролі, секограми та дрібні пакети а також мішки [11]. Тому листування є різновидом кореспонденції. І розгляд таємниці листування здійснюється в рамках таємниці кореспонденції. В Україні кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки може бути встановлено лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочині чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами отримати інформацію неможливо [4]. Реалізується це конституційне положення також через механізм забезпечення поштової безпеки, яка визначена законо-

давством як комплекс заходів, спрямованих на захист таємниці інформації у поштовому зв'язку, збереження поштових відправлень, грошових коштів та засобів поштового зв'язку.

Заборона порушення таємниці кореспонденції особи існує на одному рівні із заборонаю свавільного чи незаконного втручання в її особисте й сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність її життя чи на її честь і репутацію [1]. В Україні це право закріплено в Конституції України та Цивільному Кодексі України. У програмі діяльності Кабінету Міністрів «Назустріч людям» визнана необхідність невідкладного припинення практики втручання державних органів у життя людини, реальне забезпечення недоторканності житла, збереження таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції [22]. Причому інститут таємниці кореспонденції зазначений як гарантія свободи особистості.

Деталізацію видів таємниці спілкування за окремими суб'єктами знаходимо в спеціальних нормативно-правових актах. Так, наприклад, у Конвенції про права дитини, зазначено, що жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в таємницю кореспонденції [3]. Аналогічна норма повинна бути запроваджена і у вітчизняному законодавстві, оскільки підвищить рівень захисту прав дітей в Україні.

Кореспонденція інших суб'єктів, а саме представників влади охороняється особливо ретельно. Так, відповідно до Закону України «Про статус народного депутата» обшук, затримання народного депутата чи огляд особистих речей і багажу, транспорту, жилого чи службового приміщення народного депутата, а також порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та застосування інших заходів, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата, допускаються лише у разі, коли Верховна Рада України надає згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо [19]. У попередній редакції цього закону містилась категоричніша заборона щодо доступу до таємниці спілкування народних депутатів. Так, взагалі не допускались огляд, обшук, затримання, огляд особистих речей і багажу, транспорту, жилого чи службового приміщення депутата, а також порушення таємниці кореспонденції, прослуховування телефонних переговорів та застосування інших заходів, що обмежують свободу депутата [18]. Таємниця спілкування сиддів також охороняється більш ретельно, що обумовлено їх особливими повноваженнями та правовим статусом. Так, проникнення в житло або інше володіння судді чи його службове приміщення, особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а також огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів можуть провадитися лише за судовим рішенням [20]. Чинне законодавство потребує комплексного підходу щодо охорони таємниці спілкування представників владних органів, із визначенням питань за якими обов'язково необхідно дотримуватись режиму такої таємниці, виключень з цих правил та підстав розголошення відомостей.

Іноземцям та особам без громадянства відповідно до ст. 19. «Гарантії особистих прав» у законі 1994 р. передбачалось, що законодавством України іноземцям та особам без громадянства гарантуються недоторканність особи, житла, невтручання в особисте і сімейне життя, таємниця листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, повага їх гідності нарівні з громадянами України [14]. Проте в новому законі України від 2011 р. ці положення вилучені [15], що на наш погляд є недоліком і свідчить про інформаційну дискримінацію іноземців у порівнянні із громадянами України. У цьому аспекті, громадяни України, навіть під час перебування у психіатричному закладі мають право на: забезпечення таємниці листування під час відправки та отримання будь-якої кореспонденції [16]. Для забезпечення таємниці кореспонденції громадян України, не існує виключень також у тому випадку навіть коли за ними встановлено адміністративний нагляд, що здійснюється дільничними інспекторами

міліції у взаємодії з працівниками карного розшуку та інших служб [9]. Зазначені положення свідчать істотне місце таємниці спілкування та її видів таких як таємниця кореспонденції, телефонних розмов в системі інформації з обмеженим доступом.

Зміст таємниці кореспонденції викладено у ст. 306 Цивільного кодексу України, відповідно до якої: 1) листи, телеграми та інші види кореспонденції можуть використовуватися, зокрема шляхом опублікування, лише за згодою особи, яка направила їх, та адресата; 2) якщо кореспонденція стосується особистого життя іншої фізичної особи, для її використання, зокрема шляхом опублікування, потрібна згода цієї особи; 3) у разі смерті фізичної особи, яка направила кореспонденцію, і адресата використання кореспонденції, зокрема шляхом її опублікування, можливе лише за згодою фізичних осіб – їх законних представників; 4) у разі смерті фізичної особи, яка направила кореспонденцію, і адресата, а також у разі смерті фізичних осіб – їх законних представників, кореспонденція, яка має наукову, художню, історичну цінність, може бути опублікована в порядку, встановленому законом; 5) кореспонденція, яка стосується фізичної особи, може бути долучена до судової справи лише у разі, якщо в ній містяться докази, що мають значення для вирішення справи; інформація, яка міститься в такій кореспонденції, не підлягає розголошенню; 6) порушення таємниці кореспонденції може бути дозволено судом у випадках, встановлених законом, з метою запобігання злочинів чи під час кримінального провадження, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо [23].

Окремі правила режиму такого виду інформації з обмеженим доступом містяться в Законі України «Про телекомунікації», так 1) охорона таємниці телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються технічними засобами телекомунікацій, та інформаційна безпека телекомунікаційних мереж гарантуються Конституцією та законами України; 2) зняття інформації з телекомунікаційних мереж заборонено, крім випадків, передбачених законом; 3) оператори, провайдери телекомунікацій зобов'язані вживати відповідно до законодавства технічних та організаційних заходів із захисту телекомунікаційних мереж, засобів телекомунікацій, інформації з обмеженим доступом про організацію телекомунікаційних мереж та інформації, що передається цими мережами. [21]. Водночас дотримання таємниці кореспонденції та телефонних переговорів забезпечується наявністю юридичної відповідальності персоналу оператора, провайдера телекомунікацій за порушення вимог законодавства України щодо збереження таємниці телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, а також інформації з обмеженим доступом щодо організації та функціонування телекомунікаційних мереж в інтересах національної безпеки, оборони та охорони правопорядку [21]. Хоча конкретний вид відповідальності та розміри санкцій не встановлені.

Наряду з письмовими листами та телеграфною кореспонденцією широко використовується електронне листування, яке теж є різновидом кореспонденції. Тому в ст. 6 Закону України «Про поштовий зв'язок» зазначено, що таємниця електронних повідомлень захищається нарівні з таємницею поштових відправлень, у тому числі листування та іншої письмової кореспонденції, що пересилається (передається) засобами зв'язку та гарантується Конституцією й законодавством України [13]. У сучасних умовах поширення різних комп'ютерних комунікаційних систем постає актуальне питання правового забезпечення режиму таємниці спілкування, що здійснюється за їх допомогою.

До прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу правоохоронні органи під час виконання завдань з розкриття злочинів та під час оперативно-технічних заходів зобов'язувались законодавством дотримуватись таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції осіб, що фігурували у справах [10; 8]. В процесі еволюції вітчизняного законодавства ця норма, передбачена підзаконними нормативно правовими актами, розширила коло видів інформації, що підлягають захисту у процесі кримінального провадження. Так, відповідно до ст. 14 КПК «Таємниця спілкування» під час кримінального провадження кож-

ному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, інших форм спілкування. Втручання в таємницю спілкування можливо лише на підставі судового рішення у випадках, передбачених цим Кодексом, з метою виявлення та запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину, встановлення його обставин, особи, яка вчинила злочин, якщо в інший спосіб неможливо досягти цієї мети. Інформація, отримана внаслідок втручання у спілкування, не може бути використана інакше, як для вирішення завдань кримінального провадження [6].

За наявності конституційних гарантій прав громадян в інформаційній сфері законодавством України передбачено тимчасові обмеження реалізації цих прав. Такі винятки з прав на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції встановлюються лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігання злочині чи з'ясування істини під час розслідування кримінальних справ, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо. Громадяни України та інші особи відповідно до ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» негласне обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відеоконтроль місця, спостереження за особою, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж, накладення арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду та виїмки, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу проводяться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором. Ці заходи застосовуються виключно з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, запобігання і припинення терористичних актів та інших посягань спеціальних служб іноземних держав та організацій, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо [17]. Такий складний порядок доступу правоохоронних органів до матеріальних носіїв інформації, що складе таємницю спілкування, свідчить про пріоритетний характер цього виду таємниці в системі інформації з обмеженим доступом, передбаченій вітчизняним законодавством.

На користь зазначеного висновку свідчить і факт наявності у вітчизняному Кримінальному кодексі норми, що передбачає відповідальність за порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер. Так, відповідно до ст. 163 КК України порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, караються штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі до трьох років, а ті самі дії, вчинені щодо державних чи громадських діячів або вчинені службовою особою, або з використанням спеціальних засобів, призначених для негласного зняття інформації, караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років [5]. Таким чином потреба у правовому захиті прав громадян на таємницю спілкування з часом тільки зростає та вимагає нових правових механізмів, які б враховували сучасний стан розвитку телекомунікаційної сфери.

Висновки. Підбиваючи підсумки, вважаємо за доцільне замінити у законодавстві термін «термін листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції» на термін «таємниця спілкування» та визначити її як таємну інформацію, що міститься в листах, телеграмах, електронних повідомленнях фізичних та представників юридичних осіб, доступ до якої обмежено іншим суб'єктам, крім адресата та адресанта з метою реалізації їхніх інтересів, режим якої може бути порушено тільки у виняткових випадках, передбачених законом за рішенням суду.

У сучасних умовах, коли через об'єктивні процеси технічні канали зв'язку стали

основними для передачі інформації, розв'язання даної проблеми набуває надзвичайної актуальності. В умовах бурхливого розвитку недержавних систем зв'язку необхідно більш глибоке втручання держави в правове регламентування захисту інформації під час використання технічних каналів зв'язку. Для цього необхідна розробка правових важелів, що забезпечують, зокрема: 1) вироблення конкретних умов забезпечення таємниці спілкування під час створення та експлуатації систем зв'язку загального користування; 2) створення механізмів державного контролю забезпечення таємниці спілкування; 3) створення умов для набуття громадянами та юридичними особами засобів захисту інформації для використання в каналах зв'язку загального користування; 4) контроль з боку уповноважених державних органів за якістю даних засобів. У комплексі із внесеними відповідними змінами до законодавства ці організаційні заходи створять ефективний режим захисту таємниці спілкування.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини. Схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.48 //Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи /Упоряд. Ю.К. Качуренко. – 2-е вид. – К.: Юрінформ, 1992.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4.XI.1950) //Голос України. – 10 січня. – 2001. – № 3 (2503). – С. 6–8.
3. Конвенція про права дитини [Електронний ресурс]: Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-ХІІ від 27.02.91. – Режим доступу: <http://www.rada.kiev.ua>
4. Конституція України: Закон, прийнято на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року //Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України, від 5 квітня 2001 р. № 2341-ІІІ // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Урядовий кур'єр від 06.06.2012 — № 99
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс]: Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.73. – Режим доступу: <http://www.rada.kiev.ua>
8. Про додержання прав людини під час проведення оперативно-технічних заходів [Електронний ресурс]: Указ Перзидента України від 7 листопада 2005 року № 1556/2005. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
9. Про затвердження Інструкції про організацію здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі: наказ МВС України Державний департамент України з питань виконання покарань від 04.11.2003 № 1303/203 //Офіційний вісник України. – 30.01.2004. – № 2. – Т. 2. – С. 700. – Ст. 10. – Код акта 27461/2004.
10. Про затвердження Положення про основи організації розкриття органами внутрішніх справ України злочинів загальнокримінальної спрямованості: наказ МВС України від 30.04.2004 № 458.
11. Про затвердження Правил надання послуг поштового зв'язку: Постанова Кабінету міністрів України від 17 серпня 2002 р. № 1155.
12. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс]: наказ Генеральної прокуратури України від 19.09.2005 № 4. – Режим доступу: /1гн // <http://www.rada.gov.ua>
13. Про поштовий зв'язок: Закон України, від 4 жовтня 2001 року № 2759-ІІІ // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2002. – № 6. – Ст. 39.
14. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України, від 4 лютого 1994 року № 3929-ХІІ // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1994. – № 23. – Ст. 161.
15. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України, від 22 вересня 2011 року № 3773-VI // Голос України. – 25.10.2011. – № 199.

16. Про психіатричну допомогу: Закон України, від 22 лютого 2000 року № 1489-III //Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2000. – № 19. – Ст. 143.
17. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України 18 лютого 1992 року N 2135-XII //Голос України від 27.03.1992
18. Про статус народного депутата України: Закон України від 17 листопада 1992 року № 2790-XII // Голос України. – 23.12.1992.
19. Про статус народного депутата України: Закон України, від 17 листопада 1992 року № 2790-XII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1993. – № 3. – Ст. 17.
20. Про судоустрій і статус суддів: Закон України, від 7 липня 2010 року № 2453-VI. – Голос України. – 03.08.2010. – № 142.
21. Про телекомунікації: Закон України, від 18 листопада 2003 року № 1280-IV //Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 12. – Ст. 155.
22. Програма діяльності Кабінету Міністрів «Назустріч людям»: Постанова КМ № 115 від 04.02.2005.
23. Цивільний кодекс України: Закон України, від 16 січня 2003 року № 435-IV //Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
24. Європейська угода про осіб, які беруть участь у процесі Європейського суду з прав людини: Страсбург, 5 березня 1996 року: Угоду ратифіковано Законом № 1846-IV від 23.06.2004 // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 38. – ст.477

ПЕТКОВ С. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового
права

(Класичний приватний університет)

ЛЮДИНОЦЕНТРИСТСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Розглядається принципово нова роль держави у відносинах з людиною, обґрунтовується зміцнення адміністративно-правового захисту прав і свобод громадян, подається модель публічно-правових відносин.

Ключові слова: Конституція України, юридичний статус особи, право громадян.

Рассматривается принципиально новая роль государства в отношениях с человеком, обосновывается укрепление административно-правовой защиты прав и свобод граждан, представлена модель публично-правовых отношений.

Ключевые слова: Конституция Украины, юридический статус личности, право граждан.

Вступ. У Конституції України (ст. 3) визначено принципово нову роль держави у відносинах з людиною, згідно з якою «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Отже, сама Конституція закріпила перехід від домінуючої в

минулому ідеології до нової – ідеології «служіння держави людині» [1]. Фундатором людиноцентристської теорії побудови держави став професор В. Авер'янов, обґрунтувавши необхідність повернення до «класичних засад адміністративного права». Надалі його думку було підтримано та розвинуто до засадничого принципу сучасного державотворення, що змістовно обґрунтовується співробітниками Центру політико-правових реформ та Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України з посиланням на праці основоположників вітчизняної адміністративно-правової доктрини.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити принципово нову роль держави у відносинах з людиною.

Результати дослідження. Громадяни – найбільша група суб'єктів адміністративно-правових відносин. Конституція України віддає перевагу інтересам, правам і свободам громадян перед інтересами, правами та свободами інших учасників правових відносин, виходячи з пріоритету загальнолюдських цінностей. Найчастіше особа вступає у відносини з державою у сфері виконавчої влади, де практично реалізуються надані особі Конституцією та законами України права і свободи [2].

За часів імперського, а потім і радянського права серед державних, політичних, наукових діячів формувався погляд на право як на ієрархічно досконало побудовану систему, в якій усі елементи підпорядковані державницькій волі монарха, самодержавця або правлячої еліти, партії тощо.

У такій системі поглядів людина хоча й визначалась найвищою цінністю, але фактично повністю ігнорувалась. Людина розглядалась як елемент системи, який її живить. Податковий тиск, соціальні, пенсійні, страхові та інші виплати використовувались як засоби вибивання коштів для існування держави. Натомість держава надавала примарний захист і примарні гарантії й пільги.

У такій системі адміністративні режими, інститути й норми відігравали лише роль механізмів впливу на громадян у разі, якщо їхні дії якимось чином не відповідають «державним» політичним лідерів. Нині вектор відносин зазнає кардинальних змін. Увесь інструментарій державної влади має бути спрямовано на захист інтересів громадянина зокрема й громадянського суспільства в цілому. Але пострадянське мислення й бажання нажитись корупційним шляхом і досі спотворюють справжню демократичну цінність права та його складових. Двоєдушність і безпринципність окремих чиновників заважають ефективній роботі державного механізму.

Уся сукупність суб'єктивних прав громадян у сфері державного управління становить їхню адміністративну правоздатність. Вона визначається тим, що у відносинах з апаратом державного управління громадянин не є якимось пасивним додатком, що повністю залежить від нього. Громадянин має реальні юридичні можливості вимагати від апарату управління належної поведінки, активно впливати на його роботу, реалізувати гарантовані Конституцією широкі демократичні права [3]. Він може виступати як зобов'язана сторона, але також може бути стороною адміністративно-правових відносин, які потребують його волевиявлення.

Конституцією України гарантовано цілий ряд прав і свобод: право на життя та захист свого життя; право на здоров'я, працю, соціальний захист і відпочинок; право на свободу та особисту недоторканність; право на рівність перед законом; право на вільний розвиток особистості; право на свободу думки і слова, на свободу світогляду і віросповідання; право на освіту; право на об'єднання в організації; інші права і свободи [4]. Виходячи з тексту Конституції, можна зробити висновок, що пріоритет сьогодні віддається особистому. Таке місце особистого (особистих прав, свобод, інтересів) у системі цінностей відповідає міжнародним правовим нормам і принципам, проголошеним Українською Державою, а також є показником кардинальних змін ціннісних орієнтирів суспільства, в якому протягом декількох

десятиріч інтереси особистості значною мірою підпорядковувались суспільним інтересам [5]. Конституційні гарантії становлять правові основи діяльності молодіжних спортивно-патріотичних товариств, які утворюються відповідно до законодавчих актів, що стосуються розбудови демократичного суспільства в Україні [6]. Конституція України гарантує народовладдя, але за роки незалежності спроби його утвердити виявились хибними та недовірливими. Ураховуючи це, пропонуємо привести всі посади органів державної влади у відповідність до традицій часів доби козацтва, зробити їх виборними. Виборча система козаків відрізнялася демократичністю. Використання звичаю, який згодом перетворився на національну традицію, привело до розвитку могутньої козацької держави.

У сфері регулювання адміністративного права перебуває весь спектр відносин, які формуються в процесі діяльності органів виконавчої влади щодо реалізації покладених на них завдань і функцій держави. При цьому пріоритети в діяльності органів виконавчої влади в сучасних умовах суттєво змінилися. Державно-управлінська діяльність має перетворюватися з переважно владно-розпорядчої щодо людини на діяльність, яка головним чином забезпечує пріоритет прав особи у її відносинах із державою і зорієнтована на надання громадянам адміністративних (управлінських) послуг. Водночас необхідно суттєво зміцнити адміністративно-правовий захист прав і свобод громадян через механізм адміністративної юстиції в Україні [7].

На жаль, сучасному юридичному статусу особи в Україні притаманні такі особливості:

- слабка державна захищеність, неспроможність офіційних владних структур відповідною мірою надійно забезпечити інтереси особистості;
- відсутність чіткої ефективної системи їх гарантій і механізмів їх дій, а також неузгодженість, перш за все, через поляризацію суспільства і в цілому перехідний період у розвитку держави;
- деформованість правового становища особистості у зв'язку з процесом протистояння різних гілок державної влади, зміна економічної основи суспільства;
- втрата в цій ситуації особистістю своїх орієнтирів, зміна пріоритетів.

Тому в процесі відродження сучасної Української Держави слід звернутись до козацьких звичаїв і традицій, яким належить вагома роль у житті нації, і які передаються від покоління до покоління. Використання козацьких традицій і звичаїв, що формувалися роками, у різних напрямках побудови сучасної держави та сучасного законодавства – ось шлях до відродження країни, її своєрідності, підвищення свідомості та активної громадської позиції, зміцнення української нації.

Права й обов'язки громадян у сфері державного управління похідні від основних прав, свобод і обов'язків громадян, закріплених у Конституції України:

- право громадян на участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати й бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38 Конституції України);
- право громадян України на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення й захисту своїх прав і свобод, задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей (ст. 36 Конституції України);
- право громадян на державну службу (ст. 38, 43 Конституції України). Право громадян на державну службу є конкретизацією конституційного права на працю й має прямий стосунок до участі громадян у роботі органів державного управління як державних службовців;
- право громадян брати участь в управлінні державними справами, направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що

зобов'язані розглянути звернення й дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (ст. 40 Конституції України);

- право громадян на оскарження дій посадових осіб, державних і суспільних органів (ст. 55 Конституції України); право громадян на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56 Конституції України);

- право громадян на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України) і недоторканність житла (ст. 30 Конституції України);

- право громадян на охорону особистого життя, дотримання таємниці листування, телефонних переговорів і телеграфних повідомлень (ст. 30–31 Конституції України);

- право громадян на повагу своєї гідності (ст. 28 Конституції України).

Реалізація всіх зазначених прав відбувається безпосередньо в процесі практичного здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності, тому й має адміністративно-правове значення. В адміністративно-правових нормах вони конкретизуються й деталізуються.

Модель публічно-правових відносин, що базується на певних аксіомах побудови відносин між владою та громадянами, при виникненні делікту виглядає так:

- кожен громадянин у разі вчинення протиправного діяння (правопорушення, делікту), яке не має великої суспільної небезпеки, отже, не підпадає під кримінальну відповідальність, несе публічну відповідальність, незалежно від своєї соціальної належності або посади;

- проступок (публічний проступок) – це винна, умисна дія, бездіяльність особи (громадянина), яка суперечить установленим нормам публічної поведінки і призводить до негативних моральних та (або) матеріальних наслідків. Публічні проступки поділяються на групи (види) за горизонтальним принципом відповідно до сфери, в якій вони вчиняються;

- публічна відповідальність (відповідальність за проступок) – відповідальність особи (громадянина) за вчинення проступку, що накладається уповноваженим органом (посадовою особою) з метою приведення виявлених недоліків (порушень) до відповідного (визначеного в законодавстві) стану. Норми, які регулюють відповідальність за проступки в різних сферах життя суспільства, мають міститись у відповідних базових кодексах.

Висвітлення питання предмета адміністративного права в сучасних умовах потребує детального аналізу надбань правової науки в цілому. Констатуючи зміни у правовій науці, які відбулись і відбуваються останніми роками, наголосимо на тому, що юриспруденція як наука не виконує, як би цього не хотілося політикам минулого й сьогодення, ролі прислуги в державі, а навпаки, за допомогою правових механізмів корегує діяльність держави і спрямовує розвиток суспільства. Але, на жаль, в умовах, коли суспільство і суспільні інститути підмінюють дух права буквою закону, коли викривлена мораль стає підґрунтям злочинної діяльності, право окремої країни також частково втрачає свою істинну форму і зміст. Формули та алгоритми, що є базовими в теорії права, незалежно від устрою суспільства, в якому існує право, незмінні. Вивчення фрактальної структури права і впровадження ідей до практичної діяльності – завдання сьогодення.

Законність як важливе політико-правове явище є критерієм правового життя суспільства. У найбільш загальному вигляді законність відображає правовий характер організації суспільного життя, органічний зв'язок права і влади, права і держави. Законність має забезпечувати реалізацію та охорону прав, свобод і законних інтересів громадян, рівність усіх перед законом. Правомірність діяльності органів виконавчої влади є «стрижнем режиму законності в державі» [8].

Адміністративно-правовий захист прав і свобод людини і громадянина слугує надійною гарантією швидкого, ефективного та об'єктивного перетворення загального поняття «захист

прав людини» з риторики в реальність. Важливою ознакою доступності цього способу захисту є його «собівартість» (розмір витрат – від моральних засобів до витрачених зусиль і часу). Проте адміністративно-правовий захист стане насправді «економічним» за умови перегляду пануючих у цій сфері концепцій та процесуального законодавства. Власне адміністративний порядок захисту прав і свобод громадян визначається не характером охоронюваних прав, а колом державних органів, які здійснюють цей захист, та змістом норм, що регулюють процес їх правозахисної діяльності.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що запровадження й реалізація нового погляду на сутність адміністративного права мають сприяти істотному посиленню його ролі у формуванні громадянського суспільства, демократичної, соціальної, правової держави. Адже запровадження необхідних змін в адміністративному праві означає, зрештою, створення якісно нового, відмінного від колишнього, правового режиму регулювання відносин між органами виконавчої влади, їх посадовими особами і громадянами. Цей правовий режим відносин у сфері державного управління робить громадянина більш рівноправним партнером у відносинах із державою, її органами та посадовими особами. Саме це й властиво справді демократичним країнам.

Список використаних джерел:

1. Виконавча влада і адміністративне право; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К.: Ін-Юре, 2002. – С. 61.
2. Адміністративне право України: підручник; за заг. ред. проф. Ю. П. Битяка. – Х.: Право, 2000. – С. 47.
3. Козлов Ю.М. Основы советского административного права: пособие для слушателей /Козлов Ю.М. – М.: Знание, 1979. – С. 128.
4. Конституція України: Закон // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»): затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 03.11.1993 р. № 896.
6. Франчук Н.В. Виховання молоді з девіантною поведінкою в системі А.С. Макаренка /Н. В. Франчук // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1998. – № 3. – С. 175–177.
7. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т.; ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). – К.: Юридична думка, 2004. – Т. 1. Загальна частина.
8. Адміністративне право України: Академічний курс: підручник: у 2 т.; за заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К.: Юридична думка, 2004. – Т. 1. Загальна частина. – С. 380.

ЗОЗУЛЯ І. В.,

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
професор кафедри загально-правових
дисциплін
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.74

**ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ ЧИ ОРГАНИ ПРАВОПОРЯДКУ:
ЩОДО ДОЦІЛЬНОСТІ ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ**

З огляду нормативно-правового, наукового та практичного стану обставин, що пов'язують в Україні з існуючим поняттям правоохоронних органів, обґрунтовано позицію недоцільності нинішнього перейменування терміна

«правоохоронні органи» на «органи правопорядку», що аргументується саме природною правоохоронною функцією однойменних органів як головної для них, і яка через те визначає їхню назву.

Ключові слова: правоохоронні органи, органи правопорядку, перейменування.

Из обзора нормативно-правового, научного и практического состояния обстоятельств, которые связывают в Украине с существующим понятием правоохранительных органов, обоснована позиция нецелесообразности нынешнего переименования термина «правоохранительные органы» на «органы правопорядка», что аргументируется именно естественной правоохранительной функцией одноименных органов как главной для них, и которая поэтому определяет их название.

Ключевые слова: правоохранительные органы, органы правопорядка, переименование.

From the review of legal, scientific and practical state of circumstances, which connect Ukraine with the existing concept of law enforcement, proved inexpedient position today to rename the term «law enforcement agencies» to «law enforcement», argues that it is a natural function of the law enforcement agencies of the same name as the main problem for them and which therefore determines their name.

Key words: police, law enforcement, renaming.

Вступ. Останнім часом перебіг реформування системи правоохоронних органів держави, організаційні засади діяльності яких досліджували Ю. Є. Аврутин, О. М. Бандурка, В. Я. Кікоть, О. Ф. Скакун, Ю. Ф. Кравченко та інші вчені, крім основних проблем, виявилась ще одна, на нашу думку, штучно обумовлена пропозиціями щодо зміни базових термінологічних понять у правоохоронній сфері. Зокрема, це стосується питання перейменування усталеного терміна «правоохоронні органи».

Постановка завдання. З огляду на те, що, на наш погляд, ці пропозиції не є такими вже актуальними, оскільки досі бракує Концепції комплексного реформування правоохоронної системи держави, метою статті є викладення міркувань щодо доцільності перейменування терміна «правоохоронні органи» на «органи правопорядку».

Результати дослідження. Так, одна з сучасних актуальних публікацій починається так: «Один із членів Конституційної асамблеї недавно розповів, що його колеги вирішили поставити хрест на терміні «правоохоронні органи». Передбачається, що в оновленому Основному законі з'явиться новий – «органи правопорядку». Погодьтеся, звучить менш пафосно і більше відповідає завданням, які стоять перед людьми у формі» [1]. Певною мірою про можливість уведення терміна «органи охорони правопорядку» також ідеться в публікації В. Тація [2, с. 6–7].

Водночас слід зазначити, що поняття «органи правопорядку» не є таким вже новим для нашої держави – згідно з абз.1 п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» [3] та Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних силах України» [4], до них, як відомо, належить названа Військова служба правопорядку у Збройних силах України. До речі, якщо не зважати саме на «військову складову» змістовної сфери її діяльності, то основні завдання Служби правопорядку досить потужно корелюють з основними завданнями тієї ж міліції, що, як відомо, належить до правоохоронних органів.

Так, наприклад, за ст. 3 Закону [4], Військова служба правопорядку здійснює: виявлення причин, передумов і обставин злочинів та інших правопорушень ...; запобігання вчиненню і припиненню злочинів та інших правопорушень ...; участь в охороні ... об'єктів та забезпеченні громадського порядку ...; здійснення в межах своєї компетенції заходів щодо виявлення,

припинення корупційних правопорушень та провадження у справах про адміністративні корупційні правопорушення; захист майна ... від розкрадання та інших злочинних посягань ...; забезпечення безпеки дорожнього руху ... тощо.

У свою чергу, згідно зі ст. 2 Закону України «Про міліцію» [5], міліція здійснює: забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів; запобігання правопорушенням та їх припинення; охорона й забезпечення громадського порядку; виявлення кримінальних правопорушень; участь у розкритті кримінальних правопорушень та розшуку осіб, які їх учинили, у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством; забезпечення безпеки дорожнього руху; захист власності від злочинних та кримінально протиправних посягань; виконання адміністративних стягнень; участь у поданні соціальної та правової допомоги громадянам, сприяння у межах своєї компетенції державним органам, підприємствам, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків.

При цьому аналогічні висновки та витяги щодо основних завдань можна зробити й для інших правоохоронних органів із переліку абз. 1 п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України [3] – органів прокуратури, служби безпеки, органів охорони державного кордону, органів доходів і зборів, органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, органів державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інших органів, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. У зв'язку з більш ніж достатньою розкритістю в науці й практиці організаційних та адміністративних питань їх діяльності [6], як ми вважаємо, додатковий аналіз тут не потрібен.

Щодо, наприклад, Російської Федерації, реорганізаційні заходи в правоохоронній галузі якої наша держава постійно копіює і, вочевидь, що згадана [1] ідея звідти й узята, то вона також повною мірою не позбавилась від терміна «правоохоронні органи» ¹, використовуючи разом із ним і термін «органи забезпечення правопорядку та безпеки», визначення яких, до речі, майже повністю збігаються один із одним ². І останнє, на нашу думку, не є таким вже дивним. При цьому до складу «органів забезпечення правопорядку та безпеки» у Російській Федерації належать: Рада безпеки РФ, органи внутрішніх справ і внутрішні війська МВС РФ, органи Федеральної служби безпеки РФ, органи Служби зовнішньої розвідки РФ, органи Федеральної служби з контролю за обігом наркотиків, органи Федеральної служби охорони, митні органи Федеральної митної служби Міністерства економічного розвитку та торгівлі РФ, Міністерство юстиції РФ [7, с. 324].

Щодо офіційного, на рівні нормативно-правових актів, уживання в Україні терміна «правопорядок», то слід зазначити, що останнім часом з'явилася тенденція створення спеціальних координаційних або міжвідомчих штабів тощо, які повинні мати за предмет їх діяльності «питання безпеки та правопорядку», наприклад, під час підготовки й відзначення в Україні 1025-річчя хрещення Київської Русі [8] або під час підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 р. з футболу [9]. Але особливості розуміння та сутність терміна «правопорядок» і певні розбіжності щодо конкретних ініціюючих подій, до яких він власне й уживається, в Положеннях про означені штаби не розкриваються взагалі. До того ж, все в них за звичкою точиться навколо абстрактних «правоохоронних органів», що мають забезпечувати такі ж самі абстрактні «питання безпеки та правопорядку».

І, навпаки, здавалося б, чи не єдиний нормативно-правовий акт Кабінету Міністрів

1 «Правоохранительные органы – это специально созданные государством структуры, основной задачей которых является охрана законности и правопорядка, защита прав и свобод человека, борьба с правонарушениями и их предупреждение» [7, с. 14].

2 «Под органами обеспечения правопорядка и безопасности в РФ понимают специально созданные государственные органы, основной задачей которых является охрана законности и правопорядка, защита прав и законных интересов человека и гражданина, борьба с правонарушениями и их предупреждение» [7, с. 323].

України – розпорядження «Про затвердження плану заходів щодо активізації участі громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, громадських помічників дільничних інспекторів міліції в сільській місцевості в забезпеченні правопорядку» від 21.07.2010 р. № 1478-р [10] – мав пряме й практичне відношення до забезпечення правопорядку силами громадськості та правоохоронних органів. Але й тут наведений у ньому План обійшовся тільки суцільно чотирикратними формальними згадками про «забезпечення правопорядку». Тому можна й не дивуватись таким самим формальним «передрукам» з цього Плану, викликаних адміністративною потребою звітування про його виконання, що були в рішеннях майже всіх місцевих рад, на кшталт, «Організувати цикли передач у засобах масової інформації та спеціальні рубрики про позитивний досвід роботи громадських формувань», «постійно», «фінансування не потребує» (див., наприклад, п. 1.3 [11]) та ін.

Дієвішим щодо вимог не тільки визначення заходів із забезпечення правопорядку в громадських місцях, захисту прав і свобод, законних інтересів, життя і здоров'я мешканців кожного міста, району, а також їх ефективності, слід вважати Указ Президента України «Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян» від 18.02.2002 р. № 143/2002 [12]. До речі, саме в цьому Указі фактично були ініційовані рекомендації «Генеральній прокуратурі України визначити у першому півріччі 2002 року разом з Державним комітетом статистики України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством юстиції України та іншими правоохоронними органами нові підходи до критеріїв оцінки роботи правоохоронних органів, передбачивши проведення такої оцінки за реальним станом правопорядку в конкретному населеному пункті, регіоні, з урахуванням громадської думки».

Найсуттєвішим, на нашу думку, слід вважати те, що ще Верховна Рада УРСР у 1990 р. створила Комісію з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю, яка 1994 р. була трансформована у постійну Комісію (а потім – у Комітет) Верховної Ради України з питань законності і правопорядку. Взагалі, в базі Верховної Ради України «Законодавство України» станом на сьогодні нараховується тільки 64 документи зі словом «правопорядок» у їхніх назвах. Тому, підсумовуючи, зазначимо, що через подібну незначну практику використання в державних нормативно-правових актах терміна «правопорядок» не набуло й значного його поширення в сфері діяльності правоохоронних органів України. І якщо ми вже заговорили про нормативно-правову складову, то у тій же самій базі Верховної Ради України нараховується аж 217 документів, що містять слово «правоохоронний», і серед них – 177 документи зі словосполученням «правоохоронні органи» в їх назвах.

У цілому поняття «правоохоронний» нині нерозривно пов'язується з різними сферами знов-таки, правоохоронної спрямованості: правоохоронною діяльністю, правоохоронними питаннями, правоохоронною програмою, правоохоронною роботою, правоохоронною сферою тощо. А словосполучення «правоохоронний орган» взагалі набуло надзвичайно стійкого значення та вживаності. Тим більше, що найважливіші документи в правоохоронній галузі стосуються саме забезпечення діяльності правоохоронних органів держави. Наприклад, це Укази Президента України «Про Комітет з питань реформування правоохоронних органів» від 06.04.2012 р. № 252/2012 і «Про деякі заходи щодо запобігання корупції в судах та правоохоронних органах» від 11.04.2008 р. № 328/2008; Розпорядження Кабінету Міністрів України «Деякі питання взаємодії місцевих держадміністрацій та правоохоронних органів» від 20.06.2007 р. № 453-р; Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про посилення правового захисту працівників правоохоронних органів» від 18.01.1991 р. № 647–ХІІ тощо.

Щодо наукової діяльності, то І. Ю. Хомишин, досліджуючи сутність категорії «правопорядок» як правової організації будь-якого конкретного суспільства, що базуються на стійких, таких, що склалися в ході його генезису правила поведінки, моделях взаємного узгодження інтересів і потреб, тих ідейних світоглядних підставах, згідно з якими реалізується юридичне впорядкування життєдіяльності суб'єктів, уважає, що в «сучасному трактуванні правопорядок як цілісне явище пов'язаний із сукупністю урегульованих правом суспільних

відносин в усіх сферах життєдіяльності людей. Своє втілення він отримує, по-перше, на рівні системи права, по-друге, в певних галузях права, що регулюють однорідні відносини, по-третє, конкретної правової галузі, яка бере участь у регулюванні однопорядкових суспільних відносин» [13, с. 723].

Україномовна версія Вікіпедії подає правопорядок як «одну зі складових спільного порядку, що полягає в правовій регламентації та вимозі дотримання чинних правових норм громадського порядку»; «стан упорядкованості суспільних відносин, заснований на праві та законності. Це кінцевий результат реалізації правових вимог і розпоряджень, результат дотримання, виконання правових норм, тобто законності. Саме правопорядок являє собою ланцюг правового регулювання, саме для його досягнення видаються закони й інші нормативно-правові акти, здійснюється удосконалювання законодавства, приймаються заходи для зміцнення законності та їх упорядкування» [14].

У свою чергу, російськомовна версія Вікіпедії подає правопорядок як «состояние общественных отношений, при котором обеспечивается соблюдение закона и иных правовых норм, одна из составных частей общественного порядка. Это состояние фактической урегулированности социальных связей, качественное выражение законности» [15].

Ю. Ю. Бородин, розглядаючи правопорядок як фактичний правовий стан упорядкованості, організованості, урегульованості суспільних відносин унаслідок практичної реалізації норм права, втілення їх у життя, зазначає, що «поняття «правапорядок» є таким же поширеним у юридичній науці, як і категорії «право», «законність». Автор також цитує Ю. Є. Аврутіна та В. Я. Кікоть, за якими однією з головних ознак правопорядку названі «учасники (суб'єкти) правопорядку, характер організаційно-правових відносин і зв'язків між ними» [16, с. 215, 216], із чим ми повністю погоджуємось. До того ж, як зазначалось нами раніше, за чинним законодавством забезпечення правопорядку фактично входить до компетенції вже відомих «правоохоронних органів», оскільки вони є «учасниками (суб'єктами) правопорядку». Більше того, певною мірою поняття правопорядку, громадського порядку та громадської безпеки в діяльності органів внутрішніх справ України є однопорядковими [17].

Висновки. Таким чином, слід зазначити, що з погляду на нормативно-правовий, науковий та практичний стан обставин, які пов'язуються в Україні з існуючим поняттям правоохоронних органів, то, на нашу думку, нині ще зарано запроваджувати будь-які зміни, в тому числі з перейменування означених органів на «органи правопорядку», так як і міліції на поліцію, про що також йдеться серед законодавців. У більшості випадків така позиція аргументується саме природною правоохоронною функцією однойменних органів, що є для них головною, й тому визначає їх назву.

Список використаних джерел:

1. Рахманін С. Війна світів /Сергій Рахманін //Дзеркало тижня. Україна. – 19.07.2013. – № 27.
2. Тацій В. Поняття та система правоохоронних органів: у контексті системних змін до Конституції України /В.Тацій //Вісник Академії правових наук України. – 2012. – Вип. 4 (71). – С. 3–17.
3. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів: Закон України, від 23.12.1993 р., № 3781–ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 18. – С. 104.
4. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України, від 07.03.2002 р., № 3099–ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 32. – Ст. 225.
5. Про міліцію : Закон України, від 20.12.1990 р., № 565–ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
6. Зозуля І.В. Органи внутрішніх справ України: поняття та зв'язок між змістом і формою / Зозуля Ігор Вікторович // Наше право. – 2009. – № 1. – Ч. 1. – С. 49–55.
7. Правоохранительные органы: учебник; под общ. ред. Н.А. Петухова и Г.И. Загорского. – М.: Дашков и Ко, 2005. – 576 с.
8. Про Координаційний штаб з питань безпеки та правопорядку під час підготовки і

- відзначення в Україні 1025-річчя хрещення Київської Русі: Указ Президента України, від 28.02.2013 р., № 112/2013 // Урядовий кур'єр. – 06.03.2013. – № 44.
9. Про Міжвідомчий координаційний штаб з питань безпеки та правопорядку: Указ Президента України, від 10.12.2010 р., № 1117/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 96. – Ст. 3391.
10. Про затвердження плану заходів щодо активізації участі громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, громадських помічників дільничних інспекторів міліції в сільській місцевості в забезпеченні правопорядку: Розпорядження Кабінету Міністрів України, від 21.07.2010 р., № 1478-р // Урядовий кур'єр. – 26.08.2010. – № 156.
11. Про комплексну програму профілактики злочинності у м. Новограді-Волинському на 2011-2015 роки [Електронний ресурс]: рішення шостої сесії шостого скликання від 28.07.11 № 144. – Режим доступу: <http://www.navch.com.ua/docs/134/index-146079.html?page=2>.
12. Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян: Указ Президента України, від 18.02.2002 р. № 143/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 8. – Ст. 331.
13. Хомишин І.Ю. Правопорядок як загально соціальна категорія /І.Ю. Хомишин //Митна справа. – 2011. – № 6 (78). – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 719–723.
14. Правопорядок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Правопорядок>.
15. Правопорядок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Правопорядок>.
16. Бородін Ю.Ю. Поняття, ознаки та властивості правопорядку /Ю.Ю. Бородін //Науковий вісник Львівськ. держ. ун-ту внутр. справ. Серія: Юридична. – 2012. – № 2 (1). – С. 211–221.
17. Зозуля І.В. Правопорядок, громадський порядок і громадська безпека в діяльності органів внутрішніх справ України: нормативно-правове забезпечення /І.В. Зозуля //Актуальні проблеми охорони громадського порядку та досудового провадження: матер. наук.-практ. конф. і круглих столів (м. Дніпропетровськ, 11 груд. 2009 р., 16 лют., 11 бер. та 28 трав. 2010 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – С. 11–14.

МАКУШЕВ П. В.,

кандидат юридичних наук, доцент
декан юридичного факультету
(Дніпропетровський гуманітарний
університет)

УДК 342.7+681.3

СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ТА ПЕРСОНАЛЬНІ ДАНІ ЯК ЇХ СКЛАДОВІ

Досліджуються правові норми, що регулюють порядок використання персональних даних працівників державної виконавчої служби та учасників виконавчого провадження в системі інформаційного забезпечення державної виконавчої служби.

Ключові слова: *персональні дані, система інформаційного забезпечення, державна виконавча служба.*

Исследуются правовые нормы, регулирующие порядок использования персональных данных работников государственной исполнительной службы и

участников исполнительного производства в системе информационного обеспечения государственной службы.

Ключевые слова: персональные данные, система информационного обеспечения, государственная исполнительная служба.

We study the legal rules that govern the use of personal data of employees of the state executive service and enforcement participants in the information system of executive services.

Keywords: personal data, information support system, the bailiffs.

Вступ. Базовою засадою функціонування правової системи України є виконання рішень державних органів, що забезпечують правовий порядок у державі. Указом Президента України від 09 грудня 2010 р. № 1085 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» утворено центральний орган виконавчої влади – Державну виконавчу службу України [1]. Відповідно до Положення про Державну виконавчу службу України, затвердженого Указом Президента України від 06 квітня 2011 р. № 385 Державна виконавча служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра юстиції України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів відповідно до законів [2]. Реалізація органами виконавчої служби покладених на неї обов'язків забезпечується інтенсивним інформаційним обміном, формуванням та використанням відповідних баз даних. Значна частина інформації, що використовується працівниками державної виконавчої служби, належить до інформації з обмеженим доступом. Особливої важливості в процесі реалізації завдань виконавчого провадження набуває дотримання правил захисту персональних даних як працівників державної виконавчої служби, так і інших осіб, що задіяні у самому провадженні.

Постановка завдання. Мета статті – з'ясування основних нормативно-правових актів, що визначають порядок використання персональних даних у державній виконавчій службі, основні чинні правила забезпечення захисту такої інформації, проблеми правового регулювання обігу персональних даних у процесі реалізації функцій державною виконавчою службою та перспективи удосконалення законодавства з метою підвищення ефективності реалізації положень законодавства про захист персональних даних. Предмет розгляду цього наукового дослідження – правові норми та наукові теорії, що визначають зміст і правовий режим персональних даних в процесі реалізації інформаційних відносин, учасниками яких є органи державної виконавчої служби.

Результати дослідження. Інформаційне забезпечення кожної державної служби є важливим елементом її функціонування. Особливої важливості набуває інформаційне забезпечення державних служб, діяльність яких пов'язана із застосуванням державного примусу. Виходячи з визначення виконавчого провадження, зазначеного у ст. 1 Закону України «Про виконавче провадження», це – завершальна стадія судового провадження та примусове виконання рішень інших органів; це – сукупність дій органів і посадових осіб, що спрямовані на примусове виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), які провадяться на підставах, у межах повноважень та у спосіб, визначений цим Законом, іншими нормативно-правовими актами, а також рішеннями, що відповідно підлягають примусовому виконанню [3]. Наявність примусового елемента під час виконання державною виконавчою службою покладених на неї обов'язків створює ускладнення в процесі отримання та використання персональних даних осіб, на майно яких накладається стягнення, а персональні дані працівників державної виконавчої служби у зв'язку із наявністю примусового елемента в їх роботі потребують додаткового захисту. Зазначене створює необхідність приділення окремої уваги правовому регулюванню використання персональних даних у процесі інформаційного забезпечення державної виконавчої служби.

Здійснення управління та управлінської діяльності в сучасних умовах, зазначає Є. Ю.

Бараш, можливо тільки за умови належного інформаційного забезпечення, яке опосередковує та впорядковує відповідні управлінські зв'язки, що виникають між суб'єктом і об'єктом управління [4, с. 34]. Як зазначає Р. А. Коваль, інформаційно-аналітичне забезпечення – це процес створення оптимальних умов для задоволення інформаційних потреб та реалізації посадових обов'язків органів державної влади на основі формування та використання інформаційних ресурсів. Метою інформаційно-аналітичного забезпечення державних органів виконавчої влади, стверджує Р. А. Коваль, є створення умов для прийняття ефективних державних управлінських рішень. На думку цього науковця, термін «інформаційно-аналітичне забезпечення» становлять два взаємопов'язані елементи, а саме: інформаційний – відносно самостійної діяльності спеціально підготовлених фахівців, зайнятих пошуком, добором, обробкою, накопиченням, узагальненням і збереженням інформаційних одиниць; аналітичний – виробництво спеціально підготовленими фахівцями на підставі наявних інформаційних одиниць і складних розумових процесів нового знання щодо явища або події, що вивчається [5]. Саме тому можна стверджувати, що від рівня якості розробки питання інформаційного забезпечення державної виконавчої служби України суттєво залежить не тільки якість інформаційних управлінських зв'язків у цій службі, а їх повнота та стабільність. Якісне інформаційне забезпечення державної виконавчої служби є гарантом ефективності примусового виконання рішень державних органів.

Проблематиці інформаційного забезпечення діяльності державних органів у науці адміністративного права приділялася значна увага такими вченими, як Є. Ю. Бараш, Є. Д. Бондаренко, Н. С. Калашник, Р. А. Коваль, А. О. Пугач та ін. Водночас окремо дослідження правового регулювання використання персональних даних у системі інформаційного забезпечення діяльності державної виконавчої служби як окремого напрямку управлінської діяльності, враховуючи специфіку статусу цього органу, комплексно не проводились. У цьому контексті Н. С. Калашник вказує, що не зважаючи на те, що процес тотальної інформатизації українського суспільства триває більше ніж десять років, науковцями недостатньо приділялася увага питанням застосування інформаційних технологій у здійсненні правоохоронної діяльності, а саме в роботі з виконання покарань [6].

Розглядаючи зміст і структуру інформаційного забезпечення діяльності державної виконавчої служби, необхідно навести визначення інформаційного забезпечення Є. Д. Бондаренка. Так, цей правознавець вважає, що це – процес задоволення потреб в інформації, заснованої на застосуванні спеціальних засобів і методів її отримання, опрацювання, накопичення й видачі в зручному для використання вигляді, а структура цього забезпечення включає інформаційний фонд та спеціальні прийоми й методи інформаційного забезпечення, тобто це явище одночасно являє собою, по-перше, певну організаційну діяльність отримання, опрацювання, накопичення й видачі інформації, по-друге, прийоми та методи її здійснення, по-третє, певні матеріальні об'єкти – інформаційний фонд [7]. Одним із таких матеріальних об'єктів у системі інформаційного забезпечення виконавчого провадження, є Єдиний державний реєстр виконавчих проваджень [8], який використовується з метою забезпечення електронного документообігу в органах державної виконавчої служби, ведення обліку виконавчих проваджень, контролю за дотриманням державними виконавцями вимог законодавства під час здійснення виконавчих дій, надання оперативного доступу сторонам виконавчого провадження.

Досліджуючи інформаційне забезпечення державної кримінально-виконавчої служби [4], Є. Ю. Бараш визначає основні його ознаки, а саме: за своєю сутністю воно виступає як процес обробки, одержання, опрацювання, накопичення та використання управлінської інформації про різні аспекти функціонування служби; за періодичністю – це неперервний процес обробки та використання інформації; за характером існування становить частину управлінської діяльності служби; за формою реалізації, здійснюється за допомогою притаманних цьому виду засобів і методів; за наслідками здійснення інформаційного забезпечення пов'язане з формуванням певних інформаційних фондів, документів, нормативної

бази; за метою функціонування спрямоване на забезпечення належного функціонування системи, наприклад, автоматизованої системи управління; за основним призначенням як інструмент ефективного управління знаходить свою реалізацію під час аналізу, планування і підготовки ефективних управлінських рішень [9, с. 35–36]. Положення про Державну виконавчу службу України регламентує покладені на неї завдання: 1) реалізація державної політики у сфері організації примусового виконання рішень; 2) внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері виконання рішень; 3) забезпечення своєчасного, повного і неупередженого виконання рішень у порядку, встановленому законодавством; 4) здійснення освітньо-роз'яснювальної роботи з питань виконання рішень [2]. Через спорідненість основного завдання цих служб та наявності примусової складової в процесі реалізації їх повноважень, на наш погляд, можна зазначити характеристики інформаційного забезпечення державної кримінально-виконавчої служби зараховувати також до державної виконавчої служби.

Основними видами роботи державної виконавчої служби України відповідно до покладених на неї завдань у сфері інформаційного забезпечення є: 1) забезпечення доступу державних виконавців до баз даних і реєстрів, у тому числі електронних, що містять інформацію про боржників, їхнє майно та кошти; 2) забезпечення ведення Єдиного державного реєстру виконавчих проваджень; 3) здійснення аналітичного, інформаційного та методологічного забезпечення роботи структурних підрозділів територіальних органів Мін'юсту України, що забезпечують реалізацію повноважень ДВС України; 4) організація ведення обліково-статистичної звітності та аналіз стану виконання рішень державними виконавцями; 5) надання роз'яснення та рекомендації державним виконавцям з питань примусового виконання рішень; 6) організація розгляду звернень громадян та юридичних осіб з питань, пов'язаних із діяльністю ДВС України, структурних підрозділів територіальних органів Мін'юсту України, що забезпечують реалізацію повноважень ДВС України; 7) організація освітньо-роз'яснювальної роботи, в тому числі в засобах масової інформації, з питань, що стосуються виконання її завдань [10].

З урахуванням зазначених ознак, застосовуючи науковий доробок Є. Ю. Бараша, можна визначити інформаційне забезпечення діяльності державної виконавчої служби як частину управлінської діяльності з аналізу, планування і підготовки управлінських рішень, яка є неперервним процесом обробки та використання інформації про стан функціонування системи державної виконавчої служби, яка здійснюється за допомогою інформаційних засобів та методів, приводить до формування інформаційних фондів, спрямована на забезпечення належного функціонування системи державної виконавчої служби України.

Елементами інформаційно-аналітичної системи органів державної влади, зазначає А. О. Пугач, повинні бути бази даних необхідної інформації, системи зв'язку та передачі даних, системи обробки даних, автоматизовані робочі місця державних службовців. Первинними елементами інформаційно-аналітичної системи є периферійні об'єктно-спеціалізовані автоматизовані інформаційні підсистеми, елементами кожної з яких є комплекси технічних засобів, до яких входить обчислювальна техніка, системне та спеціальне програмне забезпечення, колективи відповідних спеціалістів [11]. Таким чином, важливим елементом системи інформаційного забезпечення державної виконавчої служби є Єдиний державний реєстр виконавчих проваджень.

Відповідно до положення про Єдиний державний реєстр виконавчих проваджень, важливе місце в системі даних, що вносяться до Єдиного реєстру в органі державної виконавчої служби є найменування органу, посадової особи, що видали документ, а також повне найменування стягувача та боржника, їх адреси і, в разі наявності, – ідентифікаційний код за ЄДПОУ для юридичних осіб або реєстраційний номер облікової картки платника податків для фізичних осіб чи серія та номер паспорта – для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків; відомості про стягнення коштів на користь держави [12]. Під час виконання

рішень державний виконавець має право на безпосередній доступ до баз даних і реєстрів, у тому числі електронних, що містять інформацію про боржників, їхнє майно та кошти. Порядок доступу до таких реєстрів установлюється Міністерством юстиції України спільно з відповідними центральними органами виконавчої влади, які забезпечують їх ведення [13]. Також працівник державної виконавчої служби з метою захисту інтересів стягувача має право одержувати безоплатно від органів, установ, організацій, посадових осіб, сторін та учасників виконавчого провадження необхідні для проведення виконавчих дій пояснення, довідки та іншу інформацію, у тому числі конфіденційну [14]. Наведене свідчить про значний обсяг персональних даних, що перебувають у користуванні працівників державної виконавчої служби.

В результаті удосконалення вітчизняного законодавства щодо дотримання конфіденційності персоналізованої інформації 1 червня 2010 р. було прийнято Закон України «Про захист персональних даних» [15], призначення якого впорядкувати діяльність з формування та використання баз персональних даних, підвищити організацію процесів охорони та захисту цих відомостей суб'єктами приватного та публічного права. Аналізуючи перелік відомостей, що становлять персональні дані, нами з'ясовано, що в Законі України «Про захист персональних даних» чітко не вказано зміст відомостей, що становлять персональні дані, проте Законом України «Про інформацію» до конфіденційної інформації про фізичну особу зараховано дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата й місце народження [16]. Конституційний Суд України Рішенням від 30 жовтня 1997 р. № 5-зп зарахував до конфіденційної інформації про фізичну особу, ще й відомості про її майновий стан та інші персональні дані [17], а рішенням від 20 січня 2012 р. № 2-рп/2012, даючи офіційне тлумачення ч. 1, 2 ст. 32 Конституції України пояснив, що до інформації про особисте та сімейне життя особи (персональні дані про неї) входять відомості про національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я тощо [18]. Таким чином, Конституційний Суд України вважає, що перелік даних про особу, які визнаються як конфіденційна інформація, не є вичерпним. Ця ситуація свідчить про необхідність створення великої кількості баз даних за всіма напрямками діяльності органів державної виконавчої влади, у тому числі органами державної виконавчої служби як на працівників цих установ, так і на громадян, які звертаються до них за допомогою.

Законодавче розуміння, що необхідність складання такої значної кількості документів, представлених картотеками, журналами обліку, договорами про нерозголошення, дозволами на використання тощо, значно гальмуватиме швидкість виконання державними органами їх безпосередніх обов'язків, призвело до полегшення адміністративних процедур, пов'язаних із реєстрацією баз даних. Законом України від 20.11.2012 № 5491-VI «Про внесення змін до Закону України «Про захист персональних даних»» роботодавці звільнені від обов'язку реєструвати такі бази персональних даних, як «Працівники», тобто ведення яких пов'язано із забезпеченням та реалізацією трудових відносин [3]. Таким чином органи державної виконавчої служби: Департамент державної виконавчої служби Міністерства юстиції України, до складу якого входить відділ примусового виконання рішень; управління державної виконавчої служби Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головні управління юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, до складу яких входять відділи примусового виконання рішень; районні, районні у містах, міські міськрайонні відділи державної виконавчої служби відповідних управлінь юстиції [19], вже не зобов'язані реєструвати бази даних своїх працівників, проте дотримуватись основних вимог Закону України «Про захист персональних даних» щодо персональних даних їхніх працівників зобов'язані з урахуванням норм трудового законодавства та нормативно-правових актів, що регулює порядок проходження служби в державній виконавчій службі.

Працівники органів державної виконавчої служби є державними службовцями, й відповідно до ст. 10 Закону України «Про державну службу» вони зобов'язані зберігати поряд з державною таємницею, також інформацію про громадян, що стала їм відома під час виконання

обов'язків державної служби, а також іншої інформації, яка згідно із законодавством не підлягає розголошенню [10]. Порядок використання працівниками державної виконавчої служби персональних даних боржників та стягувачів у процесі виконавчого провадження повинен відповідати основним правилам, визначеним у Типовому порядку обробки персональних даних у базах персональних даних [20]. Відповідно до Положення про районний, районний у місті, міський (міста обласного значення), міськрайонний, міжрайонний відділ державної виконавчої служби, кожен відділ забезпечує у межах своїх повноважень реалізацію державної політики стосовно захисту інформації з обмеженим доступом [19]. Тому ми вважаємо, що в кожному органі державної виконавчої служби повинно бути затверджено положення про захист персональних даних, у якому має бути відображено особливості організації процесу захисту такої інформації саме в цьому підрозділі.

Висновки. Правове регулювання використання персональних даних в органах державної виконавчої служби недостатньо розвинене. На наш погляд, потребує доповнення нормативних актів, які регулюють діяльність державної виконавчої служби, положеннями, що відображають основні вимоги чинного законодавства про захист персональних даних, зобов'язують працівників державної виконавчої служби забезпечувати захист персональних даних стягувачів, боржників та всіх інших учасників виконавчого провадження. Положення про Єдиний державний реєстр виконавчих проваджень, потребує удосконалення процедур захисту персональних даних учасників виконавчого провадження. Систематизуючу роль у дотриманні законодавства про захист персональних даних в державній виконавчій службі відіграє розробка та прийняття положення про обробку персональних даних у державній виконавчій службі України. Цей документ повинен містити: перелік відомостей, що становлять персональні дані у системі інформаційного забезпечення виконавчої служби; перелік документів, у яких ця інформація може міститись; перелік посадових осіб служби, що забезпечуватимуть захист персональних даних; підстави та порядок передавання цих відомостей до різних відомств та інші елементи механізму забезпечення захисту персональних даних.

Список використаних джерел:

1. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України, від 09 грудня 2010 р. № 1085 // Урядовий кур'єр, від 14.12.2010. – № 234.
2. Положення про Державну виконавчу службу України: Указ Президента України, від 06 квітня 2011 року № 385 // Урядовий кур'єр від 19.04.2011. – № 71.
3. Про внесення змін до Закону України «Про захист персональних даних»: Закон України від 20.11.2012 № 5491-VI // Голос України, від 19.12.2012. – № 241.
4. Бараш Є. Ю. Інформаційне забезпечення управління Державною кримінальною-виконавчою службою [Електронний ресурс] / Є. Ю. Бараш // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 34–40. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11beikvc.pdf>
5. Коваль Р. А. Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів державної влади / Р. А. Коваль // Теорія та практика державного управління : зб. наук. праць. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. – № 1 (113).
6. Калашник Н. С. Проблеми впровадження та використання інформаційно-комунікаційних технологій в управлінні діяльністю органу виконавчої влади [Електронний ресурс] / Калашник Н.С. – Режим доступу: http://www.kvs.zp.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=177&Itemid=192
7. Бондаренко Є.Д. Особливості інформаційного забезпечення торговельного підприємства / Є.Д. Бондаренко // Актуальні проблеми сучасної науки [Електронний ресурс]: п'ята Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція. – Режим доступу: <http://intkonf.org/bondarenko-ed-osoblivosti-informatsionogo-zabezpechennya-torgovelnogo-pidpriemstva>.
8. Типовий порядок обробки персональних даних у базах персональних даних: наказ Міністерства юстиції України від 30.12.2011 № 3659/5 // Офіційний вісник України, від

- 20.01.2012. – № 3 – С. 148. – Ст. 104. – Код акта 59972/2012.
9. Про державну виконавчу службу: Закон України від 24 березня 1998 року № 202/98-ВР. – Ст. 3 // Голос України від 21.04.1998.
10. Про державну службу: Закон України від 16 грудня 1993 року № 3723-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 52. – Ст. 490.
11. Пугач А.О. Сутність процесу інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної виконавчої влади в Україні [Електронний ресурс] // Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток». – Режим доступу до журн.: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=165>
12. Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр виконавчих проваджень: наказ Міністерства юстиції від 20.05.2003 № 43/5 // Офіційний вісник України від 06.06.2003. – 2003. – № 21. – С. 564. – Ст. 981. – Код акта 25217/2003.
13. Про виконавче провадження: Закон України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 24. – Ст. 207.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та ст. 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К. Г. Устименка) від 30 жовтня 1997 року № 5-зп. Справа № 18/203-97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-97
15. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI // Відомості Верховної Ради України від 27.08.2010. – 2010. – № 34. – С. 1188. – Ст. 481.
16. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. – № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
17. Інформаційне забезпечення виконавчого провадження: Верхньорогачицьке РУЮ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rogachik.just.ks.ua/yuridichna-rubrika/informatsiyne-zabezpechennya-vikonavchogo-provadžhennya.html>
18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України № 1-9/2012 від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: zakon.rada.gov.ua/go/v002p710-12
19. Положення про районний, районний у місті, міський (міста обласного значення), міськрайонний, міжрайонний відділ державної виконавчої служби: наказ Міністерства юстиції України 10.04.2012 № 549/5 // Офіційний вісник України, від 28.04.2012. – № 31. – С. 190. – Ст. 1148. – Код акта 61224/2012.
20. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України, від 23 червня 2005 року № 2713-IV // Голос України від 26.07.2005. – № 135.

БЛІНОВА Г. О.,

кандидат юридичних наук,
начальник кафедри цивільно-
правових дисциплін

(Дніпропетровський гуманітарний
університет)

УДК 347.64

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ТАЄМНИЦІ УСИНОВЛЕННЯ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Досліджується поняття й зміст таємниці усиновлення, чинне законодавство, що регулює її правовий режим, регламентує порядок використання та сучасні правові тенденції.

Ключові слова: таємниця усиновлення, конфіденційна інформація, усиновлення, права дитини.

Исследуется понятие и содержание тайны усыновления, действующее законодательство, регулирующее ее правовой режим, регламентирующее порядок ее использования и современные правовые тенденции.

Ключевые слова: тайна усыновления, конфиденциальная информация, усыновления, права ребенка.

We study the concept and content of adoption, the legislation that governs its legal regime governing the procedure and its use modern legal trends.

Key words: secret adoptions, confidential information, adoption, children's rights.

Вступ. Майбутнє будь-якої держави нерозривно пов'язано із благополуччям наступних поколінь. Психічне та фізичне здоров'я дітей – це запорука розвинутого й перспективного громадянського суспільства. В усіх діях щодо дітей, незалежно від того здійснюються вони державними чи приватними установами, що опікуються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини, – зазначено у Конвенції про права дитини [3]. Основними правами дітей є право на життя; право на ім'я й набуття громадянства; право вільно висловлювати свою думку; право на свободу думки, совісті й релігії; права на особисте життя, сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції, право на освіту, право на відпочинок і дозвілля. Також кожна дитина має право бути захищеною від катування та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, виду поводження та покарання, незаконного посягання на її честь і репутацію. Одним із правових інститутів, що гарантує дотримання прав дітей, є інститут усиновлення як пріоритетна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [7], й допускається виключно в інтересах дитини України відповідно до закону [13]. За загальними підрахунками зараз в Україні близько 35 тисяч дітей виховуються в сім'ях усиновителів [4]. З метою зміцнення сім'ї усиновителів як соціального інституту та забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку Верховна рада України на законодавчому рівні визначила правовий режим таємниці усиновлення.

Водночас в останні роки виникли нові погляди громадських організацій та окремих правознавців, підтриманих іноземними організаціями, щодо необхідності скасування інституту

таємниці усиновлення. Прихильники такого нового погляду на інститут таємниці усиновлення посилаються на досвід деяких країн Європейського Союзу, які не мають положення про «таємницю» усиновлення. Більше того, у деяких країнах (наприклад, Велика Британія) під час підготовки всиновлювачів ті мають підписати документ, у якому зобов'язуються повідомити дитині про біологічну родину. Інакше всиновлення не можливо. Коли і як батьки визначають самі. Державні органи їм можуть тільки порекомендувати. Є також рекомендація Комітету ООН з прав дитини Люксембургу щодо обов'язку держави зберігати інформацію про біологічну родину дитини, щоб потім була можливість передати цю інформацію в «слухний» у цьому сенсі для дитини час [9].

Відповідно до положень Гаазької Конвенції (ст. 30.2) та Конвенції ООН про права дитини (ст. 7.1) усиновлені діти мають право доступу до інформації про їх походження, особисту та сімейну історію та, наскільки це можливо, особистих даних про їх біологічних батьків, за відповідного нагляду. Дитячий фонд ООН ЮНІСЕФ наголошує на своїй позиції про те, що усиновлені діти мають право на доступ до інформації про їх походження, за відповідного нагляду. З позиції Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), «таємниця» усиновлення суперечить міжнародним конвенціям [1].

Ці позиції ґрунтуються на твердженні прихильників цієї позиції про обмеження інститутом таємниці усиновлення права дитини знати своє походження, мати родинні зв'язки з кровними родичами. Нова позиція про необхідність ліквідації інституту таємниці усиновлення спирається на переконання, що такий стан справ із таємницею усиновлення – це пережиток радянської системи, адже вона зовсім не убезпечує дитину від психологічних травм, пов'язаних з інформацією про те, що вона нерідна, водночас, на думку прихильників нових правових тенденцій у цій сфері таємниця усиновлення однозначно є пріоритетом інтересів дорослих над інтересами дитини. Так вважає і Уповноважений Президента з прав дитини, оскільки, на його думку, таємниця усиновлення позбавляє посадових осіб можливості отримати об'єктивну інформацію про те, як живе й розвивається дитина, навіть тоді, коли вона знає про те, що усиновлена. У зв'язку з цим він ініціює внесення змін до Сімейного та Кримінального кодексів України про скасування таємниці усиновлення та впровадження опосередкованого контролю умов проживання усиновлених дітей [4].

Постановка завдання. Мета статті – з'ясування змісту поняття та кола таємниці усиновлення, характеристика її правового режиму, місця в системі інформації з обмеженим доступом, виявлення засад використання такої інформації з урахуванням норм сучасного інформаційного законодавства, новітніх тенденцій та юридичної практики. Предмет розгляду цього наукового дослідження – правові норми й наукові теорії, що визначають необхідність існування, зміст та правовий режим таємниці усиновлення, порядок її формування, зберігання та межі використання.

Результати дослідження. Чинне українське законодавство виділяє два види таємниці усиновлення: від дитини та від інших сторонніх осіб. Так, відповідно до ст. 226 Сімейного кодексу України особа має право на таємницю перебування на обліку тих, хто бажає усиновити дитину, пошуку дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення та її розгляду, рішення суду про усиновлення. Дитина, яка усиновлена, має право на таємницю, в тому числі і від неї самої, факту її усиновлення. Основними положеннями режиму таємниці усиновлення є: 1) особа, яка була усиновлена, має право після досягнення нею чотирнадцяти років на одержання інформації щодо свого усиновлення; 2) усиновлювач має право приховувати факт усиновлення від дитини, яка ним усиновлена, й вимагати нерозголошення цієї інформації особами, яким стало відомо про неї як до, так і після досягнення дитиною повноліття; 3) усиновлювач має право приховувати від дитини факт її усиновлення, якщо розкриття таємниці усиновлення може завдати шкоди її інтересам; 4) якщо усиновлюється дитина, яка не досягла семи років, службові особи при виявленні її згоди на усиновлення зобов'язані вживати заходів щодо забезпечення таємниці усиновлення від самої дитини; 5) особи, яким у зв'язку з виконанням службових обов'язків доступна інформація щодо усиновлення (перебування осіб,

які бажають усиновити дитину, на обліку, пошук ними дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення, розгляд справи про усиновлення, здійснення нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини тощо), зобов'язані не розголошувати її, зокрема й тоді, коли усиновлення для самої дитини не є таємним; 6) відомості про усиновлення видаються судом лише за згодою усиновлювача, крім випадків, коли такі відомості потрібні правоохоронним органам, суду у зв'язку з цивільною чи кримінальною справою, яка є у їх провадженні; 7) особи, які розголосили таємницю усиновлення, несуть відповідальність, установлену законом; 8) якщо усиновлення для дитини не є таємним, брат та сестра мають право знати про нове місце її проживання [14]. Усе зазначене утворює основу правового режиму таємниці усиновлення, яка відповідно до ст. 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації» є таємною інформацією [10].

Зазначені правила не стосуються випадків усиновлення іноземцями дітей, що є громадянами України. Так, відповідно до ст. 285 Сімейного кодексу України усиновлення дитини, яка є громадянином України, особою, яка є громадянином держави, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, не є таємним, якщо в державі, в якій усиновлювач постійно проживає і в яку має переїхати дитина, усиновлення не є таємним. Також усиновлення дитини, яка є громадянином України, особою, яка є громадянином держави, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, і якщо ця особа в Україні постійно не проживає, не є таємним [14]. У таких випадках охорона інформаційного благополуччя усиновленої дитини здійснюється за правовими нормами держави, де дитина проживатиме.

Соціальний супровід може здійснюватися стосовно усиновленої дитини, якщо ця діяльність не порушує таємницю усиновлення і виконується за згодою або на прохання усиновлювача або дитини [11], а також служба у справах неповнолітніх за місцем проживання усиновлювача щороку протягом перших трьох років після усиновлення дитини перевіряє умови її проживання та виховання. За результатами перевірки складається звіт, у якому зазначаються відомості про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини, стосунки в родині. Перевірка проводиться зі збереженням таємниці усиновлення [12]. Для дотримання режиму таємниці усиновлення під час розгляду сімейних спорів у суді Цивільним процесуальним кодексом (ст. 6) передбачено можливість проведення закритого судового розгляду [15]. Це дозволяє забезпечити обмеження кількості осіб, що отримують доступ до таємної інформації про усиновлену дитину.

Оскільки таємниця усиновлення (удочеріння) охороняється законом, то її розголошення тягне за собою юридичну відповідальність. Ст. 168 Кримінального кодексу України розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя (удочерителя) карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років. Те саме діяння, вчинене службовою особою або працівником медичного закладу, яким відомості про усиновлення (удочеріння) стали відомі по службі чи по роботі, або якщо воно спричинило тяжкі наслідки, карається штрафом до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого [5]. Законодавець не передбачив адміністративну відповідальність за порушення режиму таємниці усиновлення, на відміну від банківської, комерційної та державної таємниці. На наш погляд, зазначене є суттєвим недоліком, оскільки втрачена поступовість юридичної відповідальності. Наявність адміністративної відповідальності за порушення режиму цього виду таємниці підвищило б рівень її правового захисту.

Водночас основні положення режиму таємниці усиновлення, які б не мали позитивні цілі захистити інтереси дитини, що забезпечує її комфортний психічний розвиток та

становлення в підлітковому віці, все ж таки має певні недоліки, що стосуються реалізації на практиці її майнових та інших інтересів.

За даними Уповноваженого Президента з прав дитини, за останній рік було розглянуто близько 3 тис. звернень та скарг про порушення прав дітей від самих дітей або від їх законних представників. Найпоширеніші питання захисту житлових та майнових прав дітей, скарги на роботу місцевих органів влади та місцевого самоврядування, питання захисту прав дітей-сиріт та дітей з багатодітних сімей, неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, проблема невивлати сторонами аліментів, представлення інтересів дітей у судах тощо. Проте через дотримання таємниці усиновлення зробити це в 100-відсотковому обсязі наразі неможливо. Від чого страждають, у першу чергу, усиновлені діти – зазначає Уповноважений Президента з прав дитини [4].

Думки громадськості, висловлені громадськими організаціями теж відображають двополярне бачення проблеми таємниці усиновлення. Так, представники таких громадських організацій, як : Всеукраїнська громадська організація «Жіночий консорціум України»; Міжнародний правозахисний центр «Ла Страда Україна»; Партнерство «Кожній дитині»; Правозахисний центр «Поступ»; Сумська обласна молодіжна громадська організація «Гендерна агенція консультацій та інформації»; Харківська обласна фундація «Громадська Альтернатива» вважають, що положення Сімейного кодексу України щодо таємниці усиновлення вступають в протиріччя зі ст. 7, 8 Конвенції про права дитини ООН і норми законодавства щодо таємниці всиновлення має бути скасовано. Зокрема, ст. 7 Конвенції гарантує дитині «...наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їх піклування», а ст. 8 передбачає, що «Держави-учасниці зобов'язуються поважати право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, як передбачається законом, не допускаючи протизаконного втручання» [6]. На сьогодні в Україні у випадку усиновлення можуть бути змінені ім'я, прізвище дитини, навіть якщо дитина вже усвідомлює, як її звати; можуть бути змінені місце та дата народження дитини. Це не тільки обмежує право дитини на захист індивідуальності, але й обмежує право дитини на контакт з обома батьками й зв'язки з кровними родичами (брати, сестри, батьки). У свою чергу, правові положення, що гарантували б усиновленим дітям збереження, а потім надання інформації про їхню кровну сім'ю, справжню дату народження та місце народження дитини, відсутні в національному законодавстві. Більше того, розголошення таємниці усиновлення вважається кримінальним злочином. Опозиціонери інституту таємниці усиновлення пропонують його скасувати.

Із такою пропозицією не згодні представники інших громадських організацій, що займаються захистом прав дітей. На їхню думку, ініціатори цих змін під час їх підготовки не врахували позицію батьків-усиновлювачів та не вивчили життя сімей, у яких є усиновлені сини та доньки, тому зробили поспішні висновки. Прихильники цієї позиції вважають, що таємницю усиновлення скасовувати не можна, оскільки така інформація завдасть дітям значної шкоди, адже, на думку психологів, може бути адекватно сприйнята не раніше досягнення дитиною 21-річного віку. У зв'язку з цим громадські активісти звернулися до Омбудсмана з проханням завадити прийняттю запропонованих Уповноваженим Президента з прав дитини змін до законодавства [4]. Прихильники інституту таємниці усиновлення також вважають, що розкриття таємниці усиновлення може призвести до негативного ставлення до дітей з боку їх однолітків, особливо у підлітковому віці, а це матиме негативний вплив на дитячу психіку та взаємини із суспільством. Така інформація лише збуджує конфлікти дітей з батьками-усиновлювачами, а також може спровокувати неадекватну поведінку, зокрема й утечу від батьків.

Розглянувши основні положення режиму таємниці усиновлення, слід погодитись із висловленням Є. Захарова, правозахисника, голови правління «Української Гельсінської спілки», що в цьому питанні ми маємо своєрідний трикутник – біологічних батьків, усиновителів та власне самих дітей. У кожній сторони є право на приватність, що потрібно

враховувати. Ця проблема настільки складна, на його думку, що не можна створювати єдиний шаблон для її розв'язання – кожен випадок, пов'язаний з усиновленням, потрібно розглядати окремо і в деяких випадках берегти таємницю, у деяких – розкривати її [8]. Ми повністю згодні з позицією Є. Захарова і вважаємо за можливе запровадити психологічну експертизу щодо готовності дитини сприйняти інформацію про своє усиновлення, на підставі якої можна було б приймати рішення про розкриття дитині таємниці її усиновлення.

Усе зазначене свідчить про назрілу необхідність напрацювання правових механізмів посилення гнучкості режиму таємниці усиновлення. Такими заходами щодо удосконалення цього правового інституту є напрацювання варіацій та розширення підстав розкриття таємниці усиновлення. Так, у напрямку послаблення жорсткості правових норм, що визначають інститут таємниці усиновлення, представники громадських організацій рекомендують: 1) прописати чіткі процедури щодо підбору усиновителів для дитини та їх підготовки; 2) дозволити сім'ям, у яких уже виховуються усиновлені діти, самим вирішувати чи розкривати їм таємницю щодо усиновлення, коли і в який спосіб це зробити, надавши їм відповідні консультації та підтримку; 3) одним із основних завдань має бути формування позитивного ставлення громадськості до факту усиновлення та до самих усиновлювачів, бо скасування таємниці усиновлення, особливо на початковому етапі, призведе до зменшення кількості бажаючих усиновити дитину й, можливо, для певної кількості дітей право на виховання в сім'ї буде втрачено; 4) захист прав усиновлених дітей має здійснюватись на загальних засадах, втручання в питання виховання, догляду за дитиною має здійснюватись лише в разі порушення норм, визначених законодавством України; 5) скасування таємниці усиновлення ні в якому разі не повинно стати кампанією, що завдасть більше шкоди, ніж користі; 6) скасування таємниці усиновлення має розглядатись у контексті вдосконалення системи забезпечення прав дітей, зокрема, стосовно законодавчого врегулювання понятійного апарату щодо вразливих категорій дітей, визначення ознак їх вразливості, альтернативних форм тимчасової опіки над дітьми, рівнів втручання та відповідальності посадових осіб, процедур та механізмів міжвідомчої взаємодії та участі громадськості [6]. Наведені позиції мають стати визначальними у проведенні правової реформи інституту таємниці усиновлення, оскільки відображають ставлення громадянського суспільства до цієї проблеми.

До скасування таємниці усиновлення закликає також Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), але лише після того, як у країні буде проведено необхідну підготовку, а саме: 1) гучну кампанію з інформування громадськості, яка продемонструє переваги усиновлення та допоможе запобігти стигматизації шляхом зміни ставлення громадськості до питання усиновлення; 2) включення у процес усиновлення таких процедур, як відбір усиновлювачів, перевірка на сумісність та розвиток зв'язку між дитиною та усиновлювачами, що забезпечить більш належне влаштування дитини у родину; 3) ефективнішу підтримку біологічним батькам шляхом раннього виявлення проблем і надання підтримки сім'ям з метою усунення проблеми до її перетворення на кризову ситуацію; 4) ефективнішу підтримку усиновлювачам, у яких має бути можливість за необхідності звернутися за допомогою після усиновлення. Дитячий фонд ООН ЮНІСЕФ визнає складність питання усиновлення й необхідність більш широкого діалогу між усіма членами суспільства – фахівцями, родинами, дітьми та широкою громадськістю [1]. Полегшити процес реформування правового регулювання таємниці усиновлення можуть пропозиції вітчизняних правознавців щодо необхідності передбачення у законодавстві обов'язку державних органів зберігати записи про біологічну сім'ю дитини, дані про дату та місце народження, ім'я, прізвище, по-батькові дитини до усиновлення, а також заохочення ініціатив державних та недержавних організацій щодо збору й збереження додаткової інформації про життя дитини до моменту усиновлення (родинні фотографії, листи, родинні реліквії, предмети вжитку тощо), для того щоб кожна людина, яка була усиновлена, за власним

бажанням, мала доступ до цієї інформації (але не пізніше, як з 18 років) [9]. Зазначені зміни в законодавстві мають супроводжуватись просвітницькою кампанією щодо важливості та методів збереження індивідуальності й самобутності дитини. Зазначене свідчить про необхідність формування нового правового підходу до регулювання суспільних відносин щодо забезпечення таємниці усиновлення.

Висновки. З урахуванням сучасних правових норм, таємницю усиновлення можна визначити як таємну інформацію про перебування на обліку тих осіб, хто бажає усиновити дитину, пошук дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення та її розгляд, рішення суду про усиновлення, здійснення нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини, що охороняються з метою зміцнення сім'ї як соціального інституту та забезпечення кожної дитини сімейним вихованням.

З урахуванням наведених полярних точок зору на зміст та саму необхідність існування таємниці усиновлення необхідно зазначити, що спрощення режиму таємниці усиновлення – це сучасно доведена необхідність. Водночас цей процес має бути послідовний, продуманий, вивірений, який однозначно має включати й заходи з підвищення професійної компетентності всіх суб'єктів соціальної роботи та формування громадянської свідомості суспільства про відповідальність за стан дотримання прав кожної дитини – в конкретній сім'ї, в конкретній громаді, в державі Україна. Інтенсивна інтегративна правова політика України зумовлює потребу враховувати під час реформування інституту таємниці усиновлення мінімальні стандарти, які визначають, зокрема, норми міжнародних угод, ратифікованих Україною, а також суттєву різницю у підходах правових систем різних країн в питанні доступу дитини до записів про всиновлення. Тільки в такий спосіб ми зможемо гарантувати право кожній дитині зростати, виховуватись і реалізовувати свій потенціал у сприятливому сімейному середовищі, зберігаючи її індивідуальність.

Список використаних джерел:

1. Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) підтримує скасування таємниці всиновлення в Україні [Електронний ресурс] // Україна без сиріт. – Режим доступу : http://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_20680.html
2. Інструкція про порядок реєстрації актів громадянського стану в Українській РСР [Електронний ресурс] : інструкція Міністерства юстиції Української РСР, від 12.12.70. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-70>
3. Конвенція про права дитини (20 листопада 1989 року). Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91 : зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – С. 205.
4. Кондратьєва О. Таємниця усиновлення під загрозою [Електронний ресурс] // Юридичний вісник України. – № 35. – 1–7 вересня. – 2012. – Режим доступу : <http://smi.liga.net/articles/2012-09-05/6842703-ta-mnitsya-usinovlennya-p-d-zagrozoyu.htm#>
5. Кримінальний кодекс України : Закон України, від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
6. Позиція громадських організацій щодо таємниці всиновлення [Електронний ресурс] // Ресурсний центр ГУРТ. – Режим доступу : <http://gurt.org.ua/articles/15322/>
7. Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : Постанова Кабінету Міністрів України, від 8 жовтня 2008 р. № 905 // Урядовий кур'єр. – 07.11.2008. – № 209.

8. Право на правду: Чи потрібне скасування таємниці усиновлення? [Електронний ресурс] //Жіночий консорціум України. – Режим доступу: http://wcu-Network.org.ua/ua/defencerights/article/Pravo_na_pravdu_Chi_potrbne_skasuvannja_ta%D1%94mnic_usinovlennja
9. Правозахисники та громадські організації за скасування таємниці усиновлення [Електронний ресурс] //Україна без сиріт/ – Режим доступу: <http://www.ukrainabeszyrit.org/shablon-article/article/122312>
10. Про доступ до публічної інформації: Закон України, від 13 січня 2011 року № 2939-VI //Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.
11. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України, від 13 січня 2005 року № 2342-IV //Відомості Верховної Ради. – 2005. – № 6. – Ст. 147.
12. Про затвердження Порядку ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину, та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України, від 28 серпня 2003 р. № 1377. – Режим доступу: <http://www.rada.ua>
13. Про охорону дитинства: Закон України, від 26 квітня 2001 року № 2402-III // Голос України. – 06.06.2001. – № 98.
14. Сімейний кодекс України: Закон, від 10 січня 2002 року № 2947-III // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.
15. Цивільний процесуальний кодекс України Закон, від 18 березня 2004 року № 1618-IV //Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 40–41. – 42. – Ст. 492.

ПЕТРЕНКО В. В.,

аспірант

(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ РИБАЛЬСТВА ТА ОХОРОНИ РИБНИХ ЗАПАСІВ В УКРАЇНІ

УДК 342.95

Визначено поняття адміністративної відповідальності за порушення правил рибальства та охорони рибних запасів; проаналізовано основні адміністративні правопорушення в сфері охорони рибних запасів; охарактеризовано види адміністративних санкцій за порушення правил рибальства.

Ключові слова: *правила рибальства, охорона рибних запасів, адміністративна відповідальність, порушення правил рибальства та охорони рибних запасів.*

Определено понятие административной ответственности за нарушение правил рыболовства и охраны рыбных запасов; проанализированы основные административные правонарушения в сфере охраны рыбных запасов; охарактеризованы виды административных санкций за нарушение правил рыболовства.

Ключевые слова: *правила рыболовства, охрана рыбных запасов, административная ответственность, нарушение правил рыболовства и охраны рыбных запасов.*

The paper defined the concept of "administrative liability for violations of fisheries

and fish stocks", analyzed the main administrative violations in the field of fisheries, characterized types of administrative penalties for violations of fisheries.

Key words: *fishing regulations, protection of fish stocks, administrative responsibility, violations of fisheries and fish stocks.*

Вступ. У сучасних умовах розвитку ринкових відносин, відсутності їх чітко сформованої моделі, що призводить до неконтрольованого обігу та споживання товарів, у тому числі природного походження, досить актуально питання незаконного використання та споживання природних ресурсів, об'єктів тваринного та рослинного світу. Через загальнодоступність і відкритість особливо гостро ця проблема порушується у сфері використання рибних ресурсів. Незаконний вилов риби, порушення правил рибальства та охорони рибних ресурсів призводить не тільки до постійного скорочення обсягу рибних запасів, але й до суттєвого погіршення екологічної ситуації в країні в цілому. Все це обумовлює необхідність ґрунтовного та комплексного розв'язання проблеми охорони рибних запасів, у тому числі через засоби притягнення винних у порушенні правил рибальства до адміністративної відповідальності.

У юридичній літературі загальним проблемам адміністративної відповідальності, а також державного управління у сфері охорони природних ресурсів та рибного господарства присвячено праці таких науковців, як В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, Т.О. Коломєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Є.В. Курінний, В.М. Плішкін, В.С. Стефанюк, Ю.А. Тихомиров та ін. Проте досить актуальним залишається питання адміністративної відповідальності за порушення правил рибальства та охорони рибних запасів через відсутність комплексних досліджень у цій сфері.

Постановка завдання. Мета статті – визначення поняття й особливостей адміністративної відповідальності за порушення правил рибальства та охорони рибних запасів. Для досягнення поставленої мети слід вирішити такі завдання: визначити поняття адміністративної відповідальності як виду юридичної відповідальності; сформулювати поняття адміністративної відповідальності за порушення правил рибальства та охорони рибних запасів; визначити та охарактеризувати види адміністративних правопорушень у сфері порушення правил рибальства та охорони рибних запасів.

Результати дослідження. Адміністративна відповідальність за порушення правил рибальства та охорони рибних запасів – це один із видів юридичної відповідальності. Відповідно, для з'ясування її сутності й особливостей необхідно визначити поняття юридичної відповідальності. У наукових джерелах висловлюються різні погляди з цього приводу. Так, на думку О. С. Йоффе, юридична відповідальність – це міра державного примусу, заснованого на юридичному та суспільному засудженні поведінки правопорушника, що виражається у встановленні для нього певних негативних наслідків у вигляді обмежень особистого та майнового характеру [1, с. 26]. Таким чином, автор наголошує, що юридична відповідальність завжди пов'язана з суспільним і державним осудом, який у кінцевому рахунку виражається в певних обмеженнях. Як міра державного примусу юридична відповідальність обов'язково регламентується правовими нормами, на відміну від суспільно-моральної відповідальності, оскільки юридична відповідальність не може існувати поза правом. Тобто в законі чітко визначається діяння, яке заслуговує на державний та суспільний осуд й одночасно виступає підставою для притягнення особи, яка вчинила це діяння, до юридичної відповідальності, а також міру такої відповідальності (характер). Правове визначення підстав та міри юридичної відповідальності є гарантією законності її застосування.

В.Д. Перевалов визначає юридичну відповідальність як застосування до правопорушника передбачених санкцією юридичної норми заходів державного примусу, що виражаються у формі обмежень особистого, організаційного чи майнового характеру [2, с. 99]. В цьому визначенні також наголошується на тому, що види заходів державного примусу, їх характер обов'язково містяться в санкції юридичної норми, яка визначає відповідний вид

юридичної відповідальності.

У правовій літературі юридичну відповідальність прийнято поділяти на перспективну (позитивну) і ретроспективну (негативну). Зокрема В. В. Копейчиков визначає позитивну юридичну відповідальність, як сумлінне виконання своїх обов'язків перед громадянським суспільством, правовою державою, колективом людей та окремою особою. Ретроспективна юридична відповідальність, на думку автора, – це специфічні правовідносини між державою і правопорушником унаслідок державно-правового примусу, що характеризуються засудженням протиправного діяння і суб'єкта правопорушення, покладанням на останнього обов'язку перетерпіти позбавлення і несприятливі наслідки особистого, майнового, організаційного характеру за скоєне правопорушення [3, с. 34]. Перспективна юридична відповідальність нерозривно пов'язана із внутрішніми переконаннями суб'єкта такої відповідальності, його ставленням до об'єктивної дійсності та виконуваних ним обов'язків. Свідома й сумлінна особистість несе відповідальність перед суспільством та перед самим собою.

Ретроспективна юридична відповідальність установлюється як відповідь на незаконні або протиправні дії чи бездіяльність несумлінних членів суспільства, які фактично вже вчинено. Така юридична відповідальність відіграє потрібну роль: по-перше, вона забезпечує покарання особи, винної у вчиненні порушення закону; по-друге, спрямована на перевиховання особи, запобігаючи вчиненню нею нових порушень у майбутньому; по-третє, слугує застереженням для інших, тобто встановлення юридичної відповідальності та належність діяння до протиправного або злочинного створює умови для попередження їх учинення громадянами.

Таким чином, перспективна та ретроспективна юридична відповідальність – це різні сторони й характеристики одного правового явища. Традиційно юридична відповідальність поділяється на декілька видів, зокрема, залежно від підстави її застосування. Одним із таких видів виступає адміністративна відповідальність. На відміну від кримінальної, підставою її застосування є адміністративні правопорушення, які за спричиненою ними шкодою менш небезпечні, ніж злочини. Проте це не єдина відмінність. У правових джерелах існує декілька визначень категорії «адміністративна відповідальність».

Так, на думку О.М. Якуби, адміністративна відповідальність – це відповідальність громадян і посадових осіб перед органами державного управління, а у випадках, визначених законом, – перед судом за винне порушення загальнообов'язкових адміністративно-правових норм, що виражається у застосуванні до порушників установлених адміністративних санкцій [4, с. 80]. Отже, із даного визначення випливає, що адміністративна відповідальність також відрізняється від інших видів юридичної відповідальності тим, що відповідно до законодавства її застосування входить до повноважень не тільки суду, але й адміністративних органів.

В.В. Копейчиков вважає, що під адміністративною відповідальністю слід розуміти застосування уповноваженим органом чи посадовою особою адміністративного стягнення до особи, яка вчинила правопорушення, що за своїм характером не тягне за собою відповідно до чинного законодавства кримінальну відповідальність [3, с. 12]. Таким чином, автор наголошує: важливою характерною особливістю саме адміністративної відповідальності є те, що підставою притягнення особи до цього виду відповідальності є протиправне діяння, яке за заподіяною ним шкодою не на стільки значне, щоб тягнути за собою кримінальну відповідальність. З цього приводу Д. Лук'янець зазначає, що підставою притягнення особи до адміністративної відповідальності є адміністративні правопорушення, які вчиняються юридичними або фізичними особами, та є суспільно шкідливими, але не небезпечними [5, с. 7]. Отже, ще одна особливість адміністративної відповідальності – її суб'єктом є не виключно фізичні особи, як у кримінальній, а також юридичні особи. Однак повністю погодитись з автором у тому, що адміністративні правопорушення не становлять суспільної небезпеки, а лише завдають суспільної шкоди, не можна. Справді, така небезпека незначна, але про повну її відсутність говорити не слід. Зокрема, про це свідчить легітимне визначення категорії «адміністративне правопорушення», яким визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи

бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [6].

Отже, можемо узагальнити: адміністративна відповідальність характеризується такими особливостями: 1) підставою її застосування завжди є адміністративні правопорушення (проступки), визначені в Кодексі про адміністративні правопорушення; 2) суб'єктом може виступати як фізична, так і юридична особа; 3) притягнення до адміністративної відповідальності входить до повноважень адміністративних органів або судів; 4) виражається у встановленні обмежень майнового та особистісного характеру; 5) є правовим засобом охорони правопорядку та суспільних інтересів.

Таким чином, адміністративну відповідальність можна визначити як вид юридичної відповідальності, що застосовується до фізичних або юридичних осіб, винних у вчиненні адміністративного правопорушення (проступку), визнаного таким законодавством України, й полягає у встановленні відповідними суб'єктами обмежень майнового чи особистого характеру з метою покарання винної особи, відшкодуванні завданої нею шкоди та запобігання вчинення нових правопорушень нею та іншими громадянами.

Підставою притягнення до адміністративної відповідальності, як вже зазначалось, є вчинення адміністративного правопорушення (проступку). Кодекс про адміністративні правопорушення містить тринадцять глав Особливої частини, кожна з яких присвячено окремому об'єкту охорони. Адміністративні правопорушення у сфері встановлених правил рибальства та охорони рибних ресурсів не зосереджено в одній окремій главі, а містяться в декількох із них. Зокрема, ст. 240 Кодексу про адміністративні правопорушення визначає повноваження органів рибоохорони як такі, що уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням правил рибальства й охорони рибних запасів, передбачених ст. 50, ч. 3 ст. 85, ст. 86-1, 91-2, 188-5 Кодексу [6]. Розглянемо кожен із цих видів правопорушень та відстежимо особливості адміністративної відповідальності за їх учинення.

Так, ст. 50 Кодексу про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за порушення права державної власності на тваринний світ, а саме, за самовільну переуступку права користування об'єктами тваринного світу, а також укладення інших угод, які в прямій чи прихованій формі порушують право державної власності на тваринний світ [6]. Об'єктом цього правопорушення виступають суспільні відносини у сфері захисту об'єктів державної власності, зокрема, тваринного світу, частину якого становлять риби та інші водні живі ресурси.

Законом України «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» визначається, що риба та інші водні живі ресурси (водні біоресурси) – це сукупність водних організмів (гідробіонтів), життя яких неможливо без перебування (знаходження) у воді. До водних живих ресурсів належать: прісноводні, морські, анадромні та катадромні риби на всіх стадіях розвитку, круглороті, водні безхребетні, у тому числі молюски, ракоподібні, черви, голкошкірі, губки, у тому числі молюски, кишковопорожнинні, наземні безхребетні у водній стадії розвитку, головоногі, водорості та інші водні рослини [7]. Таким чином, предметом адміністративного правопорушення, визначеного ст. 50 Кодексу про адміністративні правопорушення, яке належить до відання органів рибної охорони, виступають усі зазначені види риби та інших живих водних ресурсів.

Законодавством встановлено, що користування рибними ресурсами може бути загальним і спеціальним. Спеціальне використання риби, інших водних живих ресурсів здійснюється суб'єктами господарювання, їх об'єднаннями переважно за плату в межах встановлених лімітів (квот) за наявності ліцензій (дозволів) та позитивних ветеринарно-санітарних оцінок стану промислових ділянок рибогосподарських водних об'єктів загальнодержавного значення та показників безпеки риби, інших водних живих ресурсів (визначається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері ветеринарної медицини) [7]. Порядок здійснення спеціального використання рибних ресурсів визначається «Інструкцією про порядок спеціального використання риби та інших водних живих ресурсів» підпри-

ємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, громадянами України, іноземцями й особами без громадянства у рибогосподарських водних об'єктах, у тому числі внутрішніх морських водах і територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України [8].

Загальне користування об'єктами рибного світу полягає у безоплатному вилові риби, добуванні водних безхребетних і збиранні водних рослин з метою особистого споживання у спеціально визначених для цього рибогосподарських водоймах, крім тих, що містяться у межах об'єктів природно-заповідного фонду, риборозплідних господарств, питних і технічних водойм [9, с. 114]. Загальне користування рибними об'єктами також має свої встановлені правила – правила рибальства. Відповідно до Закону «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» правила рибальства – це нормативно-правові акти, які у визначеному районі дії встановлюють умови, способи добування, допустимі до вилучення розміри водних біоресурсів, вимоги щодо їх охорони, а також можуть визначати кількість, типи, розміри, технічні характеристики суден флоту рибної промисловості та знарядь вилову, умови користування рибогосподарськими водними об'єктами та навантаження на них [10].

За порушення правил рибальства передбачається адміністративна відповідальність відповідно до ч. 3. ст. 85 Кодексу про адміністративні правопорушення [6]. Незаконне рибальство – це рибальська діяльність, яка здійснюється: рибальськими суднами у водах під юрисдикцією держави без дозволу цієї держави або з порушенням її законів чи регламентів; рибальськими суднами під прапором держав, які є договірними сторонами міжнародних регіональних рибогосподарських організацій, що здійснюють промисел із порушенням заходів щодо збереження та управління, ухвалених цими організаціями, або відповідних положень міжнародного права; рибальськими суднами з порушенням національного законодавства або міжнародно-правових зобов'язань, включаючи зобов'язання держав, що співпрацюють у рамках міжнародних регіональних рибогосподарських організацій [10].

До інших адміністративних правопорушень у сфері охоронних рибних запасів належать: експлуатація на водних об'єктах водозабірних споруд, не забезпечених рибозахисним обладнанням (с. 86-1 КпАП), перевищення лімітів та нормативів використання природних ресурсів (с. 91-2 КпАП), невиконання законних розпоряджень чи приписів посадових осіб органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів, радіаційної безпеки або охорону природних ресурсів (с. 188-5 КпАП). Усі означені категорії адміністративних правопорушень підвідомчі органам рибної охорони. Однак серед адміністративних правопорушень у сфері охорони рибних запасів є такі категорії, які підвідомчі судам (ч. 4 ст. 85 – грубе порушення правил рибальства) або іншим органам державного управління (ст. 88 – незаконне вивезення з України та ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу тощо) [6].

Більшість адміністративних правопорушень у сфері охорони рибних запасів та встановлених правил рибальства містяться у гл. 7 Кодексу про адміністративні правопорушення – Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини. Деякі з адміністративних правопорушень у зазначеній сфері записано до гл. 6 (посягання на власність), зокрема, ст. 50, та глави 15 (посягання на встановлений порядок управління), зокрема, ст. 188-5. Зарахування адміністративних правопорушень у галузі охорони рибних запасів до різних глав Кодексу про адміністративні правопорушення свідчить про їх багатооб'єктність – крім безпосередньо встановленого порядку рибальства та використання рибних ресурсів об'єктами цих правопорушень можуть бути право власності (держави) або встановлений порядок державного управління.

Із суб'єктивної сторони ці правопорушення характеризуються, як правило, умисною формою вини. Об'єктивна сторона визначається в основному активними діями.

Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері охорони рибних запасів та встановленого порядку рибальства передбачає штраф у розмірі від 3 (ст. 50) до 40 неопо-

датковуваних (ч. 4 ст. 85) мінімумів доходів громадян.

Отже, особливості адміністративної відповідальності у сфері охорони рибних запасів та встановленого порядку рибальства такі: 1) особливий об'єкт охорони – встановлений порядок рибальства та охорони рибних запасів; 2) суб'єктом відповідальності є фізичні або юридичні особи, винні у порушенні правил рибальства та охорони рибних запасів; 3) органами, уповноваженими накладати адміністративні стягнення, є державні органи рибної охорони, суди, митні органи тощо; 4) мірою адміністративної відповідальності в зазначеній сфері є попередження та адміністративний штраф з конфіскацією знаряддя правопорушення або без такого.

Висновки. Таким чином, адміністративну відповідальність за порушення правил рибальства та охорони рибних запасів можна визначити як передбачені законодавством України несприятливі наслідки майнового характеру, що настають для фізичних або юридичних осіб за вчинення адміністративного правопорушення, об'єктом якого виступає встановлений порядок рибальства та охорони рибних запасів.

Список використаних джерел:

1. Иоффе О.С. Вопросы теории права /О.С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. – М.: Госюриздат, 1961. – 484 с.
2. Теория государства и права: учебник для вузов. – 2-е изд., изм. и доп. ; под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. – М.: Издат. группа НОРМА-ИНФРА М, 2000. – 435 с.
3. Правознавство: підручник /ред. В.В. Копейчиков. – 7 вид., стер. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 736 с.
4. Якуба О.М. Административная ответственность /Якуба О.М. – М.: Юрид. лит., 1972. – 152 с.
5. Лукьянец Д. Юридическое лицо как субъект административной ответственности: дополнительные аргументы за / Д. Лукьянец // Юридическая практика. – 2001. – № 18 (176). – С. 1–9.
6. Кодекс про адміністративні правопорушення: Закон України, від 07.12.1984 р., № 8073–Х //Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
7. Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них: Закон України, від 06.02.2003 № 486-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003. – № 15. – Ст. 107.
8. Про затвердження Інструкції про порядок спеціального використання риби та інших водних живих ресурсів : спільний наказ Міністерства аграрної політики України та Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, від 11.11.2005 № 623/404 //Офіційний вісник України, 2005. – № 49. – Ст. 148.
9. Екологічне право України: підручник; за ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. – К.: Право, 2005. – 380 с.
10. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів: Закон України, від 08.07.2011 № 3677-VI // Відомості Верховної Ради України, 2012. – № 17. – Ст. 155.

ЛЮБИМОВА С. Ю.,
кандидат юридичних наук, директор
(ТОВ «Наутілус»)

ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 342.9

Проаналізовано чинне законодавство з питань регулювання контролю та адміністративного нагляду у сфері господарювання, виявлено наявні у ньому недоліки й запропоновано шляхи їх усунення.

Ключові слова: *контроль, адміністративно-правове регулювання, реєстраційні та дозвільно-ліцензійні провадження, господарська діяльність.*

Проанализировано действующее законодательство по вопросам регулирования контроля и административного надзора в сфере хозяйствования, сделано замечание относительно имеющихся в нем недостатков и предложены пути их устранения.

Ключевые слова: *контроль, административно-правовое регулирование, регистрационные и разрешительно-лицензионные производства, хозяйственная деятельность.*

This paper analyzes the existing legislation on the regulation and control of administrative supervision in the field of management, made comments on the existing rates, drawbacks and propose ways to address them.

Key words: *control, administrative regulation, registration and licensing and licensing proceedings, economic activity.*

Вступ. Конституція України встановила, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом [1]. Однак лише одного законодавчого закріплення вищезазначеного права не досить для виникнення й розвитку суспільних відносин як у сфері підприємницької діяльності, так і у сфері господарювання в цілому. З цього приводу дуже вдалими, на нашу думку, є зауваження І. С. Орехової про те, що реалізація вищезазначеної конституційної норми потребує розв'язання низки проблем, пов'язаних, з одного боку, зі створенням такого режиму господарювання, який сприяв би розвитку підприємництва, стимулював формування цивілізованого ринку, а з іншого – з функціонуванням системи дієвого контролю з боку держави за дотриманням суб'єктами господарської діяльності загальнообов'язкових правил [2, с. 13]. У свою чергу, зауважимо, що контроль – це один із основних засобів забезпечення дисципліни та законності не тільки в сфері здійснення господарської діяльності, а також у багатьох інших сферах суспільного життя. Отже, контроль у сфері господарської діяльності набуває особливого значення та є актуальним для дослідження.

Слід зазначити, що питання контролю й нагляду у сфері державного управління завжди перебували і перебувають у центрі уваги дослідників, зокрема, їм приділяли увагу В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Д. М. Бахрах, Ю. П. Битяк, О. М. Бандурка, В. М. Гарашук, С. В. Ківалов, О. М. Музичук та інші правники. Утім у деяких сферах державного регулювання питання здійснення контролю та адміністративного нагляду все ще залишаються дискусійними й потребують детальнішого опрацювання. Одним із таких проблемних питань є поняття і значення контролю й адміністративного нагляду у сфері господарської діяльності.

Постановка завдання. Мета статті – визначити поняття й значення контролю та адміністративного нагляду у сфері господарської діяльності. Для цього планується проаналізувати чинне законодавство з питань регулювання контролю й адміністративного нагляду у сфері господарювання, виявити його недоліки та запропонувати шляхи їх усунення.

Результати дослідження. Говорячи про значення контролю як у сфері господарської діяльності, так і в усіх сферах суспільного життя слід зазначити, що Міжнародна організація вищих контрольних органів на своєму IX Конгресі, який відбувся в Лімі в 1977 р., прийняла “Лімську декларацію керівних принципів контролю”, котра залишається актуальною й нині. У вищезазначеному міжнародно-правовому акті щодо значення контролю наголошено на тому, що контроль – це не самоціль, а невід’ємна частина системи регулювання, метою якої є викриття відхилень від прийнятих стандартів і порушень принципів, законності, ефективності та економії витрачання матеріальних ресурсів на можливо більш ранній стадії для того, щоб мати можливість прийняти коригувальні заходи, в окремих випадках, залучити винних до відповідальності, отримати компенсацію за заподіяну шкоду або здійснити заходи із запобігання або скорочення таких порушень у майбутньому [3].

Відповідно до ст. 1 Закону України “Про захист економічної конкуренції” від 11 січня 2001 р. контроль – це вирішальний вплив однієї чи декількох пов’язаних юридичних та/або фізичних осіб на господарську діяльність суб’єкта господарювання чи його частини, який здійснюється безпосередньо або через інших осіб, зокрема, завдяки праву володіння чи користування всіма активами чи їх значною частиною; праву, яке забезпечує вирішальний вплив на формування складу, результати голосування та рішення органів управління суб’єкта господарювання; укладенню договорів і контрактів, які дають можливість визначати умови господарської діяльності, давати обов’язкові до виконання вказівки або виконувати функції органу управління суб’єкта господарювання; заміщенню посади керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб’єкта господарювання особою, яка вже обіймає одну чи кілька із зазначених посад в інших суб’єктах господарювання; обійманню більше половини посад членів спостережної ради, правління, інших наглядових чи виконавчих органів суб’єкта господарювання особами, які вже обіймають одну чи кілька із зазначених посад в іншому суб’єкті господарювання [4].

Необхідно зазначити, що нормативною основою здійснення контролю в сфері господарської діяльності є Закон України “Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності” від 5 квітня 2007 р. Так, цей Закон визначає правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб і права, обов’язки та відповідальність суб’єктів господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю). Відповідно до ст. 1 вищезазначеного нормативно-правового акта державний нагляд (контроль) – це діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування (далі – органи державного нагляду (контролю)) в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб’єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт і послуг, прийнятого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища. Водночас дія Закону України “Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності” не поширюється на відносини, що виникають під час здійснення заходів валютного контролю, митного контролю, державного експортного контролю, контролю за дотриманням бюджетного і податкового законодавства та касових операцій, контролю за дотриманням порядку проведення розрахунків, за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, використанням державного та комунального майна, банківського і страхового нагляду, інших видів спеціального державного контролю за діяльністю суб’єктів господарювання на ринку

фінансових послуг, державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог нормативно-правових актів щодо забезпечення безпеки на автомобільному транспорті, державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду, телекомунікації, поштовий зв'язок, радіочастотний ресурс України, під час проведення процедур, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення, а також оперативно-розшукової діяльності, прокурорського нагляду, досудового розслідування і правосуддя, державного нагляду за дотриманням вимог ядерної та радіаційної безпеки, державного контролю та нагляду в галузі цивільної авіації, державного нагляду (контролю) за дотриманням ліцензійних умов транспортування природного і нафтового газу трубопроводами та його розподілу, постачання природного газу, зберігання природного газу в обсягах, що перевищують рівень, який установлюється ліцензійними умовами провадження господарської діяльності зі зберігання природного газу [5].

Аналізуючи зазначене вище, законодавче визначення поняття “державний нагляд (контроль)” у сфері господарської діяльності”, вважаємо за необхідне зробити такі зауваження. По-перше, у наведеному визначенні міститься перелік органів, які здійснюють державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності. Принаймні такого висновку можна дійти з того, що після переліку уповноважених законом органів (центральных органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування) міститься позначення, що далі, у тексті закону, вони згадуватимуться як органи державного нагляду (контролю). Водночас зарахування до органів державного нагляду (контролю) органів місцевого самоврядування вкрай неправильно, так як останні, як відомо, не належать до державних.

Так, відповідно до ст. 2 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 р., місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об’єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [6]. Окрім цього, слід додати, що в ст. 5 Конституції України встановлено: носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо й через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [1]. З даної конституційної норми випливає, що влада, яка здійснюється органами місцевого самоврядування, не є державною, а самі органи місцевого самоврядування не належать до системи органів державної влади [7, с. 176]. Висновку стосовно того, що органи місцевого самоврядування не є органами державної влади можна дійти також з назви нормативно-правових актів. Прикладом вищезазначеного нормативно-правового акта може слугувати Закон України “Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації” від 23 вересня 1997 р., який визначає порядок усебічного та об’єктивного висвітлення діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування засобами масової інформації і захисту їх від монопольного впливу органів тієї чи іншої гілки державної влади або органів місцевого самоврядування [8]. Водночас зауважимо, що види та суб’єкти контрольно-наглядової діяльності в сфері господарської діяльності буде розглянуто в наступному параграфі представленого нами дослідження.

Друге зауваження стосується як самої назви закону – “Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності”, так і назви самого поняття “державний нагляд (контроль)”, що міститься у вищезазначеному нормативно-правовому акті. У даному випадку йдеться про ототожнення законодавцем понять “контроль” і “нагляд”, що, на нашу думку, не зовсім правильно. У цьому контексті слід погодитись із Х. П. Ярмачі, який під час дослідження проблематики адміністративно-наглядової діяльності міліції в Україні дійшов висновків, що основна відмінність контролю від нагляду полягає в тому, що суб’єкт нагляду не

має права втручатися в оперативну діяльність піднаглядного. Звідси, будь-який суб'єкт контролю наділений владними повноваженнями, а суб'єкт нагляду контрольними повноваженнями не наділений [9, с. 10–11]. Крім цього, не можна не погодитись із думкою про те, що наукове тлумачення сутності контролю передбачає: 1) припинення протиправних дій; 2) притягнення винного до відповідальності; 3) відміну акта управління; 4) відсторонення його від виконання службових обов'язків тощо [10, с. 109].

Більшість повноважень органу державного нагляду (контролю) належать до наглядових повноважень, так як не передбачають можливості втручання таких органів в оперативну діяльність підконтрольного об'єкта (суб'єкта господарювання). При цьому такий вид наглядової діяльності в сфері господарської діяльності слід визначити як адміністративний нагляд, оскільки здійснюється адміністративними органами, тобто органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Адміністративний нагляд, як правило, полягає в забезпеченні виконання загально-обов'язкових норм, установлених як законами, так і підзаконними актами, багато які з них до того ж належать до техніко-юридичних норм. Здійснюється адміністративний нагляд систематично, як правило, за ініціативою його суб'єктів, і пов'язаний він із застосуванням заходів адміністративного примусу [11, с. 216–220; 12, с. 180–181; 13, с. 112]. Як справедливо було зазначено з цього приводу, адміністративний нагляд – це здійснення спеціальними державними структурами цільового спостереження за дотриманням виконавчо-розпорядчими органами, підприємствами, установами, організаціями та громадянами правил, передбачених нормативними актами [14, с. 783]. Крім цього слід погодитись із Л. І. Пашковською, яка в своєму дослідженні, що присвячено адміністративно-правовому регулюванню діяльності судових постачальників, визначає, що адміністративний нагляд – це особливий вид виконавчо-розпорядчої діяльності. Його мета – забезпечити безпеку суспільства, держави, громадян, а також належну якість продукції й послуг. В умовах зменшення державного втручання в діяльність організацій, життя громадян, переходу до правової держави обсяг нагляду збільшуватиметься за рахунок звуження обсягу контролю [15, с. 111]. Крім цього, в науково-правових колах зазначають, що адміністративний нагляд – це систематичне спостереження за точним і неухильним додержанням посадовими особами та громадянами правил і застосування норм, що охороняють життя, здоров'я, права та свободи громадян, регулюють громадський порядок і громадську безпеку з метою попередження, припинення порушень цих правил, виявлення порушників і притягнення їх до адміністративної чи кримінальної відповідальності, застосування до них заходів громадського впливу [16, с. 124; 17, с. 127–128].

Заслуговує на увагу й позиція стосовно того, що адміністративний нагляд – це систематичне спостереження уповноважених на те державних органів і посадових осіб за неухильним і повним виконанням підприємствами, установами, організаціями, органами державного управління, їх посадовими особами і громадянами вимог правових норм з окремих спеціальних питань державного управління [18, с. 271; 13, с. 109–110].

Таким чином, під адміністративним наглядом у сфері господарської діяльності слід розуміти діяльність адміністративних органів (органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування), що здійснюється з метою виявлення та попередження порушень приписів нормативно-правових актів суб'єктами господарювання.

Що стосується контрольних повноважень органу державного нагляду (контролю), що містяться в ст. 8 Закону України “Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності”, то до них можна зарахувати право такого органу “вимагати від суб'єкта господарювання усунення виявлених порушень вимог законодавства” та права “накладати штрафні санкції та вживати заходи, передбачені законом”.

Висновки. Таким чином, Закон України “Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності” містить характерну для ряду законодавчих і підзаконних актів помилку – ототожнення понять “контроль” і “нагляд”, що безумовно не

сприяє розвитку даних правових інститутів та ускладнює сприйняття законодавства в цілому. Водночас, оскільки вищезазначений Закон України визначає як основні засади здійснення контролю, так і основні засади здійснення нагляду в сфері господарської діяльності, в основу його назви та в його тексті не можна використовувати лише одне поняття – контроль або нагляд, так як це суперечитиме суті суспільних відносин, які даний закон регулює.

Виходом із даної ситуації, на нашу думку, є узагальнення понять “контроль” і “нагляд” в одне поняття – “контрольно-наглядова діяльність у сфері господарської діяльності”. Крім цього, зважаючи на те, що у визначенні поняття “державний нагляд (контроль)”, що міститься в ст. 1 Закону України “Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності” серед органів, які здійснюють таку діяльність, названі органи місцевого самоврядування, слово “державний” необхідно прибрати. Виходячи із вищенаведеного, Закон України “Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності” має отримати нову назву – “Про основні засади контрольно-наглядової діяльності в сфері господарської діяльності”, а в тексті цього Закону поняття “державний нагляд (контроль)” має бути замінено на “контрольно-наглядова діяльність”.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України, від 28 черв. 1996 р. //Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Орехова І.С. Державний контроль у сфері господарської діяльності: адміністративно-правові засади: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07 /Орехова Ірина Сергіївна. – Одеса, 2009. – 186 с.
3. Лімська декларація керівних принципів контролю [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=604_001.
4. Про захист економічної конкуренції: Закон України, від 11 січ. 2001 р. № 2210-III //Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.
5. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України, від 5 квіт. 2007 р. № 877-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 29. – Ст. 389.
6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України, від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР //Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
7. Адміністративне право України: Загальна частина. Академічний курс: підруч.; за заг. ред. академіка НАПрН О. М. Бандурки. – Х.: Золота миля, 2011. – 584 с.
8. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації : Закон України, від 23 верес. 1997 р. № 539/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 49. – Ст. 299.
9. Ярмачі Х.П. Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні: автореф. дис. ...докт. юрид. наук: спец. 12.00.07 – Адміністративне право і процес; фінансове право, інформаційне право / Х.П. Ярмачі. – Х., 2007. – 41 с.
10. Музичук О. М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні: монографія /О.М. Музичук. – Х.: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 654 с.
11. Алехин А.П., Козлов Ю. М. Административное право Российской Федерации. Часть 1. Сущность и основные институты административного права: учебник /А. П. Алехин, Ю.М. Козлов. – М.: ТЕИС, 1995. – 280 с.
12. Бахрах Д.Н. Административное право: учебник / Бахрах Д. Н. – М.: БЕК, 1993. – 301 с.
13. Дорогих В.М. Адміністративно-правове регулювання грального бізнесу в Україні: дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07 /Дорогих Владислав Миколайович. – К., 2003. – 180 с.
14. Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 736 с.

15. Пашковська Л.І. Адміністративно-правове регулювання діяльності суднових постачальників: дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07 /Пашковська Людмила Іванівна. – Одеса, 2008. – 217 с.
16. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: підручник; за загальною редакцією І.П. Голосніченка, Я.Ю. Кондратьєва. – К., 1995. – 179 с.
17. Лошицький М.В. Адміністративно-правові відносини в сфері охорони громадського порядку: дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07 /Лошицький Михайло Васильович. – К., 2008. – 181 с.
18. Ведэль Ж. Административное право Франции; пер. с франц. /Ж. Ведэль; под ред. М.А. Крутоголова. – М.: Прогресс, 1973. – 511 с.

МИЛОВИДОВА С. В.,

аспірант кафедри правового
регулювання економіки

(Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана)

УДК 349.2

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Автор здійснює дослідження правових засад запобігання адміністративним правопорушенням з метою формулювання пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства. Аналізуються положення кодексів та законів України, які регулюють питання попередження, запобігання та профілактики адміністративних правопорушень. Виявляються проблемні аспекти правового регулювання у зазначеній сфері суспільних відносин. Формулюється пропозиція щодо необхідності прийняття Закону України «Про профілактику правопорушень», у якому буде чітко закріплена система суб'єктів запобігання адміністративним правопорушенням, систематизовані всі заходи, способи й методи попередження, запобігання та профілактики правопорушень.

Ключові слова: правові засади, запобігання, правопорушення, попередження, профілактика, заходи, удосконалення.

Автор осуществляет исследование правовых основ предотвращения административных правонарушений с целью формулирования предложений относительно усовершенствования действующего законодательства. Анализируются положения кодексов и законов Украины, которые регулируют вопросы предупреждения, предотвращения и профилактики административных правонарушений. Выявляются проблемные аспекты правового регулирования в данной сфере общественных отношений. Формулируется предложение относительно необходимости принятия Закона Украины «О профилактике правонарушений», в котором будет четко закреплена система субъектов предотвращения административных правонарушений, систематизированы все меры, способы и методы предупреждения, предотвращения и профилактики правонарушений.

Ключевые слова: правовые основы, предотвращение, правонарушение, предупреждение, профилактика, меры, усовершенствование.

In the article author makes investigations of legal bases of prevention of administrative offences with the purpose of a formulation of the offers concerning improvement of the current legislation. The rules of the codes and laws of Ukraine are analyzed which adjust questions of the prevention and preventive maintenance of administrative offences. The problem aspects of legal regulation in the given sphere of the public relations come to light. The offer concerning necessity of acceptance of the Law of Ukraine «About preventive maintenance of offences» is formulated, in which the system of the subjects of prevention of administrative offences will be precisely fixed, all measures, ways and methods of the prevention and preventive maintenance of offences are systematized.

Key words: legal bases, prevention, offence, preventive maintenance, measures, improvement.

Вступ. Сучасний стан правового регулювання попередження, запобігання та профілактики адміністративних правопорушень потребує суттєвого удосконалення, адже в національному законодавстві та юридичній науці фактично відсутній єдиний підхід до визначення заходів запобігання адміністративним правопорушенням, їх систематизації та суб'єктів застосування.

Різні наукові підходи до визначення адміністративно-запобіжних заходів розробляли у своїх працях такі відомі науковці, як В.Б. Авер'янов, А.Б. Агапов, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, І.Л. Бородин, Ю.А. Ведерников, Є.С. Герасименко, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, Т.О. Гуржій, В.В. Доненко, Р.А. Калюжний, Л.В. Коваль, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, О.І. Миколенко, В.І. Олефір, О.І. Остапенко, С.В. Петков, О.А. Троянський, Н.В. Хорошак, О.В. Чекаліна, О.П. Шергін, В.К. Шкарупа та ін. Окреме дисертаційне дослідження, присвячене адміністративно-запобіжним заходам в діяльності правоохоронних органів України, здійснив О.А. Троянський [1]. Проте питання правового регулювання запобігання адміністративним правопорушенням залишається малодослідженим і потребує окремої уваги, враховуючи оновлення законодавчої бази, прийняття нових кодексів та законів України.

Ураховуючи вищезазначене, дослідження сучасного стану та перспектив удосконалення правових засад запобігання адміністративним правопорушенням в Україні актуально й має як теоретичне, так і практичне значення.

Постановка завдання. Мета статті – науковий аналіз положень чинного законодавства, які регулюють питання попередження, запобігання та профілактики адміністративних правопорушень, для формулювання пропозицій щодо їх удосконалення.

Результати дослідження. Порядок застосування окремих адміністративно-запобіжних заходів регулюється значною кількістю законів та інших нормативних актів. Це КУпАП, Митний кодекс України, Кодекс цивільного захисту України, закони України «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про дорожній рух», «Про прикордонні війська України», «Про Службу безпеки України», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про державний кордон України», «Про ветеринарну медицину», положення про різні державні інспекції та інші нормативно-правові акти. Найширшу компетенцію у використанні адміністративно-запобіжних заходів мають органи внутрішніх справ (міліція). Примусовий вплив під час використання цих заходів може виявлятися у фізичному або психічному впливі,

суто примусових діях.

Так, Законом України «Про міліцію» (ст. 11) міліції для виконання покладених на неї обов'язків надається право: вимагати від громадян і службових осіб, які порушують громадський порядок, припинення правопорушень та дій, що перешкоджають здійсненню повноважень міліції, виносити на місці усне попередження особам, які допустили малозначні адміністративні порушення, а в разі невиконання зазначених вимог застосовувати передбачені законом заходи примусу; перевіряти у громадян при підозрі у вчиненні правопорушень документи, що посвідчують їх особу, а також інші документи, необхідні для з'ясування питання щодо додержання правил, нагляд і контроль за виконанням яких покладено на міліцію; виявляти і вести облік осіб, які підлягають профілактичному впливу на підставі та в порядку, встановлених законодавством, виносити їм офіційне застереження про неприпустимість протиправної поведінки; проводити аудіо-, відео-, фотофіксацію як допоміжний засіб попередження протиправних дій та розкриття правопорушень; повідомляти для профілактичного впливу державним органам, громадським об'єднанням, трудовим колективам і громадськості за місцем проживання особи про факти вчинення нею адміністративного правопорушення; вносити відповідним державним органам, громадським об'єднанням або службовим особам, підприємствам, установам, організаціям обов'язкові до розгляду подання про необхідність усунення причин і умов, що сприяють учиненню правопорушень; відвідувати підприємства, установи й організації для виконання контрольних і профілактичних функцій щодо забезпечення безпеки дорожнього руху тощо [2].

Відповідно до п. 15 ст. 11 Закону України «Про міліцію» працівники міліції мають право безперешкодно у будь-який час доби заходити на: а) територію і в приміщення підприємств, установ і організацій, у тому числі митниці, й оглядати їх з метою припинення злочинів, переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, під час стихійного лиха та інших надзвичайних обставин; б) на земельні ділянки, у жилі та інші приміщення громадян у випадку переслідування злочинця чи припинення злочину, який загрожує життю мешканців, а також під час стихійного лиха та інших надзвичайних обставин; в) до житла чи до іншого володіння особи, яка перебуває під домашнім арештом або адміністративним наглядом, з метою перевірки виконання встановлених судом обмежень [2].

Відвідувати підприємства, установи, організації для виконання контрольних і профілактичних функцій можуть також посадові особи багатьох інших органів. Так, відповідно до пп. 20.1.11. ст. 20 Податкового кодексу України органи Державної податкової служби мають право доступу під час проведення перевірок до територій, приміщень (крім житла громадян) та іншого майна, що використовується для провадження господарської діяльності, та/або є об'єктами оподаткування або використовується для отримання доходів (прибутку) чи пов'язані з іншими об'єктами оподаткування та/або можуть бути джерелом погашення податкового боргу [3]. А згідно зі ст. 323 Митного кодексу України посадові особи митних органів у випадках, передбачених цим Кодексом та іншими законами України, з метою здійснення митного контролю мають право безперешкодного доступу на територію чи в приміщення будь-якого підприємства незалежно від форми власності та сфери управління, де розміщуються або можуть розміщуватися товари, що підлягають митному контролю [4].

Законом України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» від 1 грудня 1994 р. [5] передбачено, що адміністративний нагляд здійснює міліція. Працівники міліції систематично контролюють поведінку осіб, щодо яких встановлено адміністративний нагляд, з метою запобігання порушень ними громадського порядку. Крім органів внутрішніх справ, заходи адміністративного запобігання застосовують інші управлінські органи, наприклад, введення карантину, примусовий медичний огляд, закриття окремих ділянок державного кордону, огляд транспортних засобів, товарів та інших предметів [6, с. 179–181].

Основи законодавства України про охорону здоров'я встановлюють можливість застосування таких заходів органами і закладами охорони здоров'я, зокрема у вигляді примусового медичного огляду або примусової госпіталізації, а також у зв'язку з проведенням карантинних заходів (ст. 9), усунення осіб, що є носіями збудників інфекційних захворювань, небезпечних для населення, від роботи та іншої діяльності, яка може сприяти поширенню інфекційних хвороб, обов'язкових медичних оглядів, профілактичних щеплень, лікувальних та карантинних заходів (ст. 30), спеціальних заходів профілактики та лікування у примусовому порядку соціально небезпечних захворювань (туберкульоз, психічні, венеричні захворювання, СНІД, хронічний алкоголізм, наркоманія), а також карантинних захворювань (ст. 53) тощо [7].

Деякі заходи запобігання адміністративним правопорушенням передбачені законами «Про попередження насильства в сім'ї» (виявлення причин та умов, що сприяють проявам насильства в сім'ї, профілактичний облік, офіційне попередження, захисний припис, корекційна програма) [8] та «Про засади запобігання і протидії корупції» (обмеження щодо використання службового становища, обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, обмеження щодо одержання подарунків для певних категорій осіб; спеціальна перевірка щодо осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; антикорупційна експертиза нормативно-правових актів; декларування майна, доходів, витрат і зобов'язань фінансового характеру посадових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування та опублікування відомостей, зазначених у декларації; громадський контроль та інформування населення з питань запобігання та протидії корупції) [9].

Згідно зі ст. 1 КУпАП одним із завдань Кодексу України про адміністративні правопорушення є запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного й неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі та гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством.

Безпосередньо присвячена питанням запобігання адміністративним правопорушенням ст. 6 КУпАП, згідно з якою органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, громадські організації, трудові колективи розробляють і здійснюють заходи, спрямовані на запобігання адміністративним правопорушенням, виявлення й усунення причин та умов, які сприяють їх учиненню, на виховання громадян у дусі високої свідомості й дисципліни, суворого додержання законів України. Органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації, забезпечуючи відповідно до Конституції України додержання законів, охорону державного і громадського порядку, прав громадян, координують на своїй території роботу всіх державних і громадських органів по запобіганню адміністративним правопорушенням, керують діяльністю адміністративних комісій та інших підзвітних їм органів, покликаних вести боротьбу з адміністративними правопорушеннями [10].

Крім того, громадські організації та трудові колективи можуть брати активну участь у процесі запобігання адміністративним правопорушенням у випадку передачі матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації або трудового колективу згідно зі ст. 21 КУпАП.

Закон України «Про громадські об'єднання» [11] не забороняє членам громадських організацій здійснювати правове виховання населення і, відповідно, сприяти запобіганню адміністративним правопорушенням.

І, нарешті, кожен громадянин України має право здійснювати правомірну діяльність щодо запобігання адміністративним правопорушенням шляхом правової освіти та виховання інших громадян, участі в громадських формуваннях з охорони громадського порядку і державного кордону. Так, згідно зі ст. 1 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» громадяни України відповідно до Конституції

України мають право створювати в установленому цим Законом порядку громадські об'єднання для участі в охороні громадського порядку і державного кордону, сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі України та органам виконавчої влади, а також посадовим особам у запобіганні та припиненні адміністративних правопорушень і злочинів, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, а також у рятуванні людей і майна під час стихійного лиха та інших надзвичайних обставин. Громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону можуть бути створені на засадах громадської самодіяльності як зведені загони громадських формувань, спеціалізовані загони (групи) сприяння міліції та Державній прикордонній службі України, асоціації громадських формувань тощо [12].

Важливим нормативно-правовим актом, який регулює питання запобігання адміністративним правопорушенням в Україні є Концепція реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р., затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р [13]. Метою даного програмного документа є забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень шляхом розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов учинення злочинів, захист інтересів людини, суспільства й держави від протиправних посягань, а також налагодження дієвої співпраці між центральними і місцевими органами виконавчої влади, Радою Міністрів Автономної Республіки Крим та громадськістю в зазначеній сфері.

У Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р. сформульовано конкретні шляхи і способи розв'язання проблем організації профілактики правопорушень, а саме: удосконалення нормативно-правової бази з питань правоохоронної діяльності та профілактики правопорушень; підвищення вимог до осіб, відповідальних за роботу зі зверненнями громадян, забезпечення принципового реагування на факти порушення прав і свобод людини; визначення критеріїв оцінки роботи правоохоронних органів з профілактики правопорушень; активізації участі громадськості в забезпеченні правопорядку в державі; реформування правоохоронних органів з метою підвищення ефективності їх діяльності щодо захисту прав і свобод людини, забезпечення результативної боротьби зі злочинністю та профілактики правопорушень; забезпечення розвитку міжнародного співробітництва у сфері профілактики правопорушень з використанням міжнародного досвіду; провадження просвітницької діяльності, спрямованої на формування негативного ставлення до протиправних діянь; ужиття заходів, спрямованих на підвищення рівня моральності в суспільстві, правової культури громадян, утвердження здорового способу життя, запобігання проявам екстремізму, расової та релігійної нетерпимості тощо [13].

Міністерства та відомства також здійснюють активну нормотворчу діяльність з метою правової регламентації заходів попередження, запобігання та профілактики правопорушень. Як приклад можна навести наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25.05.2012 р. № 452 «Про затвердження Положення про профілактику правопорушень, пов'язаних зі здійсненням службової діяльності працівниками Державної міграційної служби України» [14] та наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14.04.1995 р. № 67 зі змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства охорони здоров'я від 30.08.2011 р. № 545 «Про затвердження Інструкції про порядок застосування державною санітарно-епідеміологічною службою України адміністративно-запобіжних заходів (обмеження, тимчасова заборона, заборона, припинення, зупинення)» [15].

Висновки. Ураховуючи те, що правова регламентація діяльності суб'єктів запобігання

адміністративним правопорушенням здійснюється у багатьох нормативно-правових актах, доцільно викласти систему адміністративно-запобіжних заходів та суб'єктів їх застосування в перспективному Законі України «Про профілактику правопорушень». Прийняття означеного закону визначить систему заходів профілактики правопорушень, порядок їх здійснення державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян, окремими громадянами, а також права й обов'язки суб'єктів, що проводять роботу з профілактики правопорушень [16]. Такий комплексний нормативно-правовий акт сприятиме однозначному розумінню системи суб'єктів запобігання адміністративним правопорушенням, чіткому розподілу прав та обов'язків названих суб'єктів та налагодженню ефективного механізму взаємодії між ними.

Список використаних джерел:

1. Троянський О.А. Адміністративно-запобіжні заходи в діяльності правоохоронних органів України (організаційно-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юридичних наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» /О.А. Троянський; Державний науково-дослідний інститут МВС України. – К., 2009. – 20 с.
2. Про міліцію [Електронний ресурс]: Закон України від 20 грудня 1990 р. № 565-XII. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12/page>
3. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]: Закон, від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13–14, № 5–16, 17, ст. 2. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
4. Митний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон, від 13 березня 2012 р. № 4495-VI //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 44–45, № 46–47, № 48, ст. 552. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/page>
5. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі [Електронний ресурс]: Закон України від 1 грудня 1994 р. № 264/94-ВР. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/264/94-вр>
6. Адміністративне право України: [підручник] /[Битяк Ю.П., Гарашук В.М., Дьяченко О.В. та ін.]; за ред. проф. Ю.П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я [Електронний ресурс]: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/page>
8. Про попередження насильства в сім'ї [Електронний ресурс]: Закон України від 15 листопада 2001 р. № 2789-III. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/2789-14>
9. Про засади запобігання і протидії корупції [Електронний ресурс]: Закон України від 07 квітня 2011 р. № 3206-VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення: чинне законодавство зі змінами та доповненнями на 15 лютого 2012 р. (відповідає офіц. текстові). – К.: Алерта; ЦУЛ, 2012. – 216 с.
11. Про громадські об'єднання [Електронний ресурс]: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>
12. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону [Електронний ресурс]: Закон України від 22 червня 2000 р. № 1835-III. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1835-14>
13. Концепція реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року [Електронний ресурс]: затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України

- від 30 листопада 2011 р. № 1209-р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-p>
14. Про затвердження Положення про профілактику правопорушень, пов'язаних із здійсненням службової діяльності працівниками Державної міграційної служби України [Електронний ресурс]: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25.05.2012 р. № 452. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0944-12>.
15. Про затвердження Інструкції про порядок застосування державною санітарно-епідеміологічною службою України адміністративно-запобіжних заходів (обмеження, тимчасова заборона, заборона, припинення, зупинення) [Електронний ресурс]: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14.04.1995 р. № 67, зі змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства охорони здоров'я від 30.08.2011 р. № 545. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/> України від 31 січня 2006 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/tu26/z0298-95>.
16. Про профілактику правопорушень: проект Закону України, розроблений МВС України на виконання постанови координаційної наради керівників правоохоронних органів /6/2358/.

СЛАБУНОВА Ю. В.,

здобувач кафедри права юридичного
факультету
(Сумський державний університет)

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ФОРМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН ОРГАНАМИ ПРОКУРАТУРИ

УДК 347.963(477):342.7

Розглянуто й визначено поняття «форма адміністративно-правового забезпечення прав громадян органами прокуратури», а також на підставі аналізу різних наукових концепцій і підходів сформовано систему критеріїв класифікації форм адміністративного забезпечення прав громадян органами прокуратури.

Ключові слова: органи прокуратури, адміністративно-правовий механізм, права і свободи громадянина, форми адміністративно-правового забезпечення прав громадян органами прокуратури.

В статье рассмотрены и определены понятия «форма административно-правового обеспечения прав граждан органами прокуратуры», а также на основании анализа различных научных концепций и подходов сформирована система критериев классификации форм административного обеспечения прав граждан органами прокуратуры.

Ключевые слова: органы прокуратуры, административно-правовой механизм, права и свободы гражданина, формы административно-правового обеспечения прав граждан органами прокуратуры.

The paper considers and defines the notion of «a form of administrative and legal rights of prosecutors», and based on the analysis of various scientific concepts and approaches, the system generated criteria for the classification of forms of administrative rights prosecutors.

Key words: *prosecution, administrative and legal mechanism for the rights and freedoms of citizens, forms of administrative and legal framework of human rights prosecutors.*

Вступ. Адміністративно-правове забезпечення прав громадян органами прокуратури здійснюється у визначених законодавством формах та за допомогою відповідних методів. Система цих форм і методів утворює процедурно-функціональний елемент адміністративного механізму забезпечення прав громадян, завдяки якому відбувається активізація інших елементів зазначеного механізму. Тому аналіз форм і методів адміністративно-правового забезпечення прав громадян органами прокуратури дозволить з'ясувати порядок реалізації даними органами функції щодо забезпечення прав громадян, а також визначити особливості, покладені в основу його процедурних елементів.

Поняття й види форм управлінської діяльності, в тому числі із забезпечення прав громадян, досліджувались у працях учених-адміністративістів В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурки, А.І. Берлача, Ю.П. Битяка, В.В. Галуцька, І.П. Голосніченка, Р.А. Калюжного, С.В. Ківалова, О.П. Ключниченка, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, Т.О. Коломось, О.М. Музичука, В.П. Петкова, П.М. Рабіновича, А.О. Селіванова, В.К. Шкарупи та багатьох інших. Проте комплексного аналізу поняття й видів форм адміністративно-правового забезпечення прав громадян органами прокуратури у вітчизняній науці не проводилось, що обумовлює актуальність даної статті.

Постановка завдання. Мета дослідження – визначення поняття та критеріїв класифікації форм адміністративно-правового забезпечення прав громадян органами прокуратури. Для досягнення поставленої мети слід виконати такі завдання: визначити поняття «форми адміністративно-правового забезпечення прав громадян органами прокуратури»; дослідити систему видів цих форм.

Результати дослідження. Для дослідження конкретних форм адміністративно-правового забезпечення прав громадян органами прокуратури, доцільно визначити поняття цієї категорії.

Поняття «форма» (лат. forma) має декілька значень, зокрема: 1) спосіб існування змісту, невіддільний від нього, який служить його виразом; 2) установлений зразок чого-небудь; 3) внутрішня упорядкованість, узгодженість, взаємодія більш або менш диференційованих і автономних частин цілого, обумовлених його будовою; 4) сукупність процесів або дій, що ведуть до утворення й удосконалення взаємозв'язків між частинами цілого [1, с. 951]. Для означення явищ правового характеру, термін «форма» використовується в усіх чотирьох значеннях.

У правовій літературі форма визначається як більш або менш однорідна група зовнішнього вираження діяльності відповідних суб'єктів державної влади з виконання функцій забезпечення реалізації державної правової політики [2, с. 16]. Зазначимо лише, що однорідна група дій (способів дій), про яку йдеться у визначенні, утворюється за такими ознаками, як характер впливу суб'єкта управління на об'єкт, наслідки впливу, мета впливу тощо.

Більшість науковців за значенням наслідків, які виникають у результаті провадження форм управлінської діяльності, виділяють правові форми управління та організаційні (неправові) форми [3, с. 230].

Правові форми управління – це визначена в законодавстві система однорідних дій уповноважених органів державного управління з метою впливу на об'єкт управління та створення для нього відповідних правових наслідків. В.М. Горшенев вважає, що ознаки правової форми: 1) виражаються у здійсненні операцій із нормами права у зв'язку із вирішенням певних юридичних справ; 2) здійснюються уповноваженими органами держави та посадовими особами на користь зацікавлених суб'єктів права; 3) закріплюються у відповідних правових актах – офіційних документах; 4) регулюються процедурно процесуальними нормами, 5) забезпечуються відповідними способами юридичної техніки [4, с. 8]. До цих ознак також

доцільно додати можливість забезпечення державним примусом та породження наслідків правового характеру.

Відповідно, неправовими формами можна вважати такі, що визначаються переважно локальними актами (інструкціями, правилами тощо) та спрямовані на внутрішню організацію управлінської діяльності. На думку Ю.І. Крегула, до неправових форм належать такі дії: проведення нарад, обговорень, перевірок, розробка проектів планів, прогнозів, програм, методичних рекомендацій, заходи щодо підвищення якості та ефективності управлінської роботи [5, с. 276].

Поділ форм управління на правові та неправові досить умовний, оскільки одна й та ж форма за відповідних умов може вважатися правовою, а за інших – неправовою. Наприклад, внутрішньоуправлінський нагляд визнається неправовою формою, а нагляд як визначена законодавством функція відповідного суб'єкта управління (наприклад, органів прокуратури) вже виступає правовою формою.

У наукових джерелах трапляються різні підходи до визначення адміністративно-правових форм діяльності органів прокуратури, в тому числі у сфері забезпечення прав громадян. При цьому, зважаючи на те, що основною функцією прокуратури є здійснення нагляду, то предметом дослідження більшості авторів є саме форми прокурорського нагляду.

Так, на думку Г.В. Атаманчук, форми діяльності прокуратури пов'язані з управлінською діяльністю всередині прокурорської системи органів прокуратури і являють собою зовнішні, постійно й тимчасово фіксовані прояви практичної активності державних органів щодо формування та реалізації управлінських цілей і функцій та забезпечення їх життєдіяльності [6, с. 198–206]. Отже, Г.В. Атаманчук виділяє внутрішні й зовнішні форми прокурорської діяльності, з чим цілком можна погодитись, адже будь-яка управлінська діяльність спрямована як на упорядкування та організацію управлінського апарату (внутрішня форма), так і на безпосередню реалізацію покладених на систему органів управління функцій (зовнішня форма).

Д.М. Бакаєв вважає, що форми нагляду – це правові засоби реалізації повноважень прокурора. Вони визначені законом, а також наказами й інструкціями Генерального прокурора, якими на основі закону регулюється організація і діяльність органів прокуратури [7, с. 26]. Отже, автор зазначає, що форми прокурорського нагляду завжди належать до правових. Однак погодитись з такою думкою зору не можна, оскільки, по-перше, прокурорський нагляд здійснюється системою органів прокуратури й тому потребує узгодженості та впорядкування дій різних елементів системи цих органів. У свою чергу, таке упорядкування здійснюється, як правило, в неправовій формі (проведення нарад, конференцій тощо). По-друге, для практичної реалізації функцій прокурорського нагляду виникає необхідність планування роботи кожного прокурора, визначення його безпосередніх завдань, підготовка у формі навчання або підвищення кваліфікації. Таким чином, у системі прокурорська діяльність реалізується у правових та неправових адміністративних формах.

За визначенням В.І. Бабенка та М.В. Руденка, форми прокурорського нагляду – це те, що повинен робити прокурор, тобто спрямованість його діяльності [8, с. 74]. Утім таке розуміння форми прокурорської діяльності дещо обмежено. Воно не відображає змісту поняття «форма», зводячи його до мети та завдань, що є принципово неправильним. Форма, в тому числі прокурорської діяльності, – це не спрямованість такої діяльності, а зовнішнє вираження однорідної групи способів її реалізації, а мета й завдання можуть лежати в основі критерію однорідності даної групи способів та засобів.

Одним із видів діяльності (функцій) органів прокуратури виступає адміністративно-правове забезпечення прав громадян. Відповідно, форма адміністративно-правового забезпечення прав громадян органами прокуратури являє собою зовнішнє вираження системи однорідних способів, засобів та заходів реалізації даної функції.

Таким чином, можемо зробити висновок, що категорія «форма адміністративно-правового забезпечення прав громадян органами прокуратури» характеризується такими ознаками:

1) являє собою зовнішнє вираження системи засобів, способів дій органів прокуратури щодо забезпечення прав громадян; 2) поєднує в собі однорідні засоби й методи забезпечення прав громадян; 3) багатоманітність форм; 4) в її основі лежить мета – створення умов для реалізації громадянами своїх прав, захист цих прав та їх відновлення у разі порушення; 5) визначається законодавством або локальними нормативними актами органів прокуратури.

Форма адміністративно-правового забезпечення прав громадян органами прокуратури – це визначене законодавством або локальними актами зовнішнє вираження однорідної системи дій органів прокуратури, способів та засобів їх здійснення, метою якої є створення умов для реалізації громадянами своїх прав, захист цих прав від порушень з боку органів державної влади, їх посадових осіб, громадян, та їх відновлення у разі порушення.

У науково-правовій літературі немає єдиного підходу до визначення видів форм реалізації органами прокуратури своїх функцій, у тому числі щодо забезпечення прав громадян. А.В. Котелевець до основних форм діяльності органів прокуратури зараховує: 1) подання позовів у суди про відшкодування збитків; 2) загальнонаглядову діяльність [9, с. 66]. Однак, вважаємо, що такий підхід не повний, оскільки, зважаючи на те, що в основу класифікації покладено критерій прокурорської функції, автор випустив з уваги інші процесуальні форми представництва інтересів, підтримання державного обвинувачення в суді тощо.

Визначаючи критерії класифікації форм прокурорської діяльності, деякі автори, зокрема В.І. Бабенко та М.В. Руденко, вважають, що кваліфікуючою ознакою для кожної форми прокурорського нагляду, що дозволяє відмежувати її від інших наглядових форм, є повноваження прокурора, тобто забезпечена законом можливість відповідної поведінки прокурора, тоді як інші компоненти, передбачені правовою нормою, відіграють в основному роль стимулятора ефективності того чи іншого повноваження [8, с. 74]. Дійсно, повноваження прокурора – це важливий критерій класифікації форм, однак, зважаючи на їх багатоманітність, слід використовувати й інші кваліфікуючі ознаки, зокрема, мету реалізації прокурорської функції, сферу застосування повноважень прокурора тощо.

У зв'язку з цим, вважаємо слушною думку С.В. Таранушича, який, досліджуючи діяльність правоохоронної прокуратури, запропонував вирізняти такі форми прокурорського нагляду: превентивний і наступний (ретроспективний) нагляд прокуратури. Превентивний – у разі ініціювання прокурором перевірок стану дотримання та застосування законодавства; наступний – коли правопорушення виявлено, скажімо, контролюючими органами, і здійснюються наглядові функції прокурора щодо повного, всебічного та об'єктивного розслідування всіх обставин даного правопорушення (злочину) [10, с. 13]. Фактично автор в основу класифікації покладає мету, яка досягається внаслідок реалізації попереднього та наступного нагляду. Така ж мета характерна для функції адміністративного забезпечення прав громадян – створення умов для реалізації громадянами своїх прав, їх захист від можливих порушень та відновлення у разі порушення.

Аналіз різних наукових підходів до визначення видів форм здійснення органами прокуратури своїх повноважень, а також аналіз чинного законодавства, дозволяє виділити такі форми адміністративного забезпечення прав громадян органами прокуратури залежно від різних критеріїв класифікації: 1) залежно від функції, яка реалізується органами прокуратури: а) прокурорський нагляд за дотриманням прав громадян; б) нагляд за дотриманням та застосуванням законів у сфері прав і свобод людини та громадянина різними органами й посадовими особами; в) представництво інтересів громадян та держави в суді; г) підтримання державного обвинувачення в суді; д) процесуальне керівництво досудовим розслідуванням кримінальної справи; 2) залежно від мети здійснення органами прокуратури своїх повноважень: а) попереджувальна (забезпечувальна) форма; б) правозахисна форма; г) правовідновлювальна форма; 3) залежно від наслідків: а) правова форма; б) організаційна (підготовча) форма. Розглянемо кожен форму адміністративного забезпечення прав громадян органами прокуратури.

Так, прокурорський нагляд за дотриманням прав громадян здійснюється у порядку

розгляду та вирішення звернень громадян, у яких містяться відомості про порушення або можливі порушення прав громадян. Методами, покладеними в основу цієї форми, є надання відповідей на звернення громадян, а також проведення планових та позапланових перевірок. При цьому прокурор, обираючи ті чи інші методи здійснення нагляду за дотриманням прав громадян, керується обставинами, викладеними в заяві, а також своїми планами роботи (планами проведення перевірок).

Відповідно до наказу Генерального Прокурора «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів» підставою для проведення перевірок є: 1) письмові звернення органів державної влади, органів місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, фізичних та юридичних осіб; 2) матеріали контрольних органів; 3) повідомлення у засобах масової інформації; 4) власна ініціатива [11]. Проведення перевірок за власною ініціативою здійснюється відповідно до затверджених планів перевірок. Періодичність проведення перевірок у деяких державних органах установлена наказами Генерального прокурора (наприклад, у слідчих ізоляторах встановлено проведення обов'язкових планових щомісячних перевірок), в інших випадках – визначається органом прокуратури відповідного рівня самостійно залежно від ситуації, яка існує в регіоні.

Перед проведенням перевірки керівник органу прокуратури приймає мотивовану постанову, копію якої з роз'ясненням порядку оскарження направляє представнику підприємства, установи, організації, фізичній особі – підприємцю, що підлягає перевірці [11]. Постанова – це письмовий акт, який видається органами прокуратури для виконання, в якому зазначаються підстави, що свідчать про можливі порушення законності, та обґрунтовується необхідність учинення дій [12]. Таким чином, під час забезпечення прав громадян у формі нагляду за дотриманням прав громадян, а також за виконанням законів органами державної влади та посадовими особами застосовується також метод видання актів прокурорського реагування, яким можна вважати і постанову про проведення перевірки. Так, якщо в заяві або іншому зверненні громадян міститься повідомлення про порушення прав громадян діями або бездіяльністю посадових осіб органів державного управління, підприємствами або організаціями, у разі необхідності прокурор вносить постанову про проведення перевірки.

Прокурор проводить перевірку такими способами: 1) вивчення оригіналів документів; 2) вилучення копій документів; 3) письмова вимога надати документи, що містять комерційну таємницю або іншу інформацію з обмеженим доступом; 4) складання протоколів про виявлені правопорушення; 5) складання інших актів прокурорського реагування, зокрема, подання. За результатами перевірки прокурор складає довідку, в якій зазначає всі обставини проведення перевірки та стан суб'єкта, що перевіряється.

До актів прокурорського реагування також належить подання прокурора.

Подання – це акт реагування прокурора на виявлені порушення закону з вимогою (вимогами) щодо: 1) усунення порушень закону, причин та умов, що їм сприяли; 2) притягнення осіб до передбаченої законом відповідальності; 3) відшкодування шкоди; 4) скасування нормативно-правового акта, окремих його частин або приведення його у відповідність із законом; 5) припинення незаконних дій чи бездіяльності посадових і службових осіб [12]. Чинний Закон «Про прокуратуру» не містить таких актів прокурорського реагування, як протокол, а також протест.

Нагляд за дотриманням прав громадян, нагляд за виконанням законів різними органами державної влади, посадовими особами та підприємствами, за законністю актів органів державного управління, а також процесуальне керівництво досудовим розслідуванням може набувати забезпечувальної, правозахисної або правовідновлювальної форми, залежно від мети й результату здійснення нагляду. Відповідно, якщо в результаті здійснення нагляду прокурором було створено належні умови для повної реалізації громадянами своїх прав, то це забезпечувальна форма. Крім того, переважно нагляд виступає правовою формою забезпечення прав громадян органами прокуратури. Неправова форма має місце у разі планування перевірок, проведення оперативних нарад для визначення потреб та проблем відповідного регіону тощо.

Одна з форм адміністративного забезпечення прав громадян органами прокуратури – це представництво інтересів громадян та держави в суді. Представництво інтересів громадян і держави в суді – це правовідновлювальна або правозахисна форма забезпечення прав громадян і держави, оскільки переважно звернення в суд відбувається за фактичним порушенням прав і законних інтересів держави та особи та з метою його відновлення або відшкодування завданої шкоди. Однак під час судового розгляду завданням прокурора є також контроль за законністю та своєчасністю дій і рішень судді. В цьому разі забезпечення прав громадян і держави набуває попереджувальної (забезпечувальної) форми, оскільки прокурор створює умови для належної й повної реалізації зазначеними особами своїх прав як сторін або інших учасників судового провадження.

Забезпечення прав громадян органами прокуратури у формі підтримання державного обвинувачення в суді реалізується за допомогою таких методів: 1) участь у доборі присяжних у разі призначення розгляду справи судом присяжних; 2) подання заяви та клопотання в судовому засіданні; 3) подання доказів та участь у їх дослідженні; 4) ініціювання під час судового провадження укладення угоди про визнання винуватості; 5) сприяння суду в забезпеченні розумних строків судового провадження; 6) належна правова оцінка як тим обставинам, що викривають, так і тим, що виправдовують обвинуваченого; 7) складання письмових промов або їх тези, у яких викладено міркування щодо обсягу доведеного обвинувачення, оцінки доказів, застосування кримінального закону; 8) виступи з промовами тощо [13].

Висновки. Таким чином, законодавство України визначає різноманітні форми адміністративного забезпечення прав громадян органами прокуратури. Ці форми різняться між собою залежно від мети, наслідків, повноважень тощо. При цьому, реалізація функцій із забезпечення, захисту або відновлення прав громадян може здійснюватись одночасно в декількох формах. Наприклад, для забезпечення права громадянина на належний та своєчасний розгляд його звернення в органах державної влади прокурор може застосувати перевірки, видання акта прокурорського реагування (подання з вимогою надати своєчасну відповідь), звернення до суду в інтересах громадянина, який подав заяву до органів прокуратури.

Список використаних джерел:

1. Советский энциклопедический словарь. [3-е изд.]; гл. ред. А. М. Прохоров. – М.: Советская энциклопедия, 1984. – 1600 с.
2. Железняк Н.А. Правові та організаційні форми діяльності Міністерства юстиції України у здійсненні державної правової політики (теоретичні та практичні питання): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» /Н. А. Железняк; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2005. – 21 с.
3. Якимчук М.К. Проблеми управління в органах прокуратури України: теорія і практика: монографія /М. К. Якимчук; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2001. – 439 с.
4. Теория юридического процесса; под общей редакцией профессора В. М. Горшенева. – Х.: Издательство при Харьковском государственном университете издательского объединения «Вища школа», 1983. – 196 с.
5. Кругул Ю.І. Поняття і види форм державного управління //Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики; [за заг. ред. В. Б. Авер'янова] /Ю. І. Кругул – К.: Факт, 2003. – С. 276–280.
6. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : курс лекций /Атаманчук Г.В. – М.: Юрид. лит., 1997. – 400 с.
7. Бакаев Д.М. Надзор прокурора района за расследованием уголовных дел /Д.М. Бакаев. – М.: Юридическая литература, 1979. – 112
8. Бабенко В.І. Прокурор у галузі охорони довкілля: Сутність, повноваження, організація:

- навч. посібн. /В.І. Бабенко, М.В. Руденко. – К.: Ін Юре, 2005. – 408 с.
9. Котелевець А.В. Особливості правозастосовчої діяльності органів прокуратури у сфері екології / А. В. Котелевець // Право України. – 1998. – № 12. – С. 65–67.
10. Таранушич С.В. Організаційно-правові аспекти діяльності природоохоронної прокуратури: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» /С.В. Таранушич. – К.: Академія адвокатури України. – 2007. – 20 с.
11. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів [Електронний ресурс]: наказ Генерального прокурора України від 07.11.2012 р. № 3гн. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html? m=publications& t=rec&id=94102>
12. Про прокуратуру: Закон України, від 05.11.1991 № 1789-ХІІ //Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.
13. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні [Електронний ресурс] : наказ Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року № 4гн. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html? m=publicati>.

ЩЕРБИНА Є. М.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загально-правових
дисциплін
(ДДУВС)

УДК – 342.95

АДМІНІСТРАТИВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СТАНДАРТІВ, НОРМ І ПРАВИЛ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ БЛАГОУСТРОЮ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Робиться спроба систематизувати головні нормативно-правові акти, які регулюють питання адміністративної відповідальності за порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів, пропонуються шляхи удосконалення законодавства в цій сфері.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів, нормативно-правове регулювання.

Делается попытка систематизировать основные нормативно-правовые акты, которые регулируют вопросы административной ответственности за нарушение государственных стандартов, норм и правил в сфере благоустройства населенных пунктов, предлагаются пути совершенствования законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: административная ответственность, нарушение государственных стандартов, норм и правил в сфере благоустройства населенных пунктов, нормативно-правовое регулирование.

The article attempts to systematize the main legal acts that regulate the issues of administrative responsibility for violation of state standards, norms and rules in the

sphere of city beautification, the ways of improvement of the legislation in this sphere.

Key words: *administrative responsibility, violation of state standards, norms and rules in the sphere of city beautification, legal regulation.*

Вступ. В умовах розвитку українського суспільства державне адміністрування продовжує займати важливе місце й відігравати головну роль серед різновидів владно-управлінської діяльності, що забезпечує дотримання прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина. Розуміння цього механізму як системи всіх державних органів, що здійснюють не тільки адміністрування загальносуспільними справами, але й забезпечують життєдіяльність усього суспільства, показує не лише характер держави як політичної організації, а також її соціальну спрямованість.

Вивчення та визначення напрямів удосконалення діяльності органів державної влади щодо забезпечення благоустрою населених пунктів окреслило ряд проблем, розв'язання яких сприятиме проведенню адміністративної реформи, задоволенню інтересів громадян, створенню ефективної системи благоустрою населених пунктів і як результат трансформації населених пунктів України у затишні, зручні, комфортні місця проживання.

Слід зазначити, що проблемам нормативного регулювання щодо застосування та розвитку інституту адміністративної відповідальності за правопорушення, зокрема у сфері благоустрою населених пунктів, присвячені окремі дослідження таких учених, як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, М.І. Ануфрієв, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Л.В. Коваль, Т.О. Коломєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Є.В. Пряхін, О.П. Рябченко та ін. Водночас зміна в 2010 р. адміністративного законодавства в частині регулювання адміністративної відповідальності за порушення правил благоустрою населених пунктів, обумовлює необхідність більш ґрунтовного дослідження проблем застосування адміністративного законодавства у цій сфері, віднаходження шляхів його вдосконалення.

Постановка завдання. Мета статті – аналіз законодавства у сфері адміністративної відповідальності за порушення державних стандартів, норм і правил, що стосуються благоустрою населених пунктів, а також надання пропозицій щодо його вдосконалення. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: а) здійснити аналіз сучасного вітчизняного законодавства, що регулює питання адміністративної відповідальності за порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів; б) запропонувати певні напрями вдосконалення законодавства у сфері адміністративної відповідальності за порушення державних стандартів, норм і правил, що стосуються благоустрою населених пунктів.

Результати дослідження. Систему законодавства України про адміністративні правопорушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів становлять: Конституція України, Кодекс України про адміністративні правопорушення (основний законодавчий акт щодо адміністративної відповідальності), Кодекс України про адміністративне судочинство, інші кодекси (Митний, Повітряний, Земельний тощо), а також Закони: «Про благоустрій населених пунктів», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері поводження з відходами», «Про рекламу», «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ і організацій за правопорушення у сфері містобудування» тощо.

Основними нормативними актами про притягнення до адміністративної відповідальності за порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів є КУпАП та Закон України «Про благоустрій населених пунктів» (Розділ 8). Ст. 152 КУпАП передбачено адміністративну відповідальність за порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів, а також правил благоустрою територій

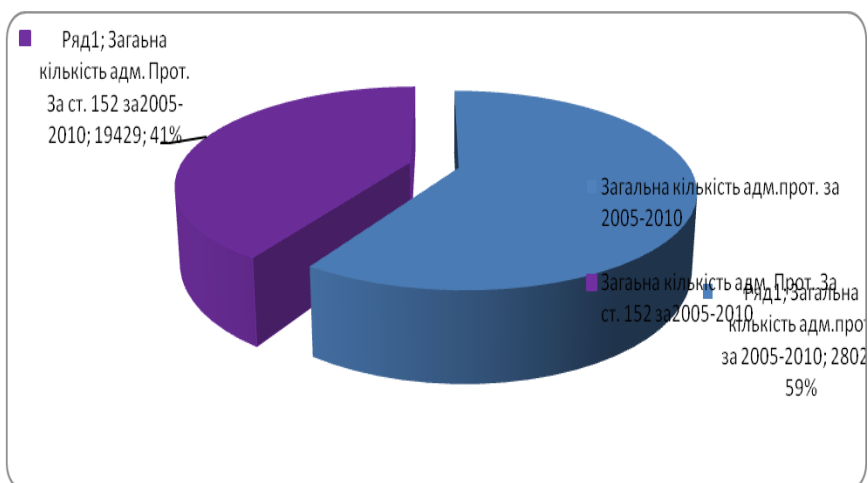
населених пунктів.

У ст. 439 проекту нового Кодексу України про адміністративні проступки теж передбачено відповідальність за порушення Правил благоустрою територій міст та інших населених пунктів [1]. На відміну від чинної ст. 152 КУпАП нова редакція відрізняється більшим за обсягом внутрішнім змістом, оскільки має 2 частини. У проекті ч. 1 ст. 439 передбачено відповідальність за порушення Правил благоустрою територій міст та інших населених пунктів, утримання та експлуатації об'єктів благоустрою й зон інженерного захисту територій. У проекті ч. 2 ст. 439 передбачено відповідальність за порушення правил забезпечення чистоти й порядку в містах та інших населених пунктах. Отже, законодавець чітко розмежував Правила благоустрою і правила забезпечення чистоти й порядку, чого немає в чинному законодавстві.

Очевидно, запропонована редакція обох частин ст. 439 не повною мірою поєднує правила забезпечення чистоти й порядку з Правилами благоустрою населених пунктів. У разі прийняття нової редакції КУпАП, для того щоб притягнути особу до відповідальності, необхідно буде приймати окремо Правила благоустрою і правила забезпечення чистоти й порядку. Тоді останні ймовірно будуть не чимось новим, а лише дублюванням того, що вже записано у Правилах благоустрою території населеного пункту.

Нині основним завданням благоустрою населених пунктів є утримування на належному рівні стану населених пунктів, здійснення ефективного контролю в цій сфері, проте практика показує, що цьому на місцях приділяється недостатньо уваги. Використанням лише ст. 152 КУпАП не вдається тепер ефективно протидіяти проступкам, пов'язаним із порушенням державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів.

Наприклад, з метою поліпшення санітарно-екологічного стану м. Дніпропетровська рішенням сесії Дніпропетровської міської ради від 26.12.2007 № 7/26 затверджено «Програму правоохоронного забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини в м. Дніпропетровську на 2008–2011 рр.». Виконавцем цієї Програми було визначено Дніпропетровське міське управління ГУМВС України в області, яке залучає до виконання заходів Програми свій структурний підрозділ – відділ екологічної міліції ДМУ. Для проведення послуг щодо виконання Програми від Міністерства економіки України отримано лист-погодження від 10.07.2008 № 477 [2]. У контексті цього заходу, нами проаналізовано статистичні дані стосовно адміністративних протоколів, складені підрозділом ВЕМ ДМУ з 2005 по 2010 рр., а результати викладені у цьому графіку:

Як бачимо, щорічно з 2005 р. на території лише Дніпропетровської області співробітниками ОВС складається близько 3000 протоколів за ст. 152 КУпАП. Очевидно, що стійка тенденція значної кількості правопорушень у цій сфері потребує рішучіших дій. Навіть збільшення у 2010 р. штрафів за порушення правил благоустрою населених пунктів не сприяло поліпшенню ситуації. На нашу думку, одним із заходів щодо зниження порушень цього виду може бути доповнення ст. 152 КУпАП ч. 2, диспозиція якої передбачатиме відповідальність за повторне порушення правил благоустрою території населених пунктів, а санкція – покарання за це правопорушення не тільки більшим штрафом, але й особливим видом стягнень – громадськими роботами. Такий вид стягнень, як громадські роботи, дозволить порушникам правил благоустрою території населених пунктів виправляти власні помилки особисто.

У редакції проекту нового Кодексу України про адміністративні проступки у ст. 439 містяться дві частини [1]. З аналізу диспозицій і санкцій статті можна зробити висновок, що законодавець і в ній не передбачає відповідальності за повторне вчинення такого проступку та посилення в такому разі відповідальності. Тому доцільно й у проекті нового Кодексу про адміністративні проступки ще до його наступного читання врахувати це упущення та внести поправки щодо вирішення питання про відповідальність за повторне вчинення такого проступку.

Ще однією проблемою законодавства з питань адміністративної відповідальності за порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів вважаємо відсутність систематизації в КУпАП деліктів з родовим об'єктом «громадський благоустрій». Якщо проаналізувати Особливу частину Кодексу, стає очевидно, що досить велика кількість статей певною мірою стосується порушень Правил благоустрою території населеного пункту [3]. Так, відповідно до ст. 16 Закону України «Про благоустрій населених пунктів» одним із порушень, що належить до порушень Правил благоустрою, є вигул та дрсесування тварин у для цього не відведених місцях [4]. Тобто за такі дії повинна наступати відповідальність, передбачена ст. 152 КУпАП, а в ст. 154 КУпАП передбачено адміністративну відповідальність за порушення Правил тримання собак і котів, які містять заборону власнику собак приводити їх у приміщення магазинів, їдалень, на дитячі майданчики, бульвари, пляжі, парки, сквери, сади та в інші місця загального користування [5, с. 266].

До таких «проблемних» статей, де передбачено адміністративну відповідальність за порушення, які зазначаються у Законі України «Про благоустрій населених пунктів», можна зарахувати порушення Правил охорони й використання пам'яток історії і культури (ст. 92 КУпАП), недотримання державних стандартів, норм і правил під час проектування й будівництва (ст. 96 КУпАП), самовільне будівництво будинків та споруд (ст. 97 КУпАП), пошкодження шляхів, залізничних переїздів, інших шляхових споруд і технічних засобів регулювання дорожнього руху (ст. 139 КУпАП) тощо. Така ситуація існувала й раніше, однак у цей час проблема загострилася у зв'язку з тим, що у ст. 42 Закону України «Про благоустрій населених пунктів», крім порушень Правил благоустрою території населених пунктів, до порушень у сфері благоустрою зараховується значна кількість інших дій [4].

Щоб попередити можливі випадки неправильної кваліфікації порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів, необхідно виділити в окрему главу Кодексу України про адміністративні правопорушення всі адміністративно-правові норми, що стосуються порушень законодавства у сфері забезпечення благоустрою населених пунктів і враховувати це у подальшій розробці та розгляді нового Кодексу про адміністративні проступки.

Розвиток суспільних відносин, прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері поведінки з відходами» та перевірка на практиці дієвості

положень Закону України «Про благоустрій населених пунктів» зумовлюють потребу щодо внесення до нього відповідних змін та уточнень. Насамперед, це стосується правильної кваліфікації адміністративних учинків, передбачених ст. 152 КУпАП, зокрема об'єктивної сторони досліджуваного делікту. Оскільки ст. 16 Закону значно звужує об'єктивну сторону порушень Правил благоустрою, її необхідно доповнити п. 10 такого змісту: «здійснювати інші діяння, передбачені правилами благоустрою територій населених пунктів».

Ми вже звертали увагу на те, що у 2010 р. адміністративне законодавство в частині регулювання адміністративної відповідальності за порушення правил благоустрою зазнало істотних змін, зокрема міліції було надано право складати адміністративні протоколи за порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів. Надання міліції повноважень щодо контролю у сфері громадського благоустрою, зокрема права складати протоколи на відповідні адміністративні правопорушення, є суттєвим фактором, який також потребує внесення відповідних уточнень до Закону України «Про благоустрій населених пунктів».

Кодекс України про адміністративні правопорушення чітко не врегульовує перелік компетенції спеціальних органів державного управління досліджуваних галузей щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення та накладення адміністративних стягнень. На нашу думку, зазначений перелік компетенції органів внутрішніх справ необхідно закріпити в Законі України «Про благоустрій населених пунктів». Зокрема, у Розділі II Закону «Управління у сфері благоустрою населених пунктів» необхідно передбачити *повноваження органів внутрішніх справ у сфері благоустрою населених пунктів*, у тому числі й щодо надання права брати участь у реалізації державної політики в сфері благоустрою, вносити з цього приводу необхідні пропозиції. Крім цього, ст. 39 зазначеного закону повинна регламентувати право органів внутрішніх справ здійснювати державний контроль у сфері благоустрою населених пунктів.

Слід звернути увагу на недостатній рівень відомчого нормативно-правового регулювання діяльності співробітників ОВС у сфері забезпечення громадського благоустрою. Єдиним нормативно-правовим актом, у якому здійснено спробу пояснити певні елементи об'єктивної сторони адміністративного делікту, передбаченого ст. 152, є лист МВС № 10/5-4904 від 22.07.2010 р., в якому, зокрема, є спроба роз'яснити та уточнити порядок притягнення до відповідальності відповідно до зазначеної статті посадових осіб. Проте для об'ємнішого й точного тлумачення органами внутрішніх справ адміністративного порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів вважаємо за необхідне розробити і прийняти МВС України *Інструкцію щодо притягнення до відповідальності за адміністративні проступки, пов'язані з порушенням державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів*.

Отже, до контролю за дотриманням Правил благоустрою в населеному пункті слід активно залучати працівників міліції: дільничних інспекторів і працівників патрульно-постової служби міліції. Зокрема, дільничні інспектори міліції повинні стежити за їх дотриманням у межах своїх адміністративних дільниць, а міліціонери патрульно-постової міліції – у межах маршруту патрулювання. Одна з головних умов забезпечення органами внутрішніх справ громадського благоустрою є взаємодія між структурними підрозділами ОВС у цьому напрямку. Виступаючи складовою управлінського процесу, організація взаємодії формує основу діяльності відповідних державних органів, визначає обсяг завдань, а також конкретний зміст заходів щодо їх практичної реалізації [6].

Для забезпечення ефективного контролю за станом громадського благоустрою, зокрема в напрямку взаємодії між структурними підрозділами ОВС, необхідно внести зміни у такі відомчі нормативно-правові акти, як *Положення про службу дільничних інспекторів міліції в*

системі Міністерства внутрішніх справ України [7] та Статут ППС [8], де більш детально звернути увагу на порядок контролю за громадським благоустроєм та притягнення осіб до адміністративної відповідальності за його порушення. Крім цього, було б доцільно ввести в загальну звітність і показник щодо кількості складених цими службами протоколів з приводу порушень Правил благоустрою та розширити використання можливості так званих «телефонів довіри», за якими жителі населених пунктів можуть повідомляти дільничного інспектора міліції про факти порушень державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів.

Висновки. Удосконалення адміністративного законодавства у сфері адміністративної відповідальності за порушення державних стандартів, норм і правил, що стосуються благоустрою населених пунктів, необхідно розглядати як умову ефективної діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері благоустрою населених пунктів. З метою вдосконалення нормативно-правової бази в цій сфері необхідно внести зміни в уже чинні нормативно-правові акти (зокрема, в КУпАП, Закон України «Про благоустрій населених пунктів»), а також прийняти нові закони.

Список використаних джерел:

1. Проект Кодексу України про адміністративні проступки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [// www.zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua).
2. Програма правоохоронного забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини в м. Дніпропетровську на 2008–2011рр.: Рішення сесії Дніпропетровської міської ради від 26.12.2007 р. – № 7/26.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України, від 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122 (зі змінами та доповненнями).
4. Про благоустрій населених пунктів України : Закон України, від 06.09.2005 р. № 2807-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 49. – Ст. 517.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Науково-практичний коментар /Р.А. Калюжний, А.Т. Коззюк, О.О. Погрібний та ін. – Видання третє. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 684 с.
6. Заброда Д.Г. Взаємодія суб'єктів боротьби з корупцією (адміністративно-правовий аспект): дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07 /Д.Г. Заброда. – Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2005. – 240 с.
7. Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України: затверджено наказом МВС України від 11.11.2010 р. № 550 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//www.zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua).
8. Статут патрульно-постової служби міліції України: затверджений наказом МВС України від 28 липня 1994 р. № 404 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//www.zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua).

НОВІКОВ В. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загально-правових
дисциплін факультету права та
масових комунікацій
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.743

ПІДТРИМАННЯ ЗАКОННОСТІ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Досліджуються способи підтримання законності управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави. Набуло подальшого розвитку визначення поняття «законність». З'ясовано сутність контролю як одного зі способів забезпечення законності діяльності спеціальних суб'єктів у сфері внутрішньої безпеки держави.

Ключові слова: законність, внутрішня безпека держави.

Исследуются способы поддержания законности управления в сфере обеспечения внутренней безопасности государства. Приобрело последующее развитие определение понятия «законность». Выяснено сущность контроля как одного из способов обеспечения законности деятельности специальных субъектов в сфере внутренней безопасности государства.

Ключевые слова: законность, внутренняя безопасность государства.

The methods of maintenance of legality of management in the field of providing of internal safety of the state are probed. Purchased subsequent development of determination of concept «legality». Control essence is found out as one of methods of providing of legality of activity of special sub'ektov in the field of internal safety in the state.

Key words: rule of law, the internal security of the State.

Вступ. Управління внутрішньою безпекою як один із напрямків діяльності адміністративно-політичного апарату Української Держави ґрунтується на загальних принципах, методах і формах управління у сфері адміністративно-політичної діяльності, є одним із його видів. Цим обумовлено не тільки характеристики управлінської діяльності у зазначеній сфері, але й вимоги, принципи та засоби забезпечення її законності.

Питання забезпечення законності в державному управлінні досліджували В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, Ю.П. Битяк, А.С. Васильєв, В.М. Гаращук, А.Т. Комзюк, В.К. Колпаков, Р.С. Мельник, Н.Р. Нижник, В.Ф. Опришко, В.В. Цветков та ін. Водночас у вітчизняній юридичній літературі проблеми законності управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки висвітлено ще недостатньо, що обумовлює актуальність обраного напрямку наукового пошуку. Крім того, у науковій літературі не склалося єдиної думки щодо сутності самого поняття «законність», способів (засобів) її забезпечення та системи органів (суб'єктів), які її забезпечують, з'ясування котрих дозволить визначити особливості забезпечення законності

управління у сфері внутрішньої безпеки держави.

Постановка завдання. Вирішення цих та інших проблемних питань у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави і є метою статті.

Результати дослідження. У тлумачних словниках законність визначається як загально-прийняте, усталене правило співжиття, норма поведінки, що охороняється законами [1, с. 67] або як виключне надбання правової держави, що виражається в режимі панування закону у взаємовідносинах особистості та держави, громадянина й посадової особи (органу держави) [2, с. 41]. Слід зазначити, що законодавчого визначення поняття законності немає, те ж саме стосується і поняття закону. У науковій літературі під законністю здебільшого розуміють «неухильне виконання законів та відповідних їм інших нормативних актів органами держави, посадовими особами, громадянами та громадськими організаціями» [3, с.157], а під законом – «нормативно-правовий акт представницького вищого органу державної влади (або безпосередньо народу), який регулює найважливіші питання суспільного життя, установлює права і обов'язки громадян, має вищу юридичну чинність і приймається з дотриманням особливої законодавчої процедури» [4, с. 316].

Як зазначає О. Ф. Скакун, термін «законність» похідний від терміна «закон» і, будучи комплексним поняттям, охоплює всі сторони життя права – від його ролі в створенні закону до реалізації його норм у юридичній практиці. Законність відображає правовий характер організації суспільно-політичного життя, органічний зв'язок права і влади, права і держави, права і суспільства» [4, с. 446]. Погоджуючись у цілому з таким розумінням законності, не можемо приєднатися до тієї думки, що «законність є похідним від терміна «закон», що значно звужує розуміння її сутності. На наш погляд, законність – це не лише дотримання (виконання) вимог законів, але й інших законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів.

У науковій літературі приводиться різний перелік ознак законності. Так, наприклад, Ю. П. Битяк до таких ознак зараховує наявність: певних економічних умов; розвинутої політичної системи; механізму соціального захисту населення; науково обґрунтованої системи норм права, що відповідає вимогам часу й доступна для розуміння усіма суб'єктами державного управління; механізму примусу, який чітко працює в межах закону; високу правову культуру громадян і апарату виконавчої влади, яка, в свою чергу, є наслідком загального рівня освіти і культури суспільства [5, с. 216–217]. О. Ф. Скакун зазначає, що «законність характеризується поєднанням двох ознак: зовнішньої (формальної) – обов'язком виконувати розпорядження законів і підзаконних правових актів державними органами, посадовими особами, громадянами й різними об'єднаннями; внутрішньої (сутнісної) – наявністю науково обґрунтованих і відповідних праву законів; якістю законів [4, с. 446].

Аналіз наукової літератури, в якій аналізувались проблеми законності діяльності державних органів, надав змогу зробити висновок, що законність, залежно від мети та завдань того чи іншого дослідження, розглядалась з різних аспектів, зокрема як: принцип, метод, режим, гарантія чи вимога [6–11 та ін.], що підкреслює різнобічність цієї категорії.

На нашу думку, законність передбачає такий стан взаємовідносин між спеціальними суб'єктами забезпечення внутрішньої безпеки в державі та фізичними (юридичними) особами, за якого їхня діяльність як зовнішня, так і внутрішньо-організаційна відповідає вимогам законів, інших законодавчих та підзаконних актів. У зв'язку з чим вважаємо за доцільне виділити два аспекти забезпечення законності у досліджуваній нами сфері: 1) забезпечення законності під час зовнішньо-адміністративної діяльності спеціальних суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки в державі, тобто дотримання вимог нормативно-правових актів у відносинах з фізичними та юридичними особами, які не перебувають з ними у службовому підпорядкуванні (під час публічних відносин); 2) забезпечення законності під час їх

внутрішньо-організаційної діяльності, зокрема, під час державно-службових відносин, у відносинах типу «керівник–підлеглий» (встановлення режиму робочого часу, надання відпусток, накладення дисциплінарних стягнень тощо).

Забезпечення законності як під час зовнішньо-адміністративної, так і внутрішньо-організаційної діяльності спеціальних суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки відрізняється як за її засобами, так і за суб'єктним складом. Так, забезпечення законності під час зовнішньо-адміністративної діяльності спеціальних суб'єктів здійснюється за допомогою таких адміністративно-правових засобів, як: контроль, нагляд та право на звернення. Для забезпечення законності внутрішньо-організаційної діяльності спеціальних суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки характернішим є такий засіб, як внутрішній контроль, що здійснюється як спеціально створеними у структурі цих органів контрольними підрозділами, наприклад внутрішньої безпеки, так і керівниками усіх рівнів.

Переважає більшість адміністративістів до способів забезпечення законності в державному управлінні зараховують: контроль, нагляд та право на звернення, з чим ми цілком погоджуємось. Так, Ю. П. Битяк зазначає, що «законність і дисципліна в державному управлінні забезпечуються трьома основними способами – проведенням контролю, здійсненням нагляду та за допомогою звернень громадян» [5, с. 217].

Так, контроль є одним із найпоширеніших і дієвих способів забезпечення законності. Його сутність полягає в тому, що суб'єкт контролю здійснює облік і перевірку того, як контрольований об'єкт виконує покладені на нього завдання та реалізує свої функції шляхом втручання в оперативну діяльність останнього, давання йому обов'язкових для виконання вказівок, припинення, зміни чи скасування актів управління, вжиття заходів примусу, в тому числі й шляхом притягнення до відповідальності. На нашу думку, з'ясувати сутність контролю як одного із способів забезпечення законності діяльності спеціальних суб'єктів у сфері внутрішньої безпеки в державі допоможе його класифікація:

- залежно від контролюючих суб'єктів: парламентський; президентський; урядовий; спеціалізований; відомчий; муніципальний (представницький); судовий; громадський;

- залежно від спрямованості (організаційного зв'язку між контролюючим суб'єктом і підконтрольним об'єктом): зовнішній контроль, який здійснюється органами, що не входять до організаційно-штатної структури підконтрольного суб'єкта; внутрішній, що здійснюється у певному відомстві.

- за обсягом: загальний, коли перевіряються усі напрямки діяльності спеціальних суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки в державі (такий контроль, як правило, здійснюється під час комплексних перевірок); спеціальний, під час якого перевіряється один або декілька напрямків їх діяльності, який у зв'язку з цим може бути фінансовим, внутрішньогосподарським та ін.

Усі інші критерії класифікації видів контролю, які пропонуються в науковій літературі, а саме: 1) залежно від управлінської стадії, на якій здійснюється контроль; 2) залежно від його форми; 3) за відкритістю (гласністю); 4) напрямками втручання в оперативну діяльність підконтрольної структури; 5) ступеня втручання в оперативну діяльність підконтрольного органу; 6) часу його проведення [13, с. 525–526; 14, с. 195] мають, на нашу думку, здебільшого теоретичне ніж практичне значення.

Інший спосіб забезпечення законності діяльності спеціальних суб'єктів, які виконують завдання щодо забезпечення внутрішньої безпеки в державі, – це нагляд. У тлумачних словниках нагляд здебільшого визначається як «спостереження з метою перевірки» [15, с. 144]. На нашу думку, нагляд як засіб забезпечення законності необхідно розглядати у широкому та вузькому значенні. У широкому, як діяльність, що здійснюється будь-яким суб'єктом; у

вужькому – лише органами прокуратури. Як зазначає Ю. П. Битяк, «контроль слід відрізняти від близького до нього виду державної діяльності – нагляду, хоча в них є деякі однакові риси, їх поєднують єдина мета – забезпечення законності та дисципліни в державному управлінні, форми здійснення роботи – перевірки, витребування звітів, пояснень та ін., обов'язковість указівок. Але контроль на відміну від нагляду проводиться повсякденно і безперервно широким колом органів. Нагляд же здійснює єдиний державний орган – прокуратура» [5, с. 221–222]. З наведеного видно, що вчений розглядає нагляд у вужькому значенні. Такий підхід ми вважаємо найбільш обґрунтованим, так як він унеможливило термінологічну плутанину під час використання категорій нагляду та контролю. Отже, наприклад, деякі органи визначені як органи нагляду (органи державного санітарно-епідеміологічного нагляду, органи ветеринарно-санітарного нагляду, органи державного портового нагляду, органи пожежного нагляду, органи державного енергетичного нагляду та багато інших, яких є більше тридцяти в Україні), але вони фактично здійснюють контроль, а не нагляд.

Вважаємо, що поняття контролю є ширшим від нагляду, так як під час його здійснення перевіряється не лише систематичність виконання певної діяльності, а також контролюючим органам надано право втручатися в оперативну діяльність підконтрольних об'єктів у формі видання обов'язкових для виконання вказівок, застосування примусових заходів, притягнення до відповідальності тощо. У свою чергу, завданням нагляду є лише виявлення та попередження правопорушень, органи прокуратури не мають права втручатися в оперативну діяльність, застосовувати примусові заходи, притягати до відповідальності, однак це не означає їх меншу значущість у забезпеченні законності.

Прокуратура, здійснюючи нагляд, лише ставить питання про усунення виявлених нею порушень законодавства. Прокурор приносить протест, вносить припис або подання про усунення порушень закону або виносить постанову про дисциплінарне провадження, провадження в справі про адміністративне правопорушення або про порушення кримінальної справи відносно винних осіб, але самостійно ніяких конкретних дій щодо ліквідації (припинення) протиправної ситуації не здійснює. Конкретні дії щодо наведення порядку здійснюють компетентні посадові особи – сама особа, винна у вчиненні правопорушення, або вища посадова особа, яка має право втручатися в оперативну діяльність підконтрольного їй об'єкта [5, с. 222]. Однак у деяких випадках окремі акти прокурорського реагування, зокрема припис (ст. 22 Закону України «Про прокуратуру») підлягають негайному виконанню, але і у цьому випадку прокурор не може притягти винну особу до відповідальності за невиконання припису. Тут, на нашу думку, нагляд співпадає за змістом з деякими владно-розпорядчими повноваженнями начальників воєнізованих правоохоронних органів, наприклад, ОВС, які під час виявлення правопорушення також не можуть правопорушника самостійно притягнути до дисциплінарної відповідальності, однак зобов'язані про факт порушення дисципліни доповісти керівнику правопорушника. Тобто у цьому випадку також можна говорити про наглядові повноваження, однак у їх широкому значенні.

Іншим ефективним способом забезпечення законності діяльності спеціальних суб'єктів із забезпечення внутрішньої безпеки в державі є реалізація права фізичних та юридичних осіб на звернення, що передбачено ст. 40 Основного закону України, відповідно до якої «всі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів, які зобов'язані розглянути звернення й дати ґрунтовну відповідь у встановлений законом строк. Крім того, одному з видів звернень, а саме скаргі, присвячено окрему статтю Конституції, в якій зазначено, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і

службових осіб» (ст. 55).

Слід зазначити, що не всі звернення громадян можна зарахувати до заходів, які забезпечують законність діяльності досліджуваної нами групи органів. Тільки скарги й заяви про порушення чинного законодавства й недоліки в роботі тих чи інших органів та їх працівників слугують підставою для проведення контрольно-наглядових дій з метою усунення порушень і недоліків, які були в них описані. На відміну від пропозицій, які також є різновидом звернень громадян, і в яких висловлюються порада, рекомендація, у заявах та скаргах ідеться про порушення чинного законодавства чи певні недоліки, про поновлення прав і захист законних інтересів. В Конституції закріплено обов'язок органів державної влади та їх посадових осіб щодо розгляду звернень і надання ґрунтовної відповіді на них у встановлений строк (ст. 40). З чого можна зробити висновок, що право на звернення кореспондується з обов'язком відповідних органів (посадових осіб) щодо їх розгляду. Заяви та скарги мають подвійне значення, з одного боку, вони є способом захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб та прав і законних інтересів юридичних осіб у сфері внутрішньої безпеки, з другого – сигналізують про наявні недоліки в роботі спеціальних суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки в державі, є підґрунтям для застосування інших способів забезпечення законності, зокрема контролю та нагляду. Отже, захищаючи свої законні права і свободи у сфері внутрішньої безпеки, громадяни тим самим звертають увагу компетентних органів на порушення законодавчих та інших нормативних актів у цій сфері.

Висновки. На завершення зазначимо, що значення забезпечення законності в діяльності досліджуваної нами групи спеціальних суб'єктів полягає в: попередженні та припиненні порушень прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб та прав і законних інтересів юридичних осіб, які є учасниками правовідносин у сфері внутрішньої безпеки; притягненні винних осіб до відповідальності; своєчасному, повному й достовірному інформуванні населення про діяльність спеціальних суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки держави; вихованні учасників правовідносин у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави у дусі суворого дотримання існуючих правил (вимог).

Список використаних джерел:

1. Новий тлумачний словник з української мови: в 4 т. – Т. 2 /уклад. В.Яременко. – К.: Аконті, 1998. – 910 с.
2. Русско-украинский словарь терминов по теории государства и права; под общ. ред. Н.И. Панова. – Харьков: Рубикон, 1993. – 164 с.
3. Бахрах Д.Н. Административное право. Общая часть: учебник /Бахрах Д.Н. – М.: БЕК, 1993. – 724 с.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник /Скакун О.Ф.; пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
5. Адміністративне право України: підручник для юрид. вузів і фак.; за ред. Ю. П. Битяка. – Харків : Право, 2000. – 520 с.
6. Ремнев В. Социалистическая законность в государственном управлении / Ремнев В. – М.: Наука, 1979. – 301 с.
7. Лазарев В.В. Законность: форма или метод / Лазарев В. В. – М. : Знание, 1992. –154 с.
8. Кудрявцев В.Н. Законность: содержание и современное состояние / Кудрявцев В. Н. – М.: Юрист, 1988. – 320 с.
9. Бахрах Н.Д. Вопросы законности в государственном управлении /Н.Д. Бахрах //Правоведение. – 1992. – № 3. – С. 9–12.
10. Мельник Р.С. Забезпечення законності застосування заходів адміністративного примусу, не

- пов'язаних з відповідальністю: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук /Р.С. Мельник. – Харків, 1999. – 211 с.
11. Стародубцев А.А. Організаційно-правові питання діяльності інспекцій з особового складу щодо зміцнення законності і дисципліни в органах внутрішніх справ: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук /А.А. Стародубцев. – Х., 1999. – 176 с.
 12. Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України, від 19 червня 2003 року //Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 46. – Ст. 366.
 13. Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник /В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.
 14. Гаращук В.М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні: дис. ...доктора юрид. наук /В.М. Гаращук. – Х.: Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 2003. – 413 с.
 15. Ожегов С. Словарь русского языка / Ожегов С. – М.: Рус. яз., 1984. – 816 с

ХРІДОЧКІН А. В.,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри загально-правових
дисциплін
(Дніпропетровський гуманітарний
університет)

УДК 342.9

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМИ ОРГАНІВ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Наведено характеристику адміністративно-правового статусу центральних органів виконавчої влади України в сфері охорони права інтелектуальної власності та визначено шляхи вдосконалення їх функціонування.

Ключові слова: *Державна служба інтелектуальної власності України, Державне підприємство «Український інститут промислової власності», Державне підприємство «Українське агентство з авторських і суміжних прав», Державне підприємство «Інтелзахист».*

Осуществлена характеристика административно-правового статуса центральных органов исполнительной власти Украины в сфере охраны права интеллектуальной собственности и определены пути усовершенствования их функционирования.

Ключевые слова: *Государственная служба интеллектуальной собственности Украины, Государственное предприятие «Украинский институт промышленной собственности», Государственное предприятие «Украинское агентство авторских и смежных прав», Государственное предприятие «Интелзащита».*

It is performed the characterization of administrative and legal status of central executive power bodies of Ukraine in the sphere of protection the rights of intellectual

property and the ways to improve their functioning.

Key words: *Public service intellectual property of Ukraine, State Enterprise «Ukrainian Institute of Industrial Property», State Enterprise «Ukrainian Agency of Copyright and Related Rights», State Enterprise «Intelzahist».*

Вступ. Ефективність реалізації гарантованого ст. 54 Конституції України права громадянам на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності, залежить від наявності в державі сучасної системи охорони права інтелектуальної власності. Її складовими елементами виступають, з одного боку, сукупність нормативно-правових актів у цій галузі, а з іншого – відповідним чином структурована ієрархія органів правової охорони інтелектуальної власності. Досвід формування такої системи в Україні та інших державах переконливо свідчить про складність і динамічність цього процесу, що пояснюється динамічністю та складністю власне об'єкта правового регулювання, яким без сумніву є правовідносини у сфері інтелектуальної власності. Про актуальність дослідження проблем системи правової охорони інтелектуальної власності свідчить наявність численних наукових публікацій у фахових вітчизняних виданнях [1; 2; 3; 4; 5 та ін.] Проте їх особливістю є зосередження уваги дослідників головним чином на питаннях еволюції, перспективах систематизації та кодифікації законодавчих актів [6; 7; 8; 9; 10 та ін.] Отже, поза увагою вчених, як правило, залишаються проблеми функціонування системи органів охорони інтелектуальної власності в Україні. Водночас саме чітке визначення адміністративно-правового статусу цих органів сприятиме оптимізації їх діяльності, запобіганню можливих порушень прав інтелектуальної власності та усуненню причин, що їх породжують.

Постановка завдання. Метою даної статті є характеристика адміністративно-правового статусу системи органів охорони інтелектуальної власності в Україні та визначення перспектив їх реформування.

Результати дослідження. Вітчизняну систему охорони права інтелектуальної власності становлять державні органи та громадські організації. Функцію адміністративно-правової охорони інтелектуальної власності покладено на державні органи виконавчої влади, які очолює Міністерство освіти і науки України – головний центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію політики в сфері інтелектуальної власності. У структурі міністерства замість Департаменту інтелектуальної власності (що функціонував з 2000 р.) у квітні 2011 р. створено Державну службу інтелектуальної власності (далі – ДСІВ) – урядовий орган державного управління, який виконує завдання з реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності та внесенню на розгляд міністра освіти і науки України пропозицій щодо формування державної політики у цій сфері. Відповідно до покладених на неї завдань ДСІВ:

- узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих та інших нормативно-правових актів і в установленому порядку подає їх міністру;
- організовує експертизу об'єктів права інтелектуальної власності та видає охоронні документи на них;
- здійснює державну реєстрацію та ведення обліку об'єктів права інтелектуальної власності, проводить реєстрацію договорів про передачу прав на них, а також ліцензійних договорів;
- визначає уповноважені заклади експертизи та доручає їм проведення експертизи

заявок, веде відповідні державні реєстри;

- організовує проведення перевірок суб'єктів господарювання на предмет дотримання законодавства у сфері інтелектуальної власності, аналізує стан такого дотримання;
- здійснює міжнародне співробітництво у сфері правової охорони інтелектуальної власності і представляє інтереси України у відповідних питаннях в міжнародних організаціях;
- організовує інформаційну та видавничу діяльність, видає офіційні бюлетені з питань інтелектуальної власності;
- організовує роботу з підготовки та перепідготовки спеціалістів, здійснює атестацію представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених);
- здійснює інші повноваження, визначені законами України та покладені на ДСІВ Президентом України.

Крім того, з метою організації своєї діяльності ДСІВ:

- забезпечує здійснення заходів щодо запобігання корупції і контроль за їх здійсненням в апараті ДСІВ, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери її управління;
- здійснює добір кадрів, формує кадровий резерв, організовує роботу з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації службовців і працівників;
- організовує планово-фінансову роботу, здійснює контроль за використанням фінансових і матеріальних ресурсів;
- організовує розгляд звернень громадян;
- забезпечує реалізацію державної політики стосовно державної таємниці, контроль за її збереженням в апараті ДСІВ;
- забезпечує виконання завдань мобілізаційної підготовки та мобілізаційної готовності держави;
- організовує ведення діловодства та архіву в апараті ДСІВ.

Для виконання покладених на неї завдань ДСІВ має право: залучати до виконання окремих робіт, участі у вивченні окремих питань учених і фахівців, у тому числі на договірній основі, працівників центральних та місцевих органів виконавчої влади; одержувати інформацію, документи й матеріали від державних органів і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій усіх форм власності та їх посадових осіб; скликати наради, створювати комісії та робочі групи; користуватися відповідними інформаційними базами даних державних органів, державними, в тому числі урядовими, системами зв'язку і комунікацій, мережами спеціального зв'язку та іншими технічними засобами.

У складі ДСІВ, згідно з Указом Президента України від 27 квітня 2001 р. «Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні», Кабінет Міністрів України 17 травня 2002 р. затвердив Положення про державного інспектора з питань інтелектуальної власності, що регламентує діяльність державних інспекторів, їх права та обов'язки під час виконання функцій державного контролю, оскільки основним завданням державного інспектора є саме здійснення державного контролю за дотриманням суб'єктами господарювання незалежно від форм власності вимог законодавства у сфері інтелектуальної власності, а також у сфері виробництва, експорту, імпорту дисків для лазерних систем зчитування. Державні інспектори є посадовими особами ДСІВ, нею призначаються та звільняються. Інспектору видається посвідчення, яке підтверджує його повноваження. Крім того, ДСІВ зобов'язана створити для інспекторів умови роботи, в тому числі надати робочі приміщення. З метою недопущення порушення прав інтелектуальної власності державний інспектор здійснює постійний контроль на підприємствах суб'єктів господарювання, що виробляють диски, де за рішенням ДСІВ створено постійний пост нагляду за укладенням угод на виробництво дисків із дотриманням

прав інтелектуальної власності. Державні інспектори наділені досить широким колом прав. Так, інспектор, який виявив ознаки адміністративного порушення, складає протокол і передає його на розгляд уповноваженого органу (суду) для притягнення винних до відповідальності. Такі адміністративні правопорушення передбачені ст. 152-2 (порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності), ст. 164-9 (незаконне розповсюдження примірників аудіовізуальних творів та фонограм) та ст. 164-13 (порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування) Кодексу України про адміністративні правопорушення. Якщо ж інспектор виявив порушення законодавства, які містять ознаки злочину, він негайно повідомляє про це відповідні правоохоронні органи. Рішення державного інспектора про усунення виявлених порушень права інтелектуальної власності можуть бути оскаржені в ДСІВ або в суді у порядку, визначеному законодавством.

Важливе місце в структурі ДСІВ належить Апеляційній палаті – органу, створеному для розгляду заперечень проти рішень ДСІВ щодо набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності та інших питань, зарахованих законом до її компетенції. Заперечення подаються до Апеляційної палати в порядку, встановленому законодавством та на його основі регламентом Апеляційної палати, затвердженим ДСІВ. Якщо у строки, передбачені для подання заперечення, не сплачено збір, заперечення вважають неподаним, про що особу, яка подала заперечення, повідомляють письмово. Заперечення розглядаються згідно з регламентом Апеляційної палати. При цьому: заперечення будь-якої особи проти державної реєстрації права на винахід розглядають протягом 4-х місяців від дати одержання Апеляційною палатою заперечення та документа про сплату збору за подання заперечення; заперечення проти державної реєстрації права на корисну модель розглядають протягом 4-х місяців від дати надходження до Апеляційної палати заперечення, документа про сплату збору та експертного висновку за результатами проведення експертизи запатентованого винаходу корисної моделі на відповідність критеріям придатності для набуття прав на нього; заперечення проти державної реєстрації права на промисловий зразок розглядають протягом 2-х місяців від дати одержання Апеляційною палатою заперечення та документа про сплату збору за надання заперечення, в межах мотивів викладених заявником у запереченні та під час його розгляду. Строк розгляду заперечення можна продовжити за ініціативою особи, яка його подала, але не більше як на 2 місяці, якщо до вичерпання строку буде подано відповідне клопотання та сплачено збір за його подання. Заперечення розглядають у межах мотивів, викладених у ньому та під час його розгляду. У разі подання будь-якою особою заперечення проти державної реєстрації права на винахід, корисну модель, промисловий зразок особа, якій належать майнові права на об'єкт патентного права, повинна бути ознайомлена із запереченням. За результатами розгляду заперечення Апеляційна палата приймає мотивоване рішення, яке затверджує наказ ДСІВ, після чого його надсилають особі, яка подала заперечення. У разі повного задоволення заперечення збір за подання заперечення підлягає поверненню. До затвердження рішення Апеляційної палати, у місячний строк від дати його прийняття, голова Апеляційної палати може внести мотивований письмовий протест на це рішення, який має бути розглянуто протягом місяця. Рішення Апеляційної палати, прийняте за цим протестом, є остаточним і може бути скасовано лише судом. Особа, яка подала заперечення, може оскаржити затверджене ДСІВ рішення Апеляційної палати в судовому порядку протягом 2-х місяців від дати одержання рішення.

ДСІВ підпорядковуються: Державне підприємство «Український інститут промислової власності» (Укрпатент), Державне підприємство «Українське агентство з авторських і суміжних прав» (УААСП), Державне підприємство «Інтелзахист».

Серед зазначених органів Укрпатент є єдиним в Україні, який здійснює експертизу

заявок на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, інші результати науково-технічної творчості та комерційні позначення на відповідність умовам надання правової охорони, виносить рішення щодо видачі охоронних документів, забезпечує здійснення державної реєстрації об'єктів промислової власності та офіційної публікації відомостей про них. Головні завдання Укрпатенту:

- приймання заявок на видачу охоронних документів на результати науково-технічної діяльності, проведення експертизи заявок на результати науково-технічної діяльності на відповідність їх умовам надання правової охорони, забезпечення здійснення державної реєстрації об'єктів промислової власності, змін їхнього правового статусу та офіційної публікації відповідних відомостей;

- участь у розробленні пропозицій формування державної політики в сфері охорони промислової власності, заходів щодо її реалізації та здійсненні цих заходів;

- участь у розробленні пропозицій щодо вдосконалення законодавства в сфері охорони промислової власності;

- забезпечення, в межах своїх повноважень, виконання міжнародних зобов'язань України в сфері охорони промислової власності, участь у підготовці та укладанні міжнародних договорів України з питань охорони промислової власності;

- участь в організації підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів з питань охорони промислової власності;

- забезпечення здійснення державної реєстрації договорів про передачу права власності на результати науково-технічної діяльності, що охороняються в Україні, та договорів про видачу дозволу (ліцензійних договорів) на їх використання;

- забезпечення виконання завдань Державної програми інформатизації України в частині, що стосується промислової власності;

- інформаційне забезпечення функціонування державної системи охорони промислової власності: створення, актуалізація та забезпечення функціонування патентно-інформаційної бази, необхідної для проведення експертизи та довідково-пошукового апарату;

- забезпечення фізичних і юридичних осіб інформацією про результати науково-технічної діяльності;

- забезпечення формування фондів національної патентної документації в органах державної системи науково-технічної інформації в Україні;

- проведення науково-дослідних робіт і підготовка пропозицій щодо вдосконалення методології проведення експертизи, підвищення її якості, юридичного та технологічного забезпечення;

- участь у судових справах стосовно об'єктів промислової власності;

- матеріально-технічне та методологічне забезпечення в сфері охорони промислової власності.

Філією Державного підприємства «Українського інституту промислової власності» є «Український центр інноватики та патентно-інформаційних послуг» (УкрЦІПП). Мета його створення – забезпечення реальних механізмів сприяння винахідницькій та інноваційній діяльності. Діяльність центру полягає в наданні патентно-інформаційних послуг. Зокрема, він здійснює пошук інформації щодо винаходів, корисних моделей, промислових зразків тощо; патентні дослідження щодо виявлення порушення прав власників чинних охоронних документів; патентні дослідження для визначення тенденцій розвитку об'єктів господарської діяльності; переклад патентних документів; ведення Фонду патентної документації громадського користування (ФГК) тощо.

Державне підприємство «Українське агентство з авторських і суміжних прав» (УААСП)

створено в 1992 р. на базі Українського республіканського агентства з авторських і суміжних прав. Завданнями УААСП є:

- участь у розробленні пропозицій щодо формування державної політики в сфері авторських і суміжних прав, заходів щодо її реалізації та здійсненні цих заходів;
- забезпечення охорони відповідно до чинного законодавства авторських і суміжних прав правовласників України та правовласників інших країн і їх правонаступників на території України та поза її межами;
- участь у розробленні пропозицій, пов'язаних з удосконаленням законодавства України в сфері авторських і суміжних прав;
- забезпечення здійснення державної реєстрації прав авторів на твори науки, літератури та мистецтва;
- забезпечення формування та ведення Реєстру суб'єктів авторських та суміжних прав;
- сприяння розширенню міжнародного наукового й культурного співробітництва, обміну духовними цінностями, залучення громадян України до надбань світової культури;
- забезпечення в межах своїх повноважень виконання міжнародних зобов'язань України в сфері авторських і суміжних прав, участь у підготовці та укладанні міжнародних договорів України з питань охорони авторських та суміжних прав;
- участь в організації підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів з питань охорони авторських і суміжних прав;
- забезпечення фізичних та юридичних осіб інформацією про об'єкти авторських і суміжних прав;
- методологічне забезпечення функціонування державної системи охорони авторських і суміжних прав;
- управління майновими правами авторів або їх правонаступників на колективній основі у випадках, коли існують перешкоди в їх практичному здійсненні в індивідуальному порядку (публічне виконання і т. ін.);
- надання допомоги авторам та іншим правовласникам авторських і суміжних прав в управлінні їхніми майновими правами;
- забезпечення обслуговування правовласників та їх правонаступників на основі використання нової техніки та передових технологій.

Завданням Державного підприємства «Інтелзахист» є організація та забезпечення ведення Єдиного реєстру одержувачів контрольних марок для маркування примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеогам, комп'ютерних програм, баз даних забезпечення процесу видачі контрольних марок для маркування примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеогам, комп'ютерних програм, баз даних; участь у реалізації ДСІВ державної політики щодо легалізації програмного забезпечення; здійснення інших заходів щодо захисту прав інтелектуальної власності. Структура підприємства «Інтелзахист» така:

- юридичний відділ, який здійснює приймання та перевірку поданих імпортерами, експортерами та відтворювачами примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеогам, комп'ютерних програм, баз даних документів для одержання контрольних марок на відповідність вимогам чинного законодавства; забезпечення участі підприємства в реалізації ДСІВ державної політики щодо захисту об'єктів інтелектуальної власності; роботу спільно з фахівцями ДСІВ з удосконалення нормативно-правової бази у сфері інтелектуальної власності; юридичне супроводження діяльності підприємства;
- відділ видачі контрольних марок. Забезпечує ведення єдиного реєстру одержувачів контрольних марок та надання інформації з цього; підготовку проектів рішень ДСІВ про видачу контрольних марок заявникам; одержання, зберігання, облік та видачу контрольних

марок;

– відділ легалізації програмного забезпечення, основними завданнями якого є сприяння здійсненню ДСІВ заходів, спрямованих на вдосконалення нормативно-правової бази з питань легалізації програмного забезпечення; ведення Реєстру виробників та розповсюджувачів програмного забезпечення; приймання від осіб, які звернулися із заявою про внесення їх до Реєстру, документів, перевірка їх на відповідність вимогам нормативно-правових актів, надання консультацій зазначеним особам.

До громадських організацій, що опікуються питаннями охорони інтелектуальної власності належать: Всеукраїнська асоціація патентних повірених, Всеукраїнська організація інтелектуальної власності, Всеукраїнська асоціація авторських і суміжних прав, Товариство винахідників і раціоналізаторів України, Українська асоціація власників товарних знаків та інші громадські організації, які є представниками у справах інтелектуальної власності. Насамперед, це стосується членів Асоціації патентних повірених – фахівців, обов'язком яких є виконання за фізичних і юридичних осіб дій, пов'язаних з поданням заявок і отриманням охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності у своїй країні й за кордоном, а також представництво їх інтересів в патентних відомствах, судових та інших інстанціях. Патентний повірений має бути громадянином України й постійно проживати на її території; мати вищу освіту, а також повну вищу освіту у сфері охорони інтелектуальної власності; мати не менше 5-ти років досвіду практичної роботи у сфері охорони інтелектуальної власності; мати необхідні знання у сфері інтелектуальної власності в обсязі, визначеному Укрпатентом; бути у встановленому порядку внесеним до Державного реєстру представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених). Патентні повірені можуть спеціалізуватися у сферах набуття прав на винаходи, корисні моделі та промислові зразки; набуття прав на знаки для товарів і послуг; набуття прав на селекційні досягнення; судового, арбітражного та іншого захисту прав патентовласників, власників об'єктів інтелектуальної власності. Патентний повірений діє за дорученням особи, яку він представляє. Це доручення засвідчується договором, довіреністю або іншим документом, що підтверджує його повноваження відповідно до законодавства. Він має право займатись своєю діяльністю індивідуально або разом з іншими патентними повіреними, створювати патентні агентства, фірми, бюро, контори тощо з правами юридичної особи, а також працювати за наймом. Слід зауважити, що іноземці та інші особи, які проживають за межами України або мають своє місцезнаходження за її межами, можуть реалізовувати свої права не просто через будь-якого представника, а через тих представників, що зареєстровані згідно з Положенням про представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених), які атестовані та мають відповідне свідоцтво. Цікаво, що аналогічні положення містять і закони іноземних держав [11, с. 63].

Висновки. Таким чином, система органів охорони інтелектуальної власності, що функціонує в Україні, свідчить про її досить високий рівень. Водночас очевидно, що вона потребує подальшого вдосконалення, пов'язаного з уточненням адміністративно-правового статусу відповідних центральних органів виконавчої влади і створенням системи регіональних та місцевих органів, які б забезпечували ефективну охорону права інтелектуальної власності в Україні.

Список використаних джерел:

1. Денисюк О.П. Проблеми і перспективи розвитку охорони інтелектуальної власності /О.П. Денисюк //Адвокат. – 2009. – № 7. – С. 38–41.
2. Римарчук Г.С. Державне регулювання у сфері забезпечення прав громадян на об'єкти інтелектуальної власності /Г.С. Римарчук //Держава та регіони. Серія: Право та державне

- управління. – 2012. – № 3. – С. 187–191.
3. Романюк І.М. Етапи становлення системи охорони права інтелектуальної власності /І.М. Романюк // Збірник наукових праць Львівського державного університету внутрішніх справ: Юридичні науки. – 2011. – № 2. – С. 213–222.
 4. Гончаренко К. Охорона інтелектуальної власності у часі й просторі /К. Гончаренко //Інтелектуальна власність. – 2010. – № 10. – С. 50–54.
 5. Красовська А. Сучасний стан правової охорони об'єктів інтелектуальної власності в Україні /А. Красовська // Інтелектуальна власність. – 2007. – № 1. – С. 4–8.
 6. Гаресв Є.Ш. Розвиток вітчизняного патентного законодавства в дорадянські часи /Є.Ш. Гаресв // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 53. – С. 132–140.
 7. Харченко В.Б. Ще раз до проблеми систематизації кримінально-правової охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності /В.Б. Харченко //Вісник Запорізького національного університету: Юридичні науки. – 2009. – № 2. – С. 127–136.
 8. Жаров В. Стан та перспективи розвитку законодавства України у сфері інтелектуальної власності /В. Жаров // Інтелектуальна власність. – 2004. – № 10. – С. 8–10.
 9. Орлюк О. Проблеми і перспективи систематизації законодавства у сфері інтелектуальної власності /О. Орлюк // Інтелектуальна власність. – 2010. – № 6. – С. 8–13.
 10. Крижна В. Варіанти кодифікації законодавства у сфері інтелектуальної власності /В. Крижна // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2010. – № 1. – С. 110–115.
 11. Тверезенко О. Правове регулювання атестації патентних повірених /О. Тверезенко //Інтелектуальна власність. – 2008. – № 2. – С. 62–64.

КОРОЛЬОВ Ю. О.,

здобувач кафедри адміністративного
права
та адміністративної діяльності ОВС
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.9:336.711

СУТНІСТЬ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

Розглянуто сутність, зміст та елементи правового механізму реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України.

Ключові слова: *службовці, механізм, реалізація, адміністративно-правовий статус, права, обов'язки, норми, форми, методи, Національний банк України.*

Рассмотрена сущность, содержание и элементы правового механизма реализации административно-правового статуса служащих Национального банка Украины.

Ключевые слова: *служащие, механизм, реализация, административно-правовой статус, права, обязательства, нормы, формы, методы, Национальный банк Украины.*

The essence, content and elements of legal mechanism of realization administrative and legal status of the National Bank of Ukraine employees are considered.

Keywords: *employees, mechanism, realization, administrative and legal status, rights, responsibilities, norms, forms, methods, the National Bank of Ukraine.*

Вступ. Сьогодні поняття реалізації правих норм розуміються різними науковцями-юристами неоднозначно, а саме:

– одні вчені-юристи реалізацію правих норм визначають як процес здійснення правових приписів через поведінку суб'єктів (право реалізується в поведінці людини та забезпечуються гарантіями з боку держави). Під реалізацію адміністративно-правових норм С. Г. Стеценко розуміє процес практичного втілення у життя приписів, що містяться в адміністративно-правових нормах [19, с. 78];

– інші вчені-юристи в реалізації правих норм розрізняють як зовнішній прояв правової реалізації, так і кінцевий результат правової реалізації. Так, О. Ф. Скакун підкреслює, що реалізація норм права – це втілення розпоряджень правових норм у правомірній поведінці суб'єктів права, в їх практичній діяльності, її можна розглядати як процес і як кінцевий результат [18];

– треті вчені-юристи під реалізацією правових норм визначають утілення в суспільні відносини, поведінку – волю законодавця, яка спрямована на встановлення правопорядку. В. В. Копейчиков визначає реалізацію права, як втілення розпоряджень правових норм у правомірній поведінці суб'єктів права, в їх практичній діяльності. Її можна розглядати як процес [2];

– четверті вчені-юристи під реалізацією правових норм розуміють процес, процедуру перетворення правових норм у практику діяльності. З. Р. Кисіль звертає увагу на те, що реалізація адміністративно-процесуальних норм – це втілення положень у фактичній діяльності (поведінці) суб'єктів адміністративно процесуальних правовідносин шляхом виконання службових обов'язків, використання суб'єктивних прав, дотримання заборон.

Постановка завдання. Мета статті – визначення та обґрунтування правового механізму реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України.

Результати дослідження. У юридичній літературі категорія «механізм» використовується для словесного позначення різних загальнотеоретичних категорій у таких словосполученнях: «механізм регулювання», «механізм впливу», «механізм забезпечення», «механізм реалізації», «механізм застосування».

Поняття правового механізму реалізації використовується в теорії для розкриття взаємодії різних елементів правової системи, за допомогою яких здійснюється регулятивний вплив на суспільні відносини з метою їх впорядкування.

В.О. Демиденко звертає увагу, що механізм забезпечення прав і свобод людини та громадянина – це процес цілеспрямованої діяльності компетентних органів щодо сприяння реалізації прав і свобод людини та громадянина, їх охороні і захисту [1, с. 9].

Так, О.В. Зайчук, Н.М. Онищенко визначають, що механізм реалізації права – це певна, взята в єдності, сукупність правових засобів, способів та форм, за допомогою яких нормативність права забезпечує впорядкування суспільних відносин, відповідає інтересам суб'єктів права, вирішує конфлікти, сприяє досягненню соціального компромісу в правовій сфері [3].

З точки зору Я.В. Лазур, механізм забезпечення прав і свобод громадян у сфері державного управління – це процес діяльності органів державного управління щодо створення належних умов реалізації, охорони та захисту прав і свобод громадян від протиправних дій

шляхом виконання матеріальних і процесуальних юридичних засобів та способів [4, с. 393].

У своєму дослідженні О.В. Литвин визначає, що адміністративно-правове регулювання статусу державного службовця – це складний організаційний механізм, що передбачає застосування норм адміністративного права щодо реалізації статусу державного службовця в Україні [5].

Існують декілька варіантів, які відображають позиції вчених-юристів щодо визначень та складових елементів правового механізму реалізації норм адміністративно-правового статусу:

- одні вчені-юристи представляють правовий механізм реалізації як завершальний етап процесу правового регулювання, а її сфера окреслюється тими правовими відносинами, в межах яких діє суб'єкт права;

- другі – розуміють правовий механізм реалізації як єдність взаємозалежних елементів, покликаних забезпечити належну реалізацію юридичної норми, встановлення правових відносин з метою повної, надійної та зручної реалізації посадових прав і службових обов'язків;

- треті – вважають, що правовий механізм реалізації складається зі своєрідних важелів, закономірно беруть участь у приведенні реалізованої норми в кожному конкретному випадку в робочий стан, у втіленні всього її змісту в регулюванні суспільних відносин.

Я. В. Лазур підкреслює, що всі механізми являють собою впорядковану й організовану систему, а, як відомо, кожна система має свою структуру. У своєму основному розумінні, структура є внутрішньою побудовою будь-чого; це визначений склад елементів (компонентів) об'єкта [4, с. 393].

Нормативно-правовою базою визначення правового механізму реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України є положення таких законодавчих та нормативно-правових актів:

- 1) Законів України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», «Про державну службу», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про засади запобігання і протидії корупції» [8, 9, 7, 10, 12, 11].

- 2) Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [13].

- 3). Постанов Правління Національного банку України «Про класифікацію посад та ранги державних службовців Національного банку України», «Положення про ранги державних службовців Національного банку України», «Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні», «Про затвердження Змін до Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства», «Положення про порядок організації та проведення перевірок з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», «Правила внутрішнього трудового розпорядку працівників Національного банку України» [14, 16, 15, 6].

На основі аналізу різних поглядів науковців-юристів до визначення правового механізму реалізації норм, а також законодавчих і нормативно-правових актів, ми сформулюємо поняття й визначимо структуру правового механізму реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України.

Правовий механізм реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України – це система правових елементів, яка включає:

- мету, принципи, функції правового механізму реалізації адміністративно-правового статусу;

- норми, спеціалізовані норми (нетипові правові розпорядження), які об'єктивовані в

адміністративно-правовому статусі;

- акти тлумачення адміністративно-правового статусу;
- ознаки, форми, методи, умови, гарантії реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України.

О. Ф. Скакун зазначає: реалізувати нормативні розпорядження, котрі містяться в законах та інших нормативно-правових актах, це означає втілити в життя – у суспільні відносини, поведінку громадян – волю законодавця й інших суб'єктів правотворчості, спрямовану на встановлення правопорядку. Без такої реалізації право втрачає своє офіційне значення і призначення [18].

В основі застосування правового механізму реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України лежить законодавча діяльність Національного банку України. Розглянемо зміст основних елементів правового механізму реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України.

Метою правового механізму реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України є реалізація норм закріплених в адміністративно-правовому статусі службовця як результат реальна трудова поведінка, реальні трудові відносини, реальна ефективна трудова діяльність службовців Національного банку України.

Правовий механізм реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України базується на принципах законності, обґрунтованості, доцільності.

Принцип законності – це належне дотримання службовцями Національного банку України законних процедур у процесі реалізації адміністративно-правового статусу, а саме:

- реалізація здійснюється в чітко встановленому законодавством порядку;
- діє в рамках своїх посадових прав та службових обов'язків; не виходить за межі повноважень, передбачених адміністративно-правовим статусом; у разі їх порушення несе юридичну відповідальність;
- у точній відповідності та за процедурою встановленою адміністративно-правовим статусом;
- у точній відповідності зі змістом адміністративно-правового статусу;
- у формі, передбаченій адміністративно-правовим статусом.

Принцип обґрунтованості передбачає ретельну реалізацію адміністративно-правового статусу службовцями Національного банку України, а саме:

- точне і своєчасне виконання вимог адміністративно-правового статусу;
- застосування адміністративно-правового статусу на підставі чітко встановлених і передбачених норм;
- прийняття на основі знань, які є об'єктивно істинними, правильними, вірогідними;
- повне виявлення, ретельне вивчення і реалізація адміністративно-правового статусу.

Принцип доцільності – це найбільш оптимальний та ефективний варіант реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України у тих чи інших конкретних обставинах трудової діяльності, а саме:

- урахування особливостей конфліктної ситуації, що склалася в момент прийняття рішення;
- відповідність діяльності Національного банку України і службовців у рамках закону конкретним умовам місця й часу.

Правовий механізм реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України виконує такі функції:

- *інтегративну*, яка передбачає включення структурних підрозділів та персоналу у єдину систему Національного банку України як соціальної організації, існуючого

правопорядку, соціального контролю;

– *регулятивну*, яка реалізується через надання службовцям Національного банку України посадових прав та службових обов'язків, щодо реалізації функцій (повноважень) Національного банку України.

Норми, спеціалізовані норми (нетипові правові розпорядження), які об'єктивовані в адміністративно-правовому статусі як нормативна основа правового механізму реалізації. Саме через норми адміністративно-правового статусу здійснюється правовий вплив на трудові відносин та трудову поведінку службовців Національного банку України. Виходячи з того, наскільки чітко норми адміністративно-правового статусу враховують характер трудових відносин, рівень корпоративної культури службовців та керівників структурних підрозділів Національного банку України, настільки якісним та ефективним буде процес правової реалізації.

Норми адміністративно-правового статусу являють собою загальні обов'язкові правила (моделі) поведінки, які встановлюються для службовців Національного банку України як можливий варіант поведінки – суб'єктивні посадові права, так і необхідний варіант поведінки – суб'єктивні службові обов'язки.

Якість реалізації норм адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України залежить від того, наскільки норми адміністративно-правового статусу правильно враховують закономірності трудових відносин, що реалізуються. Безпосереднім чинником виникнення норм адміністративно-правового статусу є правотворча діяльність Національного банку України, що полягає у прийнятті, зміні або відміні певних норм адміністративно-правового статусу.

У нормах адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України закладено модель необхідної трудової поведінки, що сформульована в їх диспозиції, а саме:

– правило поведінки, що міститься в нормах адміністративно-правового статусу, адресовано не конкретному службовцю, а поширюється на всіх службовців Національного банку України, які регламентуються даною нормою права;

– зобов'язальні норми регламентують активну поведінку службовців Національного банку України. Дозвільні та заборонні норми покладають пасивні службові обов'язки на службовців Національного банку України і дозволяють учинення активних дій носієм суб'єктивного права;

– характер реалізуючого впливу нормативної основи правового механізму реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України залежить від того, як впливає право, та шляхом зобов'язального розпорядження, або шляхом дозволяння чи заборони.

Норми права набувають зовнішнього вираження в нормативно-правовому акті, якій забезпечує її дійовість. Нормативно-правові акти обслуговують нормативну основу правового механізму реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України.

Акти тлумачення норм адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України – це процес, спрямований на встановлення змісту норм адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України.

Необхідно підкреслити, що можливість тлумачення норм адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України як функціональної складової частини правового механізму реалізації важко перебільшити.

Тому потрібно визначити, що потреба у тлумаченні норм адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України виникає нерідко через прогалини

Національного банку України у правотворчості.

Чіткість та ефективність правового механізму реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України залежить від правильного тлумачення норм адміністративно-правового статусу.

Виходячи з цього, як офіційне (цим зайнятий Національний банк України) так і неофіційне тлумачення (службовці, колеги, клієнти) норм адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України значно впливає на функціонування правового механізму реалізації адміністративно-правового статусу, оскільки належне тлумачення – це одна з умов правильної реалізації норм адміністративно-правового статусу, яка приводить до регулювання відповідних трудових відносин.

Неправильне тлумачення норм адміністративно-правового статусу, не об'єктивна оцінка реалізації посадових прав та службових обов'язків службовцями Національного банку України завдає шкоди не тільки окремому службовцю, а також структурному підрозділу Національного банку України в цілому.

Ознаками реалізації норм адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України правового механізму реалізації є:

- завжди правомірна трудова поведінка службовця;
- трудова діяльність службовця, пов'язана з досягненням певного результату, передбаченого нормами адміністративно-правового статусу;
- вольова трудова поведінка, коли службовці Національного банку України узгоджують свою поведінку з вимогами норм адміністративно-правового статусу.

Формами реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України правового механізму реалізації є:

- дотримання норм адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України – це форма реалізації посадових прав і службових обов'язків, що виражається в узгодженні службовцями Національного банку України своєї трудової поведінки з юридичними нормами-заборами;
- виконання норм адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України – це форма реалізації посадових прав та службових обов'язків, що виражається в трудовій діяльності службовців Національного банку України щодо здійснення зобов'язуючого припису адміністративно-правового статусу;
- використання норм адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України – це форма безпосередньої реалізації посадових прав та службових обов'язків, яка полягає у здійсненні службовцями Національного банку України всього комплексу норм адміністративно-правового статусу за допомогою власної активної правомірної трудової поведінки;
- застосування норм адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України – це особлива форма реалізації посадових прав та службових обов'язків, яка включає діяльність держави та керівництва Національного банку України з підготовки і прийняття індивідуальних рішень щодо реалізації норм адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України.

Ці форми ще називають формами безпосередньої реалізації, тому що службовці Національного банку України реалізують приписи правових норм безпосередньо й самостійно в процесі своєї трудової діяльності з метою реалізації функцій (повноважень) Національного банку України.

Методи реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України правового механізму реалізації – це засоби та прийоми, за допомогою яких

здійснюється правовий вплив на службовців Національного банку України.

Методами реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України є:

- роз'яснення посадових прав, службових обов'язків, заборон і дозволів;
- переконання щодо реалізації посадових прав, службових обов'язків, заборон і дозволів;
- заохочення, тобто стимулювання правомірної трудової поведінки;
- примус виступає другорядним методом правореалізації.

Реалізація адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України забезпечуються, з одного боку, створенням державою реальних умов, що сприяють безперешкодному добровільному здійсненню службовцями сформульованих в адміністративно-правовому статусі зразків трудової поведінки, а з другого – засобами заохочення, переконання й примусу до бажаної трудової поведінки, а також можливістю застосування санкцій у разі невиконання вимог адміністративно-правового статусу.

Умовами реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України правового механізму реалізації є:

- заборони – це покладання на службовців Національного банку України службового обов'язку утримуватися від учинення певних дій (тільки так не роби);
- дозволяння – надання службовцям Національного банку України посадового права на свої власні активні дії (роби, як вважаєш за потрібне);
- зобов'язування (веління) – покладання на особу юридичного обов'язку активної трудової поведінки (роби тільки так).

Усі умови реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України пов'язані із суб'єктивними посадовими правами. За дозволяння суб'єктивне право створює зміст даного способу реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України. Під час зобов'язування та заборони право вимоги належить іншим особам. Його призначення – забезпечити реалізацію активного (зобов'язування) або пасивного (заборони) службового обов'язку службовцями Національного банку України. Тому своєчасна й точна реалізація правових норм – це найважливіша передумова дотримання та зміцнення.

Умови реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України (дозволяння, зобов'язування, заборона) з більшою ефективністю досягають своєї мети лише в тісному взаємозв'язку один з одним. Дозволяння службовцям Національного банку України певної поведінки буде реальним за наявності обов'язку в інших осіб задовольнити потреби, що виникли у цьому зв'язку в правомочній особі.

Гарантії реалізації норм адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України – це система закріплених у законодавстві соціально-економічних, політичних та юридичних засобів, способів та умов, за допомогою яких держава забезпечує реалізацію, відновлення (у разі порушення) посадових прав та службових обов'язків службовців Національного банку України, а саме:

- по-перше, якщо під гарантіями розуміти фактори реалізації норм адміністративно-правового статусу службовцями Національного банку України, то, визначаючи гарантії в юридичному аспекті, важливо відтворювати саме їх правову специфіку, яка полягає не лише у проголошенні тих або інших умов і засобів у нормах права, але й в реальній їх дії за допомогою апарату примусу. Тільки в даному випадку гарантії матимуть характер дійових засобів, способів, якими надійно забезпечується реалізація норм адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України;

– по-друге, у зв'язку з тим, що сутність гарантій полягає в організаційно-правових засобах, які забезпечують реалізацію норм адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України, вони завжди мають виражатись у формі правових норм, які або сприяють максимальній свободі та дії суб'єкта щодо реалізації своїх прав, або впливають на зобов'язаних осіб шляхом установлення необхідності виконувати вимоги правомочного суб'єкта у виконавчому провадженні;

– по-третє, щоб ефективно реалізовувати в трудовій діяльності визначені у нормативно-правових актах посадові права й службові обов'язки службовців Національного банку України, потрібна, насамперед, сприятлива обстановка, що складається з багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. Особливо суб'єктивні фактори мають спільні риси й повинні забезпечувати сприятливий режим, добровільне виконання вимог держави в організації для реалізації посадових прав та службових обов'язків;

– по-четверте, слід визначити що нормативно закріплені умови й засоби, що забезпечують у структурних підрозділах Національного банку України реальні можливості реалізації службовцями посадових прав й службових обов'язків.

Правовий механізм реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України – це складна взаємодія правових, матеріально-правових, організаційних, технічних, психологічних та інших зв'язків і відносин у Національному банку України.

Призначення правового механізму реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України полягає в тому, що він має регулювати лише процедури здійснення трудової діяльності службовцями Національного банку України, тобто:

– створювати умови для реалізації службовцями Національного банку України норм адміністративного права;

– здійснювати контроль за тим, щоб службовці Національного банку України суворо дотримувались установлених законом посадових прав та службових обов'язків;

– застосовувати заходи примусу.

Правовий механізм реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України – це механізм імперативно-нормативного упорядкування Національного банку України і трудової діяльності службовців Національного банку України, а також стійкого правового порядку їх функціонування. Отже, правовий механізм реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України відображає процес переведення нормативності адміністративно-правового статусу в упорядкованість трудових відносин. При цьому правовий механізм реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України визначає динаміку, рух, без яких не може бути правомірної діяльності службовців Національного банку України.

Висновки. Таким чином, визначення та застосування правового механізму реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України відіграє важливу роль у розумінні кожним службовцем Національного банку України динаміки впливу на трудові відносини всіх юридичних засобів у комплексі. Значення єдності та взаємодії у правовому механізмі реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України дуже важливо для зміцнення правової основи діяльності Національного банку України.

Список використаних джерел:

1. Демиденко В.О. Утвердження і забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина в діяльності міліції: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук:

- 12.00.02 / В. О. Демиденко. – К., 2002. – 16 с.
2. Загальна теорія держави і права; за редакцією академіка АПрН України, док. юрид. наук, проф. Копейчикова В.В. – К.: Юрінком, 1997. – 320 с.
 3. Зайчук О.В. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. /О.В. Зайчук, Н.М. Онищенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006.
 4. Лазур Я.В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні /Я.В. Лазур /Форум права. – 2009. – № 3. – С. 392–398.
 5. Литвин О.В. Адміністративно-правове регулювання статусу державного службовця в Україні [Електронний ресурс] / Литвин О. В. – Режим доступу: <http://mydisser.com/en/catalog/view/6/352/2207.html>.
 6. Правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank/gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=86889&cat_id=74180
 7. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму: Закон України // ВВР. – 2003. – № 1. – Ст. 2.
 8. Про Національний банк України: Закон України // ВВР. – 1999. – № 29. – Ст. 238.
 9. Про банки і банківську діяльність: Закон України, від 07.12.2000 року № 2121-III // ВВР. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.
 10. Про державну службу: Закон України // ВВР. – 1993. – № 52. – Ст. 490.
 11. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України // Юридичний вісник України. – 2011. – 18–24 червня. – № 25.
 12. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України // ОВУ. – 2011. – № 27. – Ст. 1123.
 13. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет КМУ // ВВР. – 1993. – № 17. – Ст. 184.
 14. Про класифікацію посад та ранги державних службовців Національного банку України: Постанова Національного банку України від 30.06.1999 р. № 317 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 28. – Ст. 1433.
 15. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Постанова Правління Національного банку України від 28.08.2001 року № 368 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 40. – Ст. 1813.
 16. Положення про ранги державних службовців Національного банку України: Постанова Національного банку України від 30.06.1999 р. № 317 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 28. – Ст. 1433.
 17. Положення про ранги державних службовців Національного банку України: Постанова Національного банку України від 30.06.1999 р. № 317 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 28. – Ст. 1433.
 18. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник /Скакун О.Ф. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
 19. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навчальний посібник / Стеценко С. Г. – К.: Атака, 2008. – 624 с.

РОЖЕНКО Д. В.,
аспірант
(Харківський національний
університет
внутрішніх справ)

УДК 342.951:342.565.4

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ СПРАВИ ДО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В ПОРЯДКУ ПИСЬМОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Проаналізовано сутність підготовчого провадження; визначено, яким саме чином має відбуватися підготовка адміністративної справи до судового розгляду в порядку письмового провадження та на основі цих міркувань вироблено пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства.

Ключові слова: *підготовка справи до судового розгляду, підготовче провадження, письмове провадження.*

Проанализирована сущность подготовительного производства; установлено, каким именно образом должна происходить подготовка административного дела к судебному рассмотрению в порядке письменного производства, и на основе этих соображений выработаны предложения относительно внесения изменений в действующее законодательство.

Ключевые слова: *подготовка дела к судебному рассмотрению, подготовительное производство, письменное производство.*

The essence of preliminary proceedings is analyzed, established how exactly should be training an administrative case to judicial consideration in order of written proceedings and on the basis of these thoughts the proposals to for modification of the existing legislation are developed.

Key words: *preparation of a case to judicial consideration, administrative process, preliminary proceedings, written proceedings.*

Вступ. Підготовче провадження – це друга стадія адміністративного процесу, яка починається відразу після відкриття провадження в адміністративній справі. Про це, зокрема, свідчить положення п. 4 ч. 5 ст. 107 КАС України, згідно з яким суд, постановляючи ухвалу про відкриття провадження, визначає дату, час і місце попереднього судового засідання, якщо вважає його проведення необхідним. Дана стадія дуже важлива в аспекті забезпечення швидкої та повноцінної підготовки справи до судового розгляду. Доказом цього є загальна та спеціальна мета підготовчого провадження. Так, загальна мета підготовчого провадження – вжиття судом заходів для всебічного й об'єктивного розгляду та вирішення справи в одному судовому засіданні протягом розумного строку, а спеціальною метою слід уважати з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду справи.

Зазначимо, що стадія підготовчого провадження була предметом дослідження багатьох учених, серед яких слід назвати С. Ківалова, О. Бандурку, О. Пасенюка, О. Кузьменко, Т. Гуржій, Х. Кіт, В. Котенка, В. Тертичного, В. Кравчука. Однак зазначені та деякі інші науковці аналізували переважно загальні засади підготовчого провадження, не враховуючи при цьому особливості підготовки адміністративної справи до судового розгляду в порядку письмового провадження.

Постановка завдання. Мета статті – дослідження особливостей підготовки

адміністративної справи до судового розгляду в порядку письмового провадження.

Результати дослідження. Слід зазначити той факт, що ми повністю погоджуємося з В. Котенком, який підкреслює, що в адміністративних справах підготовче провадження є тим фундаментом, на якому розвивається подальше провадження у справі, яке багато в чому зумовлює результат судового розгляду. Ефективність діяльності суду з розгляду та вирішення адміністративних справ і можливість максимального виконання завдань правосуддя значною мірою залежить від якості й ефективності підготовчого провадження [1, с. 53]. Особливо це стосується процедури вирішення публічно-правового спору в порядку письмового провадження, оскільки суд має можливість зібрати всі необхідні матеріали лише під час попереднього розгляду справи.

Як зазначає В. Ліпа, стадія підготовчого провадження є обов'язковою в кожній адміністративній справі [2, с. 62]. І це дійсно так, про що свідчить вже згадувана нами ч. 2 ст. 110 КАС України, в якій законодавець в імперативній формі застосовує словосполучення «суд ... вживає заходи...». Зазначене наочно демонструє той факт, що проведення підготовчого провадження є обов'язком, а не правом судді.

Загальний порядок проведення підготовчого провадження закріплений у ч. 1 ст. 110 КАС України, відповідно до якої підготовку справи до судового розгляду здійснює суддя адміністративного суду, який відкрив провадження в адміністративній справі. При цьому хотілось би наголосити на тому, що, за загальним правилом, підготовка справи до судового розгляду проводиться суддею одноособово. Така процедура застосовується і в тому випадку, якщо справа підлягає колегіальному розгляду. При цьому абсолютно не має значення той факт, розглядатиметься справа за загальними правилами чи, наприклад, в порядку письмового провадження.

Під час підготовки справи до судового розгляду суд може:

- 1) прийняти рішення про витребування документів та інших матеріалів; навести необхідні довідки; провести огляд письмових і речових доказів на місці, якщо їх не можна доставити до суду; призначити експертизу, вирішити питання про необхідність залучення свідків, спеціаліста, перекладача;
- 2) прийняти рішення про обов'язковість особистої участі осіб, які беруть участь у справі, у судовому засіданні, про залучення третіх осіб до справи;
- 3) викликати на судовий розгляд адміністративної справи свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів;
- 4) прийняти рішення про проведення попереднього судового засідання.

Учинення більшості з вищезазначених дій виконується з метою підготовки справи до судового розгляду за загальними правилами та, на нашу думку, не враховує особливостей вирішення публічно-правового спору в порядку письмового провадження. Це пояснюється тим, що основною та найбільш поширеною підставою розгляду справи за такою процедурою є клопотання осіб, які беруть участь у справі, про розгляд справи за їх відсутності. Саме тому ми вважаємо за необхідне детальніше проаналізувати порядок подання зазначеними учасниками адміністративного процесу таких клопотань.

Як свідчить практика, дуже часто позивач, звертаючись до суду з позовною заявою, одночасно заявляє клопотання про розгляд справи за його відсутності. Слід наголосити, що така його поведінка залежить виключно від внутрішнього волевиявлення й не кореспондується відповідній імперативній нормі закону, тобто кожна особа має право самостійно вирішувати для себе, бажає вона судового розгляду адміністративної справи за загальними правилами чи в порядку письмового провадження. При цьому таке право позивача відповідає положенням ст. 106 КАС України, яка встановлює вимоги до позовної заяви. Зокрема, у п. 5 названої статті зазначено, що в разі необхідності позивач у позовній заяві може подати клопотання про звільнення від сплати судового збору; про звільнення від оплати правової допомоги й забезпечення надання правової допомоги, якщо відповідний орган відмовив особі у забезпеченні правової допомоги; про призначення судової експертизи; про витребування

доказів; про виклик свідків тощо. Ключовим у наведеному реченні є слово «тощо», яке вказує на той факт, що перелік клопотань, які можуть бути подані позивачем у позовній заяві, не є вичерпним. Тобто особа, яка володіє адміністративно-процесуальною дієздатністю та має право на позов, може викласти у позовній заяві будь-яке клопотання, яке вважає за потрібне. Оскільки закон має бути простим і зрозумілим для кожного, на нашу думку, слід все ж таки закріпити у КАС України відповідне положення про те, що в позовній заяві позивач має право подати клопотання про розгляд справи за його відсутності. З огляду на це, пропонуємо доповнити п. 5 ч. 1 ст. 106 КАС України після слів «про виклик свідків» словами «клопотання про розгляд справи за відсутності позивача».

Що стосується відповідача, то тут ситуація склалася трохи по-іншому. За загальним правилом, якщо позовна заява відповідає встановленим вимогам і подана у визначений законом строк, суд відкриває провадження в адміністративній справі, про що постановляє ухвалу. Копія зазначеної ухвали невідкладно після постановлення направляється особам, які беруть участь у справі, разом з витягом про їх процесуальні права та обов'язки. Відповідачу та третім особам, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, надсилаються також копії позовної заяви та доданих до неї документів. Як свідчить практика, майже завжди відповідач подає до суду заперечення проти позову, не погоджуючись таким чином із заявленими вимогами позивача. І такі його дії слід визнати правильними, адже, по-перше, сам відповідач у письмовій формі викладає свої думки щодо предмета спору, по-друге, суд отримує можливість з'ясувати позицію іншої сторони. Крім того, надзвичайно важливого значення набуває заперечення проти позову, якщо справу в подальшому буде розглянуто в порядку письмового провадження. Це пояснюється тим, що суд може отримати повну картину подій, які мали місце, що значно полегшить винесення законного та обґрунтованого рішення у справі. До того ж безпосередньо в самому запереченні відповідач може заявити клопотання про розгляд справи за його відсутності, що за наявності відповідного клопотання з боку позивача стане підставою для вирішення публічно-правового спору в порядку письмового провадження. У більшості категорій справ відповідачами виступають суб'єкти владних повноважень, які мають у своєму штаті висококваліфікованих юристів, здатних грамотно та послідовно скласти заперечення проти позову. Проте цього не можна сказати про відповідачів-громадян, які дуже часто не володіють на належному рівні юридичними знаннями та просто не в змозі самостійно оформити необхідні документи. За таких умов виникає питання – чи потрібно в законі закріплювати імперативну норму щодо обов'язковості подання заперечення проти позову або, все ж таки, слід надати відповідачеві можливість самостійно вирішувати це питання? На нашу думку, його подання в сучасних умовах має бути бажаним, а не обов'язковим. Слід зазначити, що заперечення проти позову має найбільшу процесуальну значущість саме під час підготовки справи до судового розгляду, тому відповідач повинен подавати його до її початку.

Щодо третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, то вони викладають свої правові позиції в порядку, встановленому для позивача. Тому ми не вважаємо за необхідне аналізувати це питання докладніше, оскільки воно вже знайшло своє відображення в нашому дослідженні.

Зауважимо, що за обставин, зазначених вище, на практиці може скластися ситуація, коли і позивач, і відповідач подали до суду клопотання про розгляд справи за їх відсутності. В такому випадку суду слід вирішувати питання про те, чи підлягає справа розгляду в порядку письмового провадження. І ось тут створюється певне ускладнення, адже в ч. 2 ст. 110 КАС України таке положення не міститься, що, безумовно, є недоліком. Тому ми пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 110 КАС України п. 5, виклавши його в такій редакції:

« ... 5) прийняти рішення про розгляд адміністративної справи в порядку письмового провадження».

Як ми вже зауважували, суд визначає дату, час і місце попереднього судового засідання в ухвалі про відкриття провадження в адміністративній справі. Проте на практиці це не завжди так. Попереднє судове засідання може бути призначено ухвалою суду й після відкриття

провадження, якщо потреба в ньому виникла в ході підготовчого провадження, що передбачено п. 4 ч. 2 ст. 110 КАС України. З огляду на це слід погодитися з міркуваннями В. Тертичного та В. Кравчука з приводу того, що попереднє судове засідання не є обов'язковим у кожній справі. Воно призначається за необхідності [3, с. 50]. Описана авторами ситуація часто трапляється на практиці, і на це слід особливо звернути увагу. Переважно судді відмовляються від проведення попереднього судового засідання у справах, для яких законом установлений скорочений строк розгляду. І це не дивно, адже терміни розгляду справи значно обмежені в часі й не можуть бути продовжені, якщо суд вирішив все ж таки призначити попереднє судове засідання.

Загальний порядок проведення попереднього судового засідання визначається ст. 111 КАС України. Таке засідання проводиться суддею, який здійснює підготовку справи до судового розгляду, за участю сторін та інших осіб, що беруть участь у справі. Зазначене свідчить про те, що у попереднє судове засідання викликаються сторони та інші особи, які беруть участь у справі. За загальним правилом, неприбуття зазначених осіб не перешкоджає проведенню засідання. Проте, на нашу думку, попереднє судове засідання в обов'язковому порядку має проводитись виключно за участі сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. В першу чергу, це стосується справ, які підлягають розгляду в порядку письмового провадження, адже іншої нагоди з'ясувати думку осіб, які беруть участь у справі, суд не матиме. За необхідності суд може запросити одночасно з'явитися осіб, які беруть участь у справі, та їх представників у попереднє судове засідання, щоб опитати їх по суті справи, запереченнях проти позову, роз'яснити їх процесуальні права та обов'язки, з'ясувати їхню думку про можливість розгляду справи в порядку письмового провадження, а також вирішити інші питання, пов'язані з підготовкою справи. В такій ситуації, на нашу думку, слід забезпечувати обов'язкову участь сторін шляхом постановлення відповідної ухвали.

Згідно зі ст. 112 КАС України під час підготовчого провадження позивач може відмовитися від адміністративного позову повністю або частково, а відповідач може визнати адміністративний позов повністю або частково. При цьому відмову від адміністративного позову чи його визнання має бути викладено виключно в письмовій заяві, яка направляється до суду та долучається до матеріалів справи. За загальним правилом, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 157 КАС України, якщо позивач відмовився від адміністративного позову та відмову прийнято, суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі. У тому ж випадку, якщо позивач частково відмовляється від адміністративного позову, суд постановляє ухвалу, якою закриває провадження у справі лише щодо частини позовних вимог. Зазначені положення застосовуються також у ситуації, коли суд прийняв рішення про розгляд адміністративної справи в порядку письмового провадження.

Слід наголосити, що важливе значення для винесення такого рішення у справі має поєднання усвідомленої волевої ініціативи з боку позивача з активною поведінкою суду у вигляді визнання такого волевиявлення. Якщо буде відсутній хоча б один із зазначених елементів, підстав для закриття провадження не існуватиме. Крім того, складність такої ситуації може бути викликана тим, що відповідач може чинити психологічний або навіть фізичний вплив на позивача, змушуючи останнього в такий спосіб відмовитися від позову. Тому суд має завжди обережно та уважно з'ясовувати обставини, під впливом яких позивач приймає таке рішення. Фактично лише суд може виявити негативний тиск з боку відповідача та вжити необхідних заходів для його подолання та припинення.

Якщо відповідач визнає позов повністю або частково, то таке визнання, знову ж таки, мусить бути прийнято судом. При цьому має місце та сама процедура прийняття визнання. У разі часткового визнання адміністративного позову відповідачем судом може бути прийнято постанову про задоволення визнаних відповідачем позовних вимог відповідно до ст. 164 КАС України. У разі ж повного визнання адміністративного позову приймається постанова суду про задоволення адміністративного позову.

Під час підготовчого провадження сторони можуть примиритися, врегулювавши спір

повністю або частково на основі взаємних поступок. Про це свідчать положення, закріплені в ст. 113 КАС України. При цьому примирення може стосуватися лише прав та обов'язків сторін і предмета адміністративного позову. За клопотанням сторін суд зупиняє провадження у справі на час, необхідний їм для примирення. У разі примирення сторін суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі, в якій фіксуються умови примирення. Вони не повинні суперечити закону або порушувати чиїсь права, свободи або інтереси. У разі невиконання зазначених умов однією зі сторін суд за клопотанням іншої сторони поновлює провадження у справі. Названі положення застосовуються також у тому випадку, якщо суд прийняв рішення про розгляд адміністративної справи в порядку письмового провадження.

Важливого значення під час примирення набуває той факт, що сторони обирають такий варіант вирішення спору за добровільною згодою. Часто трапляються ситуації, коли відповідач своїми протиправними діями, які, на жаль, залишаються невідомими суду, ставить позивача у невідгідне становище, схилиючи його до примирення. Встановити факт впливу на сторону на практиці майже неможливо. Поодинокі випадки, коли сама постраждала особа, набираючись сміливості, заявляє про застосовані до неї заходи впливу. І це не дивно, адже зазвичай в адміністративному процесі громадянинові протистоїть могутній державний апарат, який здатен залякати будь-кого. Тому суду потрібно також обережно ставитись до висловленого сторонами бажання примиритися, детально з'ясовувати підстави та уважно стежити за тим, аби виконувались умови примирення.

Як зазначено в ст. 114 КАС України, під час підготовчого провадження суд може запропонувати особам, які беруть участь у справі, доповнити чи пояснити певні обставини, а також надати суду додаткові докази у строк, установлений судом. Питання про прийняття доказів, наданих з порушенням строку, встановленого судом, вирішується судом з урахуванням важливості причин несвоєчасного надання доказів.

Якщо суд прийняв рішення про розгляд справи в порядку письмового провадження, то він повинен учинити всі необхідні дії, щоб зібрати потрібні докази. Зокрема, якщо особи, які беруть участь у справі, не надали суду певні матеріали, він може встановити строк, протягом якого вони мають право подати зміни чи доповнення до раніше даних пояснень, надати додаткові докази або вказати суду на їх місцезнаходження, зазначити причини неможливості їх подання. Всі ці рішення мають прийматися невідкладно, адже від них більшою мірою залежить правильність вирішення публічно-правового спору. Саме той факт, наскільки повно суд збере необхідний доказовий матеріал, впливатиме на вирішення питання про можливість застосування письмової форми провадження адміністративного судочинства. Ці дії повинні стати важливим важелем впливу на осіб, які беруть участь у справі, оскільки вони не завжди за власною ініціативою надають суду потрібні відомості. Більшою мірою це стосується відповідача, який, безумовно, не хоче подавати докази, що прямо підтверджують неправомірність його позиції. У такій ситуації саме активна діяльність суду з витребування необхідних матеріалів може стати запорукою винесення законного й обґрунтованого рішення у справі.

Важливим питанням на стадії підготовки справи до судового розгляду в порядку письмового провадження є забезпечення адміністративного позову. Як правило, позивач звертається з відповідним клопотанням до суду, якщо вважає, що існує реальна загроза заподіяння шкоди його правам, свободам чи інтересам до ухвалення рішення в адміністративній справі або захист цих прав, свобод та інтересів стане неможливим без вжиття таких заходів, або для їх відновлення необхідно буде докласти значних зусиль і витрат, а також, якщо очевидні ознаки протиправності рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень. Ми бачимо, що в ст. 117 КАС України передбачено досить підстав для забезпечення позову, і формально майже у кожній справі позивач може вимагати відповідного захисту. До того ж і ставка судового збору за подання до адміністративного суду заяви про забезпечення позову помірна – відповідно до ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір» від 08.07.2011 р. № 3674-VI [4] вона становить 0,1 розміру мінімальної заробітної плати. Це

свідчить про те, що вітчизняний законодавець створив необхідні умови для того, щоб кожна особа могла за необхідності скористатися можливістю звернутися до суду з клопотанням про забезпечення позову.

За загальним правилом ухвалу про вжиття заходів забезпечення адміністративного позову постановляє суд першої інстанції, а якщо розпочато апеляційне провадження, то таку ухвалу може постановити суд апеляційної інстанції.

Слід зазначити, що подання адміністративного позову, а також відкриття провадження в адміністративній справі не зупиняють дію оскаржуваного рішення суб'єкта владних повноважень. І лише в порядку забезпечення адміністративного позову суд може відповідною ухвалою зупинити дію рішення суб'єкта владних повноважень чи його окремих положень, що оскаржуються. Ухвала негайно надсилається до суб'єкта владних повноважень, що прийняв рішення, та є обов'язковою для виконання. Крім описаного способу, адміністративний позов може бути забезпечено також заборонаю вчиняти певні дії.

Зазначене свідчить про те, що способи забезпечення адміністративного позову виступають єдиним варіантом, про застосування якого може просити позивач. Більше того, дієвість даного правового інституту залежить, перш за все, від того, наскільки швидко особа звернула на нього увагу та вирішила застосувати. Тому позивач, який вважає, що його права, свободи або інтереси можуть бути істотно порушені внаслідок незупинення дії рішення суб'єкта владних повноважень, повинен безпосередньо в позовній заяві викласти клопотання про забезпечення позову, інакше він може зазнати збитків і втратити дорожчий час. За таких обставин суд розгляне дане клопотання на стадії підготовчого провадження та винесе відповідне рішення.

Необхідно наголосити на тому, що існують певні обмеження до забезпечення позову. Так, не допускається забезпечення позову шляхом:

- 1) зупинення актів Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції та встановлення для них заборони вчиняти певні дії;
- 2) зупинення рішень Фонду гарантування вкладів фізичних осіб щодо призначення уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб і стосовно здійснення тимчасової адміністрації або ліквідації банку, заборони проводити певні дії уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб або Фонду гарантування вкладів фізичних осіб при здійсненні тимчасової адміністрації або ліквідації банку;
- 3) зупинення рішень уповноваженого центрального органу з питань цивільної авіації щодо призупинення дії або анулювання сертифікатів, схвалень, допусків.

Крім того, повноваження суду щодо застосування способів забезпечення позову не можуть бути застосовані щодо спорів, які стосуються призначення, підготовки та проведення виборів.

Ми повністю погоджуємося з позицією законодавця стосовно заборони зупинення відповідних рішень Фонду гарантування вкладів фізичних осіб і рішень уповноваженого центрального органу з питань цивільної авіації, оскільки вони значною мірою впливають на суспільні відносини та тягнуть за собою суттєві наслідки. Що ж стосується недопущення забезпечення позову шляхом зупинення актів Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції та встановлення для них заборони вчиняти певні дії, то ми з цим абсолютно не згодні. Проте Конституційний Суд України висловив іншу думку з цього приводу. Так, у своєму Рішенні від 16.06.2011 р. № 5-рп/2011 [5] він встановив, що право на забезпечення адміністративного позову може бути обмежено з урахуванням особливостей публічно-правових відносин, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів. Регулювання підстав і порядку забезпечення позову здійснюється в інтересах не лише позивача, а також інших осіб – учасників провадження, суспільства, держави в цілому з дотриманням критеріїв домірності (пропорційності). Учасниками судового провадження у сфері публічно-правових відносин, врегульованого суперечливими положеннями КАС України, є, зокрема, парламент та глава держави. Прийняття ними актів і вчинення дій

обумовлюються їхнім конституційним статусом і визначеними в Основному Законі України повноваженнями. Недопущення забезпечення судом адміністративного позову шляхом зупинення актів Верховної Ради України і Президента України та встановлення для них заборони вчиняти певні дії пов'язано зі значущістю їх діяльності, презумпцією конституційності прийнятих ними актів та вчинених дій і зумовлено тим, що використання таких засобів забезпечення в інтересах позивача може призвести до порушення прав невизначеного кола осіб. Неможливість застосування судом заходів забезпечення позову у виключних випадках не є обмеженням конституційного права громадян на судовий захист.

Таким чином, оскільки Рішення Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання на території України, остаточними й не можуть бути оскаржені, ми можемо лише підкреслити, що зазначені положення щодо недопущення забезпечення позову шляхом зупинення актів Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції та встановлення для них заборони вчиняти певні дії нині чинні й відповідають Основному Закону України.

Клопотання про забезпечення адміністративного позову розглядається не пізніше наступного дня після його отримання й у разі обґрунтованості та терміновості вирішується ухвалою негайно без повідомлення відповідача та інших осіб, які беруть участь у справі. Зазначені положення виступають яскравим свідченням того, що людина, її права, свободи та інтереси є найвищою соціальною цінністю в нашій державі, а законодавець турбується про своєчасний їх захист.

Водночас відповідач або інша особа, яка бере участь у справі, у будь-який час має право заявити клопотання про заміну одного способу забезпечення адміністративного позову іншим або про скасування заходів забезпечення адміністративного позову. Таке клопотання розглядається не пізніше наступного дня після його одержання й у разі обґрунтованості та терміновості вирішується ухвалою негайно без повідомлення позивача та інших осіб, які беруть участь у справі. Будучи послідовними та об'єктивними, ми підкреслюємо той факт, що законодавець максимально забезпечує дотримання принципу рівності, встановлюючи єдиний порядок розгляду клопотання, яке стосується забезпечення адміністративного позову, незалежно від того, надійшло воно від позивача чи від відповідача [6].

Якщо в задоволенні вимог позивачеві буде відмовлено, вжиті заходи забезпечення адміністративного позову зберігаються до набрання постановою суду законної сили. Проте суд може одночасно з прийняттям постанови або після цього постановити ухвалу про скасування заходів забезпечення адміністративного позову або про заміну одного способу забезпечення адміністративного позову іншим.

Слід зазначити, що виконання ухвал з питань забезпечення адміністративного позову здійснюється негайно. Виконання ухвал про заборону вчиняти певні дії виконуються в порядку, встановленому законом для виконання судових рішень. Крім того, ухвала з питань забезпечення адміністративного позову може бути оскаржена, але оскарження не зупиняє її виконання, а також не перешкоджає подальшому розгляду справи.

Дуже важливі для забезпечення розгляду справи в порядку письмового провадження норми ст. 119 КАС України, що надають особам, які беруть участь у справі, можливість знайомитися з матеріалами адміністративної справи під час підготовчого провадження, робити з них виписки та копії, замовляти за власний рахунок та отримувати в суді засвідчені копії документів і витяги з них.

Цінність зазначених положень у тому, що кожна сторона може у повному обсязі ознайомитися з тими матеріалами, які надає до суду її опонент. Переважно це стосується позивача, оскільки відповідач має змогу отримати відомості, що його цікавлять, із копій позовної заяви та доданих до неї документів. Проте це не означає, що він знайомий абсолютно з усіма матеріалами, поданими до суду позивачем, адже останній вже після відкриття провадження в адміністративній справі міг надати до суду певні нові докази. Вивчаючи в такий спосіб правову позицію опонента, кожна сторона може зробити остаточний висновок з приводу

того, чи слід узагалі вирішувати публічно-правовий спір в порядку письмового, або, можливо, потрібно відкликати своє клопотання про розгляд справи за відсутності та наполягати на проведенні судового розгляду за загальними правилами.

Урешті-решт, стадія підготовчого провадження закінчується постановленням судом однієї з ухвал про: 1) залишення позовної заяви без розгляду; 2) зупинення провадження у справі; 3) закриття провадження у справі; 4) закінчення підготовчого провадження і призначення справи до судового розгляду.

В ухвалі про закінчення підготовчого провадження і призначення справи до судового розгляду зазначається, які підготовчі дії проведено, і встановлюється дата, час і місце розгляду справи в порядку письмового провадження.

Висновки. Таким чином, підбиваючи підсумок нашого дослідження, можна зазначити, що підготовка справи до судового розгляду в порядку письмового провадження має свої особливості. У першу чергу, вони стосуються збору доказів, оскільки за такою процедурою публічно-правовий спір може бути вирішено тільки в тому разі, якщо наявних у суду матеріалів буде достатньо для ухвалення законного й обґрунтованого рішення. У той же час підготовка справи до судового розгляду в порядку письмового провадження базується на загальних положеннях, які становлять зміст підготовчого провадження й мають обов'язково застосовуватись у всіх без винятку випадках.

Список використаних джерел:

1. Котенко В. Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів сторін на стадії підготовчого провадження в адміністративному процесі /В. Котенко //Вісник Київськ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2008. – Вип. 79. – С. 53–55.
2. Липа В. Особливості строків на стадіях проваджень адміністративного судочинства /В. Липа// Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 3. – С. 61–63.
3. Тертичний В. Попереднє судове засідання в адміністративному суді першої інстанції /В. Тертичний, В. Кравчук // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2009. – № 3. – С. 49–57.
4. Про судовий збір: Закон України: від 08.07.2011 р., № 3674–VI //Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України, законів України «Про Вищу раду юстиції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження»: від 16.06.2011 р., № 5-рп/2011 //Офіційний вісник України. – 2011. – № 50. – Ст. 1990.
6. Роженко Д.В. Характеристика окремих принципів письмового провадження в адміністративному судочинстві України /Д. В. Роженко //Право і суспільство. – 2013. – № 3. – С. 64–69.

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНАЛОГІЇ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

БОГАТИРЬОВ І. Г.,

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
науково-дослідного центру
(Інститут кримінально-виконавчої
служби)

КОЛОМІЄЦЬ Н. В.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
цивільного, господарського і
кримінального права
(Чернігівський державний інститут
економіки і управління)

**ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРОФІЛАКТИКИ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ
НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ
В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ**

Йдеться про визначення поняття профілактики наркотизму в установах виконання покарань, уточнюються терміни, подано авторське бачення.

Ключові слова: профілактика, наркотизм, попередження, припинення, наркоманія, установи виконання покарань.

В статье речь идет об определении понятия профилактики наркотизма в учреждениях исполнения наказаний, уточняются термины, дано авторское видение.

Ключевые слова: профилактика, наркотизм, предупреждение, пресечение, наркомания, учреждения исполнения наказаний.

The paper refers to the definition of drug addiction prevention in penal institutions, specified time, the author filed a vision.

Key words: preventive measures, drug addiction, prevention, termination, narcomania, penal bodies and institutions.

Вступ. У системі боротьби з наркотичною злочинністю профілактичному попередженню слід приділяти значну увагу. Адже «...можна лікувати людей, будуючи все нові й нові лікарні, а можна будувати в дитячих садках басейни й тим самим закладати основи міцного здоров'я дітей, які, ставши дорослими, будуть менше хворіти.... » [1, с. 354], так і державі простіше займатися профілактикою, та й дешевше, ніж витратити величезні кошти на розробку наукових засобів та методик лікування наркотичної залежності, боротьбу з незаконним обігом наркотиків. І тут доречно згадати відомий вислів Чезаре Беккарія: «Покарання за злочин не може бути визнано справедливим, поки для запобігання останнього закон не вжив найкращих

заходів, доступних нації за даних умов» [2, с. 235], а також теза великого Вольтера про те, що запобігання злочинам є істинна юриспруденція в цивілізованому суспільстві [3, с. 103].

Профілактика наркоманії – це дуже важка багатопланова проблема, розв’язання якої можливо лише за тісної взаємодії та координації сил і засобів, задіяних у цій справі. Боротьба з наркотичною злочинністю – це міжнародна, міждержавна, міжнаціональна проблема. Усередині кожної держави вона повинна будуватися на основі науково розробленої, матеріально й концептуально обґрунтованої програми, що включає заходи політичного, соціального, економічного, медичного, морально-виховного та правового характеру.

Підґрунтям для написання статті стали праці відомих вітчизняних та зарубіжних учених, таких як: А.А. Алоян, М.А. Айнбіндер, А.П. Алексєєвої, І.В. Баклан, В.А. Бублейника, Буй Мінь Зам, А.В. В’юнова, В.В. Голіна, О.П. Горох, О.М. Гуміна, О.М. Джузи, А.П. Закалюка, С.А. Іванова, О.В. Козаченка, В.В. Князєв, Д.И. Євлєєва, О.Г. Колба, О.М. Костенка, О.М. Куликової, О.О. Кравченко, О.В. Мальцевої, І.І. Митрофанова, О.В. Міляєвої, Н.А. Мирошниченко, А.А. Музики, О.В. Наден, Д.Й. Никифорчук, С.В. Нікітенко, Ю.Г. Пономаренко, В.Г. Пшеничного, М.П. Селіванова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, В.А. Тимошенка, Є.В. Фесенка, М.І. Хавронюка, М.С. Хруппи, В.М. Шевчука, С.С. Яценка, О.В. Циденкової, О.В. Юношева та ін.

Постановка завдання. Мета статті – виокремлення проблеми визначення поняття профілактика незаконного обігу наркотичних засобів в установах виконання покарань, з урахуванням наукових думок вітчизняних та зарубіжних вчених.

Результати дослідження. Низка прийнятих за останні роки нормативно-правових актів і державних програм свідчить про зростання ролі профілактичних заходів боротьби з наркоманією. Водночас недостатня врегульованість питань, пов’язаних із профілактичними заходами в місцях позбавлення волі, наприклад – примусове лікування, помітно знижує ефективність протидії цьому явищу в суспільстві. У свою чергу, накопичений досвід профілактичних заходів боротьби з наркоманією обумовлює потребу в подальшому науковому аналізі зазначених питань та розробці концепції, яка могла б стати підґрунтям для створення підгалузі науки практичних засобів боротьби з цим соціально-негативним явищем.

Наркоманія, на жаль, нині набула достатнього поширення, її наслідки викликали потребу поряд із ужиттям соціальних, економічних, медичних та інших заходів, переглянути чинне у цій сфері національне кримінальне та кримінально-виконавче законодавство. За останні 15 років відмічається стійка тенденція до збільшення кількості зареєстрованих «наркозлочинів», якщо у 1997 р. таких злочинів було зареєстровано 38 тис., протягом 2009–2010 рр. їх кількість не знижувалась нижче 57 тисяч злочинів на рік [4, с. 7].

Увага вчених-юристів переважно зосереджується на аналізі складів злочинів, пов’язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, проблем попередження таких злочинів у масштабах країни. Питання запобігання таким злочинам в установах виконання покарань, а також перекриття каналів надходження наркотиків у середовище засуджених, залишаються недостатньо досліджені. У сучасній кримінально-правовій літературі використовується цілий ряд термінів спрямованих на характеристику такого соціально-негативного явища, як наркоманія: «токсикоманія», «полінаркоманія» «наркотизм» тощо.

Дискусія щодо доцільності вживання того або іншого терміна, на нашу думку, недоцільна, з цього приводу ми підтримуємо думку О. В. Юношева, який вважає, що на сучасному етапі доцільніше вживання такого терміна, як «наркотизм» [5, с. 110].

Перш ніж розпочати розгляд задекларованої мети вважаємо за доцільне подати деякі авторські погляди на термін «наркотизм». Наприклад, В. Смітєнко під терміном «наркотизм» пропонував розуміти сукупність суспільно небезпечних дій, учинених винним з використанням наркотичних речовин і спрямованих проти здоров’я населення та суспільної безпеки [6, с. 76].

О.М. Гумін наводить таке визначення «наркотизму» – сукупність суспільно небезпечних станів і діянь, що виявляються в злісному пияцтві (алкоголізмі), свідомому вживанні наркотиків або токсичних засобів без медичного призначення [7, с. 9]. Зазначена позиція автора співвідноситься з думкою російських колег. Так, Е. В. Міляєва, зазначає, що наркотизм – це сукупність суспільно небезпечних для суспільства дій, які виявляються у злісному вживанні алкогольних напоїв, а також у свідомому вживанні наркотиків і токсикоманичних речовин без лікарського призначення, незаконних операцій з ним, утягнення інших осіб у немедичне вживання таких засобів, а також умисне створення умов, які сприяють їх незаконному обігу [8, с. 37].

Зазначимо, що наведене визначення досить широко розкриває зміст поняття «наркотизм», але, незважаючи на це, не позбавлене критики. М. Хруппа пропонує таке тлумачення «наркотизму», як сукупність злочинів, пов'язаних з наркотиками [9, с. 26]. Аналіз досліджень, присвячених проблемам розповсюдження наркоманії, дає нам змогу зазначити, що наркотизм (у широкому сенсі) – це багатопланове соціальне явище, що заподіює значну шкоду народному здоров'ю і включає в себе: наркотизацію населення (у тому числі й легальну з боку держави); наркоманію, токсикоманію й алкоголізм як соціальні явища; злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; злочини, пов'язані з наркоманією, тобто під впливом наркотиків або з метою здобути засоби для їхнього придбання; для правозастосовної діяльності пропонується вживати поняття наркотизму у вузькому сенсі як сукупність злочинів, пов'язаних із незаконним обігом і (або) вживанням наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів [10, с. 114].

Таким чином, під наркотизмом у місцях позбавлення волі ми розуміємо – сукупність вчинених злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів та прекурсорів на території органів та установ виконання покарань.

Фахівцями ВООЗ ООН зроблено висновок: якщо частка наркоманів у структурі населення держави становить 7 % і більше, – це свідчить про розвиток у суспільстві незворотних процесів дегенерації населення. За даними вчених, Україна фактично «переступила» кризову межу. Наведене свідчить, що генетична безпека народу і загалом – майбутнє нашої держави перебуває на стадії самознищення [11, с. 15].

На підтвердження наукових поглядів щодо шкідливості наркотизму доцільно, на нашу думку, навести емпіричні дані інтерв'ювання практичних працівників установ виконання покарань. В інтерв'юванні брали участь оперативні працівники органів та установ виконання покарань, у функціональні обов'язки яких входить профілактика наркотизму серед засуджених. Переважна більшість опитаних 87,2 % вважає, що зловживання наркотиками реально загрожує існуванню всього суспільства, лише 12,8 % опитаних не підтримують таку точку зору, 86,5 % респондентів погодились із тезою, що наркотизм реально загрожує фізичному та інтелектуальному розвитку людини.

Одним із основних напрямків дослідження будь-яких проблем є уточнення, а потім і вибір відповідної стабільної термінології. Одним із невирішених дискусійних питань у науці кримінології залишається проблема понятійного апарату, вживаного у позначенні діяльності, пов'язаної з запобіганням злочинності взагалі, і наркоманії зокрема. У нормативно-правових актах, науковій літературі та практичній діяльності поряд із термінами «запобігання» часто вживаються й такі, як «боротьба», «попередження», «профілактика», «припинення», «превенція», «протидія».

Ряд авторів терміни «попередження», «профілактика» і «превенція» вважають синонімами [12, с. 156; с. 235; с. 20]. Інші ж автори вважають, що поняття «профілактика», «запобігання», «припинення» і «попередження» не можуть бути тотожні один одному, а співвідносяться як вид із родом [13, с. 333–342; с. 221; с. 12; с. 432; с. 23].

Г.А. Аванесов зазначав, що, мабуть, справді, терміни «попередження», «профілактика», «запобігання» (злочинності, злочинів), можуть застосовуватися, як взаємно замінні, але не без деталізації відповідних понять. Не можна не враховувати, що боротьба зі злочинністю являє собою багаторівневу діяльність. Профілактика злочинів (як і попередження, запобігання і припинення) – один із рівнів цієї боротьби. Тому ототожнення зазначених термінів не дозволяє зрозуміти всієї складності і специфіки різних напрямків цієї боротьби, сутності кожного з напрямів, бо спрощує і огрублює сенс конкретизації різних у своїй основі видів діяльності» [14, с. 336].

Досліджуючи поняття «попередження», «профілактика», «запобігання», «припинення», А. І. Алексєєв зазначав, що «треба орієнтуватися не стільки на тексти словників та етимологічне значення цих термінів, скільки на практику, реалії діяльності правоохоронних органів та інших суб'єктів попередження злочинності і відповідний нормативно-правовий матеріал» [15, с. 11].

Головні відмінності профілактики, запобігання і припинення, як зазначається в літературі, полягають «у їх часовій дистанції від учинення злочину і в ступені інтенсивності, динамічності» [16, с. 13].

Так, на найбільш ранній стадії (дозрівання, виникнення злочинного наміру) доцільно здійснювати заходи профілактики злочинів (виховні заходи, заходи примусу). Суть профілактики злочину полягає у діяльності держави й суспільства, спрямованої проти можливого, але ще не задуманого особою злочину. Створюється обстановка, що усуває шкідливі впливи на особистість і (або) забезпечує необхідне моральне формування його особистості, а також виправлення правопорушників.

Р.М. Павленко стверджує, що запобігання проявам незаконного нарковиробництва – це комплекс оперативно-розшукових, адміністративно-правових, кримінально-правових і кримінально-процесуальних заходів, спрямованих на те, щоб позбавити нарковиробників, які готуються до злочинної діяльності, можливості довести свій задум до кінця [17, с. 114].

Наприклад І. В. Баклан здійснила підрахунок та аналіз законодавчої й нормативно-правової бази України, що визначають заходи попередження незаконного обігу наркотичних засобів, і дійшла висновку, що, використання терміна «попередження» паралельно з терміном «запобігання», є обґрунтованим і доцільним [18, с. 124–125].

Термін «профілактика» прийнято вважати терміном медичного походження – який тлумачиться, як система заходів, спрямована на недопущення виникнення й поширення захворювань, на охорону й зміцнення здорового фізичного розвитку населення [19, с. 33–34].

Як юридичний термін «профілактика» у широкому плані – це об'єктивно обумовлена система керованої діяльності, що закономірно склалася на конкретному історичному етапі суспільного життя і яка забезпечує науково-теоретичну і практичну реалізацію заходів, спрямованих на запобігання злочинів і злочинності [20, с. 61].

Автори підручника «Профілактика злочинів» термін «профілактика злочинів» тлумачать у двох розуміннях вузькому (кримінально-правовому) і широкому (кримінологічному). Під кримінально-правовою розуміють заходи, що здійснюються у процесі призначення покарання та його виконання. Під широким, отже кримінологічним розумінням профілактики злочинів, автори бачать особливий вид соціального управління, покликаний забезпечити безпеку правоохоронюваних цінностей, який полягає у розробленні й реалізації цілеспрямованих заходів щодо виявлення й усунення причин та умов злочинності, а також здійснення профілактичного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки [21, с. 12–13].

В. В. Голіна визначає, що кримінологічна профілактика – це сукупність спеціальних за характером, змістом, часом, сферою застосування й метою заходів, що застосовуються

державними органами, громадськими організаціями і громадянами у завчасному виявленні та усуненні об'єктивних і суб'єктивних причин і умов, що сприяють учиненню злочинів [22, с. 11].

Я. І. Гілінський вважає, що профілактику злочинів слід розглядати як аналогію попередженню та превенції. Він стверджує, що попередження злочинності та інших форм девіантної поведінки – це вплив суспільства, інститутів соціального контролю, окремих громадян на криміногенні (девіантогенні) чинники, що призводить до скорочення чи/або бажаних змін структури злочинності (девіантності) й до вчинення потенціальних злочинних (девіантних) діянь [23, с. 345].

Наведені точки зору дають нам підстави стверджувати, що всі заходи превентивного характеру потрібно зараховувати до терміна «попередження», профілактику необхідно розглядати як систему заходів усунення чи нейтралізації криміногенних чинників. Такої точки зору дотримуються вітчизняні вчені в галузі кримінології [24, с. 74; 25, с. 97; 26, с. 207].

З урахуванням значення понять «попередження» та «профілактика», необхідно зауважити, що в систему попередження злочинів входять різні види діяльності, але одним із основних прийнято вважати профілактику, правопорушень. Без профілактики не може бути попередження. Попередження злочинності як явище завжди передбачає ефективну профілактику конкретних злочинів [14, с. 339].

Профілактика за своєю суттю передбачає етап попереджувальної діяльності в сфері боротьби зі злочинністю та іншими правопорушеннями у тому числі наркотизмом, пов'язаними з виявленням, усунення або нейтралізацією причин злочинності, умов, які сприяють їх учиненню.

Відповідно, можна констатувати, що співвідношення термінів «профілактика» та «попередження» виглядають як взаємозв'язок частини та цілого, особливого й загального. Ціле (загальне) – це попередження, а частина (особливе) – це профілактика. На такій позиції стоїть більшість дослідників у цій галузі [27, с. 5].

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, ми переконуємося, що співвідношення термінів «попередження», «профілактика», «запобігання», «припинення», з урахуванням змістовного навантаження, не виключають одне одного. Тому, враховуючи наведені позиції, проблеми полісемії та відсутність єдності думок щодо підпорядкування даних термінів, ми вважаємо, що слід використовувати поняття «профілактика» як складову системи «запобігання», «попередження», «відвернення», «припинення».

Список використаних джерел:

1. Зайцев А. Дело по душе: Кто поможет найти его человеку? Нужны специалисты-психологи, социологи, но профессионалов, столь необходимых нам, практически не готовят /А. Зайцев // Известия. – 1988. – 3 мая.
2. О преступлениях и наказаниях; перевод с итальянского Ч. Беккария / сост.: Юмашев М. Ю.; пер.: Маринин Ю. М., Черданцев Г. В. – 5-е изд., испр. и увелич. – М. : Стелс, 1995. – 304 с.
3. Криминология: учебник /Алимов С.Б., Антонян Ю.М., Бузынова С.П. и др.; под ред.: Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. – М.: Юристъ, 1995. – 512 с.
4. Малышев В.С. Распространение наркомании – угроза национальной безопасности Украины: некоторые пути решения проблемы /В.С. Малышев //Протидія наркозлочинності: вітчизняний та міжнародний досвід співпраці правоохоронних та судових органів: матеріали Українсько-німецької науково-практичної конференції (м. Донецьк, 26–27 травня 2011 року). – Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – С. 7–12.

5. Юношев О.В. Примусове лікування від наркоманії: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти : дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Юношев Олег Васильович. – Донецьк, 2006. – 248 с.
6. Смитиенко В. Н. Уголовно-правовая охрана здоровья населения в СССР /Смитиенко В. Н. – К.: Вища школа, 1989. – 237 с.
7. Гумін О.М. Проблеми боротьби з наркотизмом серед засуджених у виправно-трудових колоніях: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» /О.М. Гумін. – К., 1997. – 18 с.
8. Миляева Е.В. Предупреждение наркотизма в учреждениях уголовно-исполнительной системы: дисс. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Миляева Елена Владимировна. – М., 2002. – 201 с.
9. Хруппа М. Виробити кримінологічне поняття нелегального обігу наркотичних засобів /М. Хруппа // Право України. – 1994. – № 3–4. – С. 24–28.
10. Юношев О.В. Примусове лікування від наркоманії: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти : дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Юношев Олег Васильович. – Донецьк, 2006. – 248 с.
11. Музика А.А. Наркоманія і незаконний обіг наркотичних засобів як злочинна проблема національної безпеки України /А.А. Музика, О.П. Горох //Протидія наркозлочинності: вітчизняний та міжнародний досвід співпраці правоохоронних та судових органів: матеріали Українсько-німецької науково-практичної конференції (м. Донецьк, 26–27 травня 2011 року). – Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. – Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – С. 7–12.
12. Криминология: учебник /Гуров А.И., Козлов Ю.Г., Кузнецова Н.Ф. и др.; под ред.: Кузнецова Н.Ф., Миньковский Г.М. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1994. – 415 с.; Криминология; под ред. В.Н. Бурлакова, В.П. Сальникова, С.В. Степашина. – СПб., 1999. – 580 с.; Миляева Е. В. Предупреждение наркотизма в учреждениях уголовно-исполнительной системы: автореф. дисс. ...на соискание учен. степени канд. юрид. наук: 12.00.08 «Уголовное право и криминология уголовно-исполнительное право» /Е.В. Миляева. – М., 2002. – 21 с.
13. Аванесов Г.А. Криминология. – М.: Академия МВД СССР, 1984. – 500 с.; Криминология и профилактика преступлений: учебник /Аванесов Г.А., Алексеев А.И., Антонян Ю.М., Вицин С. Е. и др.; под ред.: Алексеев А.И. – М.: Изд-во ВШ МВД СССР, 1989. – 430 с.; Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы: монография /Алексеев А.И., Герасимов С.И., Сухарев А.Я. – М.: Норма, 2001. – 496 с.; Криминология: учебник для вузов /Аргунова Ю.Н., Ванюшкин С.В., Ващенко Ю.В., Гришко А.Я., и др.; под общ. ред.: Долгова А.И. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Инфра-М-НОРМА, 2001. – 848 с.; Халимон С.І. Запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08 /Халимон Сергій Іванович. – Дніпропетровськ, 2008.
14. Аванесов Г.А. Криминология /Аванесов Г.А. – М.: Академия МВД СССР, 1984. – 500 с.
15. Алексеев А.И. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы: монография /Алексеев А.И., Герасимов С.И., Сухарев А.Я. – М.: Норма, 2001. – 496 с.
16. Организация деятельности органов внутренних дел по предупреждению преступлений: учебник /Барина Л.В., Беляева Л.И., Бусурин С.В. и др.; под ред.: Малков В.Д., Токарев А.Ф. – М.: Изд-во Акад. управления МВД России, 2000. – 322 с.
17. Павленко Р.М. Попередження органами внутрішніх справ незаконного виробництва наркотичних засобів та психотропних речовин: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Павленко Роман Миколайович. – К., 2004. – 201 с.
18. Баклан І.В. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюються

- неповнолітніми: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 /Баклан Інна Валентинівна – К., 2007. – 272 с.
19. Молодежь и наркотики: доклад исследовательской группы ВООЗ по злоупотреблению наркотиков среди молодежи /Женева, 22–28 октября 1971 г. – Женева: ВОЗ, 1974. – 59 с.
 20. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: навчально-методичний посібник /Оржеховська В.М. – К., 1996. – 351 с.
 21. Профілактика злочинів: підручник /О.И. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужи. – К.: Атіка, 2011. – 720 с.
 22. Голина В.В. Работа органов внутренних дел, суда и прокуратуры по предупреждению преступности: учеб. пособие. – М.: Юрид. ин-т., 1981. – 170 с.
 23. Гилинский Я.И. Криминология: курс лекций /Гилинский Я.И – СПб.: Питер, 2002. – 384 с.
 24. Литвак О.М. Держава і злочинність: монографія /О.М. Литвак. – К. : Атіка, 2004. – 304 с.
 25. Зелинский А.Ф Криминология: курс лекций /Зелинский А.Ф. – Харьков: Прапор, 1996. – 260 с.
 26. Голина В.В. Запобігання злочинності: проблеми оптимізації соціальної активності /В.В. Голина // Вісник Академії правових наук України. – 2006. –№ 3 (46). – С. 206–214.
 27. Василець В.Б. Правові та кримінологічні проблеми попередження втеч засуджених з виправно-трудових установ: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» /В.Б. Василець – К., 1996. – 20 с.

ЛЕНЬ В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри кримінального права та кримінології
юридичного факультету
(ДВНЗ «Національний гірничий університет»)

ОЛІЙНИКОВ Г. В.,

кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального
права та кримінології юридичного факультету
(ДВНЗ «Національний гірничий університет»)

ШАНІНА Є. Г.,

завідувач кафедри кримінального права та
кримінології юридичного факультету,
заслужений юрист України
(ДВНЗ «Національний гірничий університет»)

ГРИЩАК С. В.,

кандидат юридичних наук,
кандидат технічних наук, доцент
декан юридичного факультету
(ДВНЗ «Національний гірничий університет»)

УДК 343.222.4:343.344

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЩОДО ХОЛОДНОЇ ЗБРОЇ

Розглядаються дискусійні питання притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне носіння холодної зброї, визначення її як холодної.

Ключові слова: злочин, холодна зброя, кримінальна відповідальність, правоохоронна система, носіння, експертиза.

Рассматриваются дискуссионные вопросы привлечения к уголовной ответственности за незаконное ношение холодного оружия, определения его как холодного.

Ключевые слова: преступление, холодное оружие, уголовная ответственность, правоохранительная система, ношение, экспертиза.

The article deals with the debatable questions on involving into criminal responsibility for illegal carrying of offensive weapon, and determine it as a cold.

Key words: crime, offensive weapon, criminal responsibility, law-enforcement system, carrying of weapon.

Вступ. Чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК України) 2001 р. у ст. 263 передбачає відповідальність за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами.

У ч. 2 передбачається відповідальність за носіння, виготовлення, ремонт або збут кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї без передбаченого законом дозволу [1, с. 429].

Згідно з п. 8 останньої редакції Постанови Пленуму Верховного Суду України (далі – ППВСУ) «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» № 3 від 26.04.2002 р. до холодної зброї належать предмети, які відповідають стандартним зразкам або історично виробленим типам зброї, чи інші предмети, що чинять колючий, колючорізючий, рубаючий, роздроблюючий або ударний ефект (багнет, стилет, ніж, кинджал, арбалет, нунчаку, кастет тощо), конструктивно призначені для ураження живої цілі за допомогою м'язової сили людини або дії механічного пристрою [2, с. 205].

Постановка завдання. Мета – з'ясувати питання притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне носіння холодної зброї, визначення її як холодної.

Результати дослідження. Одразу зазначимо, що нині це визначення холодної зброї має дещо застарілий характер й не будемо витрачати час на аналіз і обґрунтування більшості термінів у згаданому роз'ясненні.

Отже, за зберігання холодної зброї кримінальної відповідальності українським законодавством не передбачено.

Не передбачено також адміністративної відповідальності за зберігання холодної зброї ст. 190–193 КоАП України [3 с. 158–160].

Хоча всі правозастосовники розуміють, що певним чином холодна зброя (носіння, пересилання, перевезення) потрапляє у відповідне житло або інше приміщення його власника.

У ППВСУ № 6 (редакція від 08.06.1994 р.) передбачалось (абз. 2. п. 7) незаконне носіння холодної та вогнестрільної зброї (крім гладкоствольної мисливської) бойових припасів або вибухових речовин з умисною, без відповідного дозволу, дією щодо їх переміщення, транспортування, винною особою безпосередньо при собі (в руках, в одязі, сумках, спеціальних футлярах, в транспортному засобі тощо) за умови швидкого використання [4, с. 196].

Це був крок уперед, але він був недовгим.

Отже, якщо в особи наприклад, ніж лежав у легковому авто позаду у багажнику або припустимо, у футлярі, який закривається на ключ, потім обгорнутий папером і обклеєний скотчем у сумці, а сумка в закритій на кодовий замок валізі, яку переносить особа, то в таких випадках відсутні умови швидкого використання й, відповідно, особа не притягувалася до кримінальної відповідальності. Нині у зазначених випадках особа притягується до кримінальної відповідальності.

Таким чином, розширюються підстави притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Ми маємо яскравий приклад, коли декларується гуманізація кримінального законодавства, а фактично воно стає більш жорстоким, унеможлиблюється процес його гуманізації і цивілізованості.

Одночасно необхідно зазначити, що процеси виготовлення, вироблення, перевезення, носіння, збуту (передачі, продажу, пересилання, дарування, обміну) різноманітної холодної зброї не контролюються в Україні.

Тут панує повна безвідповідальність, нецивілізованість і несистемність.

Насправді, в усіх містах і містечках країни в різних магазинах, кіосках, майстернях, базарах відбувається безліч різноманітних незаконних діянь згідно з чинним законодавством щодо холодної зброї.

Повторюємось, ці діяння не є поодинокими, вони більше нагадують лавиноподібне і всеохопне явище.

Ніхто не може відповісти, скільки з цього масиву (тисячі видів, типів мисливської, туристичної іншої зброї) є холодною зброєю, чи є відповідні документи на виробництво, виготовлення, ремонт, реставрацію, носіння, продаж, купівлю, обмін, дарування, перевезення, пересилання. Велика частина українського суспільства має зацікавленість до цих предметів і відповідно зазначені незаконні діяння мають переважно високолатентний характер. З цим явищем важко боротися.

Вважаємо за потрібне розглянути лише категорію осіб, які колекціонують зброю (холодну і яка не є холодною). В Україні все більше громадян захоплюються колекціонуванням, зокрема й зброї. Для них випускають багато довідників, каталогів, книг, альбомів за різними напрямками.

Безумовно, між колекціонерами й не тільки, відбувається обмін, продаж тощо. Нині колекціонер повинен зареєструвати кожну одиницю (ножі, кортики, кинджали, шаблі – обов'язково ті, що належать до холодної зброї) своєї колекції, а це маркування або інше технологічне втручання.

У такому разі вона грубо й зухвало псується, втрачається її художня та історична цінність, коштовність, оригінальність тощо.

Зрозуміло, що це хибний шлях і колекціонери на це не погоджуються.

Ми саме розглядаємо ті екземпляри, зразки холодної зброї, які є безномерними або не мають індивідуального, передбаченого під час виготовлення маркування.

Отже, коли колекціонер має холодну зброю без вищезазначеного способу реєстрації в ОВС і відповідно за будь-яких дій (носіння, показ, купівля, дарування, обмін або продаж за межами житла або інших приміщень) є всі підстави для притягнення його до кримінальної відповідальності.

Окремі представники міліції, ймовірно для покращання певних своїх показників (у кінці звітного періоду – календарного року) професійної діяльності вчинили такі дії.

Так, у грудні 2012 р. в м. Дніпропетровську на території, де збираються особи, які міняють, продають монети, марки, значки, статуетки, до літньої людини, вченого, який не мав ніякої особистої протиправної соціально-небезпечної мотивації (все життя займається науково-педагогічною діяльністю, має понад 200 наукових праць, виступав на багатьох міжнародних конференціях, симпозиумах), демонстрував (представляв) екземпляри своїх значків, статуеток тощо підійшов незнайомець, звернувшись із проханням дістати йому щось із холодної зброї, наприклад, штик-ніж. Учений відповів, що це не його напрямком колекціонування, але він може запитати, можливо, у когось такі екземпляри є.

Незнайомець узяв номер мобільного телефону вченого і попросив допомогти у купівлі штик-ножа.

Через кілька днів науковець знайшов екземпляр швейцарського штик-ножа 1889 р. виготовлення. Слід наголосити, що він був не дуже в гарному стані від часу та корозії.

Невдовзі зателефонував незнайомець, дізнавшись, що для нього знайшли бажану річ. Учений запропонував тому прийти до вузу, де він працює, й подивиться екземпляр, але

незнайомець запропонував зустрітися у певному місці Дніпропетровська, вчений, нічого не підозрюючи, погодився й поїхав на зустріч, показав незнайомцю штик-ніж, а останній, представившись співробітником міліції, змусив сісти в авто й проїхати у відділ міліції.

Далі було внесено відомості про вчинення кримінального правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань й розпочато розслідування [5, с. 112] і відповідно здійснено повідомлення про підозру [5, с. 148–449].

І лише суд через деякий час на підставі ч. 1 ст. 47 КК України звільнив літню людину від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею його на поруки.

З одного боку, все зроблено без порушень чинного законодавства.

Але є інший бік – моральний. Вважаємо дії правоохоронця хибними, провокуючими, які не прикрашають правоохоронні органи.

Невже окремі правоохоронці, таким чином підвищують показники і набувають професійного досвіду.

Як говорять у народі, «знайшли злочинця». Цікаво, як би визначили таку поведінку, свідомість і професійну тактику молодого правоохоронця психологи? Що буде з нього далі? До чого він може дійти? Чи вміють такі правоохоронці виявляти, розкривати й розслідувати справжні злочини?

Причому тривожно за майбутнє держави. Ці факти з матеріалів бачать і розуміють (яким чином робився цей показник наприкінці року, відповідальний звітний період) всі задіяні чиновники (оперуповноважений, слідчий, прокурор, їх керівники).

«Розкриття злочину за будь яку ціну» – саме така доктрина домінує нині в діяльності правоохоронної системи. А імітація показників щодо боротьби з незаконним оборотом заборонених предметів – один зі шляхів формування загальної статистики боротьби зі злочинністю та створення видимості покращання роботи у цьому напрямку. Аналіз показників з вилучення незаконного обігу зброї та боєприпасів призводить до того, що одні й ті ж предмети вилучалися не тільки кілька, а кілька десятків разів із зауваженнями типу: «саморобні пристрої для стрільби», патрони одного калібру, кастети, ножі, палиці, нашістя «НІНЗЯ». Також, наприклад, виникає запитання щодо вилучення нунчак і можливістю їх використання – це специфічна зброя, чи предмет у бомжів, інвалідів, осіб похилого віку.

Громадянину, який ніколи не працював у міліції, здоровий глузд заважає зрозуміти суть та обставини таких вилучень, тому всі ці вилучення потребують відповідної перевірки. Це містичне явище (умовно назвемо його «вилучення-фантом») потребує окремого дослідження. Одна з гіпотез – дуже хочеться вилучити, а вже нема чого. А може, це намагання обдурити керівництво з метою уникнення покарання за недостатні показники?

Таких вилучень, які викликають небезпідставний сумнів щодо відсутності фальсифікацій та дотримання прав людини, переважна більшість і саме з них складають високі результати, які надаються у таблицях та інших показниках.

Так показники вилучення зброї, надані у МВС, потребують відповідної перевірки, норми КУпАП, іржавий стан тощо. Є випадки вилучення у громадян заборонених предметів, зокрема зброї. Як правило, проводяться вони з грубими порушеннями їхніх прав, гарантованих Конституцією України, національними та міжнародними нормами законодавства.

На жаль, та політика дій, яка наразі нав'язується міліції для виконання нею завдань запобігання незаконному обігу зброї, призвела до того, що зараз права людини обмежуються не як виняток і у тій мірі, в якій це необхідно для захисту законності, а масово, для створення у керівництва МВС України позитивного уявлення про досягнуті результати [6].

Інший приклад, наприкінці 2012 р. громадянин С. через мережу Інтернет запропонував на продаж сувенірний предмет – ніж-розвідника (далі – НР). Повідомивши, що даний предмет є сувеніром, вказав його параметри й надав фотографію поруч зі штангенциркулем, також, що цей НР не є холодною зброєю.

Через деякий час вже до С. звернувся покупець з приводу придбання зазначеного НР і пропонував зустріч.

Зустрівшись, продавець і покупець сіли в автомобіль для огляду НР. У цей час з припаркованого поряд легкового автомобіля вискочили двоє незнайомців, підскочили до авто, де сиділи продавець з імовірним покупцем. Незнайомці назвалися співробітниками міліції і підвівши ще двох осіб як понятих, відвезли С. у РВ м. Дніпропетровська. Під час допиту, складання протоколу співробітники міліції робили все, щоб притягти С. до кримінальної відповідальності. Громадянин С. настояв на проведенні офіційної судової експертизи, яка визнала, що вищеназваний НР не є холодною зброєю.

Висновки. Як варіант пропонуємо: ввести обов'язкове реєстрування колекціонерів холодної зброї з видачею їм особистих клеючих галогенних номерних голограм (які видаватимуться особисто кожному колекціонеру за необхідності, можливо, за незначну оплату).

Таким чином, колекціонер під час носіння, збуту (перевезення, купівля, продаж, дарування, обмін) холодної зброї повинен наклеювати особисту галогенну голограму, змінюючи голограму попередника. Зброя псуватиметься, не втрачатиме художню та історичну цінність і вартість.

Отже, буде пряма зацікавленість колекціонерів реєструвати екземпляри зброї голограмами для уникнення кримінальної відповідальності. Підвищиться особиста відповідальність. З'явиться цивілізована реальна можливість контролювати наявність і переміщення холодної зброї в державі, відпаде необхідність приховувати наявність холодної зброї.

Нарешті, з'явиться прозорість, відкритість у справі переміщення і наявності холодної зброї та колекціонування.

Мабуть, прийшов час, коли слід як мінімум переглянути ставлення до холодної зброї та її визначення як холодної. Можливо, розробити законний механізм перевезення, перенесення, пересилання (носіння) не для колекціонерів.

У подальшому ймовірно передбачити кримінальну відповідальність лише за суспільно небезпечне використання холодної зброї, безумовно, переглянувши критерії визначення зброї як холодної.

Вочевидь, важко зрозуміти різницю (цю уявну необхідність поділу) між, скажімо, саморобним ножем (рукоятка з упором, кровостоком, масивним лезом відповідної марки сталі, розміром), який є холодною зброєю та численними видами, типами мисливських, туристичних та інших ножів різних розмірів і форм (які не є холодною зброєю), але вони мають відповідну марку сталі, розмір, рукоятку (наприклад, без певних відповідних ознак холодної зброї – упору рукоятки тощо) й ними можна нанести не менш значні тілесні ушкодження особі.

Це складне питання є предметом іншого окремого ґрунтовного дослідження вчених-правників і правозастосовників [7].

Список використаних джерел:

1. Коржанський М.Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України /Коржанський М.Й. – К. : Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001. – 656 с.
2. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах /упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2010. – 456 с.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2003. – 264 с.
4. Бюлетень законодавства і юридичної практики України : Постанови Верховного Суду України в кримінальних та цивільних справах / укл. В. Т. Малярєнко, М. П. Селіванов. – К.: Юрінком, 1995. – 472 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Х.: Одіссей, 2012. – 360 с.
6. 100 днів нового міністра МВС. – Харків: Права людини, 2010. – 100 с.

7. Лень В.В. Холодна зброя: дискусійні питання кримінальної та адміністративної відповідальності: Матеріали за 9-та міжнародна научна практична конференція «Бъдещите изследования». – 2013. – Том 10 : История. Закон. София. – «Бял ГРАД-БГ» ООД. – С. 89–93.

НЕГОДЧЕНКО В. О.,

кандидат юридичних наук, доцент
ГУМВС України у
Дніпропетровській області

УДК 343.92

СИСТЕМА ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ЯК ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Характеризуються поняття та зміст системи інформаційного забезпечення міграційних процесів в Україні, правові основи її утворення та використання, а також роль у боротьбі зі злочинами, вчиненими у міграційній сфері.

Ключові слова: міграційна політика, система інформаційного забезпечення, міграційна злочинність, кримінальна міграція

Характеризуются понятие и содержание системы информационного обеспечения миграционных процессов в Украине, правовые основы ее формирования и использования, а также роль в борьбе с преступлениями, совершенными в миграционной сфере.

Ключевые слова: миграционная политика, система информационного обеспечения, миграционная преступность, уголовная миграция

Characterized concept and content of information system migration processes in Ukraine, the legal basis for its creation and use, as well as a role in the fight against crimes committed in the area of migration.

Key words: migration policies, information system security, immigration crime, criminal migration.

Вступ. До кінця 1970-х рр. міграція виступала переважно як позитивне явище, що сприяє розвитку й розширенню виробництва, культурному обміну тощо. У даний час міграція набула характеру вимушених переселень, пов'язаних з негативними економічними, соціальними чи політичними тенденціями окремих країн. У зв'язку з економічною кризою та завдяки своєму геополітичному становищу Україна з транзитної країни поступово також перетворюється на країну призначення та осідання нелегальних мігрантів. Насамперед це вихідці з країн СНД (Росія – 2,7 тис., Узбекистан – 2,2 тис., Азербайджан – 1,8 тис.), на другому місці – азійські країни (Китай – 219 тис., Туреччина – 120 тис., В'єтнам – 92 тис., Афганістан – 63 тис., Сирія – 54 тис.), потім африканський континент (Нігерія – 105 тис., Сомалі – 71 тис., Камерун – 41 тис., Туніс – 30 тис.), Європа (Румунія – 35 тис., Польща – 31 тис., Німеччина – 26 тис., Латвія – 15 тис.) та ін [6]. Кримінальна активність іноземців та осіб без громадянства, часто пов'язана з організованим кримінальним бізнесом, проте

переважно мігранти вчиняють злочини через важкі життєві обставини, пов'язані зі зміною всього укладу їхнього життя та не розвиненості системи державних органів, що проводять соціалізацію таких груп населення, а також відсутності інформації про закони країни, куди вони іммігрували.

За шестивідсоткового, понад мільйонного зростання кількості іноземців, які відвідали Україну за 9 місяців 2012 р., в порівнянні з аналогічним періодом 2011 р. (2012 р. – 19 913 121, 2011 р. – 18 828 993 іноземців): кількість злочинів, учинених іноземцями, зменшилася на чотири відсотки: з 2 989 випадків у 2011 р. до 2 874 випадків у 2012 р. [2]. Зазначене свідчить про ефективність управлінських реформ, що проводяться в Україні у сфері міграційної політики та її інформаційного забезпечення.

Інтеграція України до Європейського Союзу потребує нових підходів до регулювання міграційних процесів, а саме: запровадження сучасних інформаційних технологій у діяльності органів державної влади для забезпечення виконання покладених на них завдань і функцій, надання такими органами послуг у сфері міграції, оперативного отримання актуальної та достовірної інформації про стан і тенденції міграційних процесів, виявлення причинно-наслідкових зв'язків, їх негативного впливу на соціально-економічний стан України [21]. У зв'язку із зазначеним в Україні було схвалено Концепцію створення єдиної інформаційно-аналітичної системи управління міграційними процесами, одне із призначень якої – підвищення рівня національної безпеки.

Постановка завдання. Мета статті – з'ясувати поняття та зміст системи інформаційного забезпечення державного регулювання міграційних процесів як фактора зменшення кількості правопорушень у сфері міграційної політики, виявлення законодавчих та наукових позицій щодо структури інформаційних утворень у процесі взаємодії суб'єктів реалізації державної міграційної політики. Предмет розгляду цього наукового дослідження – правові норми та наукові теорії, що характеризують порядок інформаційного забезпечення суб'єктів реалізації державної міграційної політики та їх взаємодії у процесі профілактики й боротьби зі злочинами в міграційній сфері.

Результати дослідження. У 2012 р. уперше за роки незалежності в Україні було створено сприятливі умови для побудови та розвинення принципово нової, порівняно з попередніми, більш гуманної моделі взаємовідносин «влада-іноземці». Цьому процесу сприяло проведення в державі ЄВРО-2012; остаточна передача більшості повноважень щодо здійснення контролю за імміграційними процесами Державній міграційній службі України (ДМС) [12]; запровадження наприкінці 2011 р. кардинальних змін до нормативно-правової бази України, що регулює відносини у сфері імміграції, в першу чергу, прийняття законів України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [20] та «Про біженців та осіб, що потребують додаткового або тимчасового захисту» [18]. Проведені заходи є реалізацією положень Концепції державної міграційної політики [8], яка приділяє значну увагу заходам створення ефективної системи інформаційного забезпечення діяльності державних органів, що реалізують державну міграційну політику, та самих іноземців і осіб без громадянства.

Для мігрантів інформаційне забезпечення особливо важливо та корисно, оскільки будь-хто серед них не лише змінює місце проживання, але й потрапляє з одного соціального середовища до іншого. Проблеми адаптації, житла, працевлаштування, забезпечення прав та свобод – найважливіша інформація, якої потребує мігрант.

Важливим напрямом інформаційного забезпечення міграційних процесів є також поінформованість державних структур, які розробляють та реалізують міграційну політику. Як зазначає К. Бондаренко, серед інших чинників, які сприяють розв'язанню проблеми влаштування мігрантів або хоча б її упорядкуванню, ледве не на першому місці стоїть

інформаційний [3]. Про важливість інформаційної складової в регулюванні міграційних процесів для забезпечення безпеки держави, територіальної громади та окремого громадянина свідчить також місце цієї форми в системі державного регулювання міграційними процесами.

Державне регулювання міграційних процесів можна розбити на 15 форм, стверджує Д. М. Ворона, кожна з яких створює умови для досягнення конкретної мети, і в міру їх здійснення в сукупності своїй вони й забезпечують функціонування держави у сфері міграції. Цими формами державного регулювання міграційних процесів, на думку Д.М. Ворони, є: 1) створення нормативної бази для правового регулювання міграції, її потоків, облаштування мігрантів; 2) розробка Державної міграційної програми; 3) підготовка кадрів для роботи з мігрантами; 4) формування єдиного банку даних за наявними потоками мігрантів; 5) створення моделі розвитку міграційних процесів з урахуванням особливостей соціально-економічного й політичного становища України тощо [4].

Четверту форму державного регулювання міграційних процесів, зазначає С.О. Мосьондз, становить створення єдиного банку даних за існуючими потоками мігрантів. Виконання цього завдання забезпечує добір науково обґрунтованої інформації для регулярного проведення прогностичних розрахунків, експертних оцінок і соціологічних досліджень. Формування єдиного банку даних узгоджується з роботою, що проводиться нині, з впровадження в Україні загальнодержавної системи автоматизованого документування й обліку населення, а також з розробленими системами інформаційного забезпечення органів виконавчої влади [9, с. 204]. До цього банку як складові, наголошує Д.М. Ворона, мають належати: 1) інформація, що акумулюється радниками з питань міграції в посольствах (консульствах) України в державах – колишніх республіках СРСР; 2) інформація про переміщення основних контингентів мігрантів: а) внутрішньодержавна міграція (дані системи органів МВС України); б) процеси переміщення біженців і вимушених переселенців (дані збираються через систему територіальних органів державної міграційної служби України у взаємодії з МВС України); в) в'їзд і виїзд, зовнішня міграція в цілому (дані збираються системою імміграційного контролю ДМСУ, прикордонними й митними службами, органами МВС України); г) інформація про ринки праці за кордоном (у рамках міждержавних угод, шляхом використання друкарських видань тощо) і всередині країни (через систему територіальних органів ДМСУ й Мінсоцполітики України); д) інформація про роботу з біженцями і вимушеними переселенцями, що здійснюється територіальними органами ДМСУ за спеціальною програмою: 1) про роботу пунктів первинного прийому міграційної служби; 2) про роботу Центрів тимчасового розміщення міграційної служби; 3) про державний житловий фонд; 4) про цільовий земельний фонд; 5) про видачу позик і пільгових кредитів мігрантам (обліково-контрольна); 6) про можливості розселення мігрантів на постійне місце проживання. У результаті буде створено автоматизовану систему «Міграція» [4]. Зазначені пропозиції науковців ґрунтуються на баченні ними нагальної потреби в систематизації потоків даних у сфері міграційних процесів, що підвищить рівень національної безпеки.

Інформаційне забезпечення міграційних процесів, що існує нині в Україні, має розрізнений, неповний, несистемний характер. Проблема міграції в Україні займаються ряд міністерств та відомств України: Міністерство соціальної політики [16], Міністерство закордонних справ [15], Міністерство внутрішніх справ [14], Управління міліції міграційного контролю Міністерства внутрішніх справ України [17], Адміністрація Державної прикордонної служби України [11], Комітет з національностей і міграції [13], Державна міграційна служба [12] та ін. Усі ці державні органи реалізують Концепцію державної міграційної політики [10]. Проте без належно організованої взаємодії контроль за міграційною сферою буде не якісним, а забезпечення національної безпеки поставлено під загрозу.

Концепція державної міграційної політики потребує посилення взаємодії та координації діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських організацій у сфері реалізації державної міграційної політики [8]. Науковці А. Чічановський, В. Шкляр, О. Стариш зазначають, що будь-яка взаємодія починається й відбувається в процесі обміну інформації, а результатів узаємодії досягають завдяки якісним (сутнісним) характеристикам складових інформаційного взаємовпливу [22, с. 8]. Таким чином система інформаційного забезпечення міграційних процесів відіграє значну роль не тільки під час реалізації своїх завдань окремими зазначеними вище державними органами, але й у ході їх спільної діяльності в процесі забезпечення національної безпеки в міграційній галузі.

Для ефективної роботи цих відомств, також підкреслює Н. Л. Калюжна, необхідно створити автоматизовану систему постійного моніторингу міграційних процесів, основними завданнями якої мають бути: 1) нагромадження та структурування інформації про масштаби, напрями й характер територіальних переміщень населення; 2) виявлення й відстеження тенденцій зовнішніх і внутрішніх, стаціонарних і трудових міграцій; 3) визначення причинно-наслідкових зв'язків міграцій з економічними, соціальними й демографічними процесами у країні й світі для підготовки можливих варіантів коригування державної міграційної політики, зокрема в сфері праці; 4) прогнозування міграційних ситуацій і моделювання міграційної поведінки людей в контексті соціально-економічного розвитку держави; 5) підготовка аналітичної інформації, необхідної для розробки та реалізації заходів міграційної політики щодо територіального збалансування попиту і пропозиції робочої сили залежно від стану регіональних ринків праці [7]. Зазначені пропозиції частково відображено в Концепції державної міграційної політики, оскільки її реалізація передбачає створення єдиної інформаційної (автоматизованої системи обліку та аналізу міграційних потоків із забезпеченням конституційних гарантій недопущення поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди; інформування громадян України про ситуацію на зовнішньому ринку праці, в тому числі про законодавство інших держав із цього питання, фактори ризику, які можливі під час працевлаштування за кордоном, мотивацію переселення та проблеми мігрантів, труднощі адаптації; розроблення інформаційних матеріалів для ознайомлення потенційних українських мігрантів з особливостями держав призначення; включення міграційної складової до статистичних даних за результатами дослідження стану реалізації прав громадян на соціальний захист, охорону здоров'я, освіту, працю тощо.

На шляху реалізації аналогічних завдань в інших країнах, зазначають М.Б. Денисенко, О.В. Фурса, О.А. Хараєва, О.С. Чудиновських, виникають такі проблеми, пов'язані зі статистичною інформацією стосовно міграції: непридатність існуючих систем для обліку мігрантів різних категорій; відсутність реєстру населення та реєстру іноземного населення; відсутність традиції обліку іноземних мігрантів; відставання бази обліку мігрантів від вимог міграційної та геополітичної ситуації, яка змінюється; відсутність координації у діяльності відомств, які займаються питанням міграції; відсутність ефективної системи контролю над якістю збору та обробки даних [5, с. 28–29]. Цей простий перелік свідчить, передусім, про відсутність методик збору інформації, що створює умови для вільної інтерпретації, спекуляції цифрами на темі міграції, а це, в свою чергу, провокує поширення ксенофобії та формує в суспільній свідомості неприязнь до мігрантів. Саме тому, наголошує К. Бондаренко, назріває необхідність систематизації методик збору та розробки даних, котрі накопичують різні відомства [3]. Особливої уваги науковців заслуговують питання взаємодії суб'єктів реалізації державної міграційної політики та засобів масової інформації, оскільки відомості, що викладаються журналістами, іноді подаються у викривленому вигляді й можуть спричинити загрози національній безпеці в міграційній сфері.

Висновки. Загалом систему інформаційного забезпечення міграційної сфери можна визначити як сукупність інформаційних утворень суб'єктів реалізації державної міграційної політики, спрямованої на забезпечення національної безпеки. Слід також констатувати досить високий рівень розробленості декларативних норм, що визначають інформаційну складову реалізації державної міграційної політики, однак ще потребує розробки внутрішня структура інформаційної системи забезпечення міграційної політики та інтегративні засади спільного використання баз даних окремих відомств-учасників забезпечення національної безпеки в міграційній сфері.

Список використаних джерел:

1. Бандурка О.О. Адміністративно-правове регулювання міграційного процесу в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец.: 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право /Олександр Олександрович Бандурка. – Харків, 2002. – 21 с.
2. Батчасв В. Щорічні доповіді про права людини. Дотримання прав іноземців [Електронний ресурс]: Українська гельсінська спілка з прав людини. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1362662975>
3. Бондаренко Ксенія. Міграційна політика та засоби комунікації: аспекти формування взаємодії (досвід РФ).] [Електронний ресурс]. – Віче. – № 1. – 2008. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/775/>
4. Ворона Д.М. Форми та методи правового регулювання міграційних процесів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_pravo/2011_4/files/LA411_35.pdf
5. Миграционная политика в зарубежных странах и Российской Федерации: опыт сравнительного анализа /Денисенко М.Б., Фурса Е.В., Хараева О.А., Чудиновских О.С. //Институт экономики и переходного периода. – М., 2003. – 103 с.
6. *Державна міграційна служба України: етапи створення та перспективи розвитку* [Електронний ресурс]. – 30.11.12 //Всеукраїнська аналітична щомісячна газета «Міграція». – Режим доступу: <http://migraciya.com.ua/news/the-state-migration-service-of-ukraine/ua-state-migration-service-of-ukraine-stages-of-development-and-prospects/>
7. Калюжна Н.І. Управління міграційними процесами та шляхи їх вдосконалення у вітчизняній та міжнародній практиці [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpdduu/du151/g%20\(7\).htm](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpdduu/du151/g%20(7).htm)
8. Концепція державної міграційної політики: Указ Президента України від 30 травня 2011 року № 622/2011 // Урядовий кур'єр. – 06.07.2011. – № 120.
9. Мосьондз С.О. Становлення державної міграційної політики в Україні /С.О. Мосьондз, С.С. Саїв // Право України. – 2005. – № 11. – С. 114–118
10. План заходів з реалізації Концепції державної міграційної політики: розпорядження Кабінету Міністрів України, від 12 жовтня 2011 р. № 1058-р // Урядовий кур'єр. – 17.11.2011. – № 214.
11. Положення про Адміністрацію Державної прикордонної служби України: Указ Президента України, від 6 квітня 2011 року № 399/2011 // Урядовий кур'єр. – 21.04.2011. – № 73.
12. Положення про Державну міграційну службу України: Указ Президента України, від 6 квітня 2011 року № 405/2011 // Урядовий кур'єр. – 27.04.2011. – № 76.
13. Положення про Державний комітет України у справах національностей та міграції: Указ Президента України, від 19 березня 2002 року № 269/2002 // Офіційний вісник України, від 05.04.2002. – 2002. – № 12. – С. 14. – Ст. 560. – Код акта 21915/2002.
14. Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Указ Президента України, від 6 квітня 2011 року № 383/2011 // Урядовий кур'єр. – 19.04.2011. – № 71.
15. Положення про Міністерство закордонних справ України : Указ Президента України, від 6 квітня 2011 року № 381/2011 // Урядовий кур'єр. – 19.04.2011. – № 71.

16. Положення про Міністерство соціальної політики України : Указ Президента України, від 6 квітня 2011 року № 389/2011 // Урядовий кур'єр. – 21.04.2011. – № 73.
17. Положення про Управління міліції міграційного контролю Міністерства внутрішніх справ України: наказ МВС України 20.02.2012 № 142 // Офіційний вісник України. – 30.03.2012. – 2012. – № 22. – С. 287. – С. 853. – Код акта 60821/2012.
18. Про біженців та осіб, що потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України, від 8 липня 2011 року № 3671-VI // Голос України. – 03.08.2011. – № 142.
19. Про основи національної безпеки України : Закон України, від 19 червня 2003 року № 964-IV // Голос України. – 22.07.2003. – № 134.
20. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України, від 22 вересня 2011 року № 3773-VI // Голос України. – 25.10.2011. – № 199.
21. Схвалено Концепцію створення єдиної інформаційно-аналітичної системи управління міграційними процесами. – 08.11.2012 [Електронний ресурс]: Прес-служба державної міграційної служби – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245777379&cat_id=244276429
22. Чічановський А. Функціонування ЗМК як політичний процес /Чічановський А., Шкляр В., Стариш О. // Публіцистика і політика : зб. наук. праць політологічної спрямованості. – Вип. 1(4). – К. : Грамота, 2007. – С. 8.

БОГАТИРЬОВА О. І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права
та кримінології
Навчально-наукового інституту
та масових комунікацій
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.81

ДЕЯКІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ТА ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЮ ІНСПЕКЦІЄЮ

Розкрито деякі питання удосконалення виконання покарань та здійснення контролю кримінально-виконавчою інспекцією за особами які перебувають у неї на обліку.

Ключові слова: удосконалення, виконання покарань, контроль, кримінально-виконавча інспекція, засуджена особа, облік.

Раскрыто некоторые вопросы усовершенствования исполнения наказания и осуществления контроля уголовно-исполнительной инспекции за лицами которые состоят у нее на учете.

Ключевые слова: усовершенствование, исполнение наказания, контроль, уголовно-исполнительная инспекция, осужденное лицо, учет.

The article is dedicated to research of some issues concerning improvement of executing punishments and controlling by the criminal-executive inspection about persons who are in her keeping.

Key words: improvement, executing punishments, criminal-executive inspection,

convicted person, account.

Вступ. У сучасний динамічний період реформування кримінально-виконавчої системи України та виконання кримінально-виконавчою інспекцією кримінальних покарань, адміністративних стягнень, контролю за засудженими, проблема забезпечення її законодавчою та іншою нормативно-правовою базою досить актуальна й привертає увагу значної кількості теоретиків і практиків даної сфери.

Норми кримінально-виконавчого законодавства виступають регулятором кримінально-виконавчих відносин у потрібному для особи, яка відбуває покарання або адмінстягнення, напрямі, потужним фактором, що організує і дисциплінує дану особу, та такими, що забезпечують її інтереси у даній сфері. Поряд з цим норми кримінально-виконавчого законодавства можуть забезпечити виконання кримінально-виконавчою інспекцією завдань і функцій лише в тому випадку, якщо вони будуть достатньою мірою дієвими.

Ученими в галузі кримінально-виконавчого права вже доведено, що на даний час правове регулювання суспільних відносин у сфері виконання покарань та адмінстягнень кримінально-виконавчою інспекцією відстає від потреб практики. Однак слід зауважити, що чинне законодавство в цій сфері істотно оновлено, хоча й залишається дуже суперечливим та має чимало прогалин. Тому, на нашу думку, його дієвість не надто висока.

Водночас удосконалення нормативно-правового забезпечення виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарань та адмінстягнень, а також контролю за засудженими, – це одна з важливих складових формування взагалі кримінально-виконавчої політики України, яка має на меті перетворити пенітенціарну систему у сучасний потужний інструмент виправлення і ресоціалізації злочинців, сприяти формуванню в них навичок, умінь бути законотрудами громадянами.

На наш погляд, таке вдосконалення не можливо саме по собі. Норми кримінально-виконавчого законодавства не можуть бути відокремлені від системи правових норм узагалі та загальносвітових правових цінностей зокрема. Держава як інституція громадянського суспільства, яка встановлює закони, адміністративні правила й визначає політику в цілому, не може дозволити собі не узгоджувати свої дії з нормами міжнародного права.

Така гармонія стимулюватиме не лише формальне, але й реальне утвердження принципів захисту прав і свобод людини. У ст. 3 Конституції України задекларовано норму, в якій визнано людину, її життя, честь та гідність, недоторканність і безпеку як вищу соціальну цінність [2]. Цілком очевидно, що необхідною передумовою удосконалення нормативно-правового забезпечення виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарань, адміністративних стягнень та контролю за особами, які перебувають на її обліку, є його наукове обґрунтування.

З цього приводу важливо наголосити, що за останні роки вітчизняна кримінально-виконавча наука зробила вагомий внесок у становлення та розвиток теоретико-прикладних учень у галузі кримінально-виконавчого права. Завдяки зусиллям вітчизняних учених, зокрема: В.А. Бадири, Ю.В. Бауліна, І.Г. Богатирьова, Є.М. Бодюла, В.В. Василевича, Т.А. Денисової, О.М. Джузи, О.Г. Колба, В.О. Корчинського, В.О. Меркулової, В.Г. Павленка, В.І. Рудника, А.Х. Степанюка, О.В. Ткачової, В.М. Трубникова, С.Я. Фаренюка, С.В. Черкасова, Н.П. Черненко, Д.С. Шияна, С.І. Халимона, І.С. Яковець та інших, розпочато створення нової теорії пенітенціарного права.

Поряд з цим наше дослідження показує, що розвиток цієї науки проходить непросто. Багато її принципових положень гостро дискусійні, інші ґрунтуються на концепціях, що вже застаріли. Сьогодення потребує нових підходів, які б відображали сучасні міжнародні вимоги до виконання покарань, виправлення і ресоціалізації засуджених. Мова передусім про наукове опрацювання пенітенціарної політики, яка має суттєві відмінності від кримінально-виконавчої. Це, по-перше, розробка нового «Пенітенціарного кодексу», по-друге, формування нової концепції, по-третє, підготовка персоналу виконання покарань нової генерації, по-четверте,

співпраця із засудженими з метою їх ресоціалізації.

Оновлення незалежності України, формування демократичного, правового громадянського суспільства зумовило проведення принципово нової, самостійної кримінально-виконавчої політики у сфері виконання і відбування покарань. Прийняття низки законодавчих та галузевих нормативних актів, що регламентують діяльність органів і установ виконання покарань мусило б позитивно вплинути на процес діяльності кримінально-виконавчої інспекції [3].

Однак бажане не стало реальністю. З цього приводу слушне твердження Т.А. Денисової, що сучасна система відбування покарань не спроможна змінити душу людини, повернути її в суспільство відновленою з позитивними змінами та установками не продовжувати злочинну діяльність [6, с. 25]. Досліджуючи удосконалення нормативно-правового забезпечення виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарань, ми виходили з дати прийняття нового Кримінального та Кримінально-виконавчого кодексів України.

Прийняття Верховною Радою України нового Кримінально-виконавчого кодексу, який було розроблено ще у 1995 р., доопрацьовано в 1997 р. й подано до Кабінету Міністрів України, суттєво могло вплинути на реформування кримінально-виконавчої інспекції. На жаль, проект зазначеного Кодексу лише в червні 2001 р. подано до Верховної Ради України, а прийнятий він був 11 липня 2003 р. 19 грудня цього ж року затверджено наказом ДДУПВП № 270/1560 Інструкцію «Про порядок виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань» [1].

Під час написання даної статті ми провели комплексний аналіз чинної нормативно-правової бази, в тому числі вищезазначеної, яка регламентує діяльність кримінально-виконавчої інспекції. За його результатами пропонуємо внести зміни до ст. 76 КК України, що дозволить, на нашу думку, деякою мірою привести кримінальне законодавство до вимог європейських стандартів у сфері поводження з правопорушниками та ув'язненими.

А саме, пропонуємо законодавчо закріпити механізм примирення потерпілого та засудженого шляхом покладання на останнього обов'язку відшкодувати протягом іспитового строку заподіяну ним шкоду й доповнити ст. 76 КК України такими словами:

– п. 6 «відшкодувати заподіяну шкоду в певний строк». Покладення обов'язку на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, відшкодувати заподіяну шкоду в певний строк полягає в безпосередньому усуненні заподіяної шкоди чи компенсації матеріальних збитків потерпілому;

– п. 7 «не відвідувати певні місця і у певний час без дозволу працівника кримінально-виконавчої інспекції».

Проведений аналіз чинного кримінально-виконавчого законодавства свідчить що діяльність КВІ спрямована, головним чином, на облік та контроль засуджених, що значно звужує застосування до них засобів виправлення та ресоціалізації. На нашу думку, слід звернути увагу також на те, що законодавець у ч. 2 ст. 13 КВК України не прописує діяльність КВІ щодо контролю за поведінкою осіб, умовно-дostroково звільнених від відбування покарання, звільнених від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також діяльність щодо направлення засудженого до покарання у вигляді обмеження волі до місця його відбування.

Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що ст. 13 КВК України містить значні прогалини, а її вищезазначена діяльність має нечітку систематизацію, що відповідно потребує від законодавця удосконалення згаданої статті КВК України. Крім того, пропонуємо ч. 2 ст. 13 КВК України викласти у такій редакції: «Кримінально-виконавча інспекція здійснює контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, умовно-дostroково, а також звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років».

Відповідно до нормативно-правових актів кримінально-виконавча інспекція здійснює не лише контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, а

також звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, але й установлює періодичність та дні проведення реєстрації засуджених до покарань у вигляді громадських і виправних робіт, а також осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Однак зміст ст. 32, 36, 41, 44 КВК України та реалізація вищезазначених покарань на практиці показують, що КВІ не повною мірою забезпечує їх виконання [4].

Крім того, ч. 5 ст. 41 КВК України визначає обов'язок кримінально-виконавчої інспекції під час виконання покарання у вигляді виправних робіт проводити виховну роботу із засудженими особами. А п. 1.10 Розділу III Інструкції «Про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань» одним із основних засобів виправлення й виховання осіб, засуджених до виправних робіт, передбачає не виховну, а соціально-виховну роботу. Дані різновиди виховної роботи мають неоднаковий зміст, що обумовлює застосування різних форм і методів її реалізації.

Наприклад, відповідно до ст. 123 КВК України соціально-виховна робота застосовується для виховного впливу лише на засуджених до позбавлення волі й передбачає цілеспрямовану діяльність персоналу органів і установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених. Із засудженими до кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, КВК України не передбачає проведення соціально-виховної роботи. Таким чином, дана Інструкція вміщує у собі колізії, коли одна норма суперечить іншій.

З урахуванням того, що ст. 107 КВК України чітко регламентує права й обов'язки засуджених до позбавлення волі, а ст. 123–128 цього ж кодексу передбачають напрямки виховного впливу на дану категорію засуджених, на нашу думку, подібні положення мають бути закріплені в КВК України й щодо засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Це дозволить не тільки усунути наявні прогалини та колізії в юридичних нормах, але й запобігти ситуаціям, коли від засуджених, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції, вимагають те, що не передбачено законом. Наприклад, серед обов'язків зазначених засуджених відсутній обов'язок отримувати загальну освіту та проходити професійно-технічне навчання, а Інструкція «Про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань» зараховує їх до основних засобів виправлення.

Серед шляхів удосконалення нормативно-правового забезпечення виконання покарань кримінально-виконавчою інспекцією слід передбачити здійснення нею ряду функцій, які не закріплені чинним законодавством, а саме: проведення індивідуально-профілактичної роботи з особами, засудженими до покарання у вигляді громадських та виправних робіт, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; розшук засуджених осіб, місцезнаходження яких невідомо; привід засуджених, які без поважних причин не з'явилися за викликом до інспекції або суду.

Дані функції виконують працівники служби дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції у справах дітей міських і районних органів внутрішніх справ, які проводять із засудженими індивідуально-профілактичну роботу, спрямовану на запобігання порушенню громадського порядку та інших прав громадян, а також учиненню ними нових злочинів.

На наш погляд, дані функції, хоч і передбачають проведення індивідуально-профілактичної роботи органами внутрішніх справ, однак її зміст зводиться до запобігання новим злочинам через контроль за засудженими особами, конвоювання та привід засуджених осіб, які ухиляються від відбування покарання [5, с. 123]. Водночас на інших суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин взагалі не покладено виконання функцій, що передбачають проведення індивідуально-профілактичної роботи з особами, засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Отже, враховуючи недостатньо чітке визначення змісту цієї функції та відсутність правового регулювання порядку її здійснення, ми погоджуємося з В. А. Льовочкіним про необхідність розширити не тільки кількість суб'єктів, на яких вона має бути покладена (в першу чергу, на кримінально-виконавчу інспекцію), але й доповнити її змістовну частину такими положеннями, які б включали в себе проведення індивідуально-профілактичної роботи у вигляді бесід, роз'яснення нормативних положень для формування правової свідомості, відповідальності за свою власну поведінку, вироблення мотивації на дотримання порядку та умов відбування покарання тощо [6, с. 3–8].

Висновки. На підставі вищевикладеного, на нашу думку, необхідно внести зміни до ч. 1 ст. 30, ч. 3 ст. 36, ч. 3 ст. 41 КВК України такого змісту: «проведення індивідуально-профілактичної роботи за місцем проживання засудженого – на органи внутрішніх справ та кримінально-виконавчу інспекцію».

Пропонуємо також доповнити Інструкцію «Про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань» п. 4.9 такого змісту: «Щодо осіб, якими не відбуто строк обмеження або позбавлення волі замінено виправними роботами, вноситься постанова про зарахування 7 днів перебування засудженої особи в місцях обмеження або позбавлення волі в строк виправних робіт у порядку, передбаченому ст. 72 КК України».

Список використаних джерел:

1. Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань : затверджено наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань, МВС України від 19 груд. 2003 року № 270/1560 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 2. – Ч. 1–2. – Ст. 90.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2222-IV, від 08.12.2004 // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – Ст. 44).
3. Концепція реформування кримінальної юстиції [Електронний ресурс] : затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/7703.html>.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3. – Ст. 21 (зі змінами та доповненнями станом на 17 січня 2012 р.)
5. Богатирьова О. І. Служба апробації як аналог кримінально-виконавчої інспекції : монографія / О. І. Богатирьова. – К.: МП Леся, 2012. – С. 123.
6. Кримінально-виконавче право: навч. посіб. / [Бадира В. А., Денисов С. Ф., Мінаєв М. М. та ін.] ; за ред. Т. А. Денисової. – К. : Істина, 2008. – 400 с.
7. Льовочкін В. А. Проблемні питання діяльності кримінально-виконавчої системи України / В. А. Льовочкін // Аспект. – 2002. – № 2 (3). – С. 3–8.

ОЛІЙНИК О. І. ,

кандидат юридичних наук,
начальник Чернігівського
юридичного коледжу
(Державна пенітенціарна служба
України)

УДК 343.2

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО ст. 391 КК УКРАЇНИ

Розглядаються ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 391 КК України. Основну увагу приділено проблемним питанням, які пов'язані з юридичною оцінкою такого основного елементу об'єктивної сторони, як діяння.

Ключові слова: об'єктивна сторона злочину, злісна непокоря, засуджені.

Рассматриваются признаки объективной стороны состава преступления, предусмотренного ст. 391 КК Украины. Основное внимание уделено проблемным вопросам, связанным с юридической оценкой такого основного элемента объективной стороны, как деяние.

Ключевые слова: объективная сторона преступления, злостное неповиновение, осуждённые.

The article studies characteristics of the objective side of body of a crime provided by article 391 of the Criminal Code of Ukraine. Much attention is paid to the problems connected with the legal evaluation of such main element of the objective side as an act.

Key words: objective side of a crime, malicious disobedience, convicts.

Вступ. З того часу, як набули чинності нові Кримінальний та Кримінально-виконавчий кодекси (далі – КК, КВК) України, не вщухають дискусії щодо практичного застосування їхніх окремих положень. Дані положення містять низку недоліків як змістовного, так і техніко-юридичного характеру, що не повністю узгоджуються між собою, про що слушно неодноразово зауважували як науковці, так і безпосередньо народні депутати України, які підготували зміни до цих кодексів [12].

У контексті посилення уваги з боку держави до боротьби зі злочинністю в країні, особливої уваги заслуговує питання боротьби зі злочинністю в місцях позбавлення волі, бо під час учинення злочину у період відбування покарання засудженим нівелюється сама мета покарання. Такий засуджений, як слушно зауважує М. М. Яцишин, зумисно ігнорує кримінально-правові заборони, потім стає причиною підвищеної суспільної небезпеки від таких діянь [13, с. 145]. Тому дослідження даної проблематики з позиції кримінального та кримінально-виконавчого права є нині досить актуальним.

Постановка завдання. Мета статті – аналіз кримінального та кримінально-виконавчого аспектів злісного невиконання вимог адміністрації установи виконання покарань як складового елементу об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 391 КК України.

Результати дослідження. Проблематика застосування ст. 391 КК України для науки кримінального та кримінально-виконавчого права не нова. Її дослідженням опікувалися такі

відомі вчені у цих галузях, як Л.В. Багрій-Шахматов, В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, А.П. Гель, В.В.Голіна, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, О.Г. Кальман, В.В. Коваленко, О.Г. Колб, С.Ю. Лукашевич, В.О. Меркулова, П.П. Михайленко, Ю.В. Орел, В.В. Сташис, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, І.С. Яковець, М.М. Яцишин та ін.

Упродовж останніх років питанню кримінальної відповідальності за вчинення даного злочину було присвячено дослідження Ю.В. Орла «Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи» (м. Дніпропетровськ, 2008 р.), у якому автор спробував з'ясувати та розв'язати проблеми кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань. Однак нині чимало проблем, які пов'язані із застосуванням ст. 391 КК України й надалі мають місце у практичній діяльності персоналу установ виконання покарань. Дана проблема, на наш погляд, має декілька причин для існування: по-перше, кримінологічного; по-друге, кримінально-правового та кримінально-виконавчого напрямів.

Кримінологічні причини полягають у тому, що частина протиправних діянь, які за своїми ознаками містять склад злочину передбаченого, ст. 391 КК України мають латентний характер, оскільки їх виявлення оперативними підрозділами установ виконання покарань перебуває на дуже низькому рівні, про що свідчать дані останніх колегій ДПтС України [9, с. 17]. У свою чергу, керівництво установи не завжди підтримує ініціативу співробітників щодо збору фактів та оформлення необхідних документів для подальшого притягнення засудженого до кримінальної відповідальності за наявності підстав, адже такий кількісний показник негативно вплине на звітність і загальний стан злочинності по установі, як такий, що дає оцінку компетентності керівництва установи. На підтвердження практичного аспекту проблеми можна навести й зауваження С. Ю. Лукашевича, дослідника злочинності у місцях позбавлення волі, котрий слушно вказує на те, що позитивно оцінюється робота тих установ, у яких показники злочинності менші. Ось і наслідок: та установа, де більше, краще й повніше виявляються і реєструються злочини, оцінюється негативно і навпаки. Цілком імовірно допустити, що іноді адміністрація установ виконання покарань застосовує до засуджених заходи дисциплінарного впливу там, де можливо порушення кримінальної справи і притягнення винних до кримінальної відповідальності [5, с. 44–45]. Проте показник злочинності в місцях позбавлення волі досить значний. Так, протягом 2011 р. в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах порушено 377 кримінальних справ проти 346 за 2010 р., з них 344 – в установах виконання покарань та 33 – у слідчих ізоляторах. У виховних колоніях злочинів допущено не було. У 2012 р. за злочинами, вчиненими в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, було порушено 575 кримінальних справ, що на 23,9 % більше ніж у 2011.

Що ж стосується ефективності застосування ст. 391 КК України, то доцільно звернути увагу й на її профілактичний вплив на рівень злочинності в установі, оперативну обстановку, що зумовлює застосування даної статті. Адже її вміле застосування є одним із кримінально-правових заходів запобігання злочинності. Наприклад, у 2011 р. вона була застосовано у 137 випадках [8, с. 3]. Ми також підтримуємо позицію О. І., яка, досліджуючи кримінологічне підґрунтя порушень режиму утримання в місцях позбавлення волі, вказує на своєрідну «захисну функцію» застосування ст. 391 КК України стосовно забезпечення режиму утримання засуджених, що полягає у захисті їх від порушень з їхнього боку [7, с. 7]. Таким чином, можемо пересвідчитися у тому, що кримінологічне значення застосування статті КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи, полягає, насамперед, у запобіганні вчиненню порушення режиму утримання в місцях позбавлення волі, ефективному застосуванню дисциплінарної практики як засобу забезпечення дотримання режимних вимог, чим досягається мета кримінально-

виконавчого законодавства.

Звернімося до оцінки проблем кваліфікації об'єктивних ознак злочину, передбаченого ст. 391 КК України, під кутом зору кримінально-виконавчого законодавства. Справа в тому, що існує чимало спірних та невизначених питань, які стосуються підстав визначення об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 391 КК України.

Теорією кримінального права чітко сформовано ознаки об'єктивної сторони будь-якого кримінального злочину, до основної такої ознаки належить і діяння особи [4, с. 113]. Оскільки йдеться про діяння, яке вчиняється в місцях позбавлення волі, то прослідковується тісний взаємозв'язок з кримінально-виконавчим законодавством, адже саме воно регулює відносини, котрі виникають у сфері виконання та відбування кримінальних покарань. Тому розглянемо детальніше проблемні питання, що стосуються ознак об'єктивної сторони з погляду нормативно-правової регламентації виконання покарань, які пов'язані з позбавленням волі. На що, перш за все, треба звернути увагу, то це на те, що дане суспільно-небезпечне діяння може мати місце тільки в установах виконання покарань, до яких згідно зі ст. 11 КВК України належать: 1) арештні доми; 2) кримінально-виконавчі установи; 3) спеціальні виховні установи. Однак на практиці, через низку невідповідностей у диспозиції даної статті з нормами КВК України, вона застосовується виключно до засуджених, котрі відбувають покарання у виправних колоніях. Як слушно з цього приводу зазначали О. Колб та В. Коваленко, зміст цієї правової норми в умовах сьогодення (зокрема прийняття нового Кримінально-виконавчого кодексу України) не повною мірою співвідноситься з окремими положеннями чинного кримінально-виконавчого законодавства, що призводить як до неправильної кваліфікації цього виду злочинів, так і до численних порушень законних прав та інтересів різноманітних суб'єктів кримінально-виконавчої діяльності [3, с. 207]. Це пов'язано із тим, що протиріччя між нормами кримінального, кримінально-виконавчого і навіть адміністративного права не дозволяють застосовувати її у рамках принципу законності по відношенню до засудженого. Зокрема, підставою для її застосування є вчинення засудженим злісної непокори законним вимогам адміністрації установи виконання покарань.

По-друге, аналізуючи результати наукових досліджень та моніторингу дотримання прав засуджених, які проводяться міжнародними та громадськими організаціями, можна констатувати, що всі вони єдині у своїх переконаннях та висновках щодо недосконалості юридичного терміна «злісна непокора». Посилаючись на брак чіткої правової регламентації та формальної визначеності, які саме дії засудженого слід констатувати як злісну непокору, вони спираються на тлумачення норми, яке міститься у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 26.03.1993 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі», яка дає, до речі, наближене розуміння дій, що має вчинити засуджений [10, с. 343]. Проте практика свідчить, що нерідко адміністрація установи виконання покарань зловживає своїми повноваженнями, а це призводить до необґрунтованого застосування до засудженого як дисциплінарних стягнень, прямо передбачених у диспозиції ст. 391 КК України, так і самої статті КК України. Б'ють на сполох і правозахисники, котрі вважають, що будь-яка особа, яку адміністрація виправної колонії називає злісним порушником режиму утримання, може бути піддана кримінальному переслідуванню за ознаками кримінального злочину на абсолютно законних підставах. І це дає можливість додати певний термін ув'язнення до того строку, що його вже майже відбув засуджений [1]. На їхнє переконання, має місце не тільки порушення закону, але й посилення каральної репресії до засуджених.

В. Коваленко та О. Колб, розглядаючи окреслене нами поняття, відзначають логічний взаємозв'язок між самим явищем непокори вимогам адміністрації в особі певного її

представника та його повноваженнями й слушно зазначають: не треба ототожнювати такі правові категорії, як «функції адміністрації УВП» та «посадові повноваження» відповідних осіб, адже функції органу ширші за функції окремо взятої посадової особи [3, с. 209].

На противагу їм, Ю. В. Орел, досліджуючи об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 391 КК України, діходить висновку про те, що зміст поняття «злісна непокора законним вимогам адміністрації виправної установи» розкривається через поняття «непокора законним вимогам адміністрації виправної установи», при цьому непокора законним вимогам адміністрації виправної установи може бути вчинена шляхом дії або бездіяльності, що залежить від конкретної ситуації взаємодії суб'єктів відносин [6, с. 13]. Таким чином, під час оцінювання «злісності» непокори слід прив'язуватися до оцінки ситуації, яка передувала вчиненню окремо узятото діянню. Здійснивши аналіз причин протиправної поведінки та підстав, які передують учиненню правопорушень, ми можемо виходити з того, що під непокорою законним вимогам адміністрації виправної установи слід розуміти порушення засудженим установленого законом порядку відбування покарання, тобто недотримання приписів нормативно-правових актів, у яких містяться вимоги до поведінки засуджених (КВК України, Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань). Це має важливе значення, адже кожен засуджений прибувши до установи виконання покарань, обов'язково ознайомлюється зі змістом Правил, про що робиться відповідний запис до особової справи й програми індивідуально-виховної роботи. Крім того, тут має місце органічне поєднання об'єктивної та суб'єктивної сторони злочину, що сприяє правильній кваліфікації діянь надалі.

Безперечно, заслуговує на увагу й позиція, відповідно до якої поняття «злісної непокори» тісно співвідноситься з поняттям особи, яка вчиняє дане діянню. Так, З. В. Журавська пропонує під злісним порушенням режиму відбування покарання розуміти умисні діянню (дію чи бездіяльність), які вчиняє засуджений до позбавлення волі та які містять у собі хоча б один із елементів, що становить зміст поняття «злісний порушник установленого порядку відбування покарання», визначеного в ст. 133 КВК України [2, с. 153]. Не зважаючи на намагання автора слушно віднайти поняття злісного порушення установленого порядку відбування покарання, яке формально не міститься у КВК України, вбачається за доцільне погодитися з іншою науковою думкою, відповідно до якої положення ст. 133 КВК та ст. 391 КК України щодо визнання злісності проступку не тотожні, тому неправильне їх розуміння нерідко приводить до хибної кваліфікації даної категорії злочинів і до порушень прав засуджених [11, с. 40].

Підсумовуючи зазначене, додамо, що вже неодноразово наголошувалося на необхідності перегляду змісту даної правової норми та приведенні її у відповідність до сучасних правових реалій, аби уникнути існуючих протиріч як у кваліфікації діяння, так і самому порядку притягнення засуджених до кримінальної відповідальності.

Висновки. Зрештою, дослідження теоретичних та практичних аспектів об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 391 КК України, дає підстави зробити такі висновки: застосування даної норми має важливе запобіжне значення, а виважене її застосування сприяє зменшенню рівня злочинності в місцях позбавлення волі, адже відчуття неминучості відповідальності за допущені порушення режиму тримання, які можуть бути здійснені у майбутньому, приводить до стримувального ефекту у поведінці засудженого. Незважаючи на численні спроби науковців, правозахисників та практиків, спрямовані на удосконалення чинного механізму притягнення засудженого до кримінальної відповідальності за даною статтею КК України, проблемними залишаються саме ті питання юридичної оцінки діянь, які становлять об'єктивний бік даного злочину. Належної юридичної конструкції потребує поняття «злісності» як оцінної категорії. Вважаємо за доцільне розробити та

законодавчо закріпити критерії, що змістовно сформулюють дане поняття; доцільно також підтримати позицію, де під поняттям «непокори законним вимогам адміністрації виправної установи» слід розуміти порушення засудженим установленого законом порядку відбування покарання, тобто недотримання вказівок нормативно-правових актів, у яких містяться вимоги до поведінки засуджених (КВК України, Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань).

Список використаних джерел:

1. Діденко Андрій. Розпишися за новий строк /Дзеркало тижня [Електронний ресурс] /Діденко Андрій. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/LAW/rozpishisya_za_noviy_strok.html
2. Журавська З.В. Кримінально-правові та віктимологічні засади протидії злочинності в місцях позбавлення волі / З. В. Журавська // Держава та регіони : наук.-вироб. журн. – 2010. – № 3. – С. 152–157.
3. Коваленко В. Кримінально-правові засоби боротьби зі злісною непокорою засуджених законним вимогам адміністрації виправної колонії / В. Коваленко, О. Колб. – Право України. – № 9. – 2009 – С. 206–212.
4. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / [Баулін Ю.В., Борисов В.І., Тютюгін В.І. та ін.] / за ред. В.В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-те вид.]. – Х.: Право, 2010. – 456 с.
5. Лукашевич С.Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. – Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право /С.Ю. Лукашевич. – Х., 2001. – 20 с.
6. Орел Ю.В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. – Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право /Ю.В. Орел. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.
7. Плужник О.І. Кримінальна відповідальність за порушення режиму відбування покарання у виправних установах та тримання під вартою: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. – Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / О. І. Плужник. – К., 2003. – 20 с.
8. Про організацію виконання рішення колегії Державної пенітенціарної служби України від 11.11.2011 № 10РК: наказ Державної пенітенціарної служби України № 525 від 18.11.2011 року. – 25 с.
9. Про організацію виконання рішень колегії Державної пенітенціарної служби України від 14.02.2013 №1 РК: наказ №101/ОД-13 Державної пенітенціарної служби України від 19.02.2013. – 30 с.
10. Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі, Пленум Верховного Суду України від 26.03.1993 р. № 2 : зб. Постанов Пленуму Верховного суду України у кримінальних справах станом на 1 березня 2007 /[упорядн. Гуторова Н.О., Житний О.О.]. – Х.: Одиссей, 2007. – 552 с.
11. Созанський Т.І. Щодо питання вдосконалення положень ст. 391 КК України /Т.І. Созанський, М.М. Сенько: матеріали. Міжнародного симпозіуму [Кримінальний кодекс України – 10 років очікувань], (23–24 вересня 2011 р) /Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2011. – С. 39–41.

12. У Верховному Суді України розглянуто проект Закону України 2008. – № 19. – С. 144–148.
13. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України (щодо узгодження з нормами Кримінально-виконавчого кодексу України) (реєстр. № 2073 від 14 лютого 2008 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/73a0947d881b9949c225740900389d89?OpenDocument>
14. Яцишин М.М. Регламентация правового статуса засужденных за вчинені злочини у місцях позбавлення волі (повторні злочини) / М. М. Яцишин. – Борьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). –

КОЛОМІЄЦЬ Н. В.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри цивільного,
господарського і кримінального права
(Чернігівський державний інститут
економіки і управління)

ОСОБЛИВОСТІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ЗА ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИКІВ

Розглядається роль кримінально-виконавчої характеристики засуджених за злочини у сфері незаконного обігу наркотиків та особливостей її застосування для ресоціалізації таких категорій ув'язнених.

Ключові слова: ресоціалізація, засуджені, наркотичні засоби, установи виконання покарань.

Рассматривается роль уголовно-исполнительной характеристики осужденных за преступления в сфере незаконного оборота наркотиков и особенностей ее применения для ресоциализации таких категорий заключенных.

Ключевые слова: ресоциализация, осужденные, наркотические средства, учреждения исполнения наказаний.

This paper examines the role of penal characteristics convicted of crimes related to drug trafficking, and especially its application for re-socialization of the following categories of prisoners.

Key words: resocialization, prisoners, drugs, penal institutions.

Вступ. У загальних положеннях Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України визначено основні засади кримінально-виконавчого законодавства України. Серед мети й завдань кримінально-виконавчого законодавства, його дії у просторі й часі, підстав і принципів виконання й відбування покарання чільне місце належить основним засобам виправлення та ресоціалізації засуджених. Важливим прикладним аспектом їх застосування, на наш погляд, є те, що всі вони мають застосовуватися з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки, мотивів учиненого злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання.

Кримінально-виконавча характеристика в нашому розумінні є своєрідним індикатором їх застосування, оскільки віддзеркалює ті особистісні зміни в поведінці засудженого протягом строку перебування в УВП. Із розвитком науки кримінально-виконавчого права посилюється

також інтерес до наукового обґрунтування та вивчення впливу цих засобів на процес виправлення і ресоціалізації засуджених як кінцевої мети виконання покарання.

Теоретичне підґрунтя написання статті – праці вітчизняних і зарубіжних учених: В.А. Бадири, І.Г. Богатирьова, І.В. Баклан, В.А. Бублейника, О.П. Гороха, О.М. Гуміна, О. М. Джузи, Т. А. Денисової, А. П. Закалюка, С. А. Іванова, В. В. Князева, О. Г. Колба, О. М. Костенка, І.І. Митрофанова, О.В. Міляєвої, Н.А. Мирошніченко, А.М. Музики, О.В. Наден, Д. Й. Никифорчука, Ю. Г. Пономаренка, В. Г. Пшеничного, А.Х. Степанюка, М. П. Селіванова, В. М. Трубникова, В. Я. Тація, В. А. Тимошенка, Є. В. Фесенка, М. І. Хавронюка, І. С. Яковець, О. О. Шкута та ін.

Постановка завдання. Мета статті розгляд особливостей ресоціалізації засуджених за злочини у сфері незаконного обігу наркотиків.

Результати дослідження. В останні роки вийшли друком результати досліджень окремих аспектів застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених [1] та ефективності діяльності Державної пенітенціарної служби України [2]. Усі вони стали значним поштовхом у розв'язанні проблем, пов'язаних з кримінально-виконавчими аспектами виконання та відбування покарань, але стосувалися власних досліджень.

Питанням особливостей застосування основних засобів виправлення та ресоціалізації до засуджених, які відбувають покарання за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, не приділялося належної уваги. На наше переконання, їх застосування лежить у межах визначення їхньої кримінально-виконавчої характеристики. Вона має забезпечувати вибір і застосування цих засобів для комплексного вивчення особи, яка відбуває покарання [3, с. 250].

Під час дослідження даного елементу в структурі кримінально-виконавчої характеристики ми виходили з положень чинного законодавства, а саме ч. 3 ст. 6 КВК України, у якій перераховані основні засоби виправлення і ресоціалізації засуджених. Відразу зауважимо, що на засуджених, що відбувають покарання за такі злочини, поширюється вплив усіх засобів без жодного винятку.

Говорячи про порядок виконання та відбування покарання (режим), ми повинні визначитися з розумінням даного поняття. Правовий аналіз ч. 1 ст. 102 КВК України свідчить про розуміння режиму як комплексного поняття, що відображає виконання обов'язків адміністрації УВП щодо реалізації своїх функцій у сфері виконання покарання та забезпечення реалізації прав засуджених.

Режим відбування покарання регламентує життя засуджених в умовах ізоляції, з постійним дотриманням правил поведінки, передбачених для даного виду установи виконання покарань і відображає ставлення засуджених до правообмежень, які встановлені до даного виду покарання, характер стягнень і заохочень протягом строку відбування покарання, стосунки в колективі засуджених. Важливо розуміти також виховну функцію режиму, яка тісно пов'язана зі спрямованістю вивчення змін в особі засудженого, що відображається в його кримінально-виконавчій характеристиці.

Кримінально-виконавча характеристика повинна враховуватися також під час призначення засудженому заходів дисциплінарного впливу, оскільки дисциплінарна практика в УВП також залишається частиною режиму. Як свідчать проведені нами дослідження практики застосування стягнень до засуджених, що відбувають покарання за злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, адміністрація найчастіше за все використовує такі види стягнень, як: попередження й догана – 27,2 % та 33,3 % відповідно, а найнижчий відсоток становить застосування стягнення у вигляді переведення до ПКТ – 8,1 %. Суворі догани застосовувалися до 13,1 % вивчених засуджених, а поміщення до ДІЗО – у 18 % випадків учинення порушень режиму утримання.

Таким чином, можемо констатувати, що досліджувана нами категорія засуджених не

відрізняється вчиненням діянь, які характеризуються грубим порушенням режимних вимог, наслідком чого є невеликий відсоток застосування до них суворих дисциплінарних санкцій (ДІЗО та ПКТ) лише в 22,2 %. Зазначену ситуацію можна пояснити такими факторами: по-перше, в УВП має місце практика “вирівнювання” дисциплінарних стягнень, що нібито підкреслює сталу оперативну обстановку в колонії; по-друге, накладення стягнення у вигляді попередження, догани або суворої догани не потребує від начальника відділення СВВП такої кількості організаційно-документаційних дій (проведення ретельних перевірок, опитування засуджених тощо), як підготовка матеріалів, необхідних для поміщення в ДІЗО та ПКТ.

Стягнення у вигляді поміщення в ДІЗО та ПКТ – це крайній захід примусу, накладається у разі безуспішного застосування всіх інших заходів впливу. Незначна питома вага цього виду стягнень свідчить про виважений підхід до накладення стягнень з боку адміністрації місць позбавлення волі та дотримання ними порядку застосування заходів стягнення. Принагідно зазначимо, що в порівнянні з попередніми дослідженнями [4, с. 15] застосування крайніх заходів стало не тільки виваженим, але й відносно нечастим явищем, що свідчить про гуманізацію цього напрямку діяльності установ виконання покарань.

З іншого боку, заходи заохочення свідчать про готовність сприйняття засудженим основних засобів виправлення і ресоціалізації, серед яких є й режим відбування покарання. Крім того, правомірна поведінка засудженого – це невід’ємна складова, що характеризує й ступінь його виправлення, як критерію оцінки ефективності призначеного судом покарання. Відбуваючи покарання засуджені, чітко усвідомлюють необхідність виконання покладених на них правообмежень, наслідком такої внутрішньої мотивації є намагання зосередитися на належному виконанні тих чи інших обов’язків, які виникають у різних сферах їхнього повсякденного життя за ґратами.

Це стосується їхнього ставлення не тільки до режимних вимог, а також до праці, навчання, спорту, соціальної активності, участі в самодіяльних організацій засуджених. За нашими даними, адміністрація установ виконання покарань найчастіше стимулює правомірну поведінку та соціальну активність засуджених такими засобами заохочення: 1) дострокове зняття раніше накладеного стягнення – 60,2 %; 2) подяка – 17,4 %; 3) надання додаткового короткострокового побачення – 13,5 %; 4) надання додаткового тривалого побачення – 4,6 %; нагородження похвального грамотою – 2,4 %; 5) дозвіл додатково витратити гроші – 1,2 %, дозвіл на додаткову телефонну розмову – 0,6 %.

На перший погляд, досить широке коло заохочень свідчить про сприяння персоналу УВП щодо стимулювання правослухняної поведінки цієї категорії засуджених, однак така діяльність іноді призводить до формалізму з боку окремих представників адміністрації колонії. Вона має місце тоді, коли відбувається підготовка матеріалів засуджених до умовно-дострокового звільнення, ведення програм диференційованого виховного впливу на них. Зокрема, про це йдеться й у відомчому аналізі діяльності соціально-психологічної роботи, яка проводиться в центральному апараті ДПтС України. Так, у відомчому звіті зазначається, що допускаються суттєві порушення вимог ст. 123 Кримінально-виконавчого кодексу України щодо стимулювання правослухняної поведінки засуджених за допомогою програм диференційованого виховного впливу з урахуванням їхньої поведінки, психічного стану й ступеня соціальної занедбаності.

Крім цього, формальний підхід начальників відділень СВВП установ виконання покарань до реалізації виховної роботи із засудженими та визначення ступеня їх виправлення призводить до порушень вимог ст. 100, 101 КВК України, унаслідок чого зміна умов тримання в межах установи та переведення до дільниці соціальної реабілітації застосовується до засуджених без урахування їх поведінки, ставлення до праці, характеру раніше накладених стягнень. При цьому на стан виховної роботи в установах негативно впливають порушення

адміністраціями установ вимог ст. 134 КВК України щодо підстав та порядку застосування до засуджених заходів дисциплінарного впливу у вигляді поміщення до дисциплінарних ізоляторів та переведення до приміщень камерного типу. У переважній більшості установ виконання покарань при призначенні стягнень не враховуються поведінка засудженого до вчинення проступку, кількість і характер раніше накладених стягнень, обставини й мотиви вчинення порушення [5, с. 6].

Соціально-виховна робота з досліджуваною нами категорією засуджених, організовується з метою формування і закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно-корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих в суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього та культурного рівнів. У межах нашого дослідження ми не могли оминати своєю увагою цей важливий напрям роботи із засудженими.

Адже, як свідчать отримані нами результати, серед засуджених за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, на жаль, вона не користується повагою та підтримкою. Так, байдуже ставиться до заходів соціально-виховного характеру 62,4 % опитаних, ще 6,6 % негативно ставляться до неї й лише 31 % схвально відгукується до проведення різноманітних соціальних заходів. Усе це дає підстави вважати, що соціально-виховна робота перебуває на неналежному рівні й не сприймається засудженими як полегшення життя за ґратами.

Доповнюючи значення соціально-виховної роботи, закріплене в КВК України, Т. А. Денисова зазначає, що вона спрямована на викорінення в свідомості правопорушників асоціальних поглядів, переконань та інтересів шляхом розвитку соціально-корисної ініціативи [6, с. 268–269]. В цілому погоджуюсь із думкою науковця, ми все ж таки з огляду на раніше отримані результати не можемо з усією впевненістю констатувати, що стосовно засуджених за злочини у сфері обігу наркотичних речовин такої мети в соціально-виховній роботі досягнуто. Дана категорія має чітку асоціальну спрямованість, оскільки характер учиненого ними діяння свідчить про розуміння ними наслідків учинених протиправних діянь, відсутність каяття в учиненому злочині у 82,4 % засуджених і дає підстави вважати, що вони вперто не бажають сприймати виховні заходи.

Розглянувши особливості впливу соціально-виховної роботи на засуджених, що відбувають покарання за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, ми обов'язково маємо визначити й особливості формування такої роботи із засудженими, яким призначено примусове лікування від наркоманії. Таких осіб нараховується 31 %. Прикро, що аналізуючи стан справ щодо застосування до цієї категорії осіб виховних заходів, ми не знайшли жодного документа, який би рекомендував співробітникам адміністрації колонії ті чи інші заходи виховного спрямування. Бракує також і наукових досліджень з цієї тематики. Це свідчить про те, що їй приділяється неналежна увага. Проте ми хочемо розглянути цю проблему з двох сторін: медичної та соціально-виховної.

У першому випадку робота з такими засудженими організовується із надання кваліфікованої допомоги з боку медичної частини установи. Відразу зауважимо, що тут виникає низка проблем. По-перше, відсутність в установах відповідних фахівців; по-друге, брак фінансування закупівлі медичних препаратів. З огляду на стан здоров'я, ці засуджені потребують додаткової медичної уваги, адже серед них 29,7 % хворі, задовільно оцінюють власний стан здоров'я – 63,3 % й лише 6 % задоволені власним станом здоров'я.

Нині в ДПтС України намагаються здійснювати заходи, пов'язані з замісною терапією [7, с. 178], що має на краще змінити ситуацію з наданням відповідної кваліфікованої медичної допомоги. Згідно з Планом заходів щодо подальшого впровадження замісної підтримувальної

терапії для споживачів опіумних ін'єкційних наркотиків, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1002-р, ДПтС України бере участь у підготовці спільного наказу про порядок взаємодії закладів охорони здоров'я, територіальних органів внутрішніх справ, органів і установ виконання покарань щодо забезпечення безперервності проведення замісної підтримувальної терапії [8].

Що ж стосується соціально-виховного напрямку, то він, на наше переконання, має перегукуватися і поєднуватися з профілактичною діяльністю. Успіх у профілактиці наркоманії може бути забезпечено лише тоді, коли засудженим постійно роз'яснюють, що споживання наркотиків є не лише грубим порушенням установленого порядку (режиму), але й свідомою протидією зусиллям адміністрації, що робляться для їх виправлення і ресоціалізації, отже, позбавляє їх можливості звільнитися умовно-достроково і в деяких випадках може нести за собою кримінальну відповідальність. Ми підтримуємо думку фахівців про те, що виховна робота з засудженими наркоманами повинна здійснюватися з урахуванням закономірностей перебігу хвороби та наступних етапів одужання [9, с. 217]. У процесі їхнього примусового лікування можна виділити три етапи: адаптація, основний і завершальний.

Уважний розгляд заходів попереджувального характеру профілактики наркоманії в місцях позбавлення волі показує, що перший етап представляє найбільші труднощі для проведення виховної роботи. На цьому етапі основою виправлення та перевиховання засуджених є рекомендації медичного характеру. Звичайні форми виховної роботи малоефективні, виховний вплив мусить, передусім, виходити з особливостей хворобливого психофізичного стану наркоманів, що відрізняються зниженим сприйняттям агітаційно-пропагандистських заходів, поганим самопочуттям, різними соматичними, вегетативно-судинними і психічними розладами, низькою працездатністю.

Спочатку щодо осіб цієї категорії слід обмежуватися психотерапевтичними заходами й раціональною працетерапією. У період адаптації наркоманів у місцях позбавлення волі необхідно створення особливих умов режиму, праці, відпочинку, особливих прийомів виховання. Тому знову ж фахівці пропонують створення спеціальних відділень СВВП [9, с. 213–223], однак, на наш погляд, це – малоефективно й недоцільно через незначну кількість таких осіб. На другому й третьому етапах лікування наркоманів цілком можливо застосування всього арсеналу засобів і методів соціально-виховного впливу, що традиційно склалися в УВП.

Підбиваючи підсумок соціально-виховній роботі із зазначеними нами категоріями засуджених, зауважимо, що врахування зазначених особливостей має визначати також специфіку планування та реалізації виховних заходів.

Говорячи про навчання засуджених як один із засобів виправлення та ресоціалізації засуджених, мусимо розуміти, що воно має відповідну специфіку, яка обумовлюється постійним перебуванням засудженого в умовах ізоляції та суворого розпорядку дня. Однак, не зважаючи на певні складнощі в організації навчальної діяльності, засудженим надається можливість отримати повну середню освіту й за відсутності виробничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в даній колонії, надається можливість підготовки на курсах професійного навчання робітників на виробництві відповідно до ст. 125, ст. 126 КВК України та Законів України “Про загальну середню освіту”, “Про професійно-технічну освіту”.

Крім того, наявність в Україні навчальних закладів із дистанційною формою навчання дає можливість отримати й вищу освіту, не залишаючи межі УВП. Прикладом такої діяльності може слугувати ситуація з організацією навчання в Харківській області, де підписано угоди про співробітництво з Харківським національним технічним університетом “ХПІ” та Харківським державним технічним університетом сільського господарства [10, с. 3].

Аналізуючи результати нашого дослідження, зазначимо, що проблема отримання вищої освіти

серед засуджених за злочини в сфері обігу наркотичних речовин досить актуальна, оскільки лише 0,9 % засуджених мають її. Невеликий відсоток становлять також особи, котрі мають початкову середню спеціальну освіту (9,5 %). Таким чином, ми можемо констатувати про необхідність навчання як одного з ефективних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених. Як слушно зауважують фахівці, організація навчальної діяльності засуджених входить до контексту загальних проблем, що характеризують стан і тенденції розвитку всієї пенітенціарної системи держави та є актуальним і нагальним питанням, яке потребує пильної уваги, докладання значних зусиль і невідкладного вирішення [11, с. 219].

Висновки. Узагальнюючи отримані теоретичні здобутки науки кримінально-виконавчого права та результати проведеного дослідження, ми можемо констатувати, що:

– у ставленні засуджених до засобів виправлення та ресоціалізації виявлено, що їхня поведінка характеризується незначним рівнем правопорушень під час відбування покарання, низькою готовністю до сприйняття заходів соціально-виховного характеру. Навчання не відіграє помітної ролі у формуванні соціально-корисної спрямованості засуджених, а діяльність громадських організацій має формальний характер;

– кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання за злочини у сфері обігу наркотичних речовин, дозволяє зробити висновок про те, що існує об'єктивна потреба у перегляді основних напрямів застосування засобів виправлення та ресоціалізації до даної категорії осіб.

Основним і пріоритетним має стати індивідуальний підхід до планування й реалізації заходів, спрямованих на досягнення мети покарання, що забезпечиться лише завдяки застосуванню кримінально-виконавчої характеристики засуджених.

Список використаних джерел:

1. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених: монографія / [Степанюк А.Х., Байлов А.В., Лисодед О.В. та ін.] ; за заг. ред. проф. Степанюка А.Х. – Х. : Кроссруд, 2011. – 323 с.
2. Ефективність діяльності державної кримінально-виконавчої служби України: науково-практичний посібник / Степанюк А. Х., Четверикова О. С., Яковець І. С.; за заг. ред. проф. Степанюка А. Х. – Х., 2009. – 299 с.
3. Царюк С.В. Правова природа кримінально-виконавчої характеристики засуджених / С.В. Царюк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 3. – С. 249–255.
4. Романов М.В. Правове регулювання стягнень, що застосовуються до осіб позбавлених волі: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08: “Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право” / М. В. Романов. – Х., 2003. – 20 с.
5. Про організацію виконання рішень колегії Департаменту від 19.11.2009 р. № 13 КД: наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 25.11.2009 р. – № 278. – К. : ДДУ ПВП, 2009. – 18 с.
6. Денисова Т.А. Покарання: кримінально-правовий, криминологічний та кримінально-виконавчий аналіз: монографія / Т.А. Денисова. – Запоріжжя: КПУ, 2007. – 376 с.
7. Охорона здоров'я в Державному департаменті України з питань виконання покарань: навч. посібник / [Живаго С.Б., Мацько С.Б., Кожан Н.Є. та ін.]. – К.: СНІД Фонд Схід-Захід, 2010. – 256 с.
8. Про затвердження плану заходів щодо подальшого впровадження замісної підтримувальної терапії для споживачів опіоїдних ін'єкційних наркотиків, затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. – № 1002-р.
9. Дудаев А.Б. Воспитательно-профилактические меры противодействия наркомании среди осуждённых / А.Б. Дудаев // Профилактика наркомании: организационные и методические аспекты. Итоговые материалы международного проекта / Сост. И.П. Рущенко. – Харьков :

Финарт, 2002. – С. 213–223.

10. Дорошенко А.І за ґратами можна навчатися /А. Дорошенко // Закон і обов'язок. – 2011. – № 9 (3000). – С. 3.
11. Байлов А. Організація навчальної діяльності як складова у виправленні засуджених до позбавлення волі /А. Байлов, О. Северин // Право України. – 2011. – № 7. – С. 219–223.

**КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО
ТА КРИМІНАЛІСТИКА**

МАКАРЕНКО Є. І.,кандидат юридичних наук, професор
(Дніпропетровський гуманітарний
університет)

УДК 343.985.5

**ПРАВОМІРНІСТЬ ЗАТРИМАННЯ ПІДОЗРЮВАНОГО
ДО ВІДКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

Крізь призму нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) обґрунтовується відповідь на спірне питання про можливість затримання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення до відкриття кримінального провадження.

Ключові слова: підозрюваний, затримання, запобіжний захід, захід забезпечення кримінального провадження, процесуальна дія.

Сквозь призму нового Уголовно-процессуального кодекса Украины обосновывается ответ на спорный вопрос о возможности задержания подозреваемого в совершении уголовного правонарушения до открытия уголовного производства.

Ключевые слова: подозреваемый, задержание, мера пресечения, меры обеспечения уголовного производства, процессуальное действие.

Through the prism of the new Code of Criminal Procedure in the article the answer to the controversial question of the possibility of detaining suspects of a criminal offense before the opening of criminal proceedings.

Key words: suspect, arrest, restraint, measures to ensure the criminal proceedings, proceedings.

Вступ. Кримінально-процесуальний інститут «затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення», регулює складні процеси правовідносин, що виникають між людиною, суспільством, державою і навіть світовим співтовариством. Цілком природно, що в разі неоднозначності, або повної відсутності в новому КПК України тлумачення відповідних теоретично і практично важливих питань процесуальної регламентації затримання ступінь досконалості цього інституту потребує наукового переосмислення через призму вимог Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р. та Конституції України від 28.06.1996 р.

Зокрема, в теорії кримінального процесу та повсякденній практиці досить актуально питання щодо правомірності здійснення затримання підозрюваного до моменту ухвалення слідчим рішення про внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення.

Затриманню осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, присвячено чимало наукових праць, однак усі вони вийшли друком до прийняття КПК України 2012 р., тому жодна з них не містить чіткої відповіді на поставлене запитання.

Постановка завдання. Мета – дати чітке уявлення про поняття затримання підозрюваного та правомірності його здійснення до моменту внесення слідчим відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. При цьому ми спробуємо подати «затримання підозрюваного» таким, як це традиційно пропонують автори відповідних навчальних джерел з

криміналістики, а також практичні працівники правоохоронних органів.

Результати дослідження. Європейська Конвенція з прав людини (1950 р.), ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р., гарантує кожній людині право на «свободу» та «особисту безпеку». Ніхто не може бути затриманий або триматися під вартою (заарештованим), інакше як на підставах і в порядку, встановлених законом, з урахуванням відповідної практики Європейського суду з прав людини. «Законним, – зазначається в п.п. «с» п. 1 ст. 5 Конвенції, – вважається затримання або арешт особи, здійснені з метою її передачі компетентним органам за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні правопорушення, або коли це обґрунтовано вважається необхідним для запобігання вчинення нею правопорушення, або втечі після його вчинення» [1]. Інакше кажучи, відповідно до положень ст. 5(1)с Конвенції затримання застосовується тільки тоді, коли особа затримана у зв'язку з кримінальним правопорушенням, і є законним лише у разі його здійснення для досягнення однієї з вищезазначених цілей. При цьому затриманий має бути поінформований про мету, підстави його затримання та відповідний закон країни, що дає право на таке затримання. Отже, затримання (арешт), здійснене всупереч зазначеним положенням, автоматично має визнаватися незаконним.

Слід наголосити, що аналогічно питання затримання (арешту) правопорушників вирішені у вітчизняному законодавстві. Так, у ч. 2 ст. 29 Конституції України зазначено, що «в разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити, уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом 72 годин має бути перевірена судом» [2, ст. 29].

Оскільки в Основному законі України йдеться про «тримання особи під вартою» (арешт), а не її «фактичне затримання», що зазвичай використовується в ситуаціях нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити, питання затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, знайшли докладну регламентацію в кримінально-процесуальному законодавстві України. Зокрема, у ч. 2 ст. 207 КПК закріплено, що «кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу ...: 1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення; 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні». При цьому кожен, хто не є службовою особою, якій законом надано право здійснювати затримання, і затримав правопорушника в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 207 КПК, зобов'язаний негайно доставити його до уповноваженої службової особи або невідкладно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення [3].

В тому разі, якщо затримання правопорушника здійснюється уповноваженою службовою особою, вона має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі, лише в таких випадках: 1) якщо цю особу застали під час учинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин (ч. 1 ст. 208 КПК).

Отже, законодавець уперше у вітчизняній юриспруденції визнає законним (правомірним) як затримання й доставляння до правоохоронного органу особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, здійснене громадянами (так званий громадянський арешт, передбачений ч. 2-3 ст. 207 КПК), так і затримання підозрюваного уповноваженою службовою особою МВС, СБУ та ін. (ч. 1 ст. 208 КПК). Більше того, «кожен, хто здійснив законне затримання особи в порядку, передбаченому ст. 207–208 КПК, може тимчасово вилучити її майно, яке разом із доставленою затриманою особою він зобов'язаний передати слідчому, факт якого засвідчується протоколом (ч. 1 ст. 168 КПК).

Начебто все зрозуміло, але не все так просто. Дійсно, внесення у вітчизняний КПК змін до «інституту затримання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення», зокрема

передбачення громадянського арешту, видалення з кола підстав затримання тих, що не наближені до ситуації нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити, як того потребує ч. 3 ст. 29 Конституції України; чітке визначення поняття «підозрюваного» як особи, якій у порядку, передбаченому ст. 276–279 КПК, повідомлено про підозру, або особи, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 42), безперечно, можна розцінювати як позитивні правові явища. Проте вкрай дивує та обставина, що в новому кримінальному процесуальному законі України фактично йдеться про три види процесуальних дій, що мають спільну назву – «затримання особи». Зокрема, «затримання особи» вважається водночас і заходом забезпечення дієвості кримінального провадження (п. 8 ч. 2 ст. 131), і тимчасовим запобіжним заходом, що застосовуються слідчим суддею щодо підозрюваної особи під час досудового розслідування (ч. 2 ст. 176), і процесуальною дією, факт і результати якої обов'язково фіксуються у відповідному протоколі, що властиво гласним і негласним слідчим (розшуковим) діям (ч. 1 ст. 104, ч. 5 ст. 208, ч. 6 ст. 223). Безумовно, подібне неоднозначне тлумачення поняття «затримання особи» в чинному КПК України скоріше збиває з пантелику, аніж вносить ясність.

Зрештою, відповідно до загальних положень КПК України не передбачає можливості проведення гласних, негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) про відкриття кримінального провадження. Це мало б ставити «затримання» поза законом його застосування до прийняття такого рішення, проте на практиці, найчастіше, підозрювані затримуються саме в той момент, коли про кримінальне провадження ще не може бути й мови.

Отже, існує реальна правова проблема: з одного боку, кримінально-процесуальна доктрина застосування до особи будь-яких заходів примусу, в тому числі її затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення можливе лише на підставі ухвали слідчого судді, яка може бути винесена лише у зв'язку з відкритим кримінальним провадженням (ч. 1 ст. 132, ч. 4 ст. 176 КПК), а з іншого – в практичній діяльності щодня трапляються непоодинокі випадки, в яких необхідність затримання особи, стосовно якої ще не відкрито кримінальне провадження, зумовлена тим, що вона застигнута в момент учинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення, або безпосередньо після цього, в тому числі внаслідок її безперервного переслідування, коли вона не встигла схватитися й не випадала з поля зору особи, яка її переслідувала, або очевидець, у тому числі потерпілий чи сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин.

Як видно, наведені випадки є виключно ситуаціями безпосереднього виявлення правоохоронцями або громадянами-очевидцями ознак кримінального правопорушення, що зумовлює нагальну необхідність запобігти йому або перепинити й затримати особу, яка вчинила це кримінальне правопорушення. Не випадково дії громадян, спрямовані на затримання підозрюваного у вчиненні злочину та доставляння його відповідним органам влади до відкриття кримінального провадження й за відсутності відповідної ухвали слідчого судді (суду) вітчизняний законодавець вважає цілком законним затриманням (ч. 2 ст. 207, ч. 1 ст. 208 КПК), звісно, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання правопорушника (ст. 38 КК України) [4].

Зважаючи, що зазначені випадки помітно домінують у вітчизняній статистиці затримань правопорушників, можна стверджувати, що затримання без ордеру суду фактично стало правилом, а затримання за ордером суду – винятком, хоча ст. 29 Конституції України декларує зворотне. Якщо ж керуватися виключно тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, як того вимагає ст. 2 КПК, то не слід вважати, що переважна більшість кримінально-процесуальних затримань в Україні є незаконною [5].

Наголосимо, що можливість безпосереднього затримання й доставляння підозрюваного до органу досудового розслідування не ставиться КПК України у залежність від відкриття

щодо нього кримінального провадження та внесення необхідних відомостей до ЄРДР. У ситуаціях нагальної необхідності запобігти чи перепинити кримінальне правопорушення правомірність затримання цілком залежить від того, чи існує обґрунтована підозра його вчинення конкретною особою, а також від наявності ризиків, які дають достатні підстави вважати, що ця особа схильна позбутися очевидних ознак своєї причетності до кримінального правопорушення, сховатися від органів досудового розслідування або в інший спосіб ухилитися від кримінальної відповідальності.

Окрім КПК України, правомірність затримання правопорушників передбачена й іншими законами («Про міліцію», «Про ОРД», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю») та підзаконними актами [6]. Так, ст. 11 Закону України «Про міліцію» зазначає: «Міліції для виконання покладених на неї обов'язків надається право: ... 5) затримувати і тримати в спеціально відведених для цього приміщеннях ... осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, які переховуються від дізнання, слідства чи суду, засуджених, які ухиляються від виконання кримінального покарання, – на строки і в порядку, передбачених законом ...». А ст. 8. Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» наділяє підрозділи, які здійснюють ОРД, правом проводити операції із захоплення злочинців, припинення злочинів, розвідувально-підпривної діяльності спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб. При цьому не лише співробітник спецпідрозділу, а й кожний патрульний розуміє властивий «затриманню» організаційно-тактичний, часом небезпечний характер, а саме: володієш тактичними прийомами затримання злочинця в тій чи іншій ситуації – затримаєш його, а ні, так він втече, а то ще гірше – завдасть тобі тілесних ушкоджень³. Усі чітко розуміють і те, що в разі втечі й переховування злочинця від органу досудового розслідування відкрите стосовно нього кримінальне провадження фактично втратить свою судову перспективу.

Тому на практиці найчастіше під затриманням розуміють фізичне захоплення особи на місці вчинення кримінального правопорушення (на місці злочину), або внаслідок установаження місцезнаходження особи, яка після вчинення кримінального правопорушення вдалася до втечі, однак унаслідок переслідування підозрюваний був спійманий і доставлений до слідчого. На відміну від попередніх десятиліть, в чому можна переконалися завдяки аналізу змісту ст. 42 КПК України 2012 р., особу прийнято вважати підозрюваною з моменту її фактичного затримання на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення та негайного повідомлення їй про підозру, як зазначено в ст. 276–278 КПК. Відповідно, відтепер суттєво змінився і момент фактичного затримання підозрюваного, коли він силою, або підкоряючись наказу, змушений залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою (ст. 209 КПК). А це, в свою чергу, означає, що саме з цього моменту (а не після оголошення підозрюваній особі протоколу затримання, як це було за часів чинності КПК України 1960 р.) кримінально-процесуальне затримання підозрюваного можна вважати закінченим, адже залишилася лише одна формальність – скласти протокол. До речі, оформлення протоколу будь-якої гласної чи негласної слідчої (розшукової) дії робиться, як правило, на її завершальному етапі. Тож можна дійти висновку, що ігнорування зазначених положень Закону може призвести до того, що всі подальші дії правоохоронців – перевірка документів у підозрюваної особи, вдягання на неї наручників, особистий обшук, внаслідок якого встановлені викривальні докази, доставляння підозрюваного до органу досудового розслідування та ін. можуть бути визнані судом безпідставними і недійсними, бо проведені з порушенням законних вимог. З огляду на це, вже на етапі фактичного затримання особі обов'язково має бути повідомлено підстави її затримання й оголошені так звані «попередження Міранди», що втілюють у собі конституційні

3 До речі, за роки незалежності в Україні під час виконання службових обов'язків із затримання злочинців 1015 працівників міліції загинули, 7,5 тисячі – отримали поранення (Див. : У МВС вшанували пам'ять міліціонерів, які загинули під час виконання службових обов'язків. <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2012/8/22/70712.htm>).

гарантії забезпечення прав і свобод людини і громадянина в кримінальному процесі. Саме так прийнято поводитися з особою, затриманою за підозрою у вчиненні злочину в правових державах.

На жаль, в Україні поки що залишаються не дослідженими і не висвітленими ще багато аспектів новітньої правової думки з питань затримання особи і відповідних рекомендацій Європейського суду з прав людини, тому переосмислення надбань кримінально-процесуальної науки в сучасних умовах зумовлює звернення насамперед до витоків теорії тлумачення норм права. Скажімо, в теорії кримінального (матеріального) права під «затриманням особи», підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, розуміють правомірні дії з її фізичного захоплення з метою позбавлення можливості подальшого вчинення протиправних дій, у тому числі спрямованих на зникнення з місця події, а також доставляння правопорушника до органу досудового розслідування. Таке розуміння поняття «затримання», на наш погляд, є логічним і адекватним реальній ситуації⁴. Проте, якщо проаналізувати тлумачення «затримання особи» в нормах кримінально-процесуального (процедурного) законодавства, спільної думки тут немає. Наприклад, ч. 1 ст. 107 КПК Республіки Білорусь містить дефініцію затримання як сукупності дій, що полягають у фактичному затриманні особи, доставлянні її до органу кримінального переслідування та короткочасному утриманні під вартою в місцях і умовах, визначених законом». Однак, враховуючи, що главу 12 «Затримання» законодавець помістив у розділі «Заходи процесуального примусу», то спір щодо статусу затримання закінчиться не на користь зарахування його до слідчих дій.

Відповідні норми КПК Російської Федерації, КПК Республіки Казахстан, КПК Республіки Узбекистан та інших країн СНД також позиціонують «затримання підозрюваного у вчиненні злочину» як захід процесуального примусу, що застосовується з метою припинення його злочинної діяльності, запобігання втечі, приховування або знищення ним доказів і з'ясування його причетності до злочину». І лише творець КПК України 10 років тому вирішив визначити «затримання» як тимчасовий запобіжний захід, що полягає у взятті підозрюваного під варту на строк, не більше як на три доби (ч. 2 ст. 149 КПК 1960 р., ч. 2 ст. 176 КПК 2012 р.). Зрозуміло, що в унісон Закону вторить і більшість учених-процесуалістів [7]. Даруйте, але ж утримання правопорушника в умовах ізоляції від суспільства шляхом його поміщення в ІТТ аж ніяк не може передувати його фактичному затриманню, а навпаки, є його завершальною стадією, яка іноді може взагалі не настати, бо після затримання слідчий вправі застосувати щодо підозрюваного, скажімо, заставу. До того ж останнього ніхто не помістить в ІТТ без оформлення протоколу затримання [8], який складається лише після відкриття кримінального провадження.

Отже, враховуючи очевидний факт абсолютно відмінного трактування законодавцем «затримання особи» у відповідних нормах КК України та КПК України, на жаль, ми змушені констатувати наявність колізії матеріального та процесуального законів. Щоправда, оскільки більшість науковців визнають первинність матеріальних кримінально-правових відносин і похідність (підпорядкованість) кримінально-процесуальних, то в тому разі, коли мають місце колізії, останні повинні вирішуватися на користь норм матеріального права. Скажімо, В.П. Божьев та Є.О. Фролов із цього приводу зазначають: «Кримінальний процес, як і кримінально-процесуальне право, детермінований кримінальним матеріальним правом» [9, с. 89]. Ми цілком поділяємо цю думку, адже саме норми матеріального права мають впливати як на формування кримінально-процесуальної політики в державі, так і на свідомість правозастосовувачів.

Вважаємо, що для досягнення адекватного тлумачення змісту норми права суб'єктами правозастосовної діяльності необхідно виходити з того, що «кримінально-процесуальне затримання підозрюваного» є невідкладною процесуальною дією, що проводиться для запобігання кримінальному правопорушенню та закріплення його слідів, й полягає у

4 Зокрема, частина 1 ст. 38 КК України наголошує: «Не визнаються злочинними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила злочин, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи». Аналогічне тлумачення містять і норми КК багатьох країн СНД.

фактичному (фізичному) захопленні особи в момент учинення нею дій, що містять ознаки кримінального правопорушення, або спрямовані на знищення доказів причетності до нього, або на зникнення з місця події та негайному повідомленні цій особі про підозру й доставлянні її до органу досудового розслідування для забезпечення її належної участі в досудовому та судовому кримінальному провадженні. При цьому, оскільки згідно з п. 3 ст. 5 Європейської Конвенції лише наявність обґрунтованої підозри не є підставою для позбавлення свободи особи, затримання може уживатися лише за наявності умов, підстави й мотиву, передбачених Законом. З огляду на це, викладені в ст. 207–208 КПК підстави затримання, на наш погляд, варто розглядати лише як підстави для захоплення та доставляння підозрюваного до органу досудового розслідування з метою з'ясування обставин затримання, або як підстави проведення процесуальної дії «затримання на місці злочину», спрямованої на закріплення слідів кримінального правопорушення та викриття особи, яка його вчинила. І навпаки, згадані підстави недостатні для ухвалення рішення про утримання підозрюваного в ІТТ.

На наш погляд, ст. 207 КПК України (Законне затримання) доцільно було б викласти у такій редакції:

«Ніхто не може бути затриманий і доставлений в міліцію чи іншій правоохоронний орган без ухвали слідчого судді, суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом. Особи, які користуються імунітетом при затриманні, визначаються главою 37 цього Кодексу. Однак ці положення не поширюються на випадок затримання, передбачений ч. 3 цієї статті.

Затримання може бути здійснено як до відкриття кримінального провадження, так і після цього. В останньому випадку затримання є правомірним лише за ухвалою слідчого судді (суду).

Співробітник міліції чи іншого правоохоронного органу, а також будь-яка дієздатна особа вправі затримати і доставити до компетентного органу особу, яка підозрюється ним у вчиненні кримінального правопорушення, за наявності однієї з таких підстав:

1) коли цю особу застали в момент вчинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення;

2) безпосередньо після вчинення цією особою кримінального правопорушення або під час безперервного переслідування правопорушника, який замахнувся на втечу, однак не встиг сховатися й не випадав із поля зору особи, яка його переслідувала.

Кожен, хто не є уповноваженою службовою особою (особою, якій законом надано право здійснювати затримання) і затримав підозрювану особу в порядку, передбаченому частиною третьою цієї статті, зобов'язаний негайно доставити її до слідчого, прокурора чи іншої уповноваженої службової особи або негайно повідомити когось із них про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

У випадках чинення опору з боку затримуваного, до останнього можуть бути в межах, передбачених статтею 38 Кримінального кодексу України, застосовані фізична сила та інші засоби. З метою убезпечити себе та оточуючих громадян, за наявності достатніх підстав вважати, що затримуваний має при собі вогнепальну, холодну зброю чи інші небезпечні предмети, або має намір звільнитися від доказів, які викривають його у вчиненні кримінального правопорушення, особа, яка здійснила затримання, вправі оглянути одяг затриманого та речі, що знаходяться при ньому, і тимчасово вилучити знайдені документи, зброю та інше майно, що можуть мати значення для кримінального провадження, для передачі їх у подальшому слідчому чи іншій уповноваженій особі правоохоронного органу. Факт передання тимчасово вилученого майна, згідно з вимогами ч. 3 ст. 168 і ч. 3 ст. 208 цього Кодексу, засвідчується відповідним протоколом».

Таким чином, оскільки фактичне затримання, зазвичай, проводиться не слідчим, а іншою уповноваженою службовою особою правоохоронного органу чи якимось громадянином, то в цей момент про відкриття кримінального провадження поки що не може йтися. А в разі відповідного доручення начальника слідчого відділу конкретний слідчий зобов'язаний розглянути подані йому матеріали, на підставі яких упродовж 24 годин вирішити питання про

відкриття з цього приводу кримінального провадження, про що внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ч. 1 ст. 214 КПК), негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання, у вчиненні якого злочину він підозрюється (підготувати письмове повідомлення про підозру, як того вимагає п. 1 ч. 1 ст. 276 КПК) та роз'яснити йому відповідні права (ч. 4 ст. 208 КПК), а також скласти протокол затримання підозрюваного (ч. 5 ст. 208 КПК). На жаль, жодна норма КПК України не містить чіткої вказівки щодо періоду часу, впродовж якого має бути складено протокол затримання підозрюваного [10, ст. 92]. Тому у всіх випадках складання протоколу слід керуватися загальною вимогою, що міститься в ч. 1 ст. 106 КПК України (Підготовка протоколу та додатка): «під час досудового розслідування протокол складається слідчим, який проводить відповідну процесуальну дію, в момент її проведення або безпосередньо після її закінчення».

Висновки. Зважаючи на відсутність єдиного уявлення щодо суті й змісту затримання в теорії кримінального, кримінально-процесуального права, криміналістики й ОРД, слід керуватися тим, що «затримання» в порядку, передбаченому ст. 207–208 КПК України, є процесуальною дією, яка полягає у фізичному захопленні (на місці злочину або в результаті переслідування), обеззброєнні й доставлянні до органу досудового розслідування особи, підозрюваної, обвинуваченої або засудженої за вчинення злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі, що застосовується з метою припинення злочину, запобігання втечі, приховування або знищення нею доказів, ідентифікації затриманої особи і з'ясування її причетності до злочину та, в разі підтвердження існуючої підозри, вирішення питання щодо доцільності й виду запобіжного заходу, який має бути застосовано до неї з метою забезпечення її належної участі в досудовому та судовому кримінальному провадженні.

Здійснення фактичного затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, та доставляння її до органу досудового розслідування без відповідної ухвали слідчого судді й до внесення відомостей до ЄРДР про відкриття кримінального провадження є цілком правомірним. Проте, складання протоколу затримання підозрюваного має здійснюватися виключно в межах кримінального провадження, зрозуміло, за наявності хоча б однієї з законних підстав і ризиків, які дають достатні підстави слідчому вважати, що підозрюваний може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК, насамперед, сховатися від органів досудового розслідування. Хоча, якщо керуватися здоровим глуздом, то така процесуальна дія, як затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину (скажімо, давання-отримання хабара, вимагання, кишенькової крадіжки та ін.), повинна мати статус, аналогічний «огляду місця події», котрий у невідкладних випадках (якщо затримка в його проведенні може призвести до втечі підозрюваного чи втрати слідів кримінального правопорушення), може проводитися й до відкриття кримінального провадження. В подальшому спрямована проти затриманої особи викривальна діяльність може підтверджуватися актом відкриття кримінального провадження стосовно неї, проведенням з її участю невідкладних слідчих (розшукових) дій (особистого обшуку, впізнання, допиту) та іншими заходами, що мають за мету її викриття або свідчать про наявність підозри проти неї.

Таким чином, точне й недвозначне термінологічне позначення, правильне використання понять, які за своїм змістом і обсягом відповідали б суті та колу дій, що позначаються ними, дозволить уникнути наявного різночитання закону, правильніше й ефективніше його застосовувати. Неважко помітити, що правильне розв'язання даного питання має пряме відношення до забезпечення законних прав та інтересів громадян, зміцнення законності та правопорядку в Україні.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав і основних свобод людини (прийнята 04.11.1950 р. і ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р.) // Офіційний вісник України. – 1998 р. – № 13, № 32 від 23.08.2006. – С. 270.
2. Конституція України : Закон, прийнято на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня

- 1996 р. – К., 1996.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України, від 13.04.2012 р. № 4651-VI, введений у дію з 20.11.2012 // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88 (зі змінами, внесеними згідно із Законом № 5076-VI від 05.07.2012).
 4. Кримінальний кодекс України: Закон України, № 2341-III від 05.04.2001. – К., 2001.
 5. Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khpg.org.index.php?id=1186146618>; [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/book/Bila_kniga/R-1.pdf. – С. 14.
 6. Про міліцію: Закон України № 565-XII від 20.12.1990 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4; наказ МВС України від 05.07.2005 р. № 521 «Про тимчасове положення про організацію служби спеціальних моторизованих військових частин міліції, військових частин спеціального призначення та підрозділів оперативного призначення внутрішніх військ МВС України»; наказ МВС України від 28.04.2009 р. № 181 «Про організацію діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань»; наказ МВС України від 14.09.2012 р. № 700 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень»; спільний наказ МВС України і Міністерства юстиції України від 26.03.2013 р. № 289/540/5 «Про заходи стосовно дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та при обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час кримінального провадження»; та ін.
 7. Черненко А.П. Кримінально-процесуальне затримання особи: слідча дія чи запобіжний захід? / А.П. Черненко // Організаційно-правові питання реформування досудового слідства в Україні: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. Донецьк, 13 грудня 2002 року. – Донецьк: ДІВС, 2003. – С. 125–132; Білоусов О. І. Затримання підозрюваного у кримінальному процесі України: монографія / О. І. Білоусов, С. М. Смоков. – Одеса, 2009. – 112 с. ; Чернова А. К. Затримання особи, підозрюваної в скоєнні злочину: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Чернова А. К. – Одеса: Одеський держ. ун-тет внутр. справ, 2009. – 11 с.; Ангеленюк А.-М. Ю. Окремі аспекти реформування інституту кримінально-процесуального затримання / А.-М. Ю. Ангеленюк // Митна справа. – 2012. – № 1. – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 112–116; та ін.
 8. Про організацію діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань: наказ МВС України від 28.04.2009 р. № 181, зі змінами і доповненнями від 19.10.2012 (п. 5.3.10); Про заходи стосовно дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та при обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час кримінального провадження : спільний наказ Міністерства внутрішніх справ України і Міністерства юстиції України від 26.03.2013 р. № 289/540/5 (п. 1. 6).
 9. Божьев В.П. Уголовно-правовые и процессуальные правоотношения /В.П. Божьев, Е.А. Фролов // Сов. государство и право. – 1974. – № 1. – С. 87–96.
 10. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации: Закон (принят ГД ФС РФ от 18.12.2001 г. № 174-ФЗ, действующая редакция от 07.05.2013 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.consultant.ru/popular/upkrf/>.

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ПРАВА

ТОРЯНИК В. М.,

доктор політичних наук,
професор кафедри загально-правових
дисциплін
(Дніпропетровський гуманітарний
університет)

**ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА. СПЕЦИФІКА ЇЇ ФОРМУВАННЯ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ**

З'ясовано зміст поняття «політична культура». Висвітлено деякі аспекти формування та перспективи розвитку політичної культури в Україні.

Ключові слова: *політична культура, політична система, політичні знання, політичний процес, політичні інститути.*

Обосновано содержание понятия «политическая культура». Освещены некоторые аспекты формирования и перспективы развития политической культуры в Украине.

Ключевые слова: *политическая культура, политическая система, политические знания, политический процесс, политические нормы.*

The meaning of the concept "political culture" is substantiated. The basic aspects of the formation and perspectives of the development of Ukrainian political culture are elucidated.

Key words: *political culture, political system, political knowledge, political process, political norms.*

Вступ. У суспільному житті політична культура є важливим засобом взаємодії особистості й політичної влади. Основне призначення політичної культури полягає не у відчуженні, а в залученні людей до політичної системи й політичної діяльності. Адже діяльність людей у суспільстві не обмежується лише сферою матеріального виробництва, а охоплює також сферу духовного розвитку і процеси вдосконалення самої людини.

У зв'язку з цим уважного ставлення дослідників останнім часом потребує питання розкриття сутності політичної культури, специфіки її формування та розвитку.

Окремим аспектам політичної культури присвячено дослідження таких вітчизняних науковців, як М. Слюсаревський, М. Михальченко, В. Буцевицький, В. Бебик та ін.

Серед зарубіжних науковців значно просунулися у цьому напрямку К. Маркс, Г. Алмонд, Л. Пай, А. Кребер, А. Боднар, Є. Баталов, М. Ільїн та ін.

Водночас питання специфіки формування та розвитку політичної культури в Україні залишаються недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. Мета дослідження – з'ясувати зміст поняття «політична культура», висвітлити деякі аспекти формування та перспективи розвитку політичної культури в Україні.

Результати дослідження. Політична культура – одне з ключових понять політології. У контексті політики культура виступає високогуманітарним інститутом, що задає умови політичної активності, маючи на увазі весь спектр зв'язків та відносин, що обумовлюють гідність політичної участі, засобів впливу на електорат, стилю громадянської поведінки, сприйняття опонентів, здатність до діалогу тощо. Культура як механізм генерації, трансляції та

аккумуляції цінностей в онтологічній площині надає політичним процесам нормовідповідного статусу, що витікає з орієнтованості на загальнолюдські гуманітарні абсолюти.

У загальному розумінні політична культура – це культура політичного мислення й політичної діяльності, міра цивілізованості характеру та способів функціонування політичних інститутів, організації всього політичного життя в суспільстві.

Політична культура впливає на способи здійснення влади, а її власний розвиток залежить від політичних перетворень. Так, наприклад, політика за умов тоталітарного суспільства здатна серйозно деформувати зміст і функціонування всіх сфер культури, підпорядковуючи їх під штучно розроблений ідеал у власному розумінні, а за умов демократії – сприяти їх різновекторному незалежному розвитку. З основних каналів впливу культури на політику треба назвати соціалізацію індивідів, що надає можливість участі в політичному житті, створення та впровадження системи цінностей, формування еталонів поведінки, моделей інститутів і соціальних систем. Водночас органічна єдність та взаємодія сфер вияву політики і культури не означає їхньої totoжності. Ці суспільні явища розрізняються за сферами дії та функціонування: суть політики полягає в розвитку й перетворенні влади, суть культури – в розвитку й перетворенні особистості.

Політична культура як соціальне явище виникла значно раніше, ніж оформилося саме поняття, – з появою держави, у IV–III тисячоліттях до н. е. Вона привертала увагу Платона, Арістотеля, Н. Макиавеллі, Ш. Монтеск'є, А. Токвіля, К. Маркса, К. Мангейма та інших мислителів. Сам же термін запроваджений у науковий обіг видатним німецьким філософом епохи Просвітництва Йоганом-Готфрідом Гердером (1744–1803), що одним із перших запропонував вважати вирішальними факторами, які обумовлюють особливості політичної поведінки, специфічні риси характеру суспільств та народів (расові, успадковані психологічні тощо), тобто власним характером, наприклад, китайська цивілізація завдячує саме особливостям природи самих китайців, а не географії чи клімату Китаю. Систематично використовувати термін «політична культура» почали в 50-х рр. XX ст. Велика заслуга в цьому американського політолога Г. Алмонду. «Кожна політична система, – писав Алмонд, – залучена до особливого зразка, що орієнтований на політичні дії. Я вважаю за потрібне назвати це політичною «культурою». Політична культура – це сукупність індивідуальних позицій та орієнтацій учасників даної системи; суб'єктивна сфера, що полягає в основі політичних дій та надає їм значення», – зазначав учений [1, с. 122–134].

С. Верба вважав політичну культуру системою переконань про моделі політичної поведінки та політичні інститути [1, с. 5–12], В. Розенбаум – моделлю орієнтації й поведінки в політиці. Польський політолог Є. Вятр вважає, що політична культура є сукупністю позицій, цінностей та кодексу поведінки, що стосуються відносин влади та громадян. Російський дослідник М. Кейзеров описував політичну культуру як «ідеологічне, надбудовче явище, особливий різновид культури, якість, спосіб (форми, рівні тощо) духовно-практичної діяльності й відносин, що забезпечують відображення, закріплення та реалізацію докорінних класових і суспільних інтересів». [8, с. 362]. Знаний вітчизняний політолог В. Бебик пропонує під поняттям «політична культура» розуміти якісний параметр політичного життя суспільства, що характеризує ступінь розвитку і співвідношення між правовими, соціальними та психологічними регуляторами функціонування політичної сфери суспільства, причому останні сприяють політичній соціалізації особистості, конституційовані в соціально-практичних інститутах, суспільній свідомості та політичній практиці.

Головним чином у дослідженнях змісту поняття політичної культури можна виділити такі основні підходи. Перший – розглядає політичну культуру як сукупність чи систему політичних знань, переконань, духовних цінностей, принципів і способів політичної діяльності, політичного досвіду та традицій, а також політичних інститутів. Другий – спеціально наголошує на специфічній характеристиці людини, на мірі її політичної розвинутості й активності, умінні застосовувати політичні знання на практиці. Прихильники даного підходу вбачають у політичній культурі процес, спосіб, форму реалізації сутнісних сил людини, її знань

і суспільно-політичних переконань.

Чимало дослідників прагнуть поєднати обидва підходи. Це дає можливість, розкриваючи поняття політичної культури, врахувати всі сторони цього суспільного явища. Ось чому політичну культуру можна визначити як зумовлений попереднім політичним досвідом певний рівень політичної свідомості людей у суспільстві, їхнє вміння використовувати набуті політичні знання в практичній діяльності, а також способи політичних дій і політичної поведінки індивідів або суспільних груп. Власне це є свідченням того, що термін політична культура не може бути сформульованим, й водночас він є корисним для загального опису моделей поведінки в сфері політики. Кожне формулювання політичної культури має свої переваги. Виділивши елементи, що їх пов'язують, можна сформулювати твердження, що взагалі політична культура – це історично сформована сукупність чітких та прихованих уявлень щодо різних аспектів політичного життя, до якої входять цінності, норми, політичні інстинкти, зразки, засоби політичної дії індивідуумів та суспільних груп. Політична культура виступає невід'ємною частиною культури в цілому. Носієм як першої, так і другої є людина з відповідним рівнем свідомості, соціального досвіду, з неповторністю її індивідуальних особливостей. Політична культура людини, соціальної групи, суспільства не може формуватися поза соціально-економічними умовами, без урахування місця й часу

Важливо розрізнати політичну культуру особистості й політичну культуру суспільства. Для характеристики політичної культури особистості важливо прищепити усвідомлення її суті й мети політичного процесу, знання своїх прав та обов'язків, міру включеності в реалізацію політичної влади. Політична культура суспільства – інституалізований та неінституалізований історичний і соціальний досвід національної й наднаціональної спільнот. Історичні традиції здійснюють активний формуючий вплив на політичну діяльність індивідів великих і малих соціальних груп. Інакше кажучи, політична культура суспільства – це зафіксований у законах, звичаях, традиціях, політичний досвід суспільства, рівень уявлень про політичний процес.

Політичні цінності, традиції та норми є найважливішими регулятивами політичної діяльності, виступаючи при цьому ефективними показниками політичної культури. Політичні цінності й ціннісні орієнтації – це знання й уявлення, що розглядаються людиною як невід'ємні від її політичного існування, як такі, що надають значущості, сенсу її вчинкам, орієнтують її дії в політичному житті. Політичні цінності – це мотиваційний базис політичної культури, їх руйнування часто сприймається людиною як особиста трагедія, а в масштабах суспільства ці процеси можуть призвести до духовної катастрофи. Коли це відбувається, колишня політична культура перестає бути авторитетною інстанцією, яка спроможна регулювати поведінку людей, і в суспільстві починається інтенсивний пошук іншої системи цінностей і політичних орієнтацій.

З одного боку, політичні цінності трансцендентально визначають принципи, якими керується свідомість, «чисті цінності» як ті, що «перебувають поза часом» (поняття «доброго», «злого», «волі», «справедливості» тощо), з іншого – мають конкретно історичний та національний характер, втілюючи актуальні цінності нації й доби. Політичні цінності, що історично утверджені та реалізовані людиною, будують ціннісні комплекси, які мають назву політичних благ і становлять специфічний світ політичної культури.

До політичних цінностей належать, наприклад, демократія, політична свобода, соціальна справедливість, політичні права людини та їх гарантії. Такі самі політичні цінності можуть розглядатися і як політичний ідеал, тобто те, чого суспільство ще повинно досягти у своєму розвитку. Водночас відомі, наприклад, відмінності в політичних цінностях і ціннісних орієнтаціях американців і європейців: якщо більшість опитаних американців вважають себе прихильниками свободи й тільки 20 відсотків – рівності, то для європейців ці цінності мають однакове значення.

Іншим базовим фундаментальним елементом, з яких складається політична культура, є політичні традиції. Традиції втілюють, консолідують у собі ті елементи попереднього політичного досвіду, що, враховуючи набутий історичний досвід, об'єктивно відповідають

інтересам і цілям суспільства, визначаються ним як відповідні нормативні настанови. Політичні традиції є способом передавання стереотипів політичної свідомості та політичної поведінки, які були сформовані під впливом соціальних факторів і особливостей історичного розвитку конкретного народу, наступним його поколінням. Поведінка політичних суб'єктів, що зорганізована й регульована за допомогою традицій, не припускає формулювання й експлікацію цілей діючими суб'єктами, її сенси приховані (надані) в ній самій. Правомірність традиційних форм політичної дії обґрунтовується та легітимізується самим фактом їх існування в минулому, а їх ефективність оцінюється через точність слідування прийнятому зразку. Такий вид політичних традицій можна назвати автентичною, «первинною» нерефлексійною традицією, що транслюється як безпосередньо-практично, через відтворення конкретних форм дій та дотримання конкретних регламентуючих правил (ритуалів), так і через політичний фольклор та міфологію. Традиція пов'язує людину політичну з минулими практиками, закриваючи їй (до певного ступеня) можливість ретроспективного свавілля, й відкриваючи перспективу волі в сучасному та майбутньому на основі минулого. Особливим видом політичних традицій є негативні традиції, що засновані не на затвердженні цінностей, а на осуді непридатних для даної політичної культури або суб'єктів цінностей. Останні або засуджуються, або забороняються відкрито (через табу) або приховано (через дозвіл на інше). Негативна політична традиція будується на основі зразка, як не можна вчиняти або на що не потрібно орієнтуватися. Тим самим вона стає залежною від власного «опонента», в наслідок чого мимовільно сприяє закріпленню, збереженню та трансляції тих сенсів і значень, з якими намагається боротись. Так, боротьба з релігійною ерессю сприяла збереженню тих ідей, які в них проповідувались. Втрата цінностей в традиціях означає припинення розвитку в даному напрямку, явища, пов'язані з даними цінностями, випадають із системи трансляції й перестають існувати, насамперед актуально.

Вносячи в політику значний елемент сталості, поміркованості й навіть статичності, традиції роблять можливим більш-менш успішне прогнозування в політиці. Традиції в суспільному житті стають тим підґрунтям, на якому базуються різноманітні політичні дії значних мас людей у сфері політики. Традиції народу виявляються в певних рисах поведінки, що постійно відтворюються за різних історичних обставин.

Оскільки політичні традиції є генетично первісною формою упорядкування й структурування політично-культурного досвіду та діяльності соціальних об'єктів, вони виступають основами для виникнення політичних норм. Однак у розвинутих політичних системах традиції самі можуть бути розглянуті як особливий тип нормативного регулювання. Якщо норма передбачає гетерономні авторські джерела свого походження, начебто привноситься в масив наявного досвіду суб'єктом ззовні та підтримується відповідними інститутами, то традицію можна трактувати як різновид автономних за походженням та неінституціоналізованих норм, що справедливо, перш за все, для «первинних» традицій. Уже «вторинні» традиції, що мають вихідне від суб'єкта походження, але не потребують інституціоналізації, можуть бути розглянуті як такі, що займають проміжну позицію між власне нормами та власне традиціями. Таку позицію можуть займати й фрагменти традицій, що набули інституціоналізації, наприклад, звичайне право.

Політичні норми – це правила політичної поведінки, очікування та стандарти, заборони та регулятиви, які регламентують політичну діяльність індивідів і соціальних груп відповідно до цінностей певної політичної культури, також вони зміцнюють стабільність і єдність політичної системи суспільства. У політиці, як і в будь-якій іншій суспільній діяльності, існує розумна межа дозволеного. Ця міра визначається інтересами безпеки й стабільного розвитку суспільства. Політичні норми являють собою ніби «правила гри» у політиці. Політичні норми походять від відповідних політичних цінностей і ґрунтуються на них, але, з іншого боку, й цінності також виражаються в нормах. Якщо цінності відповідають на запитання, «як ставитися до явищ політичної дійсності, до того, що є та що може бути?», то норми пропонують, як діяти в певній політичній реальності. Тому політичні цінності визначають

загальну, стратегічну регуляцію поведінки, а політичні норми – конкретні установки відносно такої поведінки, її зразки.

Головним засобом політичних дій, спрямованих на досягнення результатів, які відповідають політичним цінностям, є влада. Політична норма є правилом досягнення влади як мети. Дані норми використовуються суб'єктами політики в боротьбі за владу та під час її реалізації. Підтримуються норми погрозою застосування засобів і санкцій політичного насильства. Дотримання політичних норм забезпечується в суспільстві шляхом застосування заохочення (наприклад, під час обрання до представницького органу влади за мажоритарним принципом) та покарань. Ці позитивні й негативні політичні санкції виступають найбільш конкретним прямим і безпосереднім елементом у структурі політичної регуляції.

Політичні норми конкретного суспільства можуть бути універсальними, такими, що належать у рівній мірі до всіх політичних суб'єктів, що діють в даному просторово-часовому континуумі, і приватними (корпоративними), створеними партіями, громадськими організаціями, й тому подібне (наприклад, норми мажоритарного представництва, принцип демократичного централізму тощо). Крім того, політичні норми можуть регламентувати діяльність окремого політичного суб'єкта відповідно до його статусної позиції у владі або певною політичною роллю. Політичні норми розрізняються за способом фіксації (формальні й неформальні, усні й письмові, явні або латентні), за ступенем узагальненості (загальні принципи політичної діяльності або конкретні зразки політичної поведінки), за типом політичного режиму їх функціонування (демократичні, авторитарні, тоталітарні); у них можуть виражатися як позитивні (приписи, рекомендації), так і негативні (табу-заборони) характеристики політичної дії. Впровадження політичних норм з боку політичного суб'єкта забезпечується двоюко: шляхом їх інтерналізації (перетворення на внутрішню звичку в процесі політичної соціалізації), або за рахунок інституалізації, включення в політичну систему суспільства, а значить, і застосування різних санкцій до тих, хто порушує прийняті норми (наприклад, виключення з партії або поразка в політичних правах). Політична нормативна регуляція може бути традиційною й тоді критичне ставлення до них неприпустимо; або раціональною, коли виявлення й артикулювання її стає предметом особливого евристичного завдання (перша характерна, наприклад, для британської політичної культури, друга – для умов сучасної Росії).

Головною історичною передумовою формування вітчизняної політичної культури стала відсутність упродовж багатьох століть державної незалежності України. Українські землі перебували під контролем інших держав – Російської імперії, Польщі, Австро-Угорщини, що наклало виразний відбиток на політичну культуру, свідомість та менталітет українців. Виділяють два основні архетипи вітчизняної політичної культури – селянин-гречкосій та вільний козак. Так, з одного боку, жителі України сторіччями орієнтувались здебільшого на норми общинного колективізму, що втілюють, насамперед, інтереси сім'ї, общини, стану, держави.

З давніх-давен людина відчувала не просто залежність, але й безумовну підпорядкованість груповим общинним інтересам. Засуджувалася й піддавалася остракізму орієнтація на власні інтереси, пошук життєвої мети в межах своєї общини, громади. Причому в XX ст. такі традиції посилювались ще й дуже жорстким тотальним контролем держави, що виключали будь-яку активність мешканця України. Ось чому в більшості регіонів люди з великими труднощами сприймали ідеї ліберальної демократії, засновані на неприродних для них цінностях: поняття ринку, політичної та економічної свободи, конкуренції, моральної автономії тощо.

Проте інша архетипова модель, представлена бунтарями від гайдамаків, що напередодні Коліївщини освячували ножі в Холодному Яру, до практикуючого анархіста Нестора Махна, «українського Че Гевари», є прямим підтвердженням динамічної стійкості українського суспільства на мікрорівні й здатності його до самоорганізації та саморегулювання. Сучасний стан політичної культури в Україні відрізняється наявністю великої кількості компонентів,

характерних для авторитарних культур, з деякими демократичними й тоталітарними компонентами. Про це свідчать дані різноманітних соціологічних досліджень, що відмічають співіснування таких різноспрямованих тенденцій, як зростання агресивності (незадоволення існуючим становищем) і водночас байдужості та втоми. Байдужість викликана, в першу чергу, розумінням глибокої дистанції між політичним менеджментом (елітою) та власне суспільством, через що населення майже не має реальних можливостей артикулювати, транслювати та захищати власні інтереси, цінності.

Ідея демократії починає сприйматися як щось дуже далеке від суспільства, в якому треба розв'язувати реальні проблеми виживання. Відбувається розкол масової свідомості, коли жодна з альтернатив розвитку не отримує безумовної підтримки. Створення демократичних умов не сприймається більшістю населення як вирішальна передумова виходу з глибинної кризи, що вразила державу. При цьому значна частина людей передбачає можливість погіршення ситуації внаслідок «розгулу демократії». Нажаль, є реальні підстави говорити про небезпеку поширення нині в Україні ідеології та практики авторитаризму, або навіть реставрації тоталітаризму в поєднанні з відродженою традиційною культурою. Перспективи розвитку політичної культури в Україні полягають, передусім, у розбудові громадянського суспільства, тобто демократичних форм управління, забезпечення пріоритету прав і свобод громадянина над правами нації, народу, держави, поділу функцій влади, диктатури закону для всіх громадян і посадових осіб.

Висновки. Таким чином, за своїм змістом політична культура є специфічним, історично-зумовленим продуктом життєдіяльності людей, їхньої політичної творчості, що виражає процес освоєння групами, націями, іншими соціальними спільнотами та індивідами політичних відносин. Політична культура в Україні формувалась під впливом таких факторів, як історичний розвиток, географічне розташування країни, соціально-економічна структура суспільства та його політичне життя.

Також слід підсумувати, що перспективи розвитку політичної культури в Україні не можливі без реальних, вирішальних змін в економічному житті суспільства, активізації виробництва, формування відповідних культурно-політичних і соціально-психологічних настанов більшості населення України, яке братиме на себе відповідальність за долю своєї держави.

Список використаних джерел:

1. Алмонд П. Гражданская культура и стабильность демократии /Г. Алмонд, С. Верба // Полис. – 2010. – № 4. – С. 122– 134.
2. Баталов Э.Я. Политическая культура: понятие и феномен /Э.Я. Баталов //Политика: проблемы теории и практики. – 2012. – Вип. 7. – Ч. 2.–С. 127–133.
3. Бебик В.М. Наша політична культура /В.М. Бебик //Політологічні читання. – 2011. – № 1.– С. 11–37.
4. Буцєвицький В. Проблеми політичної культури в Україні в процесі державотворення /В. Буцєвицький //Нова політика. – 2009. – № 1. – С. 48–51.
5. Гаджиев К.С. Политическая культура: концептуальный аспект /К.С. Гаджиев // Полис. – 2011. – № 6. – С. 69–83.
6. Гаджиев К.С. Политическое сознание или политическая культура? /К.С. Гаджиев // Кентавр. – 2010. – № 12. – С. 14–25.
7. Ильин М. В. Личность в политике: «Кто играет короля?» / М. В. Ильин, Б. И. Коваль //Полис. – 2011. – № 6. – С. 17–26.
8. Кейзеров Н.М. Политическая и правовая культура: Методологические проблемы / Кейзеров Н. М. – М.: Юрид. лит., 2009. – 362 с.
9. Михальченко М.І. Чи пододала Україна роздоріжжя раціонального вибору? /М.І. Михальченко //Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2011. – Вип. 42 (підсерія «Курасівські читання»). – С. 7–15.

10. Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні: матеріали Всеукраїнської наук-практ. конф., 26–27 лютого 1998 р. /М. Слюсаревський та ін. – К.: Гнозис, 2012. – 410 с.

АНУФРІЄНКО Л. А.,

студентка

(Інститут міжнародних відносин
Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка)

НОВІ МОЖЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ КАМПАНІЙ ЗА ДОПОМОГОЮ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

Обговорюються основні можливості політичних кампаній, які відкриваються перед кандидатом у процесі використання соціальних мереж, зазначаються мінімальні вимоги, необхідні для успішного втілення стратегії соціальних медіа в суспільство та загрози, що виникають.

Ключові слова: соціальна мережа, політична кампанія, кандидат, Інтернет.

Обговорюються основні можливості політичних кампаній, які відкриваються перед кандидатом у процесі використання соціальних мереж, зазначаються мінімальні вимоги, необхідні для успішного втілення стратегії соціальних медіа в суспільство та загрози, що виникають.

Ключові слова: соціальна мережа, політична кампанія, кандидат, Інтернет.

Обсуждаются основные возможности политических кампаний, которые открываются перед кандидатом в процессе использования социальных сетей, отмечаются минимальные требования, необходимые для успешного воплощения стратегии социальных медиа в общество и возникающие угрозы.

Ключевые слова: социальная сеть, политическая кампания, кандидат, Интернет.

The author of the article describes the major possibilities opened before a candidate through using social networks in political campaigns. In the article are also mentioned the least requirements necessary for enrooting social media strategy in society and threats arising.

Key words: social network, political campaign, candidate, Internet.

Вступ. Популярність кандидата в соціальних мережах пов'язана з кількістю його прихильників, фінансовими зборами, активністю громадського обговорення й безперечно служить провідником перемоги на виборах.

Щоправда, таку формулу успіху можна застосувати не до кожного суспільства. Обов'язковою вимогою в такому випадку виступає високий відсоток проникнення Інтернету в суспільство.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити основні можливості політичних кампаній, які відкриваються перед кандидатом у процесі використання соціальних мереж, та мінімальні вимоги, необхідні для успішного втілення стратегії соціальних медіа в суспільство та загрози, що виникають.

Результати дослідження. Беручи до уваги дані статистичного бюро Internet World Stats за 2012 рік, можна зробити висновок, що саме політики Північної Америки, де проникнення сягає 78,6 %, найвірогідніше, можуть розраховувати на зворотну реакцію з боку користувачів Інтернету, які становлять чималу частку від загальної кількості виборців. За даними того ж бюро, у Північній Америці нараховується 184,2 млн користувачів найпопулярнішої нині мережі Facebook. Щодо проникнення Інтернету в інших регіонах, то інші значні показники зареєстровано в регіоні Австралії й Океанії – 67,6 %, Європі – 63,2 %, а найменший в Африці – всього 15,6 % [1]. Динаміка проникнення Інтернету в Україні з кожним роком просувається до все більших показників. Київським міжнародним інститутом соціології встановлено, що на 2012 р. в Україні даний показник дорівнював 43 %, тоді як ще 2011 р. він був 32 % [2].

Інший аспект, який також можна зарахувати до вимог ефективного використання соціальних мереж як інструменту в комунікаціях із виборцями, – це політична активність користувачів мереж. Цільова аудиторія має бути зацікавлена в інформації, яку надає агітатор, чи хоча б повинна існувати вірогідність, що політично важливі меседжі знайдуть своїх читачів. Адже для формування офіційної мережевої кампанії, яка потребує досвідчених фахівців та відповідних коштів, необхідно мати хоча б мінімальний суспільний плацдарм, здатний «проковтнути» надану інформацію й дати певну реакцію. Тому саме зворотний зв'язок є важливою складовою передвиборної кампанії будь-якого кандидата. Адже використовуючи, наприклад, такі мережі, як Twitter або Facebook, кандидат під час передавання повідомлення електорату залишає за останнім право продовжити його обговорення в інтерактивному форматі або ж «поділитися з другом», що й забезпечує швидке поширення інформації за принципом доміно. Щодо цього показові результати опитувань американського центру досліджень Pew Research Center's Internet & American Life Project. Вони свідчать, що 66 % користувачів соціальних мереж схильні до використання мережевих сервісів для розміщення своїх думок з приводу громадських і політичних питань, реагувати на такі ж повідомлення від інших користувачів та публічних сторінок, агітувати друзів до обговорення даних питань, закликати до голосування та слідкувати за сторінками кандидатів. 22 % зареєстрованих респондентів інформують своїх друзів у мережах Facebook та Twitter щодо того, як вони проголосували [3].

За даними дослідження американського центру Pew Research Center for the People & the Press, було визначено, що 24 % американців стверджують про регулярність отримання інформації щодо політичних кампаній з мережі, 42 % молодого населення у віці 18–29 років сприймають таку інформацію безпосередньо з таких мереж, як MySpace та Facebook [4].

Отже, коли йдеться про використання Інтернет-сервісів у політичних цілях, то в даному питанні на увагу заслуговують саме соціальні мережі. Адже статистика свідчить, що нині зі 100 найбільш відвідуваних сайтів у світі 20 – це класичні соціальні мережі, а ще 60 – так чи інакше соціалізовані. Крім того, більше 80 % компаній в усьому світі використовують мережі в роботі, а близько 78 % – довіряють інформації із соціальних мереж [5].

Відповідно, завдяки певним умовам для політичної агітації в соціальних мережах постає можливість отримувати позитивні ефекти, притаманні лише мережевій кампанії. До одного з таких ефектів, у першу чергу, слід зарахувати збільшення активності виборців за допомогою соціальних мереж (GOTV (Get Out The Vote) Strategy)[6]. У даному випадку показовий експеримент, який провели вчені університету штату Каліфорнія в Сан-Дієго (США). Керівник групи політологів Джеймс Фоулер пояснив: «Наша робота показала, що соціальні мережі можуть бути одним із найефективніших методів підвищення явки. Це настільки ж важливо, ми виявили, що життя в онлайні грає велику роль у процесах, які відбуваються в реальному світі. Фоулер і його колеги проводили оригінальний соціальний експеримент в мережі Facebook в останній тиждень перед виборами в американський конгрес у листопаді 2010 р. Політологи перевірили, як відреагують користувачі цієї соціальної мережі на заклик прийти на виборчі ділянки і проголосувати за будь-яку політичну партію. Для цього вчені підготували спеціальну новину, яка з'являлася в стрічці подій у 600 тисяч користувачів фейсбука, обраних випадковим чином. Як пояснюють учені, це повідомлення закликала учасників соцмережі проголосувати на

парламентських виборах і відзвітувати про це за допомогою кнопки «I voted» (я проголосував). За словами політологів, даний метод популяризації виборів виявився дуже ефективним – приблизно 300 тисяч чоловік, що отримали повідомлення, відвідали виборчі дільниці й залишили свої голоси. Також з цього експерименту випливає істина, що чималий вплив у мережі здійснюють користувачі стосовно один одного. Фоулер пояснив це так: «Соціальний вплив виявився тим чинником, який визначає все в політичній мобілізації. Голос виборця отримує не кнопка «я проголосував», і не державна символіка в тексті повідомлення. Користувачів привертають інші люди, включені в рекламу виборів» [7].

Саме цей ефект, назвемо у даній праці його «ефект Фоулера», є ключовим у питанні поширення стратегічної інформації та впливу на віртуальні маси.

Перейдемо до конкретних прикладів мережових кампаній. Цілком очевидно, що Президент Сполучених Штатів Америки Барак Обама не залишив місця для сумнівів щодо ефективності соціальних мереж у комунікаціях із виборцями, провівши дві успішні політичні кампанії у 2008 та 2012 рр. При тому ж перша кампанія посіла чільне місце у концепції виборів соціальних медіа, а друга й зовсім дала зрозуміти наскільки всеохопну стратегію можна побудувати завдяки використанню новітніх технологій. Найважливішим чинником успіху команди Обами є робота з особистими даними користувачів через мережу Facebook та офіційний сайт MyBarackObama, що дозволяє мати якісну й кількісну картину цільової аудиторії у мережевому сегменті. І хоча можна припустити, що ніякої унікальності у цьому немає, проте одна принципова деталь Чиказької команди ставить Обаму на п'єдестал технологічного новаторства. Комерційний та політичний сектор давно знайомий із технологією мікротаргетування. У політичній кампанії це було вперше використано у 2004 р. Джорджем Бушем. Проте саме Обамі належить авторство у використанні цієї технології в інтеграції з соціальною мережею Facebook.

Передвиборчий штаб Обами розробляє базу даних, що містить особисту інформацію користувачів мережі. Доступ до особистої інформації користувачів штаб набуває, коли прихильники реєструються на сайті My.BarackObama, в результаті чого персоналізація спілкування з виборцями виходить на новий якісний рівень [8]. Власне, користь такої технології полягає в тому, що вона дозволяє зібрати інформацію про поведінку користувача на інтернет-сайтах, інформацію про місце проживання, покупки, пожертвування і т. д. Здійснюється це за допомогою цифрового маркера, кукі (cookie), який відмічає комп'ютер користувача під час відвідування сайту. Збирається інформація також і офлайн: наприклад, фірмові картки магазинів і кредитні картки дають уявлення про товари, що купуються виборцем. Крім того, політичні технологи використовують бази даних політичної активності, що містять історію голосування та партійну належність виборців.

Показово, що в Демократичній партії США існує центральна база даних, у яку інтегрується така інформація про виборців із соціальних мереж та мобільних додатків. Даний механізм працює завдяки технологічній платформі NGP VAN (Voter Activation Network), засновником якої є Марк Саліван. Таким чином, уся інформаційна база даних партії доступна для всіх демократів, які мають доступ до NGP VAN, й може бути використана у їхніх цілях у подальшому [9]. Власне в цьому й полягає вся стратегічність підходу, адже, коли у партії існує така потужна інформаційна база даних з детальною картиною електорату, в неї також є й цінний ресурс для аналітичної роботи, яка безпосередньо формує стратегію політичної гри.

Окрім вищезазначеного, варто звернути увагу й на той факт, що така мережева присутність, яку демонструє Обама (офіційно підтвердив свою присутність у 16 мережах), може сприяти налагодженню контакту з народом, розвивати образ суворого й далекого від буденності політика. Публікуючи державно важливу інформацію щодо соціальних програм або висвітлення інших аспектів політичної діяльності наряду з теплими сімейними та досить жартівливими світлинами, політик має всі шанси поширити бодай якусь атмосферу довіри серед «юзерів».

Слід також зазначити, що вищезгаданий «ефект Фоулера» віднайшов своє місце і в

кампанії Обами. 6 листопада 2012 р., у день 57-х президентських виборів США, мережа Twitter виявилась особливо активною. Хештег #VoteObama був переповнений постами американців, які, проголосувавши, розмістили в мережі своє «I voted» («Я проголосував»). Ймовірно, що саме бажання поповнити цей хештег ще одним повідомленням від себе та ніби увійти до процесу творення американського майбутнього спонукало багатьох американців піти на дільницю та проголосувати.[10]

Розглянувши основні можливості, які надає соціальна мережа для політичної агітації, варто звернути увагу й на загрози, які можуть виникати з приводу даного аспекту. Справа в тому, що сучасні соціальні мережі належать до технологій Веб 2.0, тобто Веб другого покоління. Основною особливістю сайтів даного типу є те, що онлайн-контент (внутрішнє наповнення сайту) створюється й керується самими користувачами. Це означає, що користувачі добровільно вносять особисту інформацію, чим дають можливість фахівцям з політичного піару (й не лише їм) використовувати її у спосіб, про який йшлося вище у даному дослідженні. Таке явище досить влучно охарактеризував відомий учений Георгій Почепцов у своїй останній книзі «Від Facebook і гламуру до Wikileaks: медіа комунікації», де він називає соціальні мережі гігантським складом персональної інформації, а безпосередньо Facebook – ідеологічно мотивованим віртуальним тоталітарним режимом [11].

Необхідно визнати, що Г. Почепцов абсолютно правий щодо слова «тоталітарний», адже маніпулятивні технології знаходять своє відображення на кожному кроці, і свобода користувача закінчується там, де починається «ефект стада».

У продовження теми негативних аспектів, варто на увагу ще одне питання. Критики заявляють, що мікротаргетування, яке Обама активно використовує у своїй кампанії, межує з соціальною дискримінацією. «Ця технологія залишає сегменти населення поза політичною комунікацією», – вважає Даніель Крайс, професор факультету журналістики та комунікацій в університеті Північної Кароліни [12]. Комп'ютерна безграмотність і відсутність інтернет-зв'язку серед малозабезпечених верств населення є ключовим чинником цієї ситуації. Дослідження «Pew Research» у 2010 р. довело, що «існує потужний зв'язок між соціоекономічним статусом і онлайн політичною та громадянською участю» [13].

Таким чином, політична активність онлайн та офлайн залишається ділянкою освічених англо-американців з достатком вище середнього.

Політичні кампанії 21-го ст. починають активно опановувати віртуальний простір, а це закономірний наслідок світових тенденцій розвитку інформаційно-комунікативних технологій. За даними Economist Intelligence Unit, Інтернет – найпрогресивніший засіб реклами, що залишає позаду телебачення, радіо, газети та журнали. Річна змінна витрат на рекламу у світі в Інтернеті становить 15,1 %, в той час як телебачення – 4,5 %, журнали та газети – 1,3 %. Крім того, чимало політичних лідерів з усього світу очевидно погодилися б із Хіларі Клінтон, яка «дипломатією 21 століття» назвала мережеву комунікацію для досягнення політичних цілей, адже в мережі Facebook не лише Обама має мільйонний показник прихильників (36 млн), але й такі політики, як, скажімо, президент Мексики Енріке Пенья Ньето – 3,6 млн, президент Філіппін Бенігно Акіно III – 2,9 млн, індійський політичний діяч Нарендра Моді – 2,5 млн, малайзійський політичний діяч Махатхір Мохамад – 2,1 млн, прем'єр-міністр Туреччини Реджеп Таїп Ердоган – 2,1 млн, перший президент ЮАР Нельсон Мандела – 1,6 млн, президент Нігерії Гудлак Джонатан – 1 млн, прем'єр-міністр Росії Дмитро Медведєв – 1 млн та ін. З наведених даних випливає, що політики Латинської Америки, Південної, Південно-Східної Азії, Близького Сходу й навіть Африки мають чисельніші аудиторії ніж будь-які політики Європи. У рейтингу аналітичного бюро SocialBakers серед європейських політиків з мільйонною кількістю прихильників у мережі Facebook є лише італійський політик та за сумісництвом актор і комік Бeppe Грілло – 1,3 млн прихильників. Але якщо усе-таки ж говорити про політиків Європи, то найчисленнішими є аудиторії колишнього президента Франції Ніколя Саркозі, прем'єр-міністра Норвегії Йенса Столтенберга, колишнього прем'єр-міністра Італії Сільвіо Берлусконі, канцлера Німеччини Ангели Меркель та прем'єр-міністра

Великої Британії Давіда Камерона. Серед українських політиків найчисленніші сторінки мають Микола Азаров та Наталія Королевська [14].

Висновки. З цього дослідження можна зробити висновок – нове століття та світові тенденції нині диктують і політикам нові шляхи взаємодії з народом, даючи можливість не лише проводити якісні політичні кампанії в мережах, але й вести політичну діяльність у віртуальному просторі. Проте ще зарано робити точні прогнози щодо соціальних мереж у політичному житті, адже це явище хоч і розвивається глобально, проте є відносно молодим і не до кінця освоєним та дослідженим.

Список використаних джерел:

1. Internet World Stats [Електронний ресурс] //World Internet Penetration Rates. – Режим доступу: <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>
2. Офіційний сайт КМІС [Електронний ресурс] // Динаміка проникнення інтернету в Україн. – Режим доступу : <http://old.kiis.com.ua/ua/news/view-153.html>
3. PewInternet Research [Електронний ресурс] // Political-engagement – Режим доступу: <http://www.pewinternet.org/>
4. PewInternet Research [Електронний ресурс] // CenterThe Internet Gains in Politics. – Режим доступу: <http://www.pewinternet.org/>
5. Марутян Р. Р. Соціальні мережі як виклик національній безпеці [Електронний ресурс] // National security. – Режим доступу: <http://nationalecurity.org.ua/2012/09/соціальні-мережі-як-виклик-національ/>
6. Web-site of publishing organization «Winning campaigns» [Електронний ресурс] // Solid Get Out The Vote Effort. – Режим доступу : <http://www.winningcampaigns.org/Winning-Campaigns-Archive-Articles/Get-Out-the-Vote-GOTV-Surprise.html>.
7. Сайт соціальні мережі [Електронний ресурс] //Facebook виявився найефективнішим способом популяризації виборів. – Режим доступу: <http://lime-tele.com/Facebook-okazalsya-samym-effektivnym-sposobom-populyarizacii-vyborov.html>.
8. Barak Obama's Official Site [Електронний ресурс] // Organizing for America. – Режим доступу: <http://www.barackobama.com/index.php>.
9. Official Site NGP VAN [Електронний ресурс] // Services. – Режим доступу: <http://www.ngpvan.com/socialorganizing>
10. Barak Obama's campaign official account in Twitter [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://twitter.com/BarackObama>.
11. Почепцов Г.Г. Від Facebookу і гламуру до Wikileaks : медіа комунікації / Почепцов Г. Г. – К.: Спадщина, 2012. – С. 83–89.
12. Частный Корреспондент [Электронный ресурс] // Синергия микротаргетирования и социальной сети «Фейсбук». – Режим доступа: <http://www.chaskor.ru/article/sinergiya-mikrotargetirovaniya-i-sotsialnoj-seti-fejsbuk-28877>
13. Pew Research Center [Електронний ресурс] // Twitter Reaction to Events Often at Odds with Overall Public Opinion». – Режим доступу: <http://www.pewresearch.org/2013/03/04/twitter-reaction-to-events-often-at-odds-with-overall-public-opinion/>
14. Socialbakers Research Center [Електронний ресурс] // Facebook Pages Statistics & Number of Fans. – Режим доступу : <http://www.socialbakers.com/facebook-pages/politics/>

Трибуна ЗАРУБІЖНОГО АВТОРА

АРИФ ГУЛИЕВ,
доктор юридических наук,
заслуженный работник образования
Украины
профессор кафедры международного права
(Национальный авиационный университет)

ПРАВО НАРОДОВ НА САМООПРЕДЕЛЕНИЕ И ЭТНОНАЦИОНАЛЬНЫЕ КОНФЛИКТЫ

Рассматриваются современные тенденции развития права народов на самоопределение, предлагается новый порядок легализации сепарации.

Ключевые слова: права человека, право на самоопределение, территориальная целостность, этнонациональные конфликты, сепарация, национально-культурная автономия.

Розглядаються сучасні тенденції розвитку права народів на самовизначення, пропонується новий порядок легалізації сепарції.

Ключові слова: права людини, право на самовизначення, територіальна цілісність, етнонаціональні конфлікти, сепарія, національно-культурна автономія.

The modern trends in the development of the right to self-determination are analyzed in this work. The new legal order for realization of the right to secession is proposed by the author.

Key words:

Введение. После окончания холодной войны особую актуальность приобретает уважение прав человека. Несмотря на провозглашение этого принципа в Уставе ООН, его развитие во Всеобщей декларации прав человека и многочисленных последующих международных документах, длительное время осуществление прав человека на практике оставалось в сфере внутренней компетенции государств. После холодной войны в результате свертывания авторитаризма и расширения поля демократии, по мере утверждения главенства человеческой личности в различных сферах мирового взаимодействия, а также в силу развития идеологии либерализма задача обеспечения прав человека выдвигается на уровень, сопоставимый с тем, который ранее почти в единственном числе занимался проблемой поддержания международного мира и безопасности.

Действительно, ООН была создана в первую очередь как инструмент поддержания мира; в центре ее внимания находились вопросы предотвращения войн и вооруженных конфликтов, а гуманитарные проблемы оставались почти что на периферии ее озабоченности. В большинстве случаев участники войн и конфликтов преследовали корыстные цели по продвижению собственных национальных интересов, однако ряд таких столкновений имел своего рода положительный гуманитарный эффект.

Постановка задачи. Цель статьи – рассмотреть современные тенденции развития права народов на самоопределение, предложить новый порядок легализации сецессии.

Результаты исследования. Практика международных отношений конца XX – начала XXI вв. вновь актуализировала вопрос о праве народов на самоопределение. Оставив за пределами права понятие «народ», юристы-международники создали благоприятную почву для прогрессирования сецессионистских настроений в среде этнических групп.

Опираясь на международно-правовые документы, судебные решения и доктрину международного права, можно констатировать, что правом на самоопределение в форме сецессии обладают только колониальные народы, а народы, которые успешно осуществили данное право, не могут вновь претворить в жизнь данный принцип [1].

В Декларации «Руководящих принципов признания новых государств в Восточной Европе и в Советском Союзе» (1991 г.) Европейский Союз со ссылкой на принципы Хельсинского Заключительного акта и Парижской хартии и, в частности, на принцип самоопределения, подтвердил готовность признать «те новые государства, которые, следуя историческим изменениям в регионе, были созданы на демократической основе, приняли соответствующие международные обязательства и продемонстрировали свою готовность к мирному процессу и переговорам» [2].

Неоспоримым является то, что применение самоопределения в этих случаях стало существенным изменением для использования принципа вне процесса деколонизации [3].

Декларация о принципах международного права 1970 г. зафиксировала положение о том, что право на самоопределение не должно толковаться как санкционирующее или поощряющее любые действия, которые вели бы к расчленению или к частичному, или полному нарушению территориальной целостности или политического единства суверенных и независимых государств, и каждое государство должно воздерживаться от любых действий, направленных на частичное или полное нарушение национального единства и территориальной целостности любого другого государства или страны. В таком случае, каким образом должна решаться проблема, связанная с намерением того или иного политического образования обрести статус суверенного государства – субъекта международного права?

Вопрос о возможности «легализации» права на сецессию многие авторы рассматривают с позиции восстановления «исторической справедливости» либо «восстановления прав этнонациональных групп». «Международное право, – пишет А. Бьюкенен, – должно признать право восстановления на отделение, но не общее право на самоопределение, которое включает право на отделение для всех народов или наций» [4]. Речь идет о крайней, единственно возможной мере, о реакции на систематические серьезные нарушения прав этнонациональных групп. Автор акцентирует внимание на идее о том, что «при определенных обстоятельствах достижение большей степени самоопределения может оказаться единственным способом для группы защитить себя от: 1) разрушения своей культуры; 2) геноцида в буквальном смысле слова; 3) различных несправедливостей, объединяемых в понятии этнической дискриминации, включая нарушения гражданских и политических прав, которыми должны быть обеспечены все граждане вне зависимости от их национальности ...» [5].

С такой логикой трудно не согласиться. Известно, что приоритетной ценностью является не государство, а человек. И если его права попираются, то теряется весь смысл существования самой государственной системы, а вместе с ней и системы межгосударственных отношений. Неслучайно в преамбуле Всеобщей декларации прав человека 1948 г. зафиксировано положение о том, что «признание достоинства, присущего всем членам человеческой семьи, и равных и неотъемлемых прав их является основой свободы, справедливости и всеобщего мира» [6].

По этой причине введение в легальное русло права на сецессию должно иметь место. Такие нормы могли бы выполнять сразу две функции: во-первых, служить своеобразной гарантией для этнонациональных групп (народ-этнос), во-вторых, закрепление правовой нормы о субъекте права на сецессию (с описанием ясных, недвусмысленных критериев признания той или иной общности «этнонациональной группой» и перечисления круга прав, нарушение которых может расцениваться основанием для плебисцита по вопросу об отделении) позволит разрешить существующие этнонациональные конфликты и предупредит возникновение новых. Целесообразно также изначально выписать процедуру рассмотрения вопросов о правовых основаниях сецессии. Здесь незаменимым инструментом может стать специальная комиссия по вопросам о сецессии в рамках Комитета по правовым вопросам Генеральной Ассамблеи ООН.

Современное международное право не допускает коллективного принятия решений о признании нового государства, данный вопрос относится ко внутренней компетенции государства. В глобализирующемся мире общими становятся не только вопросы экономики, но и проблемы социальной, культурной и конечно же политической жизни. Сегодня как нельзя чаще акторы международного общения апеллируют ко мнению авторитетных государств (США, Россия) либо надстроечных структур (ЕС, ООН). Это свидетельствует о том, что постепенно мир переходит к новой форме принятия решений – коллективной. Коллективный метод решения вопросов о признании, выдвинутый Герцем Лаутерпахтом, был подвергнут серьезной критике в трудах сторонников декларативной теории признания. Тем не менее по прошествии 50 лет. Европейский Союз декларативно оформил собственную процедуру признания государств и даже выписал критерии признания новых независимых государств. Ситуация, сложившаяся в Косово, заставила международное сообщество еще раз задуматься о том, что игнорирование проблемы не приводит к ее решению. В этом смысле вся история развития конфликта в данном регионе показательна и поучительна. Мы рассматриваем планы ООН по присутствию в Косово и предложения Марти Ахтисаари как возможное начало обсуждения проблемы не только признания, но и права на сецессию.

Специальная комиссия по вопросам сецессии должна была бы оценивать такие обстоятельства применительно к каждому случаю:

1. Действительно ли имели место систематические, грубые нарушения прав этнонациональной группы?
2. Действительно ли отделение приведет к восстановлению прав этно-национальной группы?
3. Как отразится отделение данной этнонациональной группы на существовании других этнонациональных групп и государства в целом? Как сецессия данной этнической группы повлияет на отношения между материнским государством и государствами-соседями?
4. Поддерживается ли намерение отделиться населением данной территории?
5. Является ли сецессия неизбежной? Возможно ли все-таки восстановить нарушенные материнским государством права этнонациональной группы посредством расширения автономии? При этом пределы разделения властей должны быть определены как можно более широко [7].

Такая процедура видится нам единственно возможной для достижения мирного, справедливого и прозрачного решения о наличии либо отсутствии оснований для сецессии.

При этом важно отметить, что описанная процедура не должна восприниматься как руководство к действию. Полагаем, что необходимость в подобной разрешительной процедуре может возникнуть в исключительных случаях и принцип территориальной целостности является доминирующим (если говорить об иерархии) по отношению к принципу самоопределения. Желательным же способом для осуществления права на самоопределение является предоставление права на внутреннее самоопределение в форме внутренней

автономии, но никоим образом не полной независимости [8].

В конце 1980 – начале 1990 гг. существенно изменились подходы к соотношению принципов самоопределения народов и территориальной целостности. Теперь превалирующим стало стремление покончить с дестабилизирующим эффектом, обусловленным этническими и национальными проблемами. Одновременно сформировалась доктрина, согласно которой обоснованность реализации права на самоопределение регулируется главенствующим принципом соблюдения прав человека. Это касается всех составляющих самоопределения – выбора политической системы, отделения и автономии.

При такой трактовке по сути исчезло право народов на выбор любой политической системы. Избираемая тем или иным народом политическая система обязательно должна предусматривать реализацию прав человека. Иные критики небезызвестного основания утверждают, что «выбор» в этом случае сводится к безальтернативному принятию демократической формы организации политической системы, ибо все другие не обеспечивают реализацию прав человека. Они также считают, что большинство народов, живущих в условиях авторитарных режимов, на практике не имеют возможности выбора альтернативного, например, демократического, режима. Эта доктрина также резко ограничивает право на крайнюю форму самоопределения – отделение, которое сегодня может быть оправдано лишь экстремальными ситуациями, когда той или иной этнической общности отказано в праве принимать участие в политической и социальной жизни страны на недискриминационной основе. На практике почти единственным признаваемым направлением реализации принципа самоопределения остается развитие различных форм национально-культурной автономии в составе государства. Показателем изменения соотношения принципов самоопределения и территориальной целостности является то, что в последние годы право на самоопределение по существу не упоминается в докладах Генерального секретаря ООН, программных заявлениях правительств подавляющего большинства государств.

В 1970 г. в Декларации международного права подчеркнуто, что принцип самоопределения, «не должен трактоваться как санкционирующий или поощряющий расчленение, частичное или полное нарушение территориальной целостности или политического единства суверенных и независимых государств, действующих с соблюдением принципа равноправия и самоопределения» [9].

Тезис об относительной несовместимости международно-правовых принципов права наций на самоопределение и недопустимости нарушения территориальной целостности был возведен в абсолют при рассмотрении межнациональных конфликтов в разных регионах бывшего СССР.

Вместе с тем современная история государств, входивших ранее в СССР, свидетельствует о том, что вопросы территориального устройства способны существенно повлиять на развитие событий и политическую ситуацию в данном регионе на долгий период.

Попытка проведения демократических реформ в общественно-политической жизни советского общества, ряд регионов поставили вопрос о повышении своего государственно-правового статуса на основе права на самоопределение. В некоторых союзных республиках, не без оснований восприняв это как покушение на их территориальную целостность, упразднили автономные образования (Нагорный Карабах в Азербайджане, Южная Осетия в Грузии) или не признали образования новых автономий (как, например, в Молдове). Все это привело к значительному обострению отношений между представителями различных этнических групп [10].

Современной практике уже известны случаи, когда правом нации на самоопределение прикрываются аннексионистские цели. Примером может служить так называемое «стремление» армянского населения Нагорного Карабаха самоопределиваться. На первый взгляд,

ничего предосудительного в этом нет. Но здесь следует отметить, что армянский народ уже давно самоопределился и имеет собственное мононациональное государство. Признав право на самоопределение армянского населения в Азербайджане, одновременно признано право на самоопределение армян в России, армян во Франции, армян в США и т. д. Одна нация не может самоопределиваться дважды и более раз и иметь несколько государств.

Для достижения сепаратистских целей часто декларируется право на самоопределение «народа Нагорного Карабаха». Однако известно, что «народ» – это категория политическая, связанная с наличием государства, гражданством данного государства и его юрисдикцией. В данном вопросе использование подобного понятия невозможно, так как понятия «народ Нагорного Карабаха» нет и быть не может. Есть лишь армянское и азербайджанское население Нагорного Карабаха, причем, обе этнические группы обладают равными правами на проживание в пределах территории.

Наиболее ярким примером влияния вопросов, связанных с национально-территориальным устройством, на развитие событий и политическую ситуацию в регионе, а также доказательством возможности использования национально-территориальных противоречий в сепаратистских целях является конфликт между Азербайджаном и Арменией по поводу Нагорного Карабаха [11].

Данный вопрос сегодня приобретает новые аспекты в связи с тем, что Конституция Азербайджанской Республики 1995 г. наделила наиболее демократичным статусом другое автономное образование на своей территории – Нахчыванскую Автономную Республику. Создав тем самым необходимую прецедентную базу для конструктивного разрешения нагорно-карабахского конфликта, сегодня Нахчыван продолжает представлять собой автономное образование, имеющее целый ряд государственных атрибутов: свою Конституцию, гарантированную Конституцией и законами Азербайджана законодательную, исполнительную и судебную власть и т. д.

Для того чтобы уяснить смысл нагорно-карабахского конфликта, достаточно обратить внимание на последние два столетия в истории возникновения предпосылок, создания и развития нагорно-карабахской автономии, иначе говоря, на весь период с момента присоединения Южного Кавказа к России и до нынешних времен.

Автономия и федерация – это вечная тема для народов. Автономия это компромисс между спорящими сторонами, какие бы ценности здесь не являлись предложениями или причинами. А федерация – это в какой-то степени самообман, если национальные меньшинства получают право на федерацию с большинством в тех случаях, которые сегодня предусматриваются в международном масштабе. В предложениях Минской группы Азербайджанской Республике, это, фактически, территориальные потери для национального большинства, а национальная автономия – это реальный компромисс, и за этим компромиссом идут уже нормальные процессы. Можно добавить, что это имеет социально-экономический характер. Может быть, многие национальные меньшинства не восставали бы против национального большинства, в рамках этой страны, где экономические процессы шли, как полагается. Сегодня в европейских странах экономическое благополучие предотвращает процессы самоопределения. Экономические рычаги являются главным фактором создания автономии вплоть до того, чтобы в дальнейшем эти народы не поднимали других вопросов. Но как долго социальная автономия может оставаться фактором компромисса в рамках существующего спора? То есть сегодня человечество не в состоянии ответить на этот вопрос, но я думаю, что концепцию, которую избрал международный союз и ОБСЕ в отношении Лиссабонского саммита, в отношении XXI в., в перспективе развитие без войн, думаем, что только это может привести к нормальному решению этого вопроса?!

Азербайджанская Республика – государство, в состав которого входит Нахчыванская Автономная Республика, поэтому основополагающее значение имеют вопросы взаимосвязи деятельности органов государственной власти республики и автономии. Следует отметить, что в связи с известными событиями вокруг территории Нагорного Карабаха Азербайджанской Республики, определение ее статуса стало одной из основных тем пока безрезультативных переговоров по мирному урегулированию.

Следует отметить, что положение каждого государственного или самоуправленческого органа, урегулированное правовыми нормами, образует его правовой статус.

Таким образом, баланс власти в территориальном аспекте разрешен конституционно. Положение о верховенстве Конституции Азербайджанской Республики нашло свое отражение как в ст. 163 Конституции Азербайджанской Республики, так и в преамбуле Конституции Нахчыванской Автономной Республики. Так, согласно Конституции Азербайджанской Республики [12], наряду с другими нормативно-правовыми актами и Конституция Нахчыванской Автономной Республики должна соответствовать Конституции и законам Азербайджанской Республики. А в преамбуле Конституции Нахчыванской Автономной Республики [13] имеется положение о том, что основу Конституции Нахчыванской Автономной Республики составляет принятая 12 ноября 1995 г. референдумом Конституция Азербайджанской Республики.

Эти положения приобретают особый характер в связи с тем, что на территории Азербайджана более 25 лет имеется этнический конфликт вокруг Нагорного Карабаха. Однако, несмотря на большой промежуток времени, международные органы, которые вовлечены в урегулирование этого конфликта, не представили варианта, который устраивал бы обе стороны.

При этом ссылка на международно признанные границы Азербайджана как пределы общего государства не может обеспечить реальных гарантий реализации Азербайджанской Республикой своих суверенных прав в пределах этих границ.

Как видно, предложенный вариант по урегулированию конфликта идет вразрез со ст. 11 Конституции Азербайджанской Республики, где отражено, что территория Азербайджанской Республики является «единой, неприкосновенной и неделимой» [14].

При разрешении конфликтов между государством и его составными частями органы конституционного правосудия призваны обеспечить, с одной стороны, соблюдение конституционных гарантий правового статуса субъекта, с другой – защитить целостность и единство государства. Иными словами, Конституционный Суд играет роль поддержания установленного основным законом баланса между государством и его составными частями, а также закрепления децентрализации [15].

Выводы. При разрешении подобных вопросов, на наш взгляд, в конституционном производстве должно быть обеспечено участие представителей автономии, которые могли бы отстаивать права и законные интересы автономий.

Диапазон решения вопроса национальных меньшинств велик – от культурной автономии до федеративного или конфедеративного устройства общего государства.

Что касается Азербайджана – Нагорного Карабаха ситуация трагически проста. Был вооруженный конфликт, в котором много погибших с той и другой стороны. Конфликтная ситуация сохраняется. Необходимо выйти из этого состояния. Как найти решение? Путь намечен международным сообществом, в частности, Лиссабонская декларация указала, что необходимо уважать территориальную целостность государств Азербайджана, предоставить значительную автономию Нагорному Карабаху и соответствующие международные гарантии [16]. Но до сих пор стороны не смогли это конкретизировать и воплотить в жизнь.

Список использованных источников:

1. İnsan hüquqları: Beynəlxalq və milli müdafiə mexanizmləri / [Abdullayev Ə., Azarov A., Nufner K., Röyter V.]. – Bakı, 2008. – 487 s. ; Tunkin G. I. Theory of International Law / Tunkin G. I. – Boston : Harvard University Press. – 1974. – С. 68–69.
2. Документ доступен на сайте Европейского журнала международного [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.ejil.org/journal/Vol4/No1/art6.html
3. Мирзоев Ф.С. О. Принцип uti possidetis juris в современном международном праве: теория и практика: дис. на соиск. учен. степ. к-та юрид. наук / Ф. С. О. Мирзоев. – Баку, 2007. – С. 90.
4. Бьюкенен А. Сецессия. Право на отделение, права человека и территориальная целостность государства [Электронный ресурс] / А. Бьюкенен. – Режим доступа : www.sakharov-center.ru/publications/sec/004.html от 1.06.2007.
5. Там же.
6. Международная защита прав и свобод человека : сб. документов / сост. Г. М. Мелков. – М., 1990. – С. 14.
7. Об успешном создании автономий см. : Lapidoth, R. Autonomy. Flexible Solutions to ethnic conflicts. – Wash. D. C. – United States Institute of Peace Press, 1997. – P. 199–201.
8. Higgins R. Problems and Process. International Law and How We Use It / Higgins R. – Oxford : Clarendon Press, 1994. – С. 125
9. Материалы совместного семинара Конституционного Суда Азербайджанской Республики с Венецианской Комиссией Совета Европы на тему «Конституционный статус Автономии». – КММ. – Баку – № 2. – С. 98, 65–66, 79.
10. Там же.
11. Гулиев А.Д. Армяно-Азербайджанский Нагорно-Карабахский конфликт: сущность, характер событий и процесс урегулирования. – Держава і право: зб. наук. праць. – К.: Ін-т держава і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2008. – № 42. – С. 198–208.
12. Конституция Азербайджанской Республики. – Баку, 2000. – С. 42, 5.
13. Аскеров З.А. Конституционный статус Нахчыванской Автономной Республики. – Б.: Изд-во БГУ, 1999. – С. 26–27.
14. Конституция Азербайджанской Республики. – Баку, 2003. – С. 8.
15. Дипломатия мира. – Баку : Азербайджан, 1997. – С. 373.

ЛАЛА САФАРАЛИ,

диссертант Института прав человека
(Национальная академия наук
Азербайджана)

**ПРОБЛЕМА КОРРУПЦИИ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ
КОРПОРАЦИЙ С НЕФТЕДОБЫВАЮЩИМИ СТРАНАМИ
И ПРАВОВЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ БОРЬБЫ С НЕЙ**

Эта статья анализирует взаимоотношения развивающихся нефтедобывающих стран и транснациональных корпораций (ТНК) в антикоррупционной деятельности. В статье отмечаются зависимость этих государств от нефтяных ресурсов и их неспособность достичь необходимого развития. Статья также отмечает, что антикоррупционная деятельность не будет достаточной до тех пор, пока в обществе не сформируются демократические институты. Одним из основных условий для этого является форма государства, основанная на

разделении властей.

Ключевые слова: коррупция, транснациональные корпорации, законодательство нефтедобывающих стран.

This article analyzes the interrelation between oil-producing developing counties and transnational corporations (TNCs) in anti corruption activities. The article notes the dependence of such states on oil resources and their inability to achieve the required results. This article also notes that anti corruption activities will not be enough, as long as there are not any democratic institutions in society. One of the main conditions for this is the form of government, which is based on the principle of division of power.

Key words: corruption, transnational corporations, legislation of oil producing countries.

Введение. В богатых нефтяными ресурсами странах, добыча и раздел которых являются национальным достоянием и источником социально-экономического и политического развития нации, присутствует также интерес общества. Но в зависимости от уровня развития, характера процесса государственного формирования в некоторых случаях интересы должностных лиц, представляющих государственные органы, превосходят общие интересы [1, с. 417]. Такая ситуация возникает, когда лица, представляющие органы власти, включаются в коммерческую деятельность. Другими словами, монополизирована функция управления в деятельности хозяйства. Такая монополизация переходит в пользование этих лиц незаконными путями за счет общественных средств.

Постановка задачи. Цель статьи – анализ взаимоотношений развивающихся нефтедобывающих стран и транснациональных корпораций (ТНК) в антикоррупционной деятельности. Отмечаются зависимость этих государств от нефтяных ресурсов и их неспособность достичь необходимого развития.

Результаты исследования. Во многих случаях в определенных государствах со стороны политиков и дипломатов, имеющих власть, за счет государственного бюджета обеспечивается финансирование различных корпораций, компаний, коммерческих структур. Подобные явления происходят в странах, где широко распространена коррупция. Важность экономического ущерба, который наносит коррупция обществу, заключается в том, что инвестиционные средства из общественных ресурсов, полученных незаконным путем, выходя из оборота, формируют личные счета.

Для «легитимности» коррупции, как правило, используется государственный аппарат. Ввиду безусловного монопольного контроля над нефтяными доходами осуществление парламентского надзора, соответствующего принципу раздела власти любого контроля, исключено. Отсутствует институт независимого аудита, который бы осуществлял проверку доходов. Особенно можно отметить, такие арабские страны, как Ирак, частично, Саудовская Аравия и другие, из стран бывшего СНГ – Туркменистан, Казахстан. В некоторых случаях с формированием военной диктатуры (например, в Индонезии, Нигерии) широко распространяется коррупция.

Так, в середине 1960-х гг. в Индонезии захватившие власть военные, выполняя как военную, так и гражданскую функции, попытались создать «новые правила», занимаясь коммерческой деятельностью. Особенно в период президентства Сухарто с формированием авторитарного режима, контролирующего все сферы общества, расширяется семейный бизнес [2, с. 64]. Все крупные проекты отдавались приближенным лицам президента. Нефтехимическая промышленность принадлежала его детям, и этот процесс длился вплоть до

экономического кризиса, произошедшего в Азии 1997–1998 гг. На некоторое время Индонезия достигает высоко развития и границ низкой инфляции. Однако, так как эти достижения не основывались на научно-технологических факторах, возникновение экономического кризиса и уход иностранных инвесторов из Индонезии привели страну в упадок.

Наряду с экономическим кризисом в Азии, в самой Индонезии неэффективность политической системы, основание власти на авторитете и многие другие причины, несмотря на то, что она является нефтяной страной, привели в настоящее время к серьезному иностранному долгу. Первоначальной причиной, как уже отмечалось, является основание на системе отношений владделец-клиент вместо уже проверенных демократических государственных институтов, рост недоверия в результате чрезмерного военизирования общества, широкий масштаб семейно-кланового управления в сфере бизнеса, процветание коррупции и в итоге уход иностранных инвесторов [3, с. 163].

После экономического кризиса и свержения режима Сухарто (1998) новое правительство начало борьбу с коррупцией, а Международный валютный фонд вновь задействовал для кредитного транша Индонезию. Но и деятельность нового правительства не истекает из государственной политической системы. Так, обвиняемые в коррупции многие бюрократы связаны или с правящей партией, или же это высокопоставленные лица. Сторонники традиционного режима власти в основном поддерживают военную систему, отсутствие оппозиционных сил, отсутствие принципа раздела власти, формирующего систему контроля, являются серьезными проблемами государства.

Одной из важных проблем является добыча нефти незаконным путем при поддержке коррумпированной полиции, местной власти и армии. Так как нефтяные месторождения не заносятся в официальные счета, это также является источником доходов для определенной группы бюрократов. Неслучайно международные организации считают Индонезию самой коррумпированной страной в Азии. По данным 2011 г., Индонезия в мировом порядке стоит на 100-м месте [4].

Несмотря на то, что в Индонезии нефть не является основным экспортным потенциалом, тем не менее, 50 % добываемого сырья уходит на иностранный рынок. Поэтому в развитии данной области важную роль играет привлечение иностранных компаний. А привлечение иностранных компаний зависит от юридической гарантии и политической, экономической стабильности.

В 1970-х гг. 20 века страной, которая пребывала в эйфории нефтяного бума и до сих пор пожинает горькие плоды этой эйфории, является Нигерия. В 1960-х гг. после получения независимости от Великобритании Нигерия превратилась в нефтедобывающую страну, в это же время власть в стране перешла в руки военных. А смена власти всегда сопровождается государственным переворотом. В Нигерии в 1970-х гг. значительное распространение коррупции совпадает с периодом расходов нефтяной прибыли на повышение уровня зарплат, образования и транспорта.

С увеличением доли государства в нефтяной структуре делаются попытки увеличить прибыль от нефтепродуктов. Все правительства, пришедшие к власти, объявляли основной целью модернизацию и равный раздел прибыли между этническими группами и регионами. После заявления национализации экономики происходит столкновение интересов с иностранными транснациональными корпорациями (ТНК). Хотя какое-то время деятельность транснациональных корпораций (ТНК) согласно законодательству содействовала в направлении социально-экономической занятости. Например, в 1958 г. с принятием акта «О снижении налогообложения» от ТНК требовалось увеличение местных кадров. В 1959 г. актом «О налогах нефтяной прибыли» правительство определило налог с прибыли ТНК в размере 50 %.

Нигерия не была учредителем ОПЭК, но после присоединились к акту таких стран, как Индонезия, Габон, Катар [5]. Нигерия присоединяется к мероприятиям, которые осуществлялись другими членами ОПЭК. В странах ОПЭК нефтяной сектор находится под контролем государства и этот контроль претворяется со стороны государственных нефтяных компаний (например, NNPC; PERTAMINA; NIOC). Согласно этому управлению в рамках ОПЭК определяются ограничения не только на квоты над продукцией, но и в отношении к иностранным инвестициям [6, с. 44].

Согласно плану национализации, в 1971 г. Нигерия создает Национальную нефтяную компанию (NNPC) и тем самым формирует право выбора государства имущественной доли в нефтяных операциях коммерческого характера.

В Нигерии диктаторы, находившиеся у власти, понимали, что невозможно проводить политику социального развития, используя только нефтяные доходы. Но так как они сами пришли к власти не демократическим путем, ими были использованы нефтяные доходы с целью собрать вокруг себя своих сторонников [7, с. 237]. Такая ситуация привела к широкому масштабу коррупции в государственных органах. Иногда не запланированное расходование государственных средств, в частности крупные проекты вне аукциона, а также прокладывание магистральных дорог и другие действия в этом направлении, также содействуют коррупции.

Несмотря на серьезную нефтяную прибыль и промышленный потенциал, Нигерия все еще продолжает оставаться аграрной страной. Данные Нигерии на 2010 г. подтверждают, что запасы нефти превышают 40 млрд баррелей. Тем не менее, во внутреннем рынке страна постоянно сталкивается с проблемами нехватки топлива.

В результате того, что государственный аппарат подвержен коррупции, увеличилась и анархия в нефтяном секторе. В результате проведенных исследований диктатором Абакой, также погрязшим в коррупции, выяснилось, что только в 1991–1994 гг. исчезла сумма в 12 млрд долларов США.

В Нигерии, как и во многих развивающихся нефтедобывающих странах недемократического режима, добыча нефти осуществляется при помощи военных, вне контроля государства. Очевидно, что с 1998 г. с приходом к власти Обасанджо проводился определенный план мероприятий. Также была сформирована Комиссия для пересмотра лицензионных соглашений, подтверждающих право на добычу нефти, а для содействия борьбы с коррупцией осуществлялось сотрудничество с международными организациями по прозрачности, в том числе с Transparency International (TI). Были приняты программы экономических реформ Международного валютного фонда. Но и эти действия не были достаточными [8, с. 44]. Таким образом, парламентское расследование о процессе возврата государственных средств, присвоенных бывшим правительством, можно сказать, осталось неопределенным.

В 1999 г. Обасанджо подписывает 16 новых контрактов вместо 41 нефтяного контракта, заключенного в период бывшего диктатора Абако. В процессе заключения данных контрактов принимал активное участие нефтяной промышленник, основатель «спотового» рынка Марк Риг, имя которого постоянно упоминалось в коррупции, а также привлеченный к ответственности системой юстиции США, далее помилованный президентом США Б. Клинтон по просьбе ряда знаменитостей и деятелей искусства (И. Барак, Хуан Карлос, И. Ольмерт, П. Доминго) [9, с. 393]. Таким образом, новое правительство также не смогло бороться с коррупцией на должном уровне.

Неслучайно, в рейтинге указанной выше неправительственной международной организации TI Индекса Восприятия Коррупции (Corruption Perception Index) Нигерия, по данным на 2011г. по 10 бальной системе, составляет 2,4 балла и занимает одно из последних

мест – 143-е место [4].

В списке коррумпированных нефтедобывающих стран можно указать также Венесуэлу, Ливию, Ирак, Туркменистан, Россию [4]. Основная проблема этих стран связана с задержкой процессов развития демократии и государственного строя. А процветание коррупции в нефтяном секторе и зависимость прибыли государства в основном от этой продукции, приводит к более свободному использованию нефтяных денег и к переменам власти. Отсутствие контроля парламента и/или наличие у главы высшей исполнительной власти преимуществ также увеличивает недоверие к другим структурам власти. Как известно, в развитых демократических странах раздел государственного бюджета находится под контролем парламента, а государственные проекты осуществляются в четком порядке. Это положение не относится к развивающимся нефтяным странам. Сниженная политическая активность в обществе или же ее умышленное ослабление, компрадорская «послушная» мафиозно-бюрократическая элита, СМИ, формирование ложных нравственных ценностей, усиление тенденций военно-политических противостояний служат расширению коррупции [9, с. 395]. Эти тенденции в той или иной форме характерны и для стран СНГ, получивших независимость после падения советской власти. В частности, нелицеприятными являются показатели Transparency International по России [10], Казахстану [11], Узбекистану [12], Туркменистану [12], Азербайджану [10].

По 10-бальной системе Индекса восприятия коррупции, находясь на высшей ступени по борьбе с коррупцией, 9,5–9,3 балла составляют Новая Зеландия, Финляндия, Дания, Швеция. В странах с 5 и менее баллами указываются Азербайджан (2,4), Боливия (2,8), Индонезия (3), Уганда (2,4), Нигерия (2,4), Казахстан (2,7).

Отметим, что невозможно ожидать скорых результатов в данной сфере в странах СНГ, недавно вступивших на путь демократизации. В этих странах (например, в РФ в 2008 г. с принятием Закона против коррупции, в Казахстане в 1998 г. Закона о борьбе с коррупцией) было налажено сотрудничество как в направлении государственного строя (также обеспечивалось формирование законодательства), так и с международными институтами. Однако система институционального контроля недостаточна.

В Азербайджанской Республике были проведены специальные работы по борьбе с коррупцией. В настоящее время в Азербайджане сформирована развитая с экономической и политической стороны и основанная на свободнорыночных отношениях, социально направленная экономика, усилена деятельность гражданского общества и демократических государственных институтов. Как составная часть этой политики с целью борьбы против коррупции создана правовая и институциональная база, отвечающая международным стандартам, осуществлена Государственная программа, затем сформирована Комиссия по борьбе с коррупцией специализированных учреждений и Управление по борьбе с коррупцией при Генеральном прокуроре.

К обязанностям Комиссии относились проведение опросов для усиления борьбы против коррупции в социальной, экономической, в сфере образования, здравоохранении, экологии и других сферах, проведение мониторингов, заслушивание отчетов руководства государственных органов, рекомендовать, проводить анализы и исследования в различных округах Азербайджана совместно с международными и местными неправительственными организациями, также проводить просветительские работы и разъяснения в связи с исполнением законов.

Комиссия по борьбе с коррупцией (далее – Комиссия) Азербайджанской Республики была сформирована согласно ст. 4.2 Закона АР «О борьбе против коррупции» (2004) и осуществляет функции специализированного органа в области предотвращения коррупции [13]. Полномочия Комиссии АР утверждены Законом от 3 мая 2005 г. и определяются

Регламентом.

В обязанности Комиссии входит участие в формировании государственной политики в области борьбы с коррупцией, связывать деятельность государственных органов с другими структурами, анализировать эффективность и состояние борьбы против коррупции, включая осуществление контроля исполнения государственных программ в области борьбы с коррупцией.

Согласно ст. 5.1 Закона «О борьбе против коррупции» (2004) Комиссия осуществляет контроль над предоставлением информации финансового характера, сбор информации относительно нарушения права в связи с коррупцией, анализ, обобщение и представление предложений в соответствующие государственные органы, а также отвечает за осуществление сотрудничества государственных органов с другими структурами в области борьбы против коррупции.

В рамках Государственной программы были приняты новые законы, запланированные на 2004–2006 гг., реализован комплекс мероприятий социально-экономического содержания, обеспечено активное участие всех членов общества, в том числе частного сектора, СМИ и неправительственных организаций в борьбе с коррупцией.

Для содействия развития предпринимательства и бизнес-среды во многих областях был применен принцип «открытого окна». Одним из основных средств экономического развития, повышения социального блага, усиление доверия общества к государственным органам является прозрачность. Для сохранения темпов высокого социально-экономического развития и с целью устранения положений, препятствующих этому процессу, в июле 2007 г. была принята «Национальная стратегия по увеличению прозрачности и ведению борьбы с коррупцией». Национальная стратегия как основные обязанности определяет усовершенствование государственного управления, увеличение прозрачности, усиление отчетности государственных органов, обеспечение свободы информации.

Одним из приоритетных направлений считается сотрудничество с международными организациями по борьбе с коррупцией. В результате сотрудничества между Советом Европы, Агентством международного развития США и Комиссией в 2007–2009 гг. был реализован проект «Поддержка стратегии борьбы с коррупцией в Азербайджане».

Азербайджан при содействии Евросоюза осуществлял твиннинг-проект в области борьбы с коррупцией. Было заключено тесное сотрудничество с Организацией экономического сотрудничества и развития, Transparency International, Инициативой прозрачности в добывающей промышленности и другими структурами.

Правовая основа Азербайджанской Республики по борьбе с коррупцией состоит из ее законодательства и присоединенных ею международных договоров. Азербайджан принял Закон «О борьбе против коррупции» в 2004 г. (вступил в силу в 2005 г.), в 2005 г. также утвержден Закон «Правила предоставления информации финансового характера должностными лицами». Последний акт в этой области был принят 5 сентября 2012 г. Так, распоряжением президента был утвержден Национальный план деятельности по борьбе с коррупцией на 2012–2015 гг. [14]. Принятые в этой области нормы международных договоров на данном этапе внедряются во внутреннее законодательство. Азербайджан присоединился к Конвенции Совета Европы 1999 г. «Об уголовной ответственности за коррупцию» в 2003 г., Конвенции Совета Европы (1999 г.) «О гражданско-правовой ответственности за коррупцию» в 2003 г., и к принятой ООН в 2004 г. Конвенции против коррупции в 2005 г.

Государства, которые присоединились к международным правовым нормам, берут на себя обязательство о принятии законодательных актов, по которым будет преследоваться ответственность в данной области. Например, в Конвенции ООН против коррупции в ст. 16.2

говорится, что каждое Государство-участник рассматривает возможность принятия таких законодательных и других мер, какие могут потребоваться с тем, чтобы признать в качестве уголовно наказуемого деяния, когда оно совершается умышленно, вымогательство или принятие иностранным публичным должностным лицом или должностным лицом публичной международной организации, лично или через посредников, какого-либо неправомерного преимущества для самого должностного лица или иного физического или юридического лица с тем, чтобы это должностное лицо совершило какое-либо действие или бездействие при выполнении своих должностных обязанностей.

Согласно обязательствам, указанным Конвенцией, АР определила в соответствующей области дисциплинарную, гражданскую и уголовную ответственность во внутреннем законодательстве. В предотвращении незаконных случаев в сотрудничестве нефтяной промышленности с ТНК представляет особую важность Конвенция по борьбе с подкупом иностранных лиц при осуществлении международных коммерческих сделок, принятая Организацией экономического сотрудничества и развития в 1997 г. Эта проблема, если и находит свое отражение в Конвенции ООН против коррупции (Подкуп иностранных публичных должностных лиц и должностных лиц публичных международных организаций) в ст. 16, каждое государство-участник принимает такие законодательные и другие меры, какие могут потребоваться с тем, чтобы признать в качестве уголовно наказуемых деяний, когда они совершаются умышленно, обещание, предложение или предоставление иностранному публичному должностному лицу или должностному лицу публичной международной организации, лично или через посредников, какого-либо неправомерного преимущества для самого должностного лица или иного физического или юридического лица с тем, чтобы это должностное лицо совершило какое-либо действие или бездействие при выполнении своих должностных обязанностей для получения или сохранения коммерческого или иного неправомерного преимущества в связи с ведением международных дел, не является достаточной для борьбы. В связи с выполнением Конвенции ОЭСР действует Рабочая группа по борьбе с подкупом. С присоединением к Конвенции ОЭСР борьба с коррупцией станет более эффективной.

Выводы. Таким образом, борьба с коррупцией, включая нефтяную промышленность, охватывает политическое, социальное, психологическое и другие направления, и как обязательный элемент в них присутствует правовая борьба. Учитывая, что коррупция приняла трансграничный характер, правовая борьба содержится и во внутреннем и в международном праве. А правовая борьба, придерживаясь функции регулирования государств в разделе власти в политической системе, прогнозирования государственной власти в экономической системе, должна формироваться согласно принципам рынка. Следовательно, включая нефтяную промышленность, государственные заказы должны осуществляться согласно законодательству (например, Закон АР «О государственной купле-продаже» 2001 г.) и международному праву (например, Конвенция ООН против коррупции, ст. 9 (Публичные закупки и управления публичными финансами), строго соблюдая правила тендер-аукциона. Коррупцированные экономики выступают как международная организованная преступность в отмывании «грязных» денег. В этом случае нефтяная страна, принявшая происхождение иностранного капитала, мало заинтересована в них как в инвестициях. Важным вопросом для нее является обеспечение занятости и решение социальных проблем. Однако в таком случае коррупцированная экономика компрадорского характера увеличивает социальное разделение и умаляет все демократические ценности общества. Следовательно, и происхождение иностранных инвестиций должно расцениваться как объект международно-правового урегулирования по борьбе с отмыванием «грязных» денег.

Список использованных источников:

1. Типпи Б. А есть ли дефицит? Азбука нефтяной экономики / Типпи Б. ; пер. с англ. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2005. – 328 с.
2. Государственность и модернизация в странах Юго-Восточной Азии. – М. : Наука, 1997. – С. 64.
3. Monies F. M., Abdulsalamov M. A. Indonesia: Reaping the Market in Jomo R.S. (ed.), Tigers in Trouble / F. M. Monies, M. A. Abdulsalamov. – Bangkok : White Lotus, 1998. – 502 p.
4. http://www.guardian.co.uk/news/datablog/2011/dec/01/corruption-index-2011-TransperencyInternational#data_
5. Садыгов А. И. Международные нефтяные контракты АР в системе международного энергетического права : автореф. на соискание ученой степени кандидата юридических наук / А. И. Садыгов. – Баку, 2003. – 199 с.
6. Walde T. International Energy Law: Concepts, Context and Players. University of Dundee / Walde T. – Scotland : UK, 2001. – 108 p.
7. Carfantan G. Y. Le grand desordre du monde (le chemins de l'integration) / Carfantan G. Y. – Paris: Edition du Seuil, 1993. – P. 237.
8. Ахметова Г. Р. Коррупция в нефтедобывающих странах : учебное пособие / Ахметова Г. Р. – Алматы : Кульжахан, 2002. – 150 с.
9. Лоран Е. Нефть: ложь, тайны, механизации / Лоран Е. ; пер. с. фр. Т. Ждановой. – М.: СТОЛИЦА-ПРИНТ, 2008. – 432 с.
10. Davics A. E. Reelections of the OPEC's Aid to the Developing Countries / Davics A. E. – International studies, 1995. – Vol. 32. – № 1. – P. 57–67.
11. Яценко М. А. Нефть во внешнеэкономических связях России : монография / М. А. Яценко. – М. : Научная книга, 2006. – 144 с. (Серия : «Россия в мировой экономике»)
12. Judgment of the Court of 16 March 1983. Societa Italiana per l'leodotto Transalpino (SIOT) v. Ministero delle finanze. Case 266/81. European Court reprot, 1983. Page 00731.
13. Закон Азербайджанской Республики о борьбе с коррупцией. № 580-III, г. Баку, 13 января 2004 года.
14. www.gun.az.

ФАРИД ГУЛИЕВ,

диссертант

Бакинского Государственного
университета

**ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА, РЕГУЛИРУЮЩЕГО
ПРАВО СВОБОДНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКЕ**

Ключевые слова: законодательство, право свободного предпринимательства, малый и средний бизнес, экономические реформы, недобросовестная конкуренция, иностранные инвестиции, предпринимательская деятельность.

В статье исследуются вопросы развития системы законодательства, регулирующего право свободного предпринимательства в Азербайджанской Республике. Отмечается, что развитие свободного предпринимательства и частной инициативы занимает центральное место в реализации экономических реформ и формировании новой системы хозяйствования в Азербайджанской Республике. Делается вывод о том, что необходимо добиться эффективного сочетания государства, бизнеса, технологии и общества, формирования условий для

предпринимательской деятельности, направленной на достижение быстрого и устойчивого развития, развитие человеческого потенциала и улучшение качества жизни.

FARID GULIYEV

Candidate for a degree of Baku State University

**Tendencies of development of the legislation system regulating the right of free business
in the Azerbaijan Republic**

Keywords: legislation, the right to free business, small and average business, economic reforms, unfair competition, foreign investments, business activity.

In article there are investigated the questions of development of the legislation system regulating the right of free business in the Azerbaijan Republic. It is noticed, that development of free business and the private initiative takes the central place in realization of economic reforms and formation of new system of managing in the Azerbaijan Republic. It was concluded that it is necessary to achieve an effective combination of the state, business, technology and a society, formation of conditions for the business activity directed on achievement fast and a sustainable development, development of human potential and improvement of quality of a life quality.

Развитие свободного предпринимательства и частной инициативы занимает центральное место в реализации экономических реформ и формировании новой системы хозяйствования в Азербайджанской Республике. Создание здоровой окружающей среды для развития предпринимательства в стране является одним из основных направлений экономической политики Азербайджанского государства (1). Развитие предпринимательства способствует созданию новых рабочих мест, появлению новых видов продукции на потребительском рынке, увеличению количества налогоплательщиков, формированию среднего слоя населения в качестве социальной базы экономических реформ. С другой стороны, развитие предпринимательства усиливает приток иностранных инвестиций и ускоряет интеграцию страны в мировую экономику. Ускоренное развитие предпринимательства, считает Азербайджанское государство, является важным фактором решения экономических и социальных проблем в стране, укрепления стабильности в обществе. Международной практикой доказано, что становление и развитие института сформировавшегося и успешно функционирующего предпринимательства представляет собой достаточно длительный процесс, эффективность которого в значительной степени зависит от экономических, правовых, политических и других условий, определяемых органами власти, а также от степени эффективности партнерства между государством, бизнесом и обществом (2). Огромное значение в экономической политике, осуществляемой в Азербайджане, имеет создание благоприятного делового и инвестиционного климата для привлечения отечественных и иностранных инвестиций и высокие темпы развития ненефтяного сектора. Развитие предпринимательства, в первую очередь, повышение эффективности малого и среднего бизнеса являются одними из наиболее важных условий для обеспечения быстрого и эффективного развития ненефтяного сектора.

С первых же лет перехода в Азербайджане к системе рыночной экономики был принят целый ряд важных нормативно-правовых актов, направленных на развитие и поддержку частного предпринимательства. Особое место среди них занимают законы «О предпринимательской деятельности», «О государственной поддержке малого

предпринимательства», «Об антимонопольной деятельности», «О недобросовестной конкуренции», «Об инвестиционных фондах», «О защите иностранных инвестиций», «Об особых экономических зонах» и другие законы, Указы Президента, направленные на минимизацию вмешательства государства в экономику, а именно: «О пресечении вмешательств, препятствующих развитию предпринимательства», «О дополнительных мерах в сфере государственной поддержки для развития предпринимательства», «О мерах по регулированию проверок в сфере предпринимательства и по обеспечению прав потребителей, а также Указ Президента «О переходе к системе «одно окно»». Эти нормативно-правовые акты сыграли весьма важную роль в формировании нормативно-правовой базы развития и поддержки частного предпринимательства в Азербайджане. Согласно Указу Президента Азербайджанской Республики от 28 сентября 2002 года «О пресечении вмешательств, препятствующих развитию предпринимательства», за исключением налоговых органов, упразднены разные структуры ряда центральных и местных органов исполнительной власти, запрещено вмешательство в деятельность субъектов предпринимательства со стороны правоохранительных органов. В соответствии с Указом, проверки субъектов предпринимательства со стороны государственных органов, за исключением проверок, проводимых налоговыми органами, могут осуществляться только в случаях и порядке, предусмотренных законодательством Азербайджанской Республики, и при обязательном участии представителей Министерства экономического развития Азербайджанской Республики (3).

Вопросы регионального развития имеет особое значение в деле совершенствования сферы свободного предпринимательства. 11 февраля 2004 года Президент Ильхам Алиев подписал Указ об утверждении «Государственной программы по социально-экономическому развитию регионов Азербайджанской Республики в 2004-2008 годы», тем самым была открыта новая страница в жизни регионов Азербайджана (4). Этот документ, открывая путь для социально-экономического развития регионов, стал толчком к экономическому развитию всей республики, создав базу для укрепления фундамента макроэкономической системы страны. Наряду с упомянутым Указом Президента, были изданы 17 распоряжений по ускорению социально-экономического развития городов и районов, входящих в экономические регионы Губа-Хачмазский, Шеки-Загатайский, Горно-Ширванский, Лянкяранский, Аранский, Гянджа-Казахский, и Верхне-Карабахский экономические регионы (5). В целях устранения существующих недостатков в сфере осуществления свободного предпринимательства в области предпринимательства 30 апреля 2007 года Президент Азербайджана Ильхама Алиева подписал указ о некоторых мерах, связанных с развитием предпринимательства в Азербайджане. Во исполнение этого указа правительством Азербайджанской Республики была проведена большая аналитическая работа по организации хозяйственной деятельности субъектов предпринимательства в соответствии с принципом «одного окна» с применением единого кодирования, состоялись необходимые обсуждения, подготовлены соответствующие предложения. В дальнейшем, Распоряжением главы государства от 25 октября 2007 года реализация этой меры, имеющей исключительно важное значение для экономики страны в целом, и формирования благоприятной среды для развития предпринимательства была возложена на Министерство налогов Азербайджанской Республики.

Наряду с созданием базы законодательства в связи с внедрением принципа «одного окна», в налоговых органах учреждены соответствующие структуры, в рамках которых созданы все условия для оказания услуг лицам, желающим заниматься предпринимательской деятельностью. За короткий срок обеспечено внедрение ряда прогрессивных нововведений в сфере регистрации юридических лиц, желающих заниматься коммерческой деятельностью,

упрощены процедуры регистрации, многократно сократилось время, затрачиваемое на регистрацию.

29 декабря 2007 года Президент Ильхам Алиев принимал участие на церемонии начала государственной регистрации субъектов предпринимательства по принципу «одного окна», дал соответствующие поручения и рекомендации. По оценкам Всемирного банка и Международной финансовой корпорации, система государственной регистрации субъектов предпринимательства по принципу «одного окна» признана самой успешной реформой, а в рейтинге «начало бизнеса» в отчете «Doing Business» наша страна поднялась с 64-го на 13-е место.

Указом Президента Азербайджанской Республики от 28 сентября 2002 года «О пресечении вмешательств, препятствующих развитию предпринимательства» судам рекомендовано принять меры по обеспечению верховенства закона в процессе принятия решений о разрешении споров, связанных с экономической и предпринимательской деятельностью, предотвратить факты волокиты при рассмотрении таких споров, а Указом «О некоторых мерах, связанных с развитием предпринимательства в Азербайджанской Республике», соответствующим центральным органам исполнительной власти, в том числе Министерству по налогам Азербайджанской Республики поручено подготовить предложения по организации деятельности субъектов предпринимательства в соответствии с принципом «одно окно» (единого органа регистрации), упрощению и сокращению сроков ряда процедур, связанных с выделением земельных участков и строительными работами в связи с осуществлением предпринимательской деятельности (6).

Следующим шагом в совершенствовании законодательных основ свободного предпринимательства и развитии регионов стал Указ Президента Азербайджанской Республики от 19 апреля 2009 года «Об утверждении Государственной программы по социально-экономическому развитию Азербайджанской Республики 2009-2013 годы». Основная цель «Государственной программы по социально-экономическому развитию Азербайджанской Республики 2009-2013 годы» заключается в ускорении развития ненефтяного сектора, диверсификации экономики, сбалансированного и устойчивого социально-экономического развития регионов, дальнейшего улучшения условий жизни населения. В соответствии с Государственной программой, предусмотрено решение следующих задач: создание благоприятных условий для развития предпринимательства, особенно малого и среднего бизнеса; содействие инвестиционной активности по обеспечению роста эффективной занятости; реализация мер, направленных на усиление социальной защиты лиц, ищущих работу и безработных граждан, легализацию неофициальных трудовых отношений; модернизацию инфраструктуры в целях обеспечения наибольшего соответствия динамика спроса и предложения на рынке труда; приведение системы подготовки кадров, в том числе сетей профессиональную подготовку и переподготовку к требованиям динамически развивающегося рынка труда. Развитие предпринимательства в условиях диверсификации экономики будет одним из ведущих направлений государственной политики. Эта политика будет направлена на повышение уровня нормативно-правового, организационного и финансового обеспечения во всех секторах экономики, особенно в приоритетных областях развития бизнеса. С точки зрения обеспечения устойчивого экономического роста, в сфере предпринимательства предполагается осуществить следующие меры: ускорение интеграции малого и среднего бизнеса в систему мировой экономики, усиление роли малого и среднего бизнеса в повышении экспортного потенциала страны и решении социальных проблем общества, оптимизация отраслевой, региональной и технологической структуры и предпринимательской деятельности; расширении взаимовыгодного сотрудничества между

малыми, средними и крупными предприятиями, в том числе производственно-кооперационных связей; создания современных организационных моделей поддержки предпринимательской деятельности; продолжать создание консалтинговых, информационных, маркетинговых и других услуг для предпринимателей; организация ярмарок-распродаж; создание центров по повышению квалификации персонала для безработных с учетом специфики местной экономики; предотвращение случаев вмешательства в предпринимательскую деятельность.

Наряду с вышеназванными нормативными актами, регулирующими развитие предпринимательской деятельности, очередным проявлением заботы и гуманного отношения Азербайджанского государства стал Указ Президента Азербайджанской Республики «О мерах по регулированию проверок в сфере предпринимательской деятельности и обеспечению защиты прав потребителей» от 13 апреля 2010 года. В соответствии с этим Указом, изданным в целях защиты прав потребителей, регулирования проводимых проверок в соответствии с современными стандартами, предотвращения случаев злоупотребления властью в ходе проверок, для обеспечения прозрачности, результаты этих проверок, в целях обеспечения эффективной защиты прав потребителей, решено разработать единые правила подготовки и проведения проверок в сфере предпринимательской деятельности, проводить каждую проверку только после регистрации Министерством юстиции Азербайджанской Республики в специальном реестре.

Для обеспечения соблюдения прав и интересов физических и юридических лиц, и достижения верховенства был принят Закон «Об административном производстве» от 21 октября 2005 года. Указом Президента Азербайджанской Республики от 30 июня 2009 года утвержден административно-процессуальный Кодекс Азербайджанской Республики, устанавливающий процессуальные принципы и правила судебного рассмотрения и урегулирования споров, связанных с административно-правовыми отношениями (7).

Указанные нормативно-правовые акты, вступившие в силу с 1 января 2011 года, обеспечивают административную и судебную защиту прав и интересов физических и юридических лиц на основе демократических и правовых принципов. Азербайджанское государство, рассматривая законность, верховенство закона, приоритет прав и свобод человека, основными критериями развития и прогресса, в качестве главной своей цели по совершенствованию законодательной базы наметило правовую защиту интересов предпринимателей. Принятие прогрессивных нормативных актов составляет правовую основу перспективных направлений развития свободного предпринимательства.

В целях реализации проводимой главой Азербайджанского государства по соблюдению прав и основных свобод человека, защиты интересов физических и юридических лиц, а также для обеспечения прозрачности при рассмотрении заявлений, жалоб и обращений граждан, во исполнение Государственной программы по совершенствованию налогового администрирования в Азербайджане (2005-2007 гг.) 07.03.2008 был издан Приказ по Министерству по налогам Азербайджанской Республики о создании более совершенной апелляционной системы для налогоплательщиков в целях защиты прав налогоплательщиков и обеспечения объективного рассмотрения их жалоб. В соответствии с этим приказом создан Налоговый апелляционный совет Министерства по налогам Азербайджанской Республики, определен состав Апелляционного совета, утверждены Правила о более совершенной апелляционной системе для налогоплательщиков (8).

В общем, принятие всех нормативно-правовых актов в области предпринимательской деятельности, применение различных льгот в целях содействия развитию этого сектора и деятельности предпринимателей, а также вопросы максимального учета норм поправки в действующее законодательство с количества рекламных и стимулирующих и поощрительных

мер, упрощения механизмов контроля и надзора за предпринимательской деятельностью находятся в центре внимания государства.

Наряду с вышеотмеченными, особое значение для развития малого и среднего предпринимательства имеют вопросы минимизации процентных ставок, применяемых при выдаче льготных кредитов юридическим и физическим лицам, являющимся субъектами предпринимательской деятельности, и снижения налоговых ставок в систем налогообложения.

Опыт показывает, что, несмотря на систематическое обновление отдельных элементов нормативно-правовой базы государственной поддержки предпринимательства, действующая в настоящее время нормативно-правовая база в целом имеет ряд недостатков, не позволяющих ускорить решение задач по развитию предпринимательства (9). Одна из самых важных проблем в сфере формирования отвечающей международным стандартам законодательной базы, прокладывающей путь к ускоренному экономическому развитию, является вопрос о выборе приоритетной модели, составляющей основу нормативно-правовых актов Азербайджана.

Известно, что Азербайджанская Республика является членом СНГ. С другой стороны, вопросы разработки модельных законов развития и применения их в пространство СНГ модели на данный момент остается в повестке дня. В то же время, проводится работа по принятию или совершенствованию около 40 законов, необходимых для принятия страны во Всемирную торговую организацию (ВТО). 2 августа 2006 года Президентом Азербайджанской Республики был подписан Указ о приведении законодательства страны в соответствие к требованиям ВТО. Более половины нормативно-правовых документов, предусмотренных в этом Указе, уже приняты и вступили в силу. Для того, чтобы ускорить решение проблемы с членством в ВТО, должна быть ускорена работа с другими документами, связанными с совершенствованием законодательства. Двусторонний План действий, подписанный между Азербайджаном и Европейским Союзом в рамках «Европейской политики соседства», определяет основные направления сотрудничества. А с мая 2009 года началось сотрудничество между Азербайджаном и Европейским союзом в рамках «Восточного партнерства».

В конце 2010 года Министерство по налогам приступило к процессу реализации проекта внедрения электронной системы аудита в рамках программы «Tvininq», являющейся основой системы управления. Основная цель программы «Tvininq» заключается в ускорении электронной системы аудита, повышении качества аудитных проверок и сокращении рисков уклонения от уплаты налогов.

Весьма актуальным является также вопрос о координации и взаимном дополнении мер по совершенствованию законодательства, непосредственно связанного с развитием предпринимательства, и мер по совершенствованию нормативно-правовых документов по другим отраслям. Особо хотелось бы отметить необходимость совершенствования нормативно-правовых документов по гражданскому праву, по вопросам труда и занятости, внешнеэкономической деятельности, судебного дела, а также законов, относящихся к финансовому сектору, в частности, необходимость совершенствования Налогового кодекса.

Кроме того, в нормативно-правовых актах необходимо выделять те аспекты, которые могли бы стимулировать развитие предпринимательства в регионах страны, и на этой основе добиться наиболее полного и эффективного использования экономического потенциала регионов страны, комплексного развития регионов, создания новых производственных предприятий, объектов социального и культурного назначения, открытия новых рабочих мест, повышения качества жизни населения. В настоящее время в Азербайджане сформирована среднего уровня законодательная база по развитию предпринимательства, ведется определенная, хотя и не систематизированная работа по совершенствованию этой базы. В

Азербайджане основной проблемой в этой сфере является не отсутствие нормативно-правовых актов, а то, что существующие законы работают недостаточно эффективно и не на полную мощность. Для решения этой серьезной проблемы необходимо: добиться углубления экономических и правовых реформ в стране, повышения эффективности и прозрачности деятельности властных структур, активизировать работу по координации деятельности этих структур; необходимо активизировать усилия для обеспечения верховенства закона, проводить интенсивную работу, направленную на формирование независимой судебной системы; принятие новых и совершенствование старых законов о содействии развитию свободного предпринимательства, проводить систематическую работу для устранения имеющихся пробелов в законах и противоречий между нормативно-правовыми актами; повышенное внимание к вопросам злоупотребления нормативно-правовыми актами и конфликта интересов; расширить практику общественного обсуждения законов до их принятия.

Исходя из этого, необходимо добиться эффективного сочетания государства, бизнеса, технологии и общества, формирования условий для предпринимательской деятельности, направленной на достижение быстрого и устойчивого развития, развитие человеческого потенциала и улучшение качества жизни.

Список использованной литературы:

1. Газета Азербайджан, 4 марта 2000 года. <http://library.aliyev-heritage.org/az/1985799.html>.
2. Алиев А.И. Международно-правовая защита прав человека. Баку, 2009, с. 141-143.
3. www.e-qanun.az
4. Гусейнов А. Независимый Азербайджан – 20: путь экономического развития. Баку, 2011, с. 115.
5. www.economy.gov.az.
6. www.e-qanun.az.
7. Казымов М., Джафарли Г. Реальное положение экономики Азербайджана и развития перспективы экономики Азербайджана. Новости налоги Азербайджана, 2001, №11, с. 36.
8. www.taxes.gov.az.
9. Масимли А. Вопросы тенденции развития нормативно-правовой базы предпринимательства в Азербайджана. edf.az/ts_general/download.

СЕЙМУР ТАЛЫБОВ,
аспирант Нахчыванского
Государственного университета

ГЕОПОЛИТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В НАХЧЫВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКЕ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ЕЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Ключевые слова: энергетическая система, Нахчыванская Автономная Республика, договор, конституция, статус, электроэнергия, энергетическая безопасность.

В статье рассматривается геополитическое положение Нахчыванской Автономной Республики и правовые основы ее энергетической системы. Отмечается, что находясь над стратегическими транспортными дорогами, Нахчыванская Автономная Республика, постоянно находилась в кругах интересов соседних государств. В то же время, проводится общий анализ Конституции и законов Азербайджанской Республики, указов Президента Азербайджанской Республики, решений Кабинета Министров Азербайджанской Республики, актов Верховного

Совета, Кабинета Министров и других органов Нахчыванской Автономной Республики по обеспечении энергетической безопасности Нахчывана.

SEYMUR TALIBOV,

Post-graduate of Nakhchivan State University

GEOSTRATEGIC SITUATION OF NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC AND LEGAL BASIS OF ITS ENERGY SYSTEM

Keywords: energy system, Nakhchivan Autonomous Republic, treaty, constitution, status, electric energy, energy safety.

In article there is considered geostrategic situation of Nakhchivan Autonomous Republic and legal basis of its energy system. It is noticed that being over strategic transport roads, the Nakhichevan Autonomous Republic, constantly was in circles of interests of the neighbour states. At the same time, it is made the general analysis of the Constitution and laws of the Azerbaijan Republic, decrees of the President of the Azerbaijan Republic, decisions of the Cabinet of Ministers of the Azerbaijan Republic, acts of the Supreme Council, the Cabinet of Ministers and other bodies of the Nakhichevan Autonomous Republic on maintenance of power safety of Nakhchivan.

Нахчыванская Автономная Республика, являющаяся исторической территорией азербайджанской республики, всегда играла важную роль в процессе государственного строительства. Нахчыван, расположенный на стратегических транспортных маршрутах, постоянно был предметом интересов соседних государств. При этом, особо следует отметить захватническую деятельность России, направленную на укрепление своих позиций в данном регионе после заключения Туркменчайского договора 1828 года, приведшего к разделению земель Азербайджана между Россией и Ираном. Укрепление России в регионе сопровождается массовым переселением армян в эти области. В связи с основанием в 1836 году Эчмиадзина и превращением его в «Армянский Ватикан Кавказа», а затем, в начале XX века, созданием армянского «государства», Нахчыван, являющийся исторической территорией Азербайджана, практически был отделен от него. Территориальное разделение Нахчывана от остальной части Азербайджана произошло в 1919 году в результате оккупации Арменией других территорий Азербайджана (в частности, Зангезура). Оккупационная политика Армении привела к этническим чисткам. Только в начале октября 1919 года были разрушены 110 крупных тюркско-мусульманских сёл Зангезура. По данным, приведенным в достоверных источниках, число беженцев из Зангезурского уезда достигло 60.000 человек (1, с. 416).

Решающую роль в территориальном разделении Нахчывана от остальной части Азербайджана сыграла прямая поддержка Армении со стороны России, США, Франции и других государств. С другой стороны, несмотря на определенные успехи вооруженных сил Азербайджанской Демократической Республики (АДР) в Зангезуре, достигнутые в конце октября 1919 года, в дипломатическом направлении правительство АДР потерпело неудач, что также стало почвой для нынешнего положения Нахчывана. Армения давно мечтает о том, как завладеть Нахчываном. С другой стороны, население Нахчывана, оказавшееся за пределами остальной территории Азербайджана, в разное время вело напряженную борьбу во имя сохранения своей политической независимости, государственного строительства и самообороны (1, с. 409-417).

После того, как в соответствии с Мудросским соглашением турецкие войска были

выведены из Азербайджана, в том числе из Нахчывана, Карабаха и Зангезура, территориальная целостность Азербайджана и судьба его населения вновь оказались под угрозой. Когда войска Турции покинули регион, у Азербайджана не было ни сильных государственных институтов, ни регулярных воинских частей, чтобы защитить себя и свою землю. В условиях двойственной политики, проводимой в регионе иностранными союзниками, особенно англичанами, правительство Азербайджана и национально-патриотические политические силы, известные и влиятельные представители Нахчывана, Карабаха и Зангезура предпринимали определенные меры против тирании армян, направленные на защиту территориальной целостности Азербайджана. Эти меры, несмотря на их локальный характер, в определенной степени соответствовали сложившимся условиям. С этой точки зрения, следует особо отметить важное значение Аразо-Тюркской Республики, созданной в Нахчыванском регионе. Как видно из письма Министерства Иностранных Дел от 17 июня 1919 года, адресованного председателю Совета Министров Азербайджанской Республики, письма главы внешнеполитического ведомства Азербайджанской Республики от 8 января 1919 года, адресованного командующему союзных войск, и других документов того времени, Аразо-Тюркская Республика была создана в ноябре 1918 года и просуществовала до марта 1919 года. Территория Аразо-Тюркской Республики охватывала Нахчыванский, Ордубадский, Шеруро-Дерелеязский уезды, а также Сардарабад, Улуханлы, Ведибасар, Гамарли, Мегри и другие регионы, а центром республики был город Нахчыван (5).

Несмотря на все это, христианской атмосфера в политической среде того времени приводит к тому, что часть азербайджанских земель была присоединена к Армении, а Нахчыван практически был разделен от остальной территории Азербайджана. После оккупации Азербайджана советской Россией этот процесс продолжается еще сильнее. Если в период Азербайджанской Демократической Республики ради сохранения Нахчывана и Зангезура пришлось вынужденно уступить Эривань и Эчмиадзин Армении (1, с. 417), то в период советского Азербайджана в результате шовинистической политики русской империи возникает «проблема Нагорного Карабаха» (2, с. 199-200), а Зангезур передается Армении. Таким образом, историческая этно-географическая часть нашей Родины - Нахчыван оказался физически отделенным от основной территории Азербайджана. Подобное «разделение» практически было направлено против политической независимости азербайджанского народа. Таким образом, азербайджанский народ, этнически сформировавшийся из турецкого, мусульманского населения, оказывается физически отделенным от своего ближайшего этно-политического собрата - Турции. Тем самым, в дальнейшем выход Азербайджанской Республики на Запад оказывается в зависимости от России, от Ирана, неоднократно выступавшего против признания зависимости Азербайджанской Республики, а также от Армении. Несомненно, подобная ситуация не могло не влиять на политическое, экономическое и социальное положение самой Нахчыванской Автономной Республики.

В начале 1921 года в Нахчыванской Республике был проведен опрос по вопросу вхождения Нахчыванской Республики в состав Азербайджанской Советской Социалистической Республики. В результате опроса, 90% населения выступает за оставление Нахчывана в составе Азербайджанской ССР. Нахчыванская Автономная Советская Социалистическая Республика была создана 9 февраля 1924 года (3, с. 467).

Турция, учитывая угрозы со стороны дашнаков, поддерживаемых различными государствами, еще в то время стала принимать меры для обеспечения безопасности Нахчывана на базе международного права. Так, благодаря Договору о дружбе между Турцией и РСФСР, подписанному 16 марта 1921 года в Москве, во многом был положен конец провокациям армянских дашнаков, поддерживаемых империалистами.

В соответствии со статьей III с третьим пунктом этого Договора, на территории бывшего Нахчыванского уезда образовалась автономия «под протекторатом Азербайджана, при условии, что Азербайджан не уступит сего протектората третьему государству» (6, с. 598-599). Статус Нахчывана в качестве «автономной территории под протекторатом Азербайджана» был закреплен в Договоре о дружбе между Азербайджаном, Грузией, Арменией и Турцией, состоящем из 20 статей и подписанном в Карсе 13 октября 1921 года с участием РСФСР.

Закрепление статуса Нахчывана в качестве автономного государства в 1921 году, в условиях очень сложных и напряженных политических противоречий следует рассматривать как факт большого политического значения как в тогдашних, так и в нынешних условиях (4). Статус Нахчывана был закреплен конституциях Азербайджанской ССР и самого Нахчывана. Таким образом, в составе Азербайджанской ССР была создана Автономная Советская Республика со своими высшими законодательными и исполнительными органами - Нахчыванская Автономная Республика.

Создание Нахчыванской автономии было связано с уникальным географическим положением региона, граничащего на севере и востоке - с Арменией, на юге и юго-западе - с Ираном и Турцией.

Таким образом, энергетическая система Нахчывана, вопросы его энергетической безопасности следует рассматривать с учетом и геополитических аспектов и экономической ситуации в масштабе всей республики.

После распада Советского Союза Нахчыванская Автономная Республика, оказавшаяся в блокаде со стороны Армении, столкнулась с очень серьезными проблемами в области энергетики. Однако, значительные политические и экономические успехи, достигнутые в Азербайджанской Республике в течение последних лет, распространяются и на эту сферу. При этом следует особо отметить широкомасштабные меры по газификации и электрификации республики. Работы по полной газификации автономной республики были запланированы и осуществлены в 3 этапа. На первом этапе были газифицированы город Нахчыван и районные центры автономной республики, на втором этапе – все населенные пункты, в которых ранее существовали газопроводные линии, а на последнем этапе – те населенные пункты, где ранее не существовали газопроводные линии.

В 2008 году завершены работы по газификации, все населенные пункты автономной республики оснащены природным газом. Таким образом, меры по газификации автономной республики, возобновленные с конца 2005 года, после 13-летнего перерыва, завершены в результате налаживания поставок природного газа путем обмена из Исламской Республики Иран.

Основы отношений между Исламской Республикой Иран и Нахчыванской Автономной Республикой были заложены в 1992 году «Протоколом о сотрудничестве между Исламской Республикой Иран и Нахчыванской Автономной Республикой» от 24 августа 1992 года, подписанным в ходе визита в Исламскую Республику Иран председателя Верховного Меджлиса Нахчыванской Автономной Республики, общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева по приглашению Исламской Республики Иран.

Во исполнение «Договора об обмене природного газа» между правительствами Азербайджанской Республики и Исламской Республики Иран, подписанного в августе 2004 года для удовлетворения нужд Нахчыванской Автономной Республики в природном газе, с ноября 2005 года осуществляются поставки природного газа из Исламской Республики Иран в Нахчыванскую Автономную Республику.

В августе 2007 года между Правительством Азербайджанской Республики и Правительством Исламской Республики Иран был подписан протокол о строительстве ГЭС

«Ордубад» и начались работы по строительству ГЭС. Кроме того, подписан контракт с турецкими компаниями о строительстве ГЭС «Тиви» в Ордубадском районе.

В 2007 году председатель Верховного Меджлиса Нахчыванской Автономной Республики принял руководителей совместной инициативной группы компаний «AYDİŞ İnşaat və Ticarət LTD» и «Çelikler İnşaat Anonim Şirkəti» из Турецкой Республики, которым предстоит осуществлять проект строительства ГЭС канального типа «Билав» и «Тиви» на реке Гиланчай в Ордубадском районе. В ходе встречи председатель Верховного Меджлиса дал свои поручения и рекомендации по строительству ГЭС, было подписано соответствующее соглашение.

Немаловажная роль в формировании регионального (международного) характера энергетической системы Нахчыванской Автономной Республики принадлежит также братской Турции. В частности, 8 августа 2009 года делегация Министерства энергетики и природных ресурсов Турецкой Республики совершила визит в Нахчыван. В состав делегации Турецкой Республики входили, в том числе, Чрезвычайный и Полномочный Посол Турецкой Республики в Азербайджанской Республике, а также генеральный директор турецкой компании «BOTAŞ». В ходе визита делегация встретила с председателем Верховного Меджлиса Нахчыванской Автономной Республики. В рамках очередного раунда переговоров между Азербайджанской Государственной Нефтяной Компанией Азербайджанской Республики и турецкой компанией «BOTAŞ» по вопросу об объеме и цене на азербайджанский природный газ, продаваемый Турции, был подписан протоколом о намерениях в связи с обменом энергией в Нахчыване. В целом, поставка природного газа в автономную республику обусловила строительство и ввод в эксплуатацию новых электростанций. В результате перехода в Нахчыванской газотурбинной электростанции в режим работы турбин на основе природного газа появилась возможность производить энергию. В соответствии с Государственной программой по использованию альтернативных и возобновляемых источников энергии в Азербайджанской Республике, учитывая отсутствие связи между энергосистемой Нахчыванской Автономной Республики и основной энергосистемой страны, признано целесообразным строительство средних, малых и микро ГЭС в первую очередь, в Нахчыванской Автономной Республике. Для поощрения этих мер необходимо налаживать производство технологического оборудования для производства возобновляемых источников энергии в самой Нахчыванской Автономной Республике.

За очень короткий срок в Автономной Республике построена и сдана в эксплуатацию электростанция, состоящая из 10 модулей с возможностью производить 87 мегаватт электроэнергии. Кроме того, на территории автономной республики продолжают меры, направленные на использование существующих альтернативных источников энергии.

В 2004 году представители руководства совместной компании «Cengiz-Aksoy», действующей в Турецкой Республике, совершили визит в Нахчыван. В рамках визита состоялась встреча с председателем Верховного Меджлиса Нахчыванской Автономной Республики, было подписано соглашение между совместной компанией «Cengiz-Aksoy» и правительством Нахчыванской Автономной Республики на водохранилище Гейдара Алиева ГЭС с общей мощностью 4,5 МВт. Отметим, что ГЭС на водохранилище Гейдара Алиева с общей мощностью 4,5 МВт построена и сдана в эксплуатацию. В октябре 2010 года завершено строительство ГЭС Билав среднегодовой выработкой электроэнергии 80 млн. кВтч.

В течение 2012 года в электросети автономной республики поступило 789.558.824 кВтч электроэнергии. Из них 12.875.860 кВтч приобретено из Турецкой Республики, 60.307.000 кВтч - из Исламской Республики Иран, 77.229.600 кВтч произведено на Аразской ГЭС, 560.521.000 кВтч – на Нахчыванской модульной электростанции, 18.333.263 кВтч - на Нахчыванской газотурбинной электростанции, 11.752.701 кВтч – на ГЭС на водохранилище Г.Алиева,

48.539.400 кВтч – на ГЭС «Билав». В свою очередь, 277.434.930 кВтч электроэнергии была переправлена в Турецкую Республику, 61.768.000 кВтч - в Исламскую Республику Иран.

В 2012 году на электростанциях автономной республики произведено и передано в электросети 716.375.964 кВтч электроэнергии, из них 137.521.701 кВтч или 19,2% было произведено на гидроэлектростанциях.

Строительство новых электростанций продолжается. В 2011 году на территории Шерурского района началось строительство Арпачайской ГЭС деривационного типа мощностью 20,5 МВт. Строительно-монтажные работы этой ГЭС с использованием воды Арпачайского водохранилища началось до 150 млн. м³, в основном, завершены. Ожидается, что на этой электростанции будет произведено до 50 миллионов кВтч электроэнергии в год. На реке Араз продолжается строительство Ордубадской гидроэлектростанции деривационного типа мощностью 36 мегаватт. На этой гидроэлектростанции планируется установка 3 гидроагрегатов каждая мощностью 12 МВт, строительство 110-киловольтной линии электропередачи длиной 80 км, а также строительство трансформаторной подстанции соответствующей силы.

На крупнейшей в автономной республике Ордубадской гидроэлектростанция ежегодно будет производиться 190 миллионов киловатт-часов электроэнергии.

Природно-климатические условия автономной республики весьма благоприятны для строительства ветряных и солнечных электростанций, построенных. В частности, признано целесообразным строительство солнечной электростанции на территории Бабекского района, в холмистой местности напротив Халхальского леса, а также строительство ветряной электростанции на территории Джульфинского района на участке между железной дорогой и рекой Араз. В Азербайджанской Республике эти работы ведутся под эгидой Государственной компанией возобновляемых и альтернативных источников энергии. Соответствующее измерительное оборудование уже отправлено компанией в Нахчыван.

Перечисленные выше меры, осуществляемые в сфере электроэнергетики, являются важным вкладом в обеспечение энергетической безопасности Азербайджана, в том числе Нахчыванской Автономной Республики, устойчивое энергоснабжение промышленности и сферы услуг. Функции управления энергосистемой автономной республики возложены на Государственного агентства Нахчыванской Автономной Республики по энергетике. Агентство осуществляет свои функции в соответствии с Положением, утвержденным Указом председателя Верховного Меджлиса Нахчыванской Автономной Республики от 2006 года. Агентство является центральным органом исполнительной власти, осуществляющим государственную политику и регулирование в сферах производства, передачи, поставки и продажи электроэнергии.

В своей деятельности Агентство руководствуется Конституциями Азербайджанской Республики и Нахчыванской Автономной Республики, законами Азербайджанской Республики и Нахчыванской Автономной Республики, указами и распоряжениями Президент Азербайджанской Республики и Председателя Верховного Меджлиса Нахчыванской Автономной Республики, постановлениями и распоряжениями Кабинета Министров Азербайджанской Республики и Кабинета Министров Нахчыванской Автономной Республики, международными договорами Азербайджанской Республики соглашениями Положением об Агентстве.

В соответствии с установленными направлениями деятельности, Агентство осуществляет следующие функции:

- в случаях, определенных законодательством и в рамках своих полномочий осуществлять нормативное регулирование в соответствующей области;

- осуществлять государственную политику в сфере производства электроэнергии и электроснабжения;
- осуществлять контроль за распределением и рациональным использованием электрической энергии, поступившей в автономную республику;
- принять участие в привлечении инвестиций, в том числе иностранных инвестиций в сфере электроэнергетики, принять соответствующие меры в этой сфере;
- осуществлять контроль за рациональным и эффективным использованием электроэнергии юридическими и физическими лицами;
- в пределах своих полномочий обеспечить реализацию международных договоров Азербайджанской Республики в Нахчыванской Автономной Республике.

В 1991 году, когда в Азербайджанской Республике началась борьба за независимость, Нахчыван тоже был в первых рядах этой борьбы.

В международных соглашениях Азербайджанской Республики, заключенных после провозглашения политической независимости, вопросам социально-экономического развития Нахчыванской Автономной Республики в законодательном порядке уделяется особое внимание. В Конституции Азербайджанской Республики, разработанной и принятой в 1995 году под руководством общенационального лидера, закреплён статус Нахчыванской Автономной Республики. Глава VIII Конституции Азербайджанской Республики полностью посвящена Нахчыванской Автономной Республике. Часть III статьи 134 Конституции гласит, что Нахчыванская Автономная Республика является неотъемлемой составной частью Азербайджанской Республики. Эта статья означает, что проблемы энергетической безопасности, составляющие объект нашего исследования, в том числе энергосистема Нахчывана также является неотъемлемой частью энергосистемы Азербайджанской Республики, а законодательную основу этой системы составляют Конституция и другие законодательные акты Азербайджанской Республики. Поскольку статус Нахчыванской Автономной Республики устанавливается Конституцией Азербайджанской Республики (ст.134.II), пункт IV статьи 134 Конституции Азербайджанской Республики гласит, что Конституция Азербайджанской Республики, законы Азербайджанской Республики, указы Президента Азербайджанской Республики и постановления Кабинета Министров Азербайджанской Республики обладают обязательной силой на территории Нахчыванской Автономной Республики.

Отдельную категорию актов, имеющих важное значение для Нахчыванской Автономной Республики составляют международные договоры Азербайджанской Республики. В частности, к договорам такого рода относятся международные договоры по вопросам энергетической безопасности Нахчыванской Автономной Республики, заключённые Азербайджанской Республикой с соседними странами (Иран, Турция, Россия, Грузия и др.).

Немаловажную роль в развитии энергетического комплекса Нахчыванской Автономной Республики играют акты, принятые государственными органами Нахчыванской Автономной Республики. Общие направления энергетической безопасности Нахчыванской определяются положениями и принципами законодательных актов Азербайджанской Республики. В то же время, вопросы обеспечения и направления развития энергетической безопасности Нахчывана отражены в конкретных статьях соответствующего законодательства. В качестве примера можно отметить Государственную программу развития топливно-энергетического комплекса Азербайджанской Республики (2005-2015 годы). Вместе с тем, в Государственной программе по использованию альтернативных и возобновляемых источников энергии в Азербайджанской Республике уделяется особое внимание на геоэкономическое положение НАР (2.3). Как мы уже говорили ранее, наряду актами высшей центральной исполнительной власти и высшего

законодательного органа Азербайджанской Республики, органами власти Нахчыванской Автономной Республики также принимаются соответствующие акты, осуществляются меры, направленные на обеспечение Автономной Республики. Эти акты носят локальный характер и не должны противоречить Конституции и законам Азербайджанской Республики; в соответствии с пунктом V Конституции Азербайджанской Республики, постановления, принятые Кабинетом Министров Нахчыванской Автономной Республики не должны противоречить Конституции и законам Азербайджанской Республики, указам Президента Азербайджанской Республики и постановлениям Кабинета Министров Азербайджанской Республики.

Акты Верховного Меджлиса, Кабинета Министров и других органов Нахчыванской Автономной Республики по обеспечению энергетической безопасности Нахчывана принимаются, в основном, во исполнение общих законодательных актов. Например, постановление Кабинета Министров Нахчыванской Автономной Республики об утверждении «Правил использования электроэнергии в Нахчыванской Автономной Республике» гласит, что Кабинетом Министров Азербайджанской Республики в соответствии со статьей 4 Закона Азербайджанской Республики «Об электроэнергетике» и в целях обеспечения исполнения 5-го абзаца пункта 3 Указа Президента Азербайджанской Республики №597 от 7 ноября 2001 года «Об утверждении «Договора на право управления акционерным обществом "Бахыэлектрикшебеке"», принимая во внимание предложения соответствующих министерств, своим постановлением №18 от 2 февраля 2005 года утвердил «Правила использования электроэнергии».

В «Правилах использования электроэнергии» от 2005 года отмечается, что настоящие Правила составлены в соответствии с законами Азербайджанской Республики «Об использовании энергоресурсов», «Об электроэнергетике» и иными законодательными актами Азербайджанской Республики и определяют взаимоотношения между Департаментом энергетики и потребителями электрической энергии. Исполнение настоящих Правил является обязательным для Департамента энергетики и всех потребителей электрической энергии, независимо от их ведомственного подчинения, формы собственности и источника финансирования.

Список использованной литературы:

1. История Азербайджана. В 7-и томах. Том 5 (1990-1992 г). Баку, 2001, 672 с.
2. История Азербайджана. В 7-и томах. Том 6 (1920-1941 г). Баку, 2000, 578 с.
3. Аскеров З.А. Конституционное право. Учебник. Баку, 2011, 760 с.
4. Газета «Республика», 5 февраля 1999 года.
5. «Азербайджан», 14 января 1919 г.
6. Документы внешней политики СССР. Т.1. М., 1959, 910 с.

АРИФ ГУЛИЕВ,доктор юридических наук,
заслуженный работник образования
Украиныпрофессор кафедры международного права
(Национальный авиационный университет)**ДОРОШЕНКО В. С.,**д-р экономики, кандидат исторических
наук, академик

(Украинская академия наук)

К ВОПРОСУ О БАЗИСНЫХ ОСНОВАХ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УКРАИНСКОМ ГОСУДАРСТВЕ

Дается оценка состояния общественной жизни в Украине, определяются приоритеты и критерии демократизации общества, субъекты и факторы, которые ее обеспечивают.

Ключевые слова: гражданское общество, личность, средний класс, семья.

Оцінюється стан громадського життя в Україні, визначаються пріоритети та критерії демократизації суспільства, суб'єкти й чинники, які її забезпечують.

Ключові слова: громадянське суспільство, особистість, середній клас, родина.

In the article the estimation of the state of public life is given in, priorities and criteria of democratization of society are determined as well as subjects and factors that provide it.

Key words: civil Society, pezsonality, middle class, family.

Введение. Сегодня вектор всей общественной жизни в Украине во многом определяется жесткой, непримиримой борьбой между властью и оппозицией. Продолжается «война всех против всех», противостояние идеологическое, политическое. Характерная черта современного политического климата – резкое неприятие иной мысли, растущий страх многих украинцев перед будущим.

В украинском обществе все больше обостряются разногласия между идейно-политическими направлениями, между группами, которые сложились по национальным, языковым, культурным, религиозным и другим признакам. Довольно низкой остается политическая культура партийных объединений, которые имеют немалое влияние на значительную часть населения. Ослаблен авторитет и доверие к власти. Самые важные, судьбоносные вопросы настоящего и будущего Украины решаются группой олигархов, некоторых государственных чиновников при полном игнорировании мнения широких масс. Украинская общественность обеспокоена ростом авторитарных тенденций, многочисленными злоупотреблениями со стороны административных структур. Поэтому главный вывод однозначный – единым продуктивным путем последующего развития Украины есть осуществление стратегии социального спасения украинской нации.

Необходимы в связи с этим новизна мышления, действенность, долгосрочные стратегические программы, которые основываются на идее объединения патриотических усилий всех слоев населения. Возникшая острая потребность в формулировании и осмыслении образа будущего, в создании стратегического, консолидирующего плана развития страны, в разработке тактики и инструментария, необходимых для воплощения его в жизнь. Необходимо сформулировать и конкретизировать национальную идею, которая имела бы свое четкое содержание на каждом этапе общественного прогресса. Обществу нужна консолидирующая конструктивная идеология, которая бы отвечала жизненным реалиям, содержала новые подходы к социально-экономическим вопросам, к проблемам внутренней и внешней политики. Эта идеология должна учитывать интересы жителей запада и востока, севера и юга, всех общественных организаций и партий, которые реально работают во имя и благо украинского народа [1].

Нуждаются в углубленной концептуальной разработке основоположные понятия, в частности, демократия как власть народа, свобода, правовое государство, гражданское общество. Практически речь идет о крайней необходимости качественного прорыва общественно-научной мысли и общественного действия, которое приведет ко взлету Украины как достойной европейской страны по развитию экономики, науки и культуры, по уровню жизни народа.

Постановка задачи. Цель статьи – теоретико-методологическое обоснование предпосылок создания и усовершенствования гражданского общества.

Результаты исследования. Определяя гуманистические основания социальной базы, нужно акцентировать внимание не на имущественных отношениях, а на социально-психологических качествах человека: внутренней независимости, склонности к творчеству, инициативности, способности к нестандартным, продуктивным решениям. Это комплекс личности, которая «сама себя сделала» или же действует в этом направлении. Такие люди представляют основу так называемого среднего класса, к которому, условно говоря, может себя отнести весомая часть населения Украины. Главный критерий, принятый сегодня в мире для определения среднего класса, – это духовные качества людей, ценности и правила, которые для них не являются второстепенными, рядом с ценностями материального характера. В концептуальном понимании мы отдаем предпочтение среднему классу как феномену самоидентификации человека. Поэтому к этому классу причисляем не только представителей мелкого и среднего предпринимательства, а также слой массовых интеллектуальных профессий (преподавателей, медиков, работников культуры), научную и творческую интеллигенцию, растущий круг специалистов, связанных с информационными технологиями [2].

Современный средний класс, вооруженный передовой технологией и знаниями, является авангардом постиндустриального общества. Он – мобильный, но вместе с тем является фактором социальным, важным промежуточным звеном между крупным бизнесом и социально малообеспеченными слоями населения. Средний класс не может жить одним днем. Его миссия – самому выстраивать свое будущее, благодаря исторически надлежащему ему центристскому месту и роли в общественном развитии. Сегодня эта часть общества сама борется за свою жизнь. Она должна искоренять в себе неопределенность в любых разновидностях: политическую, экономическую, духовную и, особенно, мировоззренческую, а также информационную. Этому классу присущи неудержимый поиск мысли, призвание к подвижнической работе, к формированию себя как активной общественной силе. Соединение консерватизма и революционности, характерное для среднего класса, должно стать предпосылкой новых качественных изменений в украинском обществе. Представители этого слоя ставят перед собой конструктивные цели и знают практические методы их достижения;

они способны предложить обществу новые стандарты жизни и повести его за собой. Ради этого средний класс должен прийти к власти как выразитель интересов народа.

Его лидерами могут быть лишь авторитетные люди; уважаемые, принципиальные патриоты, способные решать оперативные задачи в интересах широких слоев общества. Им должны быть присущие высокое гражданское сознание и уважение к другим, объективная взвешенность в решениях и действенная ответственность за принятые решения; их стиль жизни – солидарность свободных личностей, жизнь без коррумпированности, двойных стандартов казенщины, кумовства и других пороков больного общества.

Необходимо отыскать лидеров и поддержать их. Конечно, таковыми не могут быть представители денежной элиты, которая распущенная, развращенная, циничная с чертами феодального (иерархического) мышления, на видном месте у которой – корыстные интересы, далекие от коренных жизненных нужд и ценностей большинства людей.

Основным принципом деятельности в информационном пространстве современного социума есть свобода выражения взглядов, свобода информации и право на ее получение. Это – основа демократического общества, его фундаментальный базис [5]. Отстаивая свободу слова и право равного доступа граждан к информации, необходимо одновременно уважать честь и достоинство личности, бороться с распространением недостоверных сведений, клеветнических обвинений.

Речь идет о:

- конструктивном сотрудничестве политических сил, которые стоят на близких идеологических позициях;

- привлечении к сотрудничеству аналитиков для исследования социально-политического пространства Украины с помощью новейших социологических технологий;

- сотрудничестве государства с научным потенциалом страны, разработке конкретных национальных программ развития, сформулированных на основе жизненных интересов народа, привлечение к обсуждению этих программ представителей идеологически различных политических течений и направлений; преобразовании научных программ на основе правительственных решений;

- создании общественных приемных, которые предоставляют консультации, правовую помощь, вместе с общественным активом проводят акции Добра и Милосердия в поддержку незащищенных слоев населения.

Особого внимания требует и фундаментальная задача развития гражданского общества как совокупности самостоятельных, независимых от государства институтов и отношений, основанных на свободе личности, политическом плюрализме и демократическом правопорядке.

В концепции гражданского общества ключевыми являются такие элементы, как человек, семья, народ, государство, которые прежде всего становятся субъектами политической деятельности. Наивысшими социальными ценностями являются человек, создание достойных условий его развития и самореализации. Права и свободы личности определяют содержание деятельности социального государства и гражданского общества [4].

Основную роль в решении наиболее актуальных социальных и политических проблем, сохранении духовного потенциала, генофонда, украинской ментальности играет семья.

Сегодня кризис охватил не только экономику. Все отчетливее проявляется кризис института семьи. Семья теряет возможность выполнять свои традиционные функции: организации быта, рождение и воспитание детей, воспроизведение населения, рабочей силы. Увеличивается число бездетных семей и одиночек. На проблеме национальной безопасности все ошутимее сказываются откладывание браков (выбор жена и мужа), рост количества

разводов, удельного веса неполных семей, расслоение семей по имущественному принципу. Небольшая «элитарная» группа молодых семей, в которых хватает средств «на все», лишь подчеркивает остроту проблемы.

Просматривается прямая связь между материальным положением населения и демографическими показателями рождаемости. С каждым новорожденным ребенком индекс нужд семьи удваивается. Бедные слои населения пополняются главным образом за счет семей с тремя и больше детьми, с немощными иждивенцами, а также матерями одиночками. Сокращение рождаемости, рост смертности, ухудшение питания, недоступная стоимость медицинского обслуживания являются главными причинами заметного уменьшения численности населения Украины, его старения.

Всесторонняя забота социально ориентированного государства о материальном и духовном укреплении украинской семьи является одним из направлений борьбы с бедностью, достижением социальной справедливости в обществе.

Мужчина в украинской семье большей частью является главным кормильцем и защитником. Украинец – это труженик, романтическим идеалом которого является достижение самодостаточности его семьи. Ему присуще стремление к самообразованию, смелость и патриотизм, хотя не всегда наш соотечественник поднимается до уровня мышления в государственном масштабе. Современный гражданин Украины отягощен крайне трудными социальными и экономическими проблемами.

Национальным делом должно стать формирование условий для развития личности, которая своим честным трудом создает собственный успех, приумножает благосостояние семьи и помогает тем, кто рядом с ней. Пришло время проститься с представлениями о себе как о «маленьком» украинце, с чувством неполноценности преодолеть в себе синдром пропащей жертвы обстоятельств и судьбы.

Воплощением авторитета и мудрости в семье есть женщина. Женщины составляют большую часть населения Украины, имеют высокий образовательный уровень. Но их креативный потенциал реализуется недостаточно и большей частью не выходит за пределы собственного жилья. Женское лицо к сожалению, имеет в Украине безработица.

История Украины знает немало примеров, когда женщина занимала видное место в управлении государством, формировании мировоззрения и духовности народа, была берегиней генофонда украинской нации.

Поэтому крайне актуально возратить женщине надлежащее ей место в обществе и государстве. Ей надлежит интегративная, консолидирующая роль в современном глобализированном мире в контексте его общедивизиационных тенденций.

Будущее семьи и общества связано с образованием и воспитанием детей. Крайне важно обеспечить всестороннее и гармоническое развитие, формировать мировоззрение подрастающего поколений честной и настойчивой работой как основы личного благосостояния и процветания страны. Важно найти практические альтернативы противодействия моральной распущенности и духовному обнищанию.

Деятельность в этом направлении государства имеющихся элементов гражданского общества (неправительственных общественно-политических организаций, творческих художественных, спортивных объединений и т. п.) составляют стратегическую задачу всей социальной политики украинского государства [3].

Выводы. Их составными должны быть:

– государственное финансирование лечения, предоставления льгот и услуг малообеспеченным гражданам и многодетным семьям; привлечение для этого средств местного бюджета, неправительственных благотворительных организаций, предприятий

малого и среднего бизнеса;

- беспспорное выполнение законов и государственных долгосрочных программ, направленных на улучшение положения женщин, семьи, на охрану материнства и детства, на планирование семьи;

- обеспечение детей полноценными продуктами питания, доступными непродовольственными товарами детского ассортимента;

- осуществление эффективной политики государственной поддержки молодежи и молодой семьи; широкое внедрение долгосрочного льготного кредитования, особенно в жилищном строительстве;

- осуществление тендерной политики как неотъемлемой части государственной деятельности; создание общественных условий для рационального объединения профессиональной занятости женщин, их общественной деятельности с материнством и выполнением семейных обязанностей;

- сохранение системы дошкольных заведений, детских и подростковых секции культуры, физкультурно-спортивных и других клубов по интересам;

- предоставление семьи с несколькими детьми через систему высокой трудовой мотивации возможности содержать себя самостоятельно;

- ориентирование государства и общества на воспитание человека с высокими моральными принципами и гражданскими качествами;

- обеспечение всестороннего и гармонического развития ребенка, раскрытие его творческого потенциала;

- превращение иждивенческих настроений в молодежные, ориентация молодых семей на работу, поднятие ее авторитета и престижа;

- формирование в молодежи иммунитета к негативным явлениям – наркомании и пьянству, потребительству, моральной распущенности, правонарушениям и преступлениям, псевдорелигиозных культов;

- усиление патриотического воспитания, формирование у молодежи национального самосознания, активной гражданской позиции, интереса к проблемам общественной жизни;

- осуществление эффективной социальной работы с молодежью, направленной на создание условий для социальной адаптации и самореализации нового поколения.

Список использованных источников:

1. Державне управління: теорія і практика; за загальною редакцією проф. Авер'янова В.Б. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 432 с.
2. Енциклопедичний словник з державного управління /уклад. Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010. – 820 с.
3. Куратишвили Альфред А. Философия социальной цели. Принципиально новое научное направление – исходная теоретическая основа формирования и функционирования истинно человеческого общества и государства: монография на грузинском, английском и русском языках /Куратишвили Альфред А. – Тбилиси: Прогресс, 2003.
4. Гулієв А.Д. Конституційний статус глави держави в Україні та Азербайджані: до методології порівняльного аналізу. Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні: стан і перспективи розвитку політичних наук : круглий стіл, 28 травня 2001. – К., 2001. – С. 243–250.
5. Гулиев А. Д. Некоторые аспекты динамизации институционального процесса политической модернизации Украины и Азербайджана /А.Д. Гулиев, В.С. Дорошенко //Право і суспільство. – 2012. – № 2. – С. 47–51.

Зейнаб Джахангирова,
диссертант Института прав человека
(Национальная академия наук
Азербайджана)

ПОНЯТИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО КОНТРОЛЯ ЗА ИСПОЛНЕНИЕМ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА

Статья посвящена международному контролю обязанностей государств защищать права и свободы человека. В статье отмечается, что Европейский Суд по правам человека как региональный правовой орган по правам человека выполняет контроль над исполнением обязанностей государств по защите прав и свобод человека. Посредством своей обязывающей силы Суд играет эффективную роль в обеспечении контроля над обязанностями государств по защите прав и свобод человека.

Ключевые слова: права человека, международное право, международный контроль, судебные органы.

The article is devoted to the international control on the obligations of the states on the protection of the human rights and freedoms. It is noted that as a regional human rights judicial body European Court of Human Rights fulfills control of the obligations of the states on human rights and freedoms. By its compulsory force the Court plays an effective role in the control of obligation of the states on protection of human rights and freedoms.

Key words: human rights, international law, international control, court organs.

Введение. Одной из характерных особенностей традиционного международного права является непосредственное воздействие на систему защиты прав человека, а то, что оно входит в компетенцию конкретного государства [4, 7]. Разработка принципов, регулирующих законодательство суверенных государств с нормами международного права приходится на время после окончания Второй мировой войны.

Для системы международного права в области защиты прав человека характерным является и разработка стандартов, связанных с процессом универсализации прав человека, и определение механизмов контроля за осуществлением общепризнанных прав человека со стороны конкретного государства [5, 6].

Постановка задачи. Цель исследования – определить эффективность роли международных судов в обеспечении контроля над обязанностями государств по защите прав и свобод человека.

Результаты исследования. Выработка правовых норм и формирование системы принципов в этой области заложили процессуальные нормы, которые способствовали появлению обязательного для всех государств Международного права по правам человека (International human rights law) [12, с. 1–23]. Международные договоры в области прав человека, предусматривающие финансовые обязательства различных государств, должны обеспечивать их обязательное исполнение включая нормы, регулирующие деятельность механизмов контроля.

Если в первых разделах международных соглашений по правам человека закреплены материальные обязательства, то в последующих определяется организация соответствующих органов контроля и правовая основа их деятельности. В качестве примера можно привести

Европейскую конвенцию, Международный пакт о гражданских и политических правах (1966 г.) и принятый в дополнение к нему факультативный Протокол.

В качестве средств контроля над исполнением международных обязательств в области прав человека выступают как международные судебные, так и административные органы. К инстанциям международного суда относятся Европейский суд, Межамериканский суд по правам человека, Суд Европейского Союза (Люксембург) и т. д. Из международных договоров в области прав человека можно отметить Конвенцию о предупреждении преступления геноцида и наказании за него 1948 г., для разрешения спорных вопросов – Международный суд ООН [9, с. 562] и Международный уголовный суд.

Из органов, осуществляющих контроль над административной юстицией, можно отметить различные международные комитеты, а из региональных органов – Комитет министров Совета Европы и парламентскую Ассамблею Совета Европы.

Без международных механизмов контроля было бы невозможно эффективно осуществлять защиту прав человека и его основных свобод. Актуальным вопросом является реализация существующих соглашений по вопросам прав человека на международном уровне.

Действующие механизмы контроля в области международно-правовой защиты прав человека различаются:

- по методу их создания: договорные и внедоговорные соглашения;
- по сфере деятельности: универсальные и региональные;
- по характеру органов, осуществляющих контроль, политические и правовые;
- по времени проведения контроля: превентивные и органы контроля постфактум;
- по методам проведения контроля: основывающиеся на рассмотрении периодических докладов стран-участниц об исполнении своих обязательств по договору, прием и исследование поступившей на уровне государств и по отдельности информации о нарушениях прав человека, а также за счет инспекций на местах.

В соответствии с резолюциями международных организаций создание внедоговорных контрольных механизмов и процедур играет важную роль в реализации международных соглашений по правам человека. К этим механизмам относятся: вспомогательные объекты в системе ООН; «процедура 1503»; Верховный комиссариат ООН по правам человека и др.

«Процедура 1503» получила свое название от резолюции Экономического и Социального Совета ООН (ЭКОСОС) принятой в 1970 году. Она включает в себя процедуры рассмотрения индивидуальных жалоб. Комиссия по правам человека выступает здесь в качестве организационного механизма данной Процедуры. Комиссия по правам человека ООН уполномочена принимать меры в отношении лиц или групп лиц, грубо и систематически нарушающих права человека. Она призвана также рассматривать информацию, полученную от неправительственных организаций и при необходимости выводить ее на обсуждение на своих ежегодных сессиях. В связи с выявленными нарушениями прав человека Комиссия может включить в годовой отчет свои замечания и предложения, представленные в ЭКОСОС [2, с. 197].

Для изучения состояния проблем возникающих в области защиты прав человека, механизмов их решения в той или иной стране со стороны Комиссии по правам человека ООН (в настоящее время Совет по правам человека) назначаются специальные докладчики или рабочая группа.

Управление Верховного комиссара ООН по правам человека было создано в соответствии с резолюцией 48/141 Генеральной Ассамблеи ООН в 1993 году. Верховный комиссар назначается генеральным секретарем ООН сроком на четыре года.

Ответственность за деятельность ООН в области прав человека была изначально закреплена за Верховным комиссаром.

Помимо того, что Верховный комиссар предлагает консультационные услуги государствам, он также оказывает им финансовую помощь для решения проблем в области защиты прав человека и обеспечивает проведение мероприятий в этом направлении.

Договорные механизмы по правам человека учитываются как в международных, так и в региональных соглашениях. Универсальные системы в области защиты прав человека охватывают действующие объекты и процедуры в рамках всеобъемлющих соглашений о правах человека системы ООН. В этой системе преобладают периодические доклады государств и межгосударственные механизмы подачи жалоб.

В региональных системах, за исключением африканской модели, в рамках квазисудебных и судебных процедур (например, Европейский Суд; Межамериканский суд по правам человека и Межамериканская комиссия по правам человека) приоритетным является рассмотрение отдельных или межгосударственных жалоб [13].

Как правило, указанные организации обладают следующими полномочиями:

- 1) прием и рассмотрение докладов государств-участников о выполнении взятых на себя обязательств в соответствии с договором;
- 2) изучение общей ситуации в той или иной стране или проведение мониторинга в связи с решением конкретных проблем;
- 3) прием и рассмотрение отдельных или межгосударственных жалоб о нарушениях основных прав и свобод человека.

В региональных и международных соглашениях, обычно задействованы все механизмы.

Среди международных договорных механизмов следует отметить: Комитет по правам человека, в котором задействованы 18 экспертов, отличающихся высокими личностными качествами. Они избираются странами – участниками Пакта сроком на 4 года. Их деятельность осуществляется в соответствии со статьей 28 Международного пакта о гражданских и политических правах». Комитет по ликвидации расовой дискриминации, состоящий из 18 экспертов, которые избираются странами – участницами настоящей Конвенции. Работа Комитета проходит в соответствии с Международной конвенцией о ликвидации всех форм расовой дискриминации 1965 года. Комитет против пыток, состоящий из 10 экспертов, избираемых странами – участницами Конвенции сроком на 2 года. Его деятельность осуществляется в соответствии со статьей 17 Конвенции против пыток и других бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания принятой в 1984 году. Комитет по правам ребенка, состоящий из 10 экспертов, избираемых странами – участницами Конвенции сроком на 4 года. Он основан в соответствии со статьей 43 Конвенции о правах ребенка 1989 года. Комитет по ликвидации дискриминации в отношении женщин, в составе которого 23 эксперта, избираемых странами – участницами Конвенции сроком на 4 года. Его деятельность осуществляется в соответствии со статьей 17 Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин 1979 года. Наконец Группа Трех, назначаемая председателем Комиссии по правам человека ООН в составе трех членов Комиссии по правам человека, которые являются также представителями стран – участниц Конвенции, в соответствии со статьей IX Международной конвенции о пресечении преступлений апартеида и наказаний за него 1973 года [8, с. 43].

Одним из органов международного соглашения является Комитет по экономическим, социальным и культурным правам, основанный в соответствии с резолюцией ЭКОСОС в 1985 году. Он осуществляет надзор над исполнением обязанностей по Международному пакту об экономических, социальных и культурных правах 1966 года. Деятельность Комитета проводится 18 экспертами, избираемыми ЭКОСОС на основе рекомендаций стран-участниц Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах [1, с. 300–301].

Международные органы мониторинга по правам человека создаются для контроля над соблюдением конкретного договора [7, с. 125–126] и формируются из независимых экспертов и специалистов, обладающих высокими личностными качествами.

Международно-правовые механизмы защиты направлены как на недопущение нарушений прав, так и на ответственность за них. В первом случае, они реагируют на нарушения прав и принимают соответствующие решения. Однако, есть и такие международные органы которые занимаются предотвращением нарушений прав человека. Их действия носят превентивный характер. К ним в частности относится Европейский Комитет по предупреждению пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания. В настоящее время деятельность этих организаций сталкивается с некоторыми проблемами.

В частности, необходимо отметить неопределенность в деятельности ряда органов. Для того, чтобы исправить данную ситуацию, разработаны ряд рекомендаций. Например, Комитетом по правам человека, действующим в рамках Международной организации труда, проводится более эффективная работа, чем в вышестоящих органах.

Международная организация труда использует как метод всеобъемлющего контроля над применением конвенций ратифицированных государствами, так и метод «прямых контактов». Если какое-либо государство сталкивается с серьезными проблемами, связанными с применением уже ратифицированных конвенций, то Международное бюро труда, по просьбе и с согласия данного государства, посылает туда одного из своих должностных лиц или эксперта для обсуждения возникших проблем и приходит на помощь для их решения. Для того, чтобы избежать открытого осуждения и критики, государства довольно часто прибегают к указанной процедуре. Учитывая этот факт, в настоящее время уже сформировались концепции по реформированию деятельности конкретных комитетов [6, с. 225].

Каждый должен обладать правом обращения в международные органы в соответствии с законодательной базой, которое в любом случае, должно быть признано подписавшими Конвенцию государствами [3, с. 10]. Однако многие соглашения, даже всеобщие акты, все еще ограничены географически. Так, например, из 150 стран – участниц Международного пакта о гражданских и политических правах только 96 из них, согласно Факультативному протоколу, признают право на подачу индивидуальной жалобы. Из более чем 150 государств – участниц Международной конвенции о ликвидации всех форм расовой дискриминации, только 30 признают полномочия Комитета по ликвидации расовой дискриминации на рассмотрение индивидуальных жалоб.

Отметим, что действия международных судебных органов также недостаточны. Необходим контроль над исполнением принятыми ими решениями. Учитывая нынешние политико-правовые реалии, создание подобного механизма контроля пока не представляется возможным. В настоящее время в данном вопросе проводятся определенные реформы. В качестве примера можно указать на создание в 1991 г. специального механизма в Комитете по правам человека.

Выводы. Можно сказать, что почти во всех защитных механизмах контроля имеются общие проблемы [4, с. 221]. Среди них необходимо особо отметить, что многие решения выносятся в течение очень длительного времени (в большинстве случаев, в течение 3–4 лет),

что многие из них, за исключением решений Европейского суда и Межамериканского суда по правам человека, не имеют обязательной юридической силы. Хотя эти судебные органы обладают полномочиями назначать обязательную выплату компенсации жертвам нарушений прав человека, тем не менее, с юридической точки зрения, разница между обязательными и рекомендательными заключениями не имеет большого практического значения. Поэтому многие страны не относятся достаточно ответственно к рекомендациям со стороны международных органов.

Наиболее важную роль в защите прав и основных свобод человека играют международные судебные органы, действующие в этой области. Из наиболее эффективных можно назвать Европейский Суд и Межамериканский суд по правам человека [11, с. 5–68]. Преимущества судебной защиты прав человека несомненны [10, с. 107–108]. В частности, одним из важных моментов для Европейского Суда является действие механизма международного контроля над исполнением его решений странами-участницами. Главной особенностью, решительно отличающей Европейский Суд от других международных организаций, является деятельность Комитета министров Совета Европы, которая включает в себя структуру международных наблюдателей в области исполнения решений суда странами-участницами.

Список использованных источников:

1. Алиев А. И. Международно-правовая защита прав человека: учебник (на азерб. языке) / Алиев А. И. – Баку, 2009. – 490 с.
2. Гусейнов Л. Х. Международное право: учебник (на азерб. языке) / Гусейнов Л. Х. – Баку: Юридическая литература, 2000 – 408 с.
3. Рагимли А. Б. Международно-правовые механизмы защиты прав человека: автореферат диссертации на соискание ученой степени к. м. н. (на азерб. языке) / А. Б. Рагимли. – Баку, 2012. – 22 с.
4. Валеев Р. Контроль в современном международном праве / Валеев Р. – Казань: Центр инновационных технологий, 2001. – 300 с.
5. Гусейнов Л.Г. Международные обязательства государств в области прав человека / Гусейнов Л.Г. – Баку: Издательство «Nüquqdəbiyyatı», 1998, – 188 с.
6. Гремза Н.Ю. Актуальные проблемы деятельности конвенционных комитетов в области международной защиты прав человека / Гремза Н.Ю. – РЕМП, 2003. – 224–232 с.
7. Фаяд Насер Юсеф. Контрольный механизм по международным пактам о правах человека (Сравнительный анализ) : дисс. канд. юрид. наук / Фаяд Насер Юсеф. – М., 1998. – 191 с.
8. Карташкин В.А. Права человека в международном и внутригосударственном праве / Карташкин В.А. – М. :Институт государства и права РАН, 1995. – 136 с.
9. Brownlie I. Remedies in the International Court of Justice. In; Fifty Years of the International Court of Justice; Essays in honour of Sir Robert Jennings (Ed. By V. Lowe and M. Fitzmaurice), Cambridge, 1996, p. 559564.
10. Bilder R.B. Possibilities for Development of New International Judicial Mechanisms. Human Rights: An Agenda for the Next Century (Ed. by L. Henkin and J.L. Hargrove), Washington, D.C., 1994, 500 p.
11. Human Rights Courts and Tribunals (INTERIGHTS). London, 1999, 72 p.
12. Meron T. On a Hierarchy of International Human Rights / American Journal of International law. 1986. vol.80. p. 1–23.
13. Mower A.G. Regional Human Rights: A Comparative Study of the West-European and Inter-American Systems. New York, 1991. 196 p.

З М І С Т

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ЗАРУБА В.М. БОРОТЬБА ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ХОДІ ВІДСІЧІ ТУРЕЦЬКОГО ПОХОДУ НА ЧИГИРИН ВЛІТКУ 1678 р.	3
ЗАХАРОВА Н. С. РОЛЬ КАТЕРИНИ АБРАМІВНИ ФЛЕЙШИЦ У СТАНОВЛЕННІ ЖІНОЧОЇ АДВОКАТУРИ.....	13
ФІЛОНОВ О. В. БОРОТЬБА З ТЕРОРИЗМОМ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	17
ЛЯСКОВЕЦЬ А.В. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВО» В ПРАЦЯХ Ф. В. ТАРАНОВСЬКОГО ТА О. О. ЖИЛІНА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ.....	23

ЦИВІЛІСТИКА. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ЛУКАШЕВ О.А. ЩОДО ПРОБЛЕМИ ВИОКРЕМЛЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ У ФІНАНСОВО-ПРАВОВІЙ ГАЛУЗІ.....	28
АНДРІЙЦЬО В.Д. ДОКАЗИ ЯК ОБ'ЄКТ ЗБОРУ НА ЕТАПІ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	33
УЩАПОВСЬКИЙ Т. В. ГЕНЕЗИС ТА ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ НА РИНКАХ КРАЇН БРІКС.....	39
БАЛУХ В.С. АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТРУДОВИХ СПОРІВ.....	45
РИЖЕНКО І.М. ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВО ВЛАСНОСТІ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ» ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ.....	50

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

НЕГОДЧЕНКО О.В. ТАЄМНИЦЯ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ, ЛИСТУВАННЯ, ТЕЛЕФОННИХ РОЗМОВ ТА СПІЛКУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: РЕАЛІЇ ТА КОЛІЗІЇ.....	55
ПЕТКОВ С. В. ЛЮДИНОЦЕНТРИСТСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА.....	61
ЗОЗУЛЯ І.В. ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ ЧИ ОРГАНИ ПРАВОПОРЯДКУ: ЩОДО ДОЦІЛЬНОСТІ ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ.....	65
МАКУШЕВ П. В. СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ТА ПЕРСОНАЛЬНІ ДАНІ ЯК ЇХ СКЛАДОВІ.....	70
БЛІНОВА Г. О. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ТАЄМНИЦІ УСИНОВЛЕННЯ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ.....	77
ПЕТРЕНКО В. В. ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ РИБАЛЬСТВА ТА ОХОРОНИ РИБНИХ ЗАПАСІВ В УКРАЇНІ.....	83

ЛЮБИМОВА С. Ю. ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	89
МИЛОВИДОВА С. В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	94
СЛАБУНОВА Ю. В. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ФОРМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН ОРГАНАМИ ПРОКУРАТУРИ.....	100
ЩЕРБИНА Є. М. АДМІНІСТРАТИВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СТАНДАРТІВ, НОРМ І ПРАВИЛ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ БЛАГОУСТРОЮ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	106
НОВІКОВ В. В. ПІДТРИМАННЯ ЗАКОННОСТІ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	112
ХРІДОЧКІН А. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМИ ОРГАНІВ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ.....	117
КОРОЛЬОВ Ю. О. СУТНІСТЬ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ.....	124
РОЖЕНКО Д. В. ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ СПРАВИ ДО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В ПОРЯДКУ ПИСЬМОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	133

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНАЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

БОГАТИРЬОВ І. Г., КОЛОМІЄЦЬ Н. В. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРОФІЛАКТИКИ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ.....	141
ЛЕНЬ В.В., ОЛІЙНИКОВ Г. В., ШАНІНА Є. Г., ГРИЩАК С. В. ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЩОДО ХОЛОДНОЇ ЗБРОЇ.....	147
НЕГОДЧЕНКО В. О. СИСТЕМА ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ЯК ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	152
БОГАТИРЬОВА О. І. ДЕЯКІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ТА ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЮ ІНСПЕКЦІЄЮ.....	157
ОЛІЙНИК О.І. ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО ст. 391 КК УКРАЇНИ	162
КОЛОМІЄЦЬ Н. В. ОСОБЛИВОСТІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ЗА ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИКІВ.....	167

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

МАКАРЕНКО Є.І. ПРАВОМІРНІСТЬ ЗАТРИМАННЯ ПІДОЗРЮВАНОГО ДО ВІДКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	174
--	-----

СОЦІАЛЬНО – ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ПРАВА

ТОРЯНИК В. М. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА. СПЕЦИФІКА ЇЇ ФОРМУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ.....	182
---	-----

АНУФРІЄНКО Л. А. НОВІ МОЖЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ КАМПАНІЙ ЗА ДОПОМОГОЮ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ.....	188
--	-----

Трибуна зарубіжного автора

ГУЛИЕВ А.Д. ПРАВО НАРОДОВ НА САМООПРЕДЕЛЕНИЕ И ЭТНОНАЦИОНАЛЬНЫЕ КОНФЛИКТЫ.....	193
ЛАЛА САФАРАЛИ ПРОБЛЕМА КОРРУПЦИИ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ КОРПОРАЦИЙ С НЕФТЕДОБЫВАЮЩИМИ СТРАНАМИ И ПРАВОВЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ БОРЬБЫ С НЕЙ.....	199
ФАРИД ГУЛИЕВ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА, РЕГУЛИРУЮЩЕГО ПРАВО СВОБОДНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ	206
СЕЙМУР ТАЛЫБОВ ГЕОПОЛИТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В НАХЧЫВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКЕ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ЕЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ.....	212
ГУЛИЕВ А. Д., ДОРОШЕНКО В. С. К ВОПРОСУ О БАЗИСНЫХ ОСНОВАХ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УКРАИНСКОМ ГОСУДАРСТВЕ.....	220
ЗЕЙНАБ ДЖАХАНГИРОВА ПОНЯТИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО КОНТРОЛЯ ЗА ИСПОЛНЕНИЕМ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА.....	225

ПРАВО
І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Науковий журнал

Виходить шість разів на рік

Українською, російською та англійською мовами

Підписано до друку 23.02.2013 р. Формат 70х100/16. Папір офсетний.
Обл.-вид. арк. 24,00 Ум. друк. арк. 24,25. Наклад 120 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпропетровськ, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42

